

เอกสารประกอบการประชุมวิชาการระดับชาติ
สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ประจำปี 2560

เรื่อง

“ประเทศไทยกับการเปลี่ยนผ่าน
ไปสู่สังคมที่ยั่งยืน”

(Thailand's Sustainability Transition)

วันที่ 1 สิงหาคม 2560 เวลา 08.30 -16.30 น.

อาคารเกษม อุทยานิน (รัฐศาสตร์ 60 ปี) คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เอกสารประกอบการประชุม Proceedings

การประชุมวิชาการระดับชาติ ประจำปี 2560 สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
“ประเทศไทยกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืน”
(Thailand's Sustainability Transition)

วันอังคารที่ 1 สิงหาคม 2560
ณ อาคารเกษม อุทยานิน (รัฐศาสตร์ 60 ปี)
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จัดโดย
สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
การประชุมวิชาการระดับชาติ ประจำปี 2560 สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	ค
กำหนดการประชุม	ช
เสวนาวิชาการ : ประเทศไทยกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืน	i
บรรยายพิเศษ : สังคมศาสตร์และการท้าทายความเหลื่อมล้ำ สูโลกที่เที่ยงธรรมและยั่งยืน: ภาพรวมของรายงานสังคมศาสตร์โลก ค.ศ. 2016 เชษฐา พวงหัตถ์	ix
ปาฐกถาพิเศษ : ประเทศไทยกับการพัฒนาในศตวรรษแห่งความยั่งยืน ศ.สุริชัย หวันแก้ว	xxx
สรุปการประชุม : ประเทศไทยกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืน	xxxiii
1 ความเหลื่อมล้ำทางสังคมกับความยั่งยืน” (Social Inequality and Sustainability)	
การลดความเหลื่อมล้ำของโอกาสในชีวิตโดยการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรม ฐานิดา บุญวรรณ และ ยอดพล เทพสิทธิ์า	2
2 การเมืองของการเปลี่ยนผ่าน (Politics of Transition)	
สื่อทางเลือกออนไลน์กับการพัฒนาการเมืองภาคประชาชนเพื่อเปลี่ยนผ่านประชาธิปไตย สู่ความยั่งยืน ศึกษาเปรียบเทียบกรณีประเทศเมียนมาร์และประเทศมาเลเซีย บุญญวัฒน์ จิตประคอง และ เฉลิมชัย โชติสุทธิ์	25
บทบาทภาคประชาชนในการต่อต้านโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา สุทธิชัย รักจันทร์ และ อานันท์ ปิติเศรษฐพันธ์	40

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
3 อาหาร การเกษตร และ ตลาดที่มีจิตสำนึก (Food Agriculture and Mindful Market)	
การเมืองว่าด้วยการวางกรอบความมั่นคงทางอาหาร: บทสำรวจการให้ความหมาย ความมั่นคงทางอาหารในกรอบของภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคมในประเทศไทย ดร.วีระ หวังสัจจะโชค	61
เกษตรพอเพียงชนเมือง: แหล่งอาหารของคนเมือง วันเพ็ญ เจริญตระกูลปิติ และ นิกร มหาวัน	83
ความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวภายใต้บริบทนโยบายที่เปลี่ยนแปลง: ศึกษาระบบค้าข้าว อ.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร ปริญญา วินิจมงคลสิน	97
4. Inclusive Society สังคมถ้วนหน้า”	
ความแตกต่างระหว่างเพศ และสถานภาพสมรสกับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจ ของผู้สูงอายุไทย จารุวรรณ ศรีภักดี	114
แนวคิดและรูปแบบการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของผู้สูงอายุอย่างยั่งยืน โรงเรียนผู้สูงอายุเปี่ยมสุข เทศบาลตำบลสันโป่ง อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ ยุรธร จีนา และ รมิตา จีนา	140
ความหลากหลายทางเพศกับการพัฒนาการท่องเที่ยว: ศึกษาระณีบทบาทของกะเทยพัทยา กัมปนาท เบ็ญจนาวี	153
ภาคผนวก รวมภาพบรรยากาศในการประชุม	164

การประชุมวิชาการระดับชาติ ประจำปี 2560 สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
เรื่อง “ประเทศไทยกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืน”
(Thailand’s Sustainability Transition)

1. ชื่อโครงการ การประชุมวิชาการระดับชาติ ประจำปี 2560 สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
เรื่อง “ประเทศไทยกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืน”
(Thailand’s Sustainability Transition)

2. หน่วยงานที่รับผิดชอบ

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3. หลักการและเหตุผล

แม้ว่าเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) จะได้รับการตอบรับอย่างกว้างขวางในแวดวงกำหนดนโยบายทั้งในระดับประเทศและระหว่างประเทศ แต่ประเด็นท้าทายสังคมไทยอยู่ที่ว่าทั้งรัฐบาล ภาคธุรกิจ และสังคมจะก้าวไปสู่เป้าหมายนั้นได้อย่างไร ประเทศไทยได้ดำเนินการพัฒนาภายใต้ความคิดกระแสหลักเพื่อมุ่งสู่ความเป็นสมัยใหม่โดยใช้การเติบโตทางเศรษฐกิจบนฐานของการดูดซับทรัพยากรธรรมชาติมานานกว่าครึ่งศตวรรษแล้ว ในเวลานี้ คนในสังคมโดยเฉพาะผู้กำหนดนโยบายจะสามารถฝ่าข้ามความคิดและวิถีปฏิบัติแบบเดิม ๆ ไปได้อย่างไร โจทย์การเปลี่ยนผ่านไปสู่ความยั่งยืนจึงเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาเพื่อที่จะก้าวไปสู่ศตวรรษที่ 21

การประชุมวิชาการระดับชาติ ประจำปี 2560 ของสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เปิดโอกาสให้สังคม และชุมชนวิชาการสำรวจประเด็นที่เป็นวาระสำคัญของการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืน โดยออกจากวิธีคิด วิธีปฏิบัติ และการประเมินคุณค่าการพัฒนาแบบเดิม ไปสู่เงื่อนไขที่ทำให้เกิดนวัตกรรมทางสังคมและเทคโนโลยี ที่จะเป็คำตอบสำหรับความยั่งยืนในระยะยาวมากยิ่งขึ้น การประชุมวิชาการนี้เป็นเวทีที่อาจต้องการคำถามมากพอ ๆ กับคำตอบ ทั้งในแง่การศึกษาวิจัยและการผลักดันนโยบาย

คำถามพื้นฐานคือ สังคมไทยต้องปรับเปลี่ยนตัวเองอย่างไร เพื่อให้สามารถก้าวไปสู่เงื่อนไขของการพัฒนาที่ยั่งยืนที่เป็นจริงได้ในอนาคตอันใกล้ การสัมมนามุ่งหวังให้มีผู้สนใจร่วมเสนอผลงานทางวิชาการที่ช่วยกำหนดประเด็นวิจัยที่สำคัญ และวิเคราะห์แนวโน้มการเปลี่ยนผ่านไปสู่ความยั่งยืนในสังคมไทยและสังคมโลก

โดยหัวข้อการนำเสนอบทความวิจัยและบทความวิชาการนั้น ได้แบ่งเป็น 8 หัวข้อย่อย ดังนี้

1. ความเหลื่อมล้ำทางสังคมกับโอกาสในการสร้างความยั่งยืน (Social Inequality and Sustainability)

ความเหลื่อมล้ำทางสังคมเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดการพัฒาที่ไม่ยั่งยืน การประมวลสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำทางสังคมในสถานการณ์ปัจจุบัน และยกระดับองค์ความรู้โดยเชื่อมโยงให้เห็นว่าจะเอาชนะความเหลื่อมล้ำเพื่อเพิ่มโอกาสในการสร้างอนาคตที่ยั่งยืนได้อย่างไร

2. เมือง - ชนบท และส่วนรวม (Urban – Rural Community and the Common)

เมืองพัฒนาในแนวทางเสรีนิยมใหม่มากยิ่งขึ้น ชุมชนเมืองต้องการการปรับตัวขนานใหญ่ ขณะเดียวกัน สังคมชนบทในจินตภาพหาได้มีอีกต่อไปไม่ กลับเป็นไปตามแนวโน้มการพัฒนาสู่ความเป็นเมืองมากขึ้น มีผู้ประกอบการมากขึ้น ผู้คนทั้งในเมืองและชนบทต่างแสวงหาและริเริ่มสร้างส่วนรวม (common) เราจะอธิบายปรากฏการณ์เหล่านี้ได้อย่างไร และเชื่อมต่อกับนโยบายได้อย่างไร

3. ความยั่งยืนด้านอาหารและการเกษตร (Food and Agricultural Sustainability)

การเปลี่ยนแปลงระบบอาหารและเกษตรกรรมไปสู่ความยั่งยืนและเป็นธรรม การสำรวจความหมายทางสังคมของอาหาร รวมไปถึงกระบวนการผลิต การบริโภค และการกระจายในระบบเศรษฐกิจที่เกษตรกรรมเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

4. การบริโภคอย่างยั่งยืน (Sustainable Consumption)

ผู้บริโภคจะปรับตัวอย่างไรเพื่อแสดงความรับผิดชอบต่อระบบนิเวศ บทเรียนของการสร้างพลังการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบตลาดที่มีจิตสำนึก (Mindful Market) และสังคมที่เป็นมิตรและเป็นธรรมกับสิ่งแวดล้อม ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อวิถีชีวิตใหม่ที่สอดคล้องกับขีดจำกัดของทรัพยากร อาทิ slow life

5. เศรษฐกิจมีชีวิตและระบบตลาดที่มีจิตสำนึก (Living Economy and Mindful Market)

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเพื่อรับมือกับความไม่แน่นอนและขีดจำกัดทางธรรมชาติ มายาคติและแนวคิดใหม่เกี่ยวกับการเติบโตทางเศรษฐกิจ ความเชื่อมโยงระหว่างผู้ผลิตรายย่อยกับปัญหาการผูกขาดทางเศรษฐกิจ การค้าและการลงทุนที่รับผิดชอบต่อสหประชาชาติในการกำกับตลาด สังคมกับการสร้างสรรค์ตลาดที่มีจิตสำนึก ความสัมพันธ์ผู้ผลิตและผู้บริโภคในระบบตลาดที่มีจิตสำนึก

6. นวัตกรรมเพื่อความยั่งยืน (Innovation for sustainability)

อะไรคือเทคโนโลยีสำหรับอนาคต พลังงาน น้ำ และ อาหารที่เป็นหัวใจสำคัญของการอยู่รอดของมนุษยชาติ สังคมการเมืองตอบรับนวัตกรรมเหล่านี้อย่างไร นวัตกรรมยังรวมถึงการสร้างสรรค์สิ่งประดิษฐ์ทางสังคมและการเมืองเพื่อการเปลี่ยนผ่าน การประเมินนโยบายเพื่อสร้างนวัตกรรม อาทิ ประเทศไทย 4.0 บนทางแพร่งระหว่างการเติบโตทางเศรษฐกิจและความยั่งยืน

7. การเมืองกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่ความยั่งยืน (Politics and Sustainability Transition)

การเจรจาต่อรองเพื่อกำหนดวาระการพัฒนาที่ยั่งยืน พื้นที่สาธารณะและความตื่นตัวทางการเมือง ความร่วมมือและความขัดแย้งในการเปลี่ยนผ่าน การเมืองเรื่องของการรู้และการประเมินผลกระทบการพัฒนา ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและปฏิสัมพันธ์กับภาครัฐ และธุรกิจนวัตกรรมเพื่อการแก้ไขความขัดแย้งในการเปลี่ยนผ่าน

8. อาเซียนกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่ความยั่งยืนร่วมกัน (ASEAN and Pathways to Sustainability)

ภายใต้ความเปราะบางและศักยภาพในการปรับตัวต่อภัยคุกคามและสิ่งท้าทายที่แตกต่างกัน ประเทศสมาชิกอาเซียนมีนวัตกรรมทางสังคม นโยบาย และการจัดการเพื่อให้เกิดความยั่งยืนอย่างไร เพื่อนำพาพลเมืองไปสู่สังคมภูมิภาคที่ยั่งยืนตามวิสัยทัศน์ประชาคมอาเซียน 2568 (ASEAN Vision 2025)

4. วัตถุประสงค์

1. เพื่อเป็นเวทีในการนำเสนอข้อค้นพบจากงานวิจัยเกี่ยวกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืน ทั้งในแง่ของการศึกษาวิจัยและการผลักดันนโยบายให้เกิดขึ้นจริง

2. เพื่อเปิดโอกาสให้สังคม และชุมชนวิชาการได้สำรวจประเด็นที่เป็นวาระสำคัญของการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืน และวิเคราะห์แนวโน้มการเปลี่ยนผ่านไปสู่ความยั่งยืนในสังคมไทยและสังคมโลก โดยออกจากวิธีคิด วิธีปฏิบัติ และการประเมินคุณค่าการพัฒนาแบบเดิม ไปสู่เงื่อนไขที่ทำให้เกิดเป็นนวัตกรรมทางสังคมและเทคโนโลยีอันเป็นคำตอบสำหรับความยั่งยืนในระยะยาว

3. เพื่อส่งเสริมให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์เชิงวิชาการทางด้านงานวิจัยเกี่ยวกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืนร่วมกับผู้ทรงคุณวุฒิและผู้ที่มีประสบการณ์/ความเชี่ยวชาญ

4. เพื่อร่วมเฉลิมฉลอง เนื่องในวาระจุฬาฯ 100 ปี

5. ระยะเวลาดำเนินการ

การประชุมวิชาการระดับชาติ ประจำปี 2560 ของสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จะจัดขึ้นในวันอังคารที่ 1 สิงหาคม 2560 ณ อาคารเกษม อุทยานิน (รัฐศาสตร์ 60 ปี) คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระยะเวลาดำเนินการทั้งขั้นตอนการเตรียมงาน การจัดการสัมมนา และสรุปผลการสัมมนา รวมทั้งสิ้น 9 เดือน ตั้งแต่เดือน มกราคม 2560 ถึง เดือนกันยายน 2560

รายละเอียดการดำเนินงานมีดังนี้

ขั้นตอน	ระยะเวลา	หมายเหตุ
1. การเตรียมงาน	มกราคม 2560 - 31 กรกฎาคม 2560	สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
เปิดรับบทคัดย่อ	7 พฤษภาคม - 14 มิถุนายน 2560	สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ตอบรับบทคัดย่อ	16 มิถุนายน 2560	สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปิดรับการส่งบทความฉบับเต็ม	21 กรกฎาคม 2560	สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปิดรับการลงทะเบียนเข้าร่วม	25 กรกฎาคม 2560	สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2. การจัดการประชุม	1 สิงหาคม 2560	อาคารเกษม อุทยานิน (รัฐศาสตร์ 60 ปี) คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
3. สรุปผลการประชุมและจัดทำเอกสารรายงานการประชุม	2 สิงหาคม 2560 - 30 กันยายน 2560	สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

6. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. มีเวทีในการนำเสนอข้อค้นพบจากงานวิจัยเกี่ยวกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืน ทั้งในแง่ของการศึกษาวิจัยและการผลักดันนโยบายให้เกิดขึ้นจริง
2. สังคม และชุมชนวิชาการได้มีโอกาสสำรวจประเด็นที่เป็นวาระสำคัญของการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืน และวิเคราะห์แนวโน้มการเปลี่ยนผ่านไปสู่ความยั่งยืนในสังคมไทยและสังคมโลก โดยออกจากวิธีคิด วิธีปฏิบัติ และการประเมินคุณค่าการพัฒนาแบบเดิม ไปสู่เงื่อนไขที่ทำให้เกิดเป็นนวัตกรรมทางสังคมและเทคโนโลยีอันเป็นคำตอบสำหรับความยั่งยืนในระยะยาว
3. เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์เชิงวิชาการทางด้านงานวิจัยเกี่ยวกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืนร่วมกับผู้ทรงคุณวุฒิและผู้ที่มีประสบการณ์/ความเชี่ยวชาญ
4. สถาบันฯ มีกิจกรรมทางวิชาการประจำปี ที่ได้จัดขึ้นเพื่อร่วมเฉลิมฉลอง เนื่องในวาระจุฬาฯ 100 ปี

7. กลุ่มเป้าหมาย

คณาจารย์ นักวิจัย นิสิต นักศึกษาจากสถาบันการศึกษาต่าง ๆ บุคลากรจากหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน สื่อมวลชน และผู้สนใจทั่วไป จำนวน 150 คน

8. ผู้รับผิดชอบโครงการ

คณะทำงานจัดงานการประชุมวิชาการประจำปี 2560

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โทรศัพท์ 02-218-7387 โทรสาร 02-215-5523

กำหนดการ

การประชุมวิชาการระดับชาติ ประจำปี 2560 สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย “ประเทศไทยกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืน” (Thailand’s Sustainability Transition)

วันอังคารที่ 1 สิงหาคม 2560 เวลา 08.30 -16.00 น.

อาคารเกษม อุทยานิน (รัฐศาสตร์ 60 ปี) คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พิธีกรเวทีกกลาง: ดร.ก้องกาญจน์ จงสุขไกล และ นายบวร ทรัพย์สิงห์ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- 08.30-09.00 น. ลงทะเบียน ณ ห้องประชุมเกษม สุวรรณกุล ชั้น 13
- 09.00-09.10 น. กล่าวต้อนรับและกล่าวรายงาน
โดย **รศ.ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง** ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคม
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 09.10-09.20 น. กล่าวเปิดการประชุม
โดย **ศ.ดร.อมรา พงศาพิชญ์** อดีตประธานกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

09.20-10.45 น. เวทีเสวนาวิชาการ เรื่อง “ประเทศไทยกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืน”

เวทีกกลาง ห้องประชุมเกษม สุวรรณกุล
วิทยาการ **ผศ.ชาญชัย ลิมปียากร** ผู้อำนวยการอาศรมพลังงาน
ศ.เกียรติคุณ ดร.มิ่งสรรพ์ ขาวสอาด มุขนิธิสถาบันศึกษานโยบายสาธารณะ
ผศ.ดร.ปิยะศักดิ์ ชุ่มพฤษ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ดร.เดชรัต สุขกำเนิด มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
Shalmali Guttal Focus on the Global South (FOCUS)
ดำเนินรายการโดย **อ.ดร.นฤมล อรุโณทัย** สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

10.45-11.00 น. พักรับประทานอาหารว่าง

11.00-12.30 น. ประชุมกลุ่มย่อย 1-4 (4 ห้องพร้อมกัน)

ห้องย่อยที่ 1 ห้อง 614 ชั้น 6 อาคารเกษม อุทยานิน
ผู้วิจารณ์บทความ **รศ.ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง** ผู้ดำเนินรายการ **อ.ดร.อุ๋นเรื่อน เล็กน้อย**

THEME 1: “ความเหลื่อมล้ำทางสังคมกับความยั่งยืน”
(Social Inequality and Sustainability)
“การลดความเหลื่อมล้ำของโอกาสในชีวิตโดยการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรม”
ฐานิดา บุญวรรโณ และ ยอดพล เทพสิทธิ์ธา
“การศึกษาสงเคราะห์: แนวทางลดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาสำหรับเด็กด้อยโอกาส
ในพื้นที่ชายแดนไทย-เมียนมา”
ชญานิน จันทร์วิจิตร

11.00-12.30 น. ประชุมกลุ่มย่อย 1-4 (4 ห้องพร้อมกัน) (ต่อ)

THEME 2: “การเมืองของการเปลี่ยนผ่าน” (Politics of Transition)

“สื่อทางเลือกออนไลน์กับการพัฒนาการเมืองภาคประชาชนเพื่อเปลี่ยนผ่านประชาธิปไตย
สู่ความยั่งยืน ศึกษาเปรียบเทียบกรณีประเทศเมียนมาร์และประเทศมาเลเซีย”

บุญญวันต์ จิตประคอง และ เฉลิมชัย โชติสุทธิ

“พลเรือนไม่มีอาวุธกับการติดตามดูแลความรุนแรง: ศึกษากรณี ศูนย์ข้อมูลฯ ในช่วง
ปิดกรุงเทพฯ”

ปัญญา พรหมณ์แก้ว

“บทบาทภาคประชาชนในการต่อต้านโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา”

สุทธิชัย รักจันทร์ และ อานันท์ ปิติเศรษฐพันธ์

ห้องย่อยที่ 2: ห้อง 615 ชั้น 6 อาคารเกษม อุทยานิน

ผู้วิจารณ์บทความ *คุณสุภา ไยเมือง* ผู้ดำเนินรายการ *อ.ดร.ประพิมพ์ฝัน เชียงกุล*

THEME 3: “อาหาร การเกษตร และ ตลาดที่มีจิตสำนึก”

(Food Agriculture and Mindful Market)

“การเปลี่ยนผ่านสู่ความยั่งยืน: ทฤษฎีกับความเป็นจริง”

รศ.ดร.ฉันทนา บรรพศิริโชติ

“การเมืองว่าด้วยการวางกรอบความมั่นคงทางอาหาร: บทสำรวจการให้ความหมาย
ความมั่นคงทางอาหารในกรอบของภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคมในประเทศไทย”

ดร.วีระ หวังลัจจะโชค

“ทุนทางสังคม: ความเหลื่อมล้ำและโอกาสของกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์”

รัชดา เรืองสารกุล

“เกษตรพอเพียงชนเมือง: แหล่งอาหารของคนเมือง”

วันเพ็ญ เจริญตระกูลปิติ และ นิกร มหาวาน

“ความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวภายใต้บริบทนโยบายที่เปลี่ยนแปลง:
ศึกษากรณีระบบค้าข้าว อ.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร”

ปริญญ์ วินิจมงคลสิน

ห้องย่อยที่ 3 ห้อง 616 ชั้น 6 อาคารเกษม อุทยานิน

ผู้วิจารณ์บทความ *อ.ดร.จตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร* ผู้ดำเนินรายการ *พิชญา สุรพลชัย*

THEME 4: “Inclusive Society สังคมถ้วนหน้า”

“ความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงของประชากรแฝงในเขตเมืองและชนบทของ
จ.ระนอง กับนโยบายที่เกี่ยวข้อง”

อรอุมา ตันติสุริยานนท์

“ความแตกต่างระหว่างเพศ และสถานภาพสมรสกับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจ
ของผู้สูงอายุไทย”

จารุวรรณ ศรีภักดิ์

“แนวคิดและรูปแบบการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของผู้สูงอายุอย่างยั่งยืน
โรงเรียนผู้สูงอายุเปี่ยมสุข เทศบาลตำบลสันโป่ง อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่”

ยุรธร จีนา และ รมิตา จีนา

“ความหลากหลายทางเพศกับการพัฒนาการท่องเที่ยว: ศึกษากรณีบทบาทของกะเทยพัทยา”

กัมปนาท เบ็ญจนาวิ

“ออกแบบ ‘บ้าน’ เพื่อคนไร้บ้าน: ความท้าทายของนโยบายการพัฒนาที่อยู่อาศัย
และเมืองอย่างยั่งยืน”

มนทกานต์ ฉิมมามี และ อนรรฆ พิทักษ์ธานี

11.00-12.30 น. **ประชุมกลุ่มย่อย 1-4 (4 ห้องพร้อมกัน) (ต่อ)**

ห้องย่อยที่ 4 ห้องประชุมจัสต์ อิมโยต์ ชั้น 4 อาคารวิศิษฐ์ประจวบเหมาะ

ผู้ดำเนินรายการ **ดร.กฤษฎา บุญชัย**

“ภัยพิบัติในความเสี่ยงใหม่” (1)

กล่าวเปิดงาน และอภิปรายนำ เรื่อง **"ภัยพิบัติในความเสี่ยงใหม่"**

คุณวิเชษฐ์ พิชัยรัตน์

“นำท่อมภาคใต้ : ความเสียหาย/ ผลกระทบและข้อเสนอจากชุมชนท้องถิ่น พะโต๊ะ, ถ้ำพรรณรา, พัทลุง, สทิงพระ”

พงศา ชูแถม (ลุ่มน้ำหลังสวน)

ชาคริต โภชเรือง (คาบสมุทรสทิงพระ)

นพพร มากสง (ลุ่มน้ำทะเลน้อย-ทะเลสาบสงขลา)

สุภาพร ปราบราย (ถ้ำพรรณรา)

12.30 – 13.30 น. พักรับประทานอาหารกลางวัน

13.30-15.00 น. **ประชุมกลุ่มย่อย 5-8 (4 ห้องพร้อมกัน)**

ห้องย่อยที่ 5 ห้อง 614 ชั้น 6 อาคารเกษม อุทยานิน

“สังคมผู้ประกอบการและการส่งเสริมผู้ประกอบการในชนบท”

นำเสนอโดย

ศ.ดร.อรรถจักร สัตยานุรักษ์

รศ.ดร.ประภาส ปันตบแต่ง

รศ.สมชาย ปรีชาศิลป์กุล

รศ.ดร.ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์

ผศ.ดร.เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒน์วนิช

ผศ.ดร.บุญเชิด หนูอิม

อ.มานะ นาคำ

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยทักษิณ

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยบูรพา

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ห้องย่อยที่ 6 ห้อง 615 ชั้น 6 อาคารเกษม อุทยานิน

“อาเซียนกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่ความยั่งยืนร่วมกัน: มองผ่านการลงทุนโดยตรงของไทยในอาเซียน”

นำเสนอโดย

ดร.ชยันต์ วรรณระภูติ

นพ.นิรันดร์ พิทักษ์วัชระ

ดร.บัณฑิต ศรีเศรษฐีโรดม

คุณมนตรี จันทวงศ์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

วิทยาลัยแพทยศาสตร์และการสาธารณสุข

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

สถาบันธรรมรัฐเพื่อการพัฒนาสังคม

และสิ่งแวดล้อม

กลุ่มแม่โขงบัตเตอร์ฟลาย

(Mekong's Butterflies)

13.30-15.00 น.

ประชุมกลุ่มย่อย 5-8 (4 ห้องพร้อมกัน) (ต่อ)

ห้องย่อยที่ 7 ห้อง 616 ชั้น 6 อาคารเกษม อุทยานิน

“Commons ความหมาย นัยยะสู่ความยั่งยืน”

ดำเนินรายการโดย **นิอัปคูลซอร์ฟาร์ โตะมิง**

Focus on the Global South (FOCUS)

นำเสนอโดย

ดร.กฤษฎา บุญชัย

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

คุณเรวดี ประเสริฐเจริญสุข

มูลนิธิเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

คุณธีรเนตร ไชยสุวรรณ

สหพันธ์เกษตรกรภาคใต้

คุณกนกศักดิ์ ดวงแก้วเรือน

นายก อบต.แม่ทา จังหวัดเชียงใหม่

คุณวรางคณา รัตนรัตน์

ผู้ประสานแผนงานประเทศไทย

ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า (รีคอป)

อ.โอฬาร อ่องพะ

คณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (อาจารย์พิเศษ)

ห้องย่อยที่ 8 ห้องประชุมจัสต์ อัมโยต์ ชั้น 4 อาคารวิศิษฐ์ ประจวบเหมาะ

“ภัยพิบัติในความเสียหายใหม่” (2)

ดำเนินรายการโดย **คุณบุญจมาส โชติทอง**

นำเสนอโดย

ดร.พลภัทร เหมวรรณ

ศูนย์ภูมิภาคเทคโนโลยีอวกาศ

และภูมิสารสนเทศภาคเหนือ

คุณวีระ สม่าหลี

ศูนย์อู่ศูนย์มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี

ดร.อนิศรา เพ็ญสุข

คณะเทคโนโลยีและการพัฒนาชุมชน

มหาวิทยาลัยทักษิณ

“การตั้งรับปรับตัวของชุมชนทะเลน้อย สายบุรี และศูนย์ภัยพิบัติชุมชน”

อ.เทพรัตน์ จันทพันธ์

วิทยาลัยภูมิปัญญาชุมชน มหาวิทยาลัยทักษิณ

คุณไมตรี จงไกรจักร

เครือข่ายชุมชนบ้านน้ำเค็ม จ.พังงา

คุณดลยา สะแลแม

เครือข่ายลุ่มน้ำสายบุรี จ.ปัตตานี

15.00-15.15 น.

พักรับประทานอาหารว่าง

15.15-15.45 น.

การบรรยายพิเศษ

เวทีกลาง ห้องประชุมเกษม สุวรรณกุล

เรื่อง “สังคมศาสตร์และการท้าทายความเหลื่อมล้ำเพื่อมุ่งสู่โลกที่เที่ยงธรรมและยั่งยืน: ข้อสรุปจากรายงานสังคมศาสตร์โลก ค.ศ.2016”

(Social Sciences and the Challenges of Inequalities Towards a just and Sustainable World: An Overview of the World Social Science Report 2016)

โดย **อ.เชษฐา พวงหัตถ์**

นักวิชาการอิสระ (อดีตอาจารย์ประจำสาขาวิชารัฐศาสตร์

ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม)

15.45-16.15 น.

ปาฐกถาพิเศษ

เวทีกลาง ห้องประชุมเกษม สุวรรณกุล

ปาฐกถาพิเศษเพื่อระลึกถึง ศาสตราจารย์ ดร.พิทยา สายหู เรื่อง “ประเทศไทยกับการพัฒนาในศตวรรษแห่งความยั่งยืน”

โดย **ศ.สุริชัย หวันแก้ว**

ผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาสันติภาพและความขัดแย้ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

16.15-16.30 น.

กล่าวปิดการประชุม

โดย **ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคม**

ประเทศไทยกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืน

ผศ.ชาญชัย ลิ้มปียากร

ศ.เกียรติคุณ ดร.มิ่งสรรพ ขาวสะอาด

ผศ.ดร.ปิยะศักดิ์ ชุ่มพฤษ

ดร.เดชรัต สุขกำเนิด

Shalmali Guttal

ผู้อำนวยการอาศรมพลังงาน

มูลนิธิสถาบันศึกษานโยบายสาธารณะ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Focus on the Global South (FOCUS)

กล่าวต้อนรับโดย ผศ.ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง

เรียน ศ.ดร.อมรา พงศาพิชญ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี และอดีตรองอธิการบดีมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี ในนามของคณะทำงานจัดงานประชุมวิชาการระดับชาติประจำปี 2560 ขอกราบพระคุณเป็นอย่างยิ่งที่ได้กรุณาให้เกียรติมาเปิดการประชุมวิชาการในวันนี้ ที่ผ่านมามหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรีได้จัดการประชุมวิชาการระดับชาติในหัวข้อ “ประเทศไทยกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืน” การประชุมวิชาการในครั้งนี้ถือเป็นเรื่องสำคัญในการสร้างองค์ความรู้ เพื่อเข้าใจพลวัตของสังคมในบริบทของความผันแปร ซับซ้อน ปัญหาต่างๆ มากมาย และวิถีชีวิตของผู้คน ทั้งนี้เพื่อแสวงหา เสนอทางเลือกในการพัฒนา รวมทั้งเสนอแนะนโยบายทางด้านสังคมเพื่อมุ่งสู่เป้าหมายไปสู่สังคมที่ยั่งยืนและเป็นธรรม นอกจากนี้จะเป็นการร่วมเฉลิมฉลองครบ 100 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย การประชุมระดับชาติในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์อยู่ 3 ประการด้วยกัน

1. เพื่อเป็นเวทีในการนำเสนอข้อค้นพบจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืน ทั้งในแง่ของการศึกษาวิจัยและการนำเสนอแนะนโยบาย

2. เพื่อเปิดโอกาสให้สังคม ชุมชน และภาควิชาการ ได้สำรวจประเด็นที่เป็นวาระสำคัญของการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืน รวมทั้งวิเคราะห์แนวโน้มของการเปลี่ยนผ่านไปสู่ความยั่งยืนในสังคมไทย

3. เพื่อส่งเสริมให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์เชิงวิชาการด้านการวิจัย เกี่ยวกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืน ระหว่างผู้มีประสบการณ์ผู้เชี่ยวชาญในหลายสถาบันด้วยกัน

โจทย์ใหญ่ของการประชุมวิชาการระดับชาติในครั้งนี้ ก็คือ ประเทศไทยจะเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืนได้อย่างไร? ซึ่งเป็นโจทย์ของการเสวนาในช่วงเช้านี้ จากนั้นจะแบ่งห้องย่อยออกเป็น 8 ประเด็นด้วยกัน ได้แก่

1. ความเหลื่อมล้ำทางสังคมกับโอกาสในการสร้างความยั่งยืน
2. เมือง ชนบท และการมีส่วนร่วม
3. ความยั่งยืนด้านอาหารและการเกษตร
4. การบริโภคอย่างยั่งยืน
5. เศรษฐกิจมีชีวิตและระบบตลาดที่มีจิตสำนึก
6. นวัตกรรมเพื่อความยั่งยืน

7. การเมืองกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่ความยั่งยืน
8. อาเซียนกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่ความยั่งยืนร่วมกัน

ในช่วงบ่าย สถาบันฯ ได้รับความกรุณาจากอาจารย์เชษฐา พวงหัตถ์ มาบรรยายพิเศษเรื่อง “สังคมศาสตร์และการท้าทายความเหลื่อมล้ำเพื่อมุ่งสู่โลกที่เที่ยงธรรมและยั่งยืน : ข้อสรุปจากรายงานสังคมศาสตร์โลก ค.ศ.2016” (Social Sciences and the Challenges of Inequalities Towards a just and Sustainable World: An Overview of the World Social Science Report 2016) และปาฐกถาพิเศษเพื่อระลึกถึง ศาสตราจารย์ ดร.พทยา สายหู โดย ศ.สุริชัย หวันแก้ว เรื่อง “ประเทศไทยกับการพัฒนาในศตวรรษแห่งความยั่งยืน”

กล่าวเปิดงานโดย **ศ.ดร.อมรา พงศาพิชญ์**

ในฐานะที่เคยเป็นอดีตผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคม รู้สึกดีใจที่สถาบันวิจัยสังคมแสดงบทบาทโดยการเปิดพื้นที่ให้มีการแลกเปลี่ยนการทำงานร่วมกับภาคต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม งานวันนี้จึงเป็นโอกาสดีที่สถาบันสามารถทำหน้าที่เปิดพื้นที่ให้วงการวิชาการได้แสดงผลงานเพื่อตอบโจทย์สังคมในวันนี้ โจทย์สังคมในวันนี้มีอยู่มากมาย เป็นโจทย์ที่ซับซ้อนและสับสน ในปัจจุบันสังคมไทยกำลังอยู่ในระยะเปลี่ยนผ่าน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง สถาปัตยกรรมก็ตามแผน UN มาเรื่อยๆ โดยเราพัฒนาด้วยการใช้เศรษฐกิจนำก่อน เช่นใน แผนที่ 1-2 และนำการพัฒนาสังคมมาใส่ในแผนที่ 3 ในแผนที่ 6 ก็ได้เปิดพื้นที่ให้ภาคประชาสังคม

ศ.ดร.อมรา กล่าวว่า ได้ทะเลาะกับนักเศรษฐศาสตร์เป็นประจำ ว่าเราจะใช้อะไรเป็นตัวชี้ วันนั้นได้ไปประชุม Planning โดย Expert 10 คน ใน 8 คน บอกว่าต้องใช้ Growth เป็นตัวนำ ฉะนั้นการถกเถียงเรื่องการพัฒนาโดยใช้คนเป็นศูนย์กลางจะเห็นชัดเจนในแผนที่ 8 ปัจจุบันเรามีการพัฒนา Sustainable development goals (SDGs) ซึ่งเปลี่ยนจากเป้าหมาย 8 ตัว เป็นเป้าหมาย 17 ตัว ก่อนหน้านั้นในเป้าหมาย 8 ตัว ไม่มีมุมมองด้านสิทธิ เมื่อมีแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนเข้ามาก็มีแนวคิดสิทธิมนุษยชนกำหนดเข้ามาอย่างชัดเจน ก็เป็นข้อที่น่ายินดี ฉะนั้นการมองเรื่องการพัฒนาไปสู่ความยั่งยืนก็เป็นหน้าที่ของพวกเรา ภารกิจสำคัญในวันนี้คือเราจะมาช่วยกันตั้งคำถามและหาคำตอบให้กับความท้าทายในเรื่องนี้

เวทีเสวนาวิชาการ **ศ.เกียรติคุณ ดร.มิ่งสรรพ์ ขาวสอาด**

วันนี้จะคุยเรื่องประเทศไทยกับการเปลี่ยนผ่าน อยากให้ทุกท่านเข้าใจตรงกัน แต่ถ้าเข้าใจไม่ตรงกันก็ไม่ใช่ไร แต่อยากชี้ให้เห็นว่าเราเปลี่ยนจากอะไรไปสู่อะไร ขอพูดเสริมจาก ศ.ดร.อมรา ที่พูดว่านักเศรษฐศาสตร์ 8 ใน 10 คนยังพูดถึง growth อยู่เลย ทำไมเชยอย่างนี้ ขออธิบายในมุมมองนักเศรษฐศาสตร์ว่า เราอยู่ในสภาวะที่เรียกว่า new normal low คือ เศรษฐกิจมันตกต่ำต่อเนื่อง จนกระทั่งเราจะต้องคิดว่ามันเป็น new normal low หรือไม่ อันนี้มันก็เกิดจากสังคมทั่วโลก เกิดจากปัญหาการร้ายในโลก คือ ยุโรปจะซึมนานเลยทีเดียว เพราะฉะนั้นอัตราการขยายตัวของโลกไม่เห็นชัดยกเว้นประเทศจีน นักเศรษฐศาสตร์แต่เดิมซึ่งก็เคยมาเห็นด้วยว่าจะต้องมีสังคมที่ยั่งยืนกว่านี้ ก็เกิดความกังวลใหม่ เมืองไทยหนักกว่านั้น หนักกว่าคนอื่นแม้ว่าเราจะไม่รู้สึก ก็คือว่าเราเป็นประเทศที่ตั้งแต่เกิดวิกฤติเศรษฐกิจเราก็ไม่ฟูฟ่ออีกต่อไป ประมาณปี ค.ศ. 1987-1990 ก่อนหน้านี้เราเจริญในอัตรา 10% ต่อปี แต่หลังจากผ่านพ้นวิกฤติเศรษฐกิจไปแล้ว 5 ปี ประเทศไทยก็โตขึ้นเพียง 5% หลังจากนั้นก็ลงมาเป็น 3% ตอนนี้นักรัฐบาลพยายามจะขยับให้สูงกว่า 3% ก็ทำไม่ค่อยได้

แต่ก็พยายามพูดให้ทุกคนเข้าใจว่ามันได้ เพราะฉะนั้นถ้าถามในวงการเศรษฐกิจ เขาก็จะรู้สึกว่าร่ายอยู่ในสถานะที่เรียกว่า New normal low ที่ร้ายไปกว่านั้นคือ คนที่มีเงินในเมืองไทย มีเงินรายติดอันดับโลก ก็คือเขาไม่ลงทุนในเมืองไทยเขาไปลงทุนต่างประเทศ ฉะนั้นโอกาสที่จะสร้าง Growth มันก็ยิ่งจะไม่มี ทำอย่างไรเราจะทำให้มันมีอัตราการเจริญเติบโต ถ้าอัตราการเจริญเติบโตไม่มีรายได้มันก็ไม่ขึ้น ยิ่งไปกว่านั้นที่เราเป็นอย่างนี้เพราะ Productivity มันไม่โต คือ Productivity เราจะเพิ่มขึ้นก็ต่อเมื่อเราใช้เทคโนโลยีที่ดีขึ้น แต่ปรากฏว่าเราใช้แรงงานต่างด้าวเยอะ อุตสาหกรรมเราไม่ได้เปลี่ยนผ่าน เพราะฉะนั้นตอนนี้เราก็จะอยู่ในฐานะ New normal low แต่ที่แปลกไปจากประเทศอื่น คือเรามี growth ในด้านการท่องเที่ยวที่สูงมาก วันนี้อาจจะให้ภาพว่าเรื่องท่องเที่ยวเราสำคัญอย่างไร คือยังไม่ค่อยมีใครเข้าใจ ในมุมมองของนักเศรษฐศาสตร์เองก็ยังไม่ค่อยมีใครเข้าใจซึ่งมันมีผลกระทบต่อความยั่งยืน และขอยืนยันว่าจีน เป็นประเทศที่เข้ามาเปลี่ยนโครงสร้างการท่องเที่ยวของไทย ซึ่ง demand ไม่ได้เป็นปัญหาแต่ปัญหาที่จะเกิดขึ้นกับไทยคือ ปัญหาสิ่งแวดล้อมจากการท่องเที่ยว ถ้าเทียบขนาดเศรษฐกิจไทยเป็น 1 จีนก็โตเร็วกว่าเรา 27 เท่า ถ้าเทียบกับมาเลเซีย เขาจะดีกว่าเราในเชิงต่อหัวคือ 1.59 แต่ในเชิงขนาดเขาเล็กกว่าเรา ที่น่าสนใจก็คือ วิธีการที่คนข้างนอกเขามองประเทศไทย ท่านที่นั่งอยู่ตรงคิดนี้คิดว่าประเทศไทยโตเร็วเกินไปแล้ว ต้องสนใจด้วยหรือ แต่นักเศรษฐศาสตร์มองว่ามันจะแย่ลงๆ แล้วมันจะต่ำสุดของอาเซียน เราจะได้ทำความเข้าใจตรงกัน เพราะการที่เราทำความเข้าใจไม่ตรงกัน มันทำให้เรามองปัญหาต่างกัน โดยรัฐบาล Thailand 4.0 ของลุงตุ้ให้ความสำคัญกับภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก ละเลยประเด็นด้านการท่องเที่ยวซึ่งสิ่งแวดล้อมนั้นมีผลต่อการท่องเที่ยวของไทย ในความเป็นจริงแล้วสัดส่วน GDP ในภาคอุตสาหกรรมมีเพียงแค่ 35% และอัตราการจ้างงานก็น้อยมาก ในขณะที่ภาคบริการมี GDP 52%

ขณะนี้รัฐบาลยังไม่เห็นถึงความสำคัญของการท่องเที่ยว จึงทำให้ไม่ได้แยกประเด็นการท่องเที่ยวออกมาจากภาคบริการ แต่ในความเป็นจริงแล้วด้านการท่องเที่ยวที่มีอัตราการจ้างงานสูงกว่าภาคอุตสาหกรรมและมีรายได้มากกว่า กระนั้นก็ดีตัวเลขเหล่านี้มันไม่ได้ซึมเข้าไปในสมองของผู้วางแผน คือรัฐบาลรู้ว่ารายได้เยอะแต่ยังไม่เข้าใจ ซึ่งสิ่งที่เราต้องทำความเข้าใจอีกอย่างคือ ยุคของความช่วงโชติชัชวาลของภาคอุตสาหกรรมได้สิ้นสุดลงพร้อมๆ กับการสิ้นสุดลงของแหล่งพลังงานในอ่าวไทย รัฐบาลได้กะเสือกกะสนที่จะหาฐานคิดของการพัฒนา Fundamental Assumptions growth ของไทยมันอยู่ในช่วงของคุณเปรมที่พูดเรื่องอ่าวไทย แล้วตามด้วยมาตาพูด รวมกันเพื่อที่จะสร้างอ่าวไทยเป็นพื้นฐานของอุตสาหกรรม พอมาถึงยุคทักษิณ ทักษิณก็ได้เข้าใจเป็นคนแรก พอทักษิณเข้าใจ ก็พูดเรื่อง connectivity แล้วขี่เรือบินไปประเทศอาหรับ ก็เริ่มเข้าใจว่าจริงๆ แล้วประเทศที่ไม่มีน้ำมันก็สามารถเจริญได้ ถ้าเขาสามารถ develop connectivity แล้วก็เอาไอดีอันนั้นมาใช้กับไทย รัฐบาลต่อมาก็เห็นด้วยกับทักษิณเพราะไม่รู้จะหาอะไร เรื่องท่องเที่ยวเขาได้คิดว่าเป็นทางออกของเขา ฉะนั้น Fundamental Assumptions growth มันเปลี่ยนจากการใช้พลังงาน ไปเป็น connectivity แล้ว แต่เวลานี้โครงสร้างของประเทศไทยนั้นได้เปลี่ยนแปลงไป

ศ.เกียรติคุณ ดร.มิ่งสรรพ์ ขาวสะอาด กล่าวว่า Thailand 4.0 ที่เน้นด้านอุตสาหกรรม อาจไม่ได้นำไปสู่ความยั่งยืน เพราะความสามารถด้านเทคโนโลยีเรามีไม่มากพอ และปัจจุบันนี้ไทยยังติดอันดับที่ 2 ของโลกในเรื่องของรายรับสุทธิจากการท่องเที่ยว ถือว่าเราไม่ได้ด้อยเราเป็นหงส์ จำนวนผู้มาเยือนเราเป็นที่ 9 ของโลก รายรับเราเป็นที่ 3 ของโลก ภายใน 5 ปีเราจะเท่าสเปน แล้วเราก็ปล่อยให้คนจีนเข้ามาขนาดนี้ ถ้าดูจากกราฟจะเห็นว่าจำนวนคนที่เข้ามาเยือนในประเทศไทยมันตั้งชั้นขึ้น ทั้งหมดนี้ก็เกิดมาจากคนจีน ตอนนี้นักเงินรวยเร็วมากหลังจากที่เขาไม่ได้ตีการตลาดแบบคอมมิวนิสต์ แต่สังคมยังเป็นคอมมิวนิสต์อยู่ ตอนนี้มีคนจีนที่เป็นเศรษฐีมากกว่าญี่ปุ่น ขณะที่คนจีนมี Passport แค่ 7% (97 ล้านคน) ในขณะที่ชนชั้นกลางจะสูงถึง 300 ล้านคนในปี 2020 เมื่อเทียบกับชาวอเมริกันที่มี Passport 20% (65 ล้านคน) และคนเยอรมันมี

Passport ทุกคน (82 ล้านคน) ฉะนั้น Growth การท่องเที่ยวของไทยที่มันเพิ่มขึ้นสูงนั้น เป็นเพราะว่าคนจีนเอาเรือบินมาเที่ยวเมืองไทย อะไรที่มันเป็นข้อจำกัดของไทยจีนจะมาสร้างให้ เช่น สร้างรถไฟ ในอนาคตก็จะมาสร้างสนามบินให้ มันเป็นกระแสที่เราต้านไม่ได้ จะเห็นว่าไทยเรามีจุดอ่อนสิ่งแวดล้อม เป็นอันดับที่ 122 ความปลอดภัยและการรักษาความปลอดภัย เป็นอันดับที่ 118 เกือบจะต่ำที่สุดในอาเซียน แต่ความสามารถในการแข่งขันด้านราคาในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว กลับสูงเป็นอันดับที่ 18 เพราะเราถูกไปขาย เราตัดเลือดตัดเนื้อเราไปขาย

คนจีนทำได้ทุกอย่างการลงทุนของเขาไม่เหมือนกับฝรั่ง การลงทุนของเราดีทุกระดับประทับใจ สิ่งที่ย่อยากจะฝากคือ รัฐต้องทำความเข้าใจว่า ถ้าจะขายการท่องเที่ยวของไทย มันไม่ได้เหมือนกับการขายสินค้าทั่วไป แต่การขายการท่องเที่ยวคือการเอาสิ่งแวดล้อมของไทยเราไปขาย รัฐจึงควรให้ความสำคัญกับเรื่องสิ่งแวดล้อม เพราะถ้าหากทะเลาะประเด็นนี้ไป ในอนาคตอาจจะไม่เหลือทรัพยากรอะไรที่เป็นของเรา เราต้องตามให้ทันโลก ตามให้ทันตลาด และรัฐบาลต้องประเมินนโยบายสาธารณะ

เวทีเสวนาวิชาการ ดร.เดชรัตน์ สุขกำเนิด

วันนี้จะขอพูดถึงเรื่องของพัฒนาการของระบบทุนนิยมและการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืนได้อย่างไร วันนี้ไม่ได้เตรียมกันกับอาจารย์ยิ่งศักดิ์ แต่จะมาพูดภาคต่อประเด็นที่เกี่ยวข้องว่าทำไมถึงต้องพูดเรื่องทุนนิยม ดร.เดชรัตน์ สุขกำเนิด กล่าวว่า คิดว่ามีคนจำนวนมากที่เห็นความสำคัญของระบบทุนนิยม ด้วยพลังอันยิ่งใหญ่ของระบบทุนนิยมบางคนก็มองว่า ถ้าเราไม่สามารถเข้าไปในห่วงโซ่ของทุนนิยมได้ กลุ่มของคนจนก็จะไม่ได้รับประโยชน์อะไร จึงเป็นประเด็นที่น่าเป็นห่วงว่าเราควรเข้าไปในห่วงโซ่ของทุนนิยมกันทุกๆ คนหรือไม่ จึงขออนุญาตขอยืมมุมให้เห็นอีกทางว่าในขณะที่บางคนมีความเป็นห่วงเช่นนี้ จะทำอย่างไรให้คนได้รับประโยชน์จากทุนนิยม ในทางกลับกันทุนนิยมก็อาจไม่ได้มองแบบนั้น เพราะฉะนั้นเราก็อาจจะต้องคิดกันให้ดีๆ เวลาพูดถึงระบบทุนนิยมในอดีต คนส่วนใหญ่จะนึกถึงเรื่องโรงงาน เช่นในยุคของ Charlie Chaplin ที่สร้างภาพยนตร์เรื่อง Modern Times แต่ในความเป็นจริงนั้นก็เหมือนกับที่ท่านอาจารย์มิ่งสรรพ์ ได้พูดไปก่อนหน้านี้ อัตราการจ้างงานของภาคอุตสาหกรรมไม่ได้มากมายถ้าเทียบเป็นสัดส่วน ในตรงกันข้ามกลับลดลง เพราะว่าภาคอุตสาหกรรมในปัจจุบันส่วนใหญ่ได้นำเครื่องจักรกลเข้ามาแทนแรงงานคน เราจะเห็นเครื่องตัดไม้ที่มันสามารถตัดขา ตัดปีกได้โดยไม่ต้องใช้แรงงานคนเลย เพราะถ้าหากแรงงานคนมีมากเกินไป ก็จะเกิดความยุ่งยากในการบริหารจัดการ

ในห่วงโซ่อุปทาน เราก็จะพบฟาร์มไลน์เล็กๆ มันมีสัดส่วน ส่วนแบ่งการตลาดน้อยลงเรื่อยๆ มันก็มีฟาร์มไลน์ใหญ่ๆ ไม่กี่รายที่มีส่วนแบ่งทางการตลาดเพิ่มมากขึ้น ถ้าเราดูจากจำนวนฟาร์มเลี้ยงหมูในประเทศไทยเราจะเห็นว่าเมื่อปี พ.ศ.2536 เรามีฟาร์มอยู่ประมาณเกือบหกแสนฟาร์ม ตอนนั้นเราเหลืออยู่ประมาณ 150,000 ฟาร์ม ฉะนั้นพี่น้องเกษตรกรที่เลิกไปอันเนื่องมาจากพัฒนาการของระบบทุนนิยมจึงมีไม่น้อยเลยทีเดียว เช่นกันกับในกรณีของไก่แต่อาจจะรุนแรงกว่า ในอดีตเรามีฟาร์มขนาดเล็ก มีส่วนแบ่ง 26 เปอร์เซ็นต์ เมื่อ 20 ปีก่อน ตอนนั้นเราเหลือ 5 เปอร์เซ็นต์ คนเลี้ยงไก่แต่เดิมเรามีประมาณ 2.6 ล้านราย ตอนนั้นเราเหลือไม่ถึง 6 แสนราย ก็แปลว่า 2 ล้านรายหายไปในช่วง 20 ปี ก็แปลว่าความคิดที่ว่าเรานั้นจะต้องพาผู้คนเข้าสู่ระบบทุนนิยม แล้วทุนนิมนั้นก็อาจจะกระจายผลตอบแทนกลับคืนมาให้สู่พี่น้องคนจน สิ่งที่ย่อยากจะพูดในวันนี้คือ พัฒนาการของระบบทุนนิยมในมิติเชิงคุณค่ากับการเปลี่ยนไปสู่สังคมที่ยั่งยืน เราจะเห็นว่าด้วยมิติในเชิงคุณค่าเหล่านี้บางทีก็อาจจะต้องทิ้งพี่น้องไว้กลางทางก็อาจเป็นไปได้ เช่น ไม่รับซื้อข้าวโพดถ้าไม่มีเอกสารสิทธิ์ จะเห็นว่าระบบทุนนิยมก็มีเงื่อนโซ่ของมัน ซึ่งมันก็เป็นสิ่งที่น่าคิด

ถ้าเรามองไปให้ลึกกว่านั้น พื้นที่ที่ปลูกก็อาจเป็นกระแสที่สร้างขึ้นมาจากระบบทุนนิยมอาจทำให้เกษตรกรมาถึงจุดที่เราเรียกว่าไม่สามารถออกจากความพันธืได้ ตรงนี้เป็นประเด็นที่น่าสนใจมากในเศรษฐศาสตร์ การตลาดแบบแข่งขันเสรี การบริหารทรัพยากรที่ดีได้ กฎเกณฑ์ข้อหนึ่งคือ ต้อง No barrier to entry and exit (ไม่สามารถเข้าและออกจากตลาดได้อย่างเสรี) แต่มีพื้นที่น้อยจำนวนไม่น้อยเลยที่ได้เข้ามาอย่างเสรีแล้วออกไปอย่างเสรีไม่ได้ เนื่องจากภาระหนี้สิน และปัญหาต่างๆ สิ่งเหล่านี้เราจะทำอย่างไรกับคุณค่าใหม่ๆ ที่ระบบทุนนิยมจะยกขึ้นมาเป็นประเด็นสำคัญ อันนี้เป็นเรื่องใหญ่ที่เราจะต้องขบคิดกัน ในระบบทุนนิยมเองก็ให้ความสำคัญอย่างที่ว่าอาจารย์อมรา ท่านได้พูดถึงเรื่อง SDGs เขาจัดเวทียุทธศาสตร์เรื่อยๆ เพื่อที่จะเอาจริงเอาจังกับเรื่องนี้ แต่เกณฑ์มาตรฐานคุณค่าที่เขาจะยกมาใช้กับสังคมอย่างเช่นในกรณีแบบนี้มันจะเป็นเกณฑ์ที่มีความเป็นธรรมเพียงพอหรือไม่กับทุกๆ คนในสังคม ดร.เดชรัตน์ คิดว่าเป็นสิ่งที่ต้องเข้าไปสู่ประเด็นใหม่ที่เราจะต้องพูดคุยในเรื่องระบบทุนนิยมก็คือ คุณค่าที่ทุนนิยมยกขึ้นมา ทุนนิยมเองก็ไม่ได้มองเพียงแค่ตัวผลผลิตอย่างที่พูดไป ถ้าเช่นนั้นระบบทุนนิยมเลยมองว่าคุณค่าที่มันจะเกิดขึ้นมานั้นจะเกิดขึ้นมาจากอะไร ส่วนหนึ่งก็มองว่าคุณค่าที่ผู้คนจะจ่ายและทำให้เป็นระบบของทุนนิยมที่นำมาสู่รายได้ต่างๆ อาจจะต้องสร้างขึ้นมาจากที่ให้ผู้คนบริโภคแล้วมีความสุข เลยเกิดกระบวนการที่เรียกว่า Happiness industry คือ บริษัทขนาดใหญ่จะต้องสร้างคุณค่าไม่ใช่เฉพาะกับพี่น้องเกษตรกร แต่มันยังมีมิติด้านบริโภค กลัวว่าเราอาจจะต้องแยกแพ็คและก็ต้องมีสติเกอร์ มีคิวอาร์โค้ด อันนี้มันก็นำไปสู่สิ่งที่เข้าไปในกระบวนการทางการตลาดที่มากขึ้น และก็เป็นมูลค่าผลประโยชน์ที่เพิ่มมากขึ้น

เวลาเราดูรูปนี้เราก็จะเห็นความแตกต่างระหว่างดัชนีผู้บริโภคที่จ่ายไปกับผักและผลไม้ กับดัชนีราคาที่เกษตรกรได้รับ ซึ่งหลายคนอาจคิดว่าทุนนิยมเองเอากำไรมากขึ้น พ่อค้าคนกลางเอาเปรียบมากขึ้น ซึ่งดร.เดชรัตน์ คิดว่า มันไม่ใช่ข้อสรุปง่ายๆ แบบนั้น ตัวเลขที่มันมากขึ้นส่วนหนึ่งก็เพราะว่ามันเกี่ยวกับคุณค่าที่เราเปลี่ยนมัน “นิสิตบอกผมว่า เดียวนี้ซื้อกล้วยต้องดูสติเกอร์ด้วยนะอาจารย์ ถ้าไม่มีสติเกอร์ไม่แน่ใจว่าเป็นกล้วยจริงไหม” แสดงให้เห็นว่ามันก็เปลี่ยนไปจากที่ซื้อเป็นหวีมาซื้อเป็นท่อน ซึ่งมันก็เกิดจากการเพิ่มคุณค่า ถ้าดูจากเงาะป่าในวรรณคดีไทย เงาะป่าก็ได้เปลี่ยนไปมีซิวกแพค มีคิ้ว 3 มิติ มีผิวที่ขาวขึ้น ซึ่งเราอยู่ในกระแสความคิดแบบนี้หรือไม่ที่กำลังจะพาเราไป ก็อาจจะต้องมีการประเมินว่ามันใช่หรือไม่ใช่ ในทางกลับกัน พอนึกถึงเรื่องภาษีความหวาน พอกลับมาดูเรื่องเงาะ จะเห็นว่าเงาะไม่มีพุง ฉะนั้นมาตรฐานคุณค่าของทุนนิยมมันเป็นมาตรฐานที่ ดร.เดชรัตน์ ไม่แน่ใจว่าเขามีมาตรฐานที่มันเป็น well being หรือไม่ ในอนาคตต่อไปเราไม่ควรฝากความหวังไว้กับทุนนิยมฝ่ายเดียว ไม่ได้หมายความว่าเราจะปฏิเสธทุนนิยม แต่คิดว่าเราจำเป็นต้องตรวจสอบคุณค่าทางเลือก อีกอย่างที่ตรงกับผู้จัดในวันนี้คิดว่าเมื่อเข้าถึงคุณค่าแล้ว คุณค่านั้นจะจำกัด จะเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน ทำให้คนรู้สึกว่ามันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนเพื่อที่เราจะได้จ่ายในความเป็นเอกลักษณ์นั้น ในทางตรงกันข้าม การรับมือก็ต้องพูดถึง common สิ่งนี้เองที่จะนำไปสู่มูลค่าและผลประโยชน์ที่เพิ่มมากขึ้น

การรับมือกับระบบทุนนิยมใหม่จึงจำเป็นต้องนำประชาชนออกไปจากความสัมพันธ์ให้ได้ โดยสร้างคุณค่าความรู้และคุณค่าทางเลือก เปิดกว้างให้ประชาชนได้เข้าถึงคุณค่าและทรัพย์สินร่วมกัน และปราศจากอุปสรรคในการออกจากความสัมพันธ์ เราต้องตั้งโจทย์ว่าผู้คนจะออกจากความสัมพันธ์อย่างไร? หมายความว่า ถ้าวันใดที่ประชาชนต้องการเลือกเส้นทางอื่น เส้นทางนั้นมันต้องมีทางเลือกที่เป็นรูปธรรมมากพอ เหมือนกับที่ท่านนายกได้พูดไว้ เมื่อนั้นทุนนิยมก็ต้องปรับตัวดีขึ้นเพราะผู้คนได้มีทางเลือกแล้ว อันนี้เราอาจจะต้องมาพูดถึงการล่องลำดำน้ำใน 3 มิติหรือไม่ การล่องลำดำน้ำในเชิงกายภาพ การล่องลำดำน้ำในเชิงวัฒนธรรม การล่องลำดำน้ำในเชิงนิเวศวิทยาหรือไม่ แบบไหนที่มันล่องลำดำน้ำมากกว่ากัน แล้วรัฐบาลจะจัดการกับสิ่งนี้ยังไง หรือจะใช้มิติกฎหมายเพียงอย่างเดียว หรืออาจจะต้องสร้างคุณค่าทางเลือก เป็นแคมเปญ

ที่ ดร.เดชรัตน์ ชอบมากเลยก็คือ หยุดทานลูกปลาพว๋อ่อน หรือเรื่องธนาการปุม้า เราจะเห็นว่ามันเป็น common นี่เป็นความเป็น common ที่เราจะต้องสู้

เวทีเสวนาวิชาการ *ผศ.ชาญชัย ลิมปียากร*

ในทางวิชาการเราจะไม่พูดถึงอะไรที่มันเป็นนามธรรม แต่จริงๆ แล้ว Mind set มันก็เป็นนามธรรมแต่เวลาปัญหานามธรรมเกิดขึ้นมันจะสะท้อนจากรูปธรรมที่มันเกิด เช่น ตัวเลข GDP อัตราการเติบโต เป็นต้น แต่เมื่อมองลึกลงไปเรื่อยๆ ก็จะทำให้เข้าไปสู่นามธรรม ในที่สุดก็เป็นเรื่องของ Mind set ผศ.ชาญชัย ลิมปียากร ได้เล่าถึงงานที่เคยทำว่า ท่านได้ทำงานเรื่องการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ซึ่งเป็นประเด็นที่อยากเสนอมุมมองการแลกเปลี่ยน และตอนต้นท่านได้เสนอว่าการเปลี่ยนผ่านของสังคมหรือ transition ของประเทศต่างๆ ทั้งประเทศมหาอำนาจและไม่ใช่มหาอำนาจ ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ เราไม่ได้มีการมองกันในการประชุมแบบนี้

สิ่งที่อยากเสนอวันนี้ ก็คือเรื่องของ global warming หรือ climate change ประเด็นเหล่านี้เป็นเรื่องที่สำคัญเพราะมันได้ส่งผลกระทบต่อด้านเศรษฐกิจ ทางการเมืองด้วย ในเรื่องของ การขาดแคลนทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของพลังงาน อย่างเช่น อาหารตอนนี้ก็กำลังมีปัญหาเนื่องจากทรัพยากรมีข้อจำกัดมากขึ้น จีนก็มีความก้าวร้าวในการหาแหล่งทรัพยากร เพื่อแย่งชิงทรัพยากรมันเป็นความขัดแย้งในเรื่องของแร่ธาตุ เพราะจีนก็ได้มีการทำแบตเตอรี่ ทรัพยากรเหล่านี้ก็จะมีอยู่บางแห่งซึ่งมีการแย่งชิงกัน ความขัดแย้งระหว่างญี่ปุ่นกับจีน คิดว่าเรื่องปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมถือได้ว่าเป็นปัญหาที่ใหญ่ที่สุดที่ทุกประเทศจะต้องคิดถึงส่วนรวม ทุกวันนี้ทุกประเทศยังคิดถึงแต่ตัวเอง มีความเห็นแก่ตัวมากขึ้น มีการใช้นโยบายในการแก้ปัญหาต่างๆ ยกตัวอย่างในอเมริกา เดียวนี้อ่านข่าวก็จะเจอแต่พฤติกรรมนายทรัมป์ที่มีปัญหาไปหมด ทั้งลูก และภรรยามีปัญหาไปหมดและตอนนี้ก็มีปัญหากับรัสเซีย คิดว่าเหล่านี้เป็นตัวชี้วัดตัวหนึ่งที่มันนำไปสู่ความไม่ยั่งยืนของประเทศต่างๆ ถ้าเราดูประวัติศาสตร์มันจะมีการรีเซ็ตตัวมันเอง เช่น การเกิดสงครามในระดับต่างๆ การเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 การเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 อาจจะมีสงครามโลกครั้งที่ 3 หรือไม่ รวมทั้งน้ำจะท่วมไหม ซึ่งประเด็นเหล่านี้เป็นประเด็นที่ไทยไม่ได้หยิบมาพิจารณา ผศ.ชาญชัย กล่าวว่า ได้ทำงานเรื่องหนึ่งที่มันเกี่ยวข้องกับ Mind set ที่มันเป็นอะไรมากกว่าการเรียนหนังสือ มันเป็นเรื่องของการคิด เรามีตัวรู้อยู่ 2 อัน คือ ตัวรู้ที่เป็นการเรียนหนังสือ กับตัวรู้ที่เป็นสติ ซึ่งเราไม่เคยใส่ใจกับตัวรู้ที่เป็นสติ ฉะนั้น Mindset จึงเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดที่จะสร้างความตระหนักรู้ร่วมกัน การจะเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืนจะละลายในประเด็นนี้ไม่ได้

เวทีเสวนาวิชาการ *ผศ.ดร.ปิยะศักดิ์ ชุ่มพฤษ*

ขออนุญาตเอา Keyword ของคำว่าเปลี่ยนผ่านมาพูด ย้อนไปสมัยเด็กๆ เรามักจะเรียนรู้กันมาว่า ภาคเหนือมีป่าไม้มาก ภาคใต้มีแร่มาก และเราก็ขายป่าไม้ขายแร่จนหมด เราก็เข้าสู่การเปลี่ยนผ่านยุคหนึ่งในปี 1987 เป็นการเปลี่ยนผ่านเรื่องการท่องเที่ยว อย่างวิทยากรท่านแรกที่เล่าว่าปัจจุบันก็ยังมีอยู่ ซึ่งเราก็เริ่มเห็นความเสื่อมโทรม วันหนึ่งเราก็มาขายผู้หญิง เดียวนี้ก็เริ่มจะขายเพศที่สาม ทั้งหมดนี้เรากำลังยืนอยู่บนความไม่มั่นคง ซึ่งทรัพยากรก็เป็นหัวใจสำคัญ โดยหากเรามองถึงทรัพยากรนั้นมันเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคง หลากๆ คนอาจมองว่าความมั่นคงของชาติคือการปราศจากอาวุธ แต่ในความเป็นจริงความมั่นคงนี้มันหมายถึง สุขภาพ สุขภาวะของคนทุกคนในประเทศ แล้วสุขภาพ สุขภาวะนี้จุดสำคัญจริงๆ มันก็คืออาหาร

หากมองย้อนไปในอดีตตั้งแต่ที่ไทยเริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เราจะเห็นว่าแผนทุกฉบับนั้นได้นำพาเราไปสู่ทิศทางที่เรากำลังจะสูญเสียทรัพยากรโดยไม่รู้ตัวบ้าง โดยรู้ตัวบ้าง ขอเล่าสู่กันฟังว่า ในสมัยก่อนเรามีพันธุ์พืชอยู่หลายพันธุ์ พันธุ์พืชเหล่านี้อยู่ในมือของเกษตรกรโดยที่เราไม่ต้องไปวิ่งซื้อ และมีอัตลักษณ์ที่สอดคล้องโดดเด่นกับชุมชนและมีความเหมาะสมกับสิ่งแวดล้อม

ถ้าเรามองเราจะเห็นว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่มันมุ่งพัฒนาไปสู่การพึ่งพาเคมี ลดความหลากหลายทางพันธุกรรม ซึ่งมันไปกระทบตรงๆ กับฐานทรัพยากร ฉะนั้นการจะเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืนได้นั้น เราต้องให้ความสำคัญในเรื่องของทรัพยากร ซึ่งขอเรียกทรัพยากรเหล่านี้ว่า “ทรัพยากรพันธุกรรม” ทราบไหมว่า ความหลากหลายเหล่านั้นมันได้สูญสิ้นไป เราสูญเสียพันธุ์ทุเรียนไปหลายสายพันธุ์ พันธุ์ที่ให้แคลอรีต่ำสุดกิน 1 ลูกเท่ากับ 3 ลูกเราก็มี อันนี้เราขาดองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่เป็นแขนงขยายไป แต่ทั้งนี้องค์ความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์มันเป็นเพียงปลายทาง ต้นทางจริงๆ มันคือทรัพยากรมนุษย์ ขอใช้คำว่า “อัญมณีทางพันธุกรรม” ซึ่งอัญมณีทางพันธุกรรมนั้นจะมีความจำเพาะในแต่ละชุมชนที่ไม่เหมือนกันเลย และก็จะทำให้ความอยู่รอดของชุมชนนั้นปรากฏขึ้น หากวิเคราะห์ในอดีตนั้น แต่ละชุมชนจะมีความรู้เยอะมาก เรามีปราชญ์ที่รู้เยอะแต่เวลาก็ทำให้ความรู้นั้นเจือจางลงไปและสูญหายไป

เมื่อวิเคราะห์จะพบว่า เราขาดโอกาสที่สำคัญๆ มากมาย อย่างแรกเลยคือ เราไม่มีการจัดบันทึกอย่างเป็นระบบ นี่คือนิสัยของคนไทยที่ไม่ได้ถูกสอนการบันทึกอย่างเป็นระบบเหมือนคนญี่ปุ่น อย่างที่สองคือ เราขาดความร่วมมือในการนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์เข้ามาช่วยในการต่อยอด จริงๆ แล้วนักวิชาการที่มีความรู้ที่หลากหลายควรเข้ามาร่วมมือกัน ขอยกตัวอย่างเรื่องข้าวที่มี 4 อ อ ที่ 1 ที่มีเอกลักษณ์ หากเราศึกษาลึกไปกว่านั้น เราจะพบว่านอกจากลักษณะภายนอกที่แตกต่างกันลักษณะภายในก็ยังมีแตกต่างกัน มีเม็ดแบ่งที่มันมีการกระจายตัวที่แตกต่างกัน หรือแม้กระทั่งเส้นอยู่ตั้งก็ยังไม่เหมือนกัน มีแบ่งที่ไม่เหมือนกัน อ ที่ 2 โอสถ ข้าวบางสายพันธุ์ไปตอบโจทย์คนที่เป็นเบาหวาน บางสายพันธุ์เหมาะกับนักกีฬา อ ที่ 3 โอชา เช่น ข้าวที่มีกลิ่นที่ตีราวกับทานวาซาบิไปสองกล่อ่ง อ ที่ 4 โอกาส เป็น อ ที่เกิดจากการนำ 3 อ มาสร้างโอกาสสิ่งเหล่านี้ถ้าเรามีการนำมาขยายการดำเนินการแบบนี้ เราจะสามารถใช้ทรัพยากรได้อย่างยั่งยืน หลายๆ หน่วยงานมักมีการรณรงค์ให้นุรักษ์ทรัพยากร ซึ่งวิธีอนุรักษ์ทรัพยากรที่ดีที่สุดคือ ให้เขาและชุมชนของเขาเห็นประโยชน์และใช้งานพันธุกรรมเหล่านั้น ฉะนั้นการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่ยั่งยืนความรู้ทางวิทยาศาสตร์จึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง และที่สุดที่ขาดไม่ได้เลย คือ ทรัพยากรบุคคล (คนในประเทศชาติ) โดยจะเน้นไปที่นิสัยในตัวบุคคลเพราะคนไทยส่วนใหญ่จะขาดวินัย ซึ่งต้องสร้างวินัยมาจากต้นทางจะมาสร้างปลายทางไม่ได้ ท้ายสุดสำคัญเลยก็คือ คนไทยขาดความสามัคคีทำงานร่วมกัน และสร้างความร่วมมือให้ประชาชนเห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นรากฐานที่นำไปสู่การเป็นสังคมที่ยั่งยืน

เวทีเสวนาวิชาการ *Shalmali Guttal* (สรุปโดย อ.ดร.นฤมล อรุโณทัย)

ความเป็นส่วนรวม (Common) แท้จริงแล้วมันเป็นเรื่องที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ใครกันที่เป็นคนกำหนดความเปลี่ยนแปลงของความเป็นส่วนรวม Shalmali Guttal บอกว่า มีแนวคิดของนักเศรษฐศาสตร์การเมืองท่านหนึ่งว่า ความเป็นส่วนรวม (Common) ไม่ได้เป็นพื้นที่ที่ 3 แต่มันเป็นทางเลือกเดียวที่จะทำให้สังคมดำรงอยู่ได้ และสภาพปัญหาปัจจุบันก็ได้สะท้อนให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมในสังคม “คนรวยกระจุก คนจนกระจาย” ปัญหาเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความล้มเหลวของภาครัฐที่ไม่ได้ทำให้ประชาชนดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างเท่าเทียม เรื่องความเป็นส่วนรวม (Common) จริงๆ แล้วถ้าเรามองเป็นเรื่องของความมั่นคง อีกรูปแบบหนึ่งที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้าถึงโอกาสต่างๆ อย่างเท่าเทียม Shalmali บอกว่า จริงๆ

แล้วเรื่อง common มันอาจมองได้หลายแง่มุม เราคงรู้จักความเป็นสาธารณะในแง่ ธรรมชาติ น้ำ ทะเล หรือ แผ่นดิน อาจมองในแง่สังคม อย่างเช่น ในแง่ของการศึกษา ควรมองเป็นเรื่องที่คนจะเข้าถึงร่วมกัน เรื่อง สาธารณสุข เรื่องความปลอดภัย หรือเรื่องความรู้เราก็ว่ามันเป็นเรื่องสาธารณะได้ แล้วเราก็สังสมเรื่อย ๆ มา หลายรุ่น อันนี้ก็เชื่อมโยงกับของท่านอาจารย์ปิยะศักดิ์ พูดถึงเรื่องทรัพยากรทางพันธุกรรมมันเชื่อมโยงกับความ รู้พื้นถิ่นและมันไม่ได้เกิดขึ้นจากบุคคลคนเดียวหรือรุ่นเดียวแต่ว่ามันสังสมมา

อีกแง่หนึ่งก็เป็น common ในแง่ของการเมือง อย่างเช่น สิทธิมนุษยชน หรือความเท่าเทียมกัน ความ ยุติธรรมเหล่านี้เราจะเข้าถึงความเป็นสาธารณะนี้ได้อย่างไร Shalmali บอกว่า ในไทยเราก็มีความเป็น สาธารณะมากอยู่ มีตัวแสดง มี Agent มาก แต่ที่เราต้องไม่ลืมว่าความเป็นสาธารณะนี้มันต้องการความ สร้างสรรค์และการคุ้มครองโดยสังคม มีหลายกรณี que แสดงให้เห็นว่าสังคมหรือกลุ่มคนสร้างสรรค์กติกาขึ้นมา อย่างไรก็ตามเรื่องความเป็นส่วนรวม (Common) มันก็ยังมีภัยคุกคามหลายอย่าง การอภิบาลพื้นที่สาธารณะ เป็นเรื่องสำคัญมาก มีหลายกรณีอย่างเรื่องป่าชุมชนในกัมพูชา หรือแม้แต่ไทยเราก็มีเรื่องระบบเหมืองฝาย การจัดการน้ำในภาคเหนือ ก็เป็นสิ่งที่สำคัญแสดงให้เห็นว่าเราก็มีแนวคิดและปฏิบัติการของ common มา ตั้งแต่โบราณ ภัยคุกคามที่สำคัญก็คือ การทำให้กลายเป็นของเอกชนมันได้ผลักเอาสิทธิและหน้าที่ของ ประชาชนออกไป เมื่อออกไปแล้วกลุ่มเล็กที่เป็นกลุ่มทุนนิยมหรือกลุ่มที่เชื่อถือเสรีนิยมใหม่ก็จะเข้าแทรกแซง เพื่อใช้ประโยชน์ได้ ประเด็นสุดท้ายที่ Shalmali พูดถึงและเชื่อมโยงกับงานวันนี้ว่า ยังไม่พบว่ามีงานวิจัยที่ แสดงให้เห็นถึงกลไกของบริษัท หรือของรัฐที่จะผลักความเป็นสาธารณะออกไปทำให้เกิดเป็นพื้นที่ของเอกชน พื้นที่สินค้า พื้นที่การเอารัดเอาเปรียบของบริษัท งานวิจัยเหล่านี้มีน้อย นอกจากจะทำยากแล้วมันเสี่ยงต่อการ ถูกฟ้องร้อง จึงเกิดเป็นคำถามที่ว่าความรู้ที่มันควรจะเป็นของสาธารณะมันจะเปิดตาให้คนส่วนใหญ่รับรู้ถึงมัน ได้จริงๆ หรือไม่

บรรยายพิเศษ

สังคมศาสตร์และการท้าทายความเหลื่อมล้ำ สู่โลกที่เที่ยงธรรมและยั่งยืน: ภาพรวมของรายงานสังคมศาสตร์โลก ค.ศ. 2016¹

เชษฐา พวงหัตถ์

นักวิชาการอิสระ (อดีตอาจารย์ประจำสาขาวิชารัฐศาสตร์
ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม)

บทคัดย่อ

ก่อนหน้านี้ความเหลื่อมล้ำไม่เคยได้รับความสำคัญอย่างมากในการกำหนดวาระของบรรดาผู้มีหน้าที่กำหนดนโยบายทั่วโลก หรือเป็นประเด็นร้อนแรงสำหรับการวิจัยทางสังคมศาสตร์มาก่อน บทความเกี่ยวกับประเด็นความเหลื่อมล้ำและความยุติธรรมทางสังคม ได้รับการตีพิมพ์ในวารสารในปัจจุบันด้วยจำนวนที่เพิ่มมากขึ้นอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน การนำเสนอภาพรวมของรายงานสังคมศาสตร์โลก ค.ศ. 2016 ซึ่งรายงานฉบับนี้มาจากการเตรียมการและการดำเนินการร่วมกันของสภาสังคมศาสตร์ระหว่างประเทศ (ISSC) และสถาบันการศึกษาด้านการพัฒนา และได้รับความร่วมมือจากองค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ในการจัดพิมพ์เผยแพร่ เป็นการสรุปมุมมองจำนวนหนึ่งของนักสังคมศาสตร์จำนวนมากกว่า 100 คน และจากบรรดาผู้นำทางความคิดจากทั่วโลก ผ่านสาขาวิชาที่แตกต่างหลากหลาย เพื่อเน้นความสำคัญของการตอบสนองในการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่มีต่อความเหลื่อมล้ำในทุกๆ ระดับ ตั้งแต่ระดับรากหญ้าไปจนถึงการบริหารจัดการระดับโลก ข้อเขียนนี้ให้ข้อสรุปว่า (1) ความเหลื่อมล้ำที่ไร้การตรวจสอบสามารถสร้างอันตรายให้กับเศรษฐกิจ สังคม และชุมชน (2) ความเหลื่อมล้ำในมิติต่างๆ ไม่ควรทำความเข้าใจและจัดการแค่เพียงเรื่องของรายได้และความมั่งคั่งเท่านั้น เพราะความเหลื่อมล้ำมีหลากหลายมิติ ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม พื้นที่ และความรู้ (3) ความเชื่อมโยงกันและการตัดข้ามกันระหว่างมิติต่างๆ นั้น จำเป็นต้องได้รับการทำความเข้าใจอย่างจริงจังมากขึ้นเพื่อสร้างสังคมที่มีความเป็นธรรมมากขึ้น และ (4) ขั้นตอนการเปลี่ยนแปลงไปสู่การกำหนดวาระการวิจัยซึ่งมีลักษณะสหสาขาวิชา มีหลายระดับ และครอบคลุมระดับโลก เป็นเรื่องจำเป็นสำหรับการนำไปใช้เป็นฐานรากของการวางสู่ทางไปสู่การมีความเท่าเทียมกันมากขึ้น ถ้าจะมองภาพรวมของสถานการณ์ในขณะนี้ หลายๆ ประเทศกำลังลงทุนที่ต่ำมากในการวิจัยผลกระทบระยะยาวของความเหลื่อมล้ำที่มีต่อความยั่งยืนของเศรษฐกิจ สังคม และชุมชนของตน ถ้าเราไม่จัดการกับเรื่องนี้อย่างเร่งด่วน ความเหลื่อมล้ำในหลายต่อหลายมิติก็จะทำให้ความ

¹ เอกสารหลักที่ผู้เขียนใช้สำหรับการนำเสนอข้อเขียนนี้มาจาก ISSC, the Institute of Development Studies (IDS) and UNESCO, World Social Science Report 2016: Challenging Inequalities – Pathways to a Just World (Paris: UNESCO, 2016) ในข้อเขียนนี้ ผู้เขียนจะใช้คำย่อว่า WSSR 2016 เมื่อมีการระบุถึง World Social Science Report 2016 (รายงานสังคมศาสตร์โลก ค.ศ. 2016) ผู้สนใจอ่าน WSSR 2016 ฉบับสมบูรณ์ สามารถเข้าถึงได้ที่ en.unesco.org/wssr2016

ปรารถนาและการดำเนินความพยายามร่วมกันเพื่อบรรลุเป้าหมายของเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) ที่ “จะไม่ยอมทอดทิ้งใครไว้ข้างหลังแม้แต่คนเดียว” ให้ได้ภายในปี ค.ศ.2030 กลายเป็นแค่สโลแกนในแผ่นกระดาษ

คำสำคัญ: สังคมศาสตร์, ความเหลื่อมล้ำ, รายงานสังคมศาสตร์โลก, เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน, ความรู้ในการแปรเปลี่ยนสภาพเพื่อโลกที่เที่ยงธรรม

Social Sciences and the Challenges of Inequalities towards a Just and Sustainable World: An Overview of the World Social Science Report 2016

Chetta Puanghut

Email: puanghutchetta592: gmail.com

Abstract

Never before has inequality been so high on the agenda of policy-makers worldwide, or such a hot topic for social science research. More journal articles are being published on the topic of inequality and social justice today than ever before. Presenting an overview of the World Social Science Report 2016, which comes from the preparation of the International Council for Social Sciences (ISCC) and the Institute for Development Studies (IDS) and has been collaborated by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) for publication, the author draws on the insights of over 100 social scientists and other thought leaders from all over the world, across various disciplines, to emphasize transformative responses to inequality at all levels, from the grass roots to global governance. The author, in this paper, concludes that: (1) Unchecked inequality could jeopardize the sustainability of economies, societies and communities; (2) Inequalities should not just be understood and tackled in terms of income and wealth. They involve economics, politics, social, cultural, environmental, spatial and knowledge-related issues; (3) The links and intersections between inequalities need to be better understood to create fairer societies; (4) A step change towards a research agenda that is interdisciplinary, multiscale and globally inclusive is needed to inform pathways toward greater equality and sustainability. Additionally, too many countries are investing too little in researching the long-term impact of inequality on the sustainability of their economies, societies and communities. Unless we address this urgently, inequalities will make the cross-cutting ambition of the Sustainable Development Goals (SDGs) to 'leave no one behind' by 2030 an empty slogan.

Keywords: Social Sciences, Inequalities, World Social Science Report, Sustainable Development Goals, Transformative knowledge for a just world

1. บทนำ: ใจความสำคัญของ WSSR 2016

1.1 สังคมศาสตร์ท้าทายความเหลื่อมล้ำ

วิกฤตเศรษฐกิจปี ค.ศ.2008 และผลกระทบระยะยาว การลุกฮือของประชาชนในเหตุการณ์ที่มีชื่อเรียกว่า “อาหรับสปริง” การก่อจลาจลอันเป็นผลจากข้าวปลาอาหารแพงในประเทศเม็กซิโก และขบวนการออกคิควาย เป็นพัฒนาการซึ่งมีผลทำให้ความเหลื่อมล้ำได้กลับมาเป็นวาระทางการเมืองระดับโลกอีกครั้ง ในช่วงทศวรรษที่สองของคริสต์ศตวรรษที่ 21 การประเมินทั้งหลายแหล่เกี่ยวกับเรื่องนี้ให้ข้อสรุปว่า ในปี ค.ศ. 2015 ความมั่งคั่งเกือบครึ่งหนึ่งของครัวเรือนทั้งหมดเป็นของคนแค่ 1% ของประชากรโลก² และคนที่ร่ำรวยที่สุดจำนวน 62 คน ครอบครองสินทรัพย์มูลค่ามากเท่ากับจำนวนของคนอีกครั้งหนึ่งที่อยู่ในระดับล่างของมนุษยชาติ ในประเทศสหรัฐอเมริกา นั้น คนระดับบนจำนวนแค่ 1% และปัจเจกบุคคลที่ร่ำรวยมากที่สุดจำนวน 62 คนครอบครองทรัพย์สินจำนวนมากเท่ากับคนจำนวนครึ่งหนึ่งของมนุษยชาติที่อยู่ในระดับล่าง³

รายงานฉบับนี้สรุปว่า ความเหลื่อมล้ำที่ไร้การตรวจสอบสามารถเป็นภัยต่อความยั่งยืนของเศรษฐกิจ สังคม และชุมชน โดยชี้ให้เห็นว่าความเหลื่อมล้ำ และการเชื่อมโยงกันระหว่างความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ และรูปแบบอื่นๆ ของความเหลื่อมล้ำ อย่างเช่น เพศสถานะ การศึกษา และสุขภาพ จำเป็นต้องได้รับการทำความเข้าใจให้ดียิ่งขึ้นเพื่อสร้างสังคมที่มีความเที่ยงธรรมมากขึ้น รายงานฉบับนี้ระบุถึงช่องว่างของข้อมูลในการวิจัยทางสังคมศาสตร์เกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำ โดยยืนยันว่าเราจำเป็นต้องลงทุนและพัฒนาการวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่มีความหมายต่อเรื่องของความเหลื่อมล้ำต่อไป กล่าวโดยสรุป หลายต่อหลายประเทศกำลังลงทุนน้อยมากในการวิจัยเกี่ยวกับผลกระทบระยะยาวของความเหลื่อมล้ำที่มีต่อความยั่งยืนของเศรษฐกิจ สังคม และชุมชน

รายงานฉบับนี้มองไปที่มิติ 7 มิติของความเหลื่อมล้ำ และพิจารณาว่ามิติเหล่านี้มีปฏิสัมพันธ์กันอย่างไรในการกำหนดรูปร่างหน้าตาให้การดำเนินชีวิตของผู้คนด้วยการสร้างวงจรแห่งความชั่วร้ายของความเหลื่อมล้ำขึ้นมา ความเหลื่อมล้ำไม่ควรถูกทำความเข้าใจและจัดการเพียงแคในแง่ของรายได้และความมั่งคั่ง ความเหลื่อมล้ำสามารถเป็นได้ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม พื้นที่ และความรู้

เรื่องที่น่าสนใจก็คือว่ามีการศึกษาเรื่องความเหลื่อมล้ำและความยุติธรรมทางสังคมเพิ่มขึ้นถึง 5 เท่าในสิ่งพิมพ์ทางวิชาการตั้งแต่ปี ค.ศ.1992 เป็นต้นมา รายงานระดับระหว่างประเทศและหนังสือจำนวนมากเกี่ยวกับเรื่องความเหลื่อมล้ำได้รับการพิมพ์เผยแพร่ และหนังสือจำนวนหนึ่งกลายเป็นหนังสือขายดีทั่วโลก อย่างไรก็ตาม เราก็คงต้องการการวิจัยมากขึ้นเพื่อทำความเข้าใจแนวโน้มของความเหลื่อมล้ำ และวิธีการในการพลิกผันแนวโน้มดังกล่าว รวมถึงการวิจัยในรูปแบบที่แตกต่างออกไปซึ่งมีลักษณะที่เป็นสหสาขาวิชาและมีความเชื่อมโยงกันในระดับระหว่างประเทศมากขึ้น ถ้าเราไม่จัดการกับเรื่องนี้โดยเร่งด่วน ความเหลื่อมล้ำก็จะทำให้ความมุ่งมั่นปรารถนาที่มีร่วมกันของเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals) หรือ SDGs ที่จะ “ไม่ทอดทิ้งใครให้อยู่ข้างหลังแม้แต่คนเดียว” ให้ได้ภายในปี ค.ศ.2030 กลายเป็นสโลแกนที่กลวงโป

รายงานฉบับนี้กระตุ้นให้รัฐบาลทั้งหลายยุติวัฒนธรรมของการลงทุนที่ต่ำมากในด้านการวิจัยทางสังคมศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องของความเหลื่อมล้ำ โดยชี้ให้เห็นว่าถ้าเราให้ความสำคัญกับความเหลื่อมล้ำอย่าง

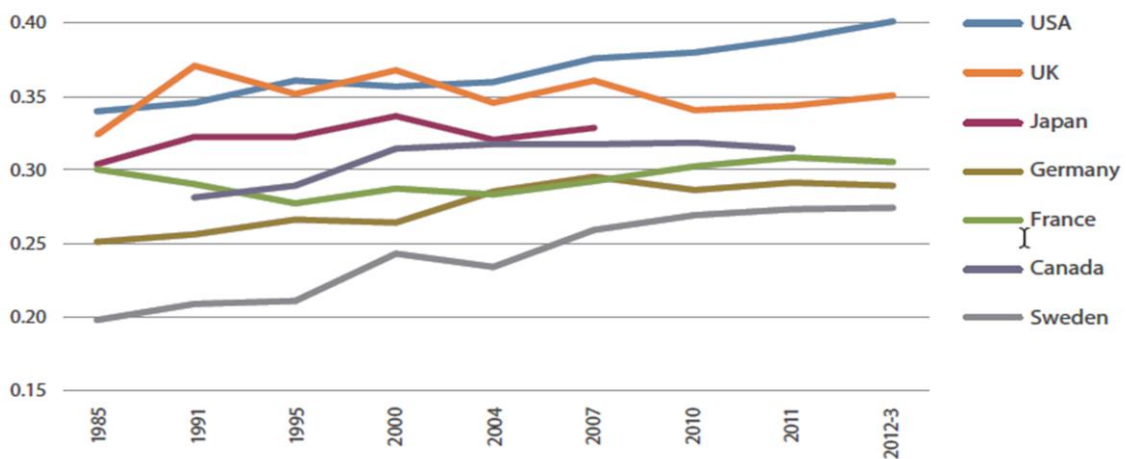
² Crédit Suisse, Global Wealth Report. (Zurich, Switzerland: Credit Suisse AG Research Institute, 2015).

³ Oxfam, An Economy for the 1%, briefing paper. (Oxfam: Oxford, 2016).

จริงจัง เราก็จำเป็นต้องทำการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์อย่างจริงจังเพื่อทำความเข้าใจผลกระทบระยะยาวของความเหลื่อมล้ำที่มีต่อชีวิตของผู้คนทั้งหลาย เราจะต้องจ่ายราคาที่สูงสำหรับการหลุดพ้นจากการลงทุนที่ต่ำมากและความสามารถที่มีข้อจำกัดตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมาของการวิจัยทางสังคมศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องของความเหลื่อมล้ำ

การเพิ่มขึ้นของความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจเมื่อไม่นานมานี้ดูเหมือนว่ามีที่มาย้อนหลังไปในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1980 และคริสต์ทศวรรษ 1990 เมื่อกระบวนทัศน์เสรีนิยมใหม่ได้กลายเป็นกระแสหลักในประเทศต่างๆ ของโลกตะวันตก หลังจากนั้น กระบวนทัศน์นี้ก็ค่อยๆ แพร่ขยายไปยังส่วนอื่นๆ ของโลกในบริบทของโลกาภิวัตน์ และการขยายอำนาจของการเงินครอบงำเศรษฐกิจภายหลังการล่มสลายของค่ายตะวันออก ฐานคิดที่อยู่เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลงนี้ก็คือว่า บรรดาผลประโยชน์ของการเติบโตที่เกิดจากพลังของตลาดนั้น ในที่สุดแล้วก็จะ “ไหลรินลงมาสู่” ประชากรที่ยากจนและเปราะบาง อย่างไรก็ตาม วิกฤตการณ์นี้ก็ได้เป็นจริงเป็นจังขึ้นมาในขอบเขตที่กว้างขวาง ขณะที่หลายๆ ประเทศ ทั้งประเทศที่พัฒนาแล้วและประเทศที่กำลังพัฒนา มีอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจที่สูงหลังจากการเปิดเสรีให้กับระบบเศรษฐกิจของตน ความเหลื่อมล้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ก็ได้เพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็วภายในประเทศต่างๆ ด้วย

รูปที่ S.1 วิวัฒนาการของสัมประสิทธิ์จีไนในประเทศต่างๆ ที่มีความก้าวหน้าทางด้านเศรษฐกิจ ค.ศ.1985-2013

ที่มา: OECD Income Distribution Database (www.oecd.org/social/income-distribution-database.htm)

รูปที่ S.1 แสดงให้เห็นถึงการเพิ่มเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดของความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ในประเทศต่างๆ ของโลกฝ่ายเหนือ อย่างเช่น สหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร และแคนาดา ในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา แม้แต่บรรดาประเทศที่ความเหลื่อมล้ำด้านรายได้อยู่ในระดับต่ำก่อนคริสต์ทศวรรษ 1980 อย่างเช่น สวีเดน ก็มีการเพิ่มขึ้นของความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ที่เห็นได้ชัด ในประเทศต่างๆ ที่กำลังพัฒนาด้านเศรษฐกิจนั้น ข้อมูลแทบมีอยู่น้อยมากและครอบคลุมช่วงเวลาการศึกษาสั้นกว่า แต่ประเทศต่างๆ อย่างเช่น โคลอมเบีย บราซิล และอินเดีย กลับได้รับการบันทึกว่ามีความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ในระดับที่สูงกว่าในโลกฝ่ายเหนือ ปัจจุบันประเทศแอฟริกาใต้ มีความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ในระดับสูงที่สุดของโลกแม้ว่าจะลดลงเมื่อไม่กี่ปีมานี้

อันตรายและภัยคุกคามที่เป็นผลจากการเพิ่มขึ้นของความเหลื่อมล้ำเหล่านี้ได้รับการยอมรับร่วมกันว่าอยู่ในระดับสูงสุด เมื่อวันที่ 25 กันยายน ค.ศ. 2015 สมัชชาใหญ่แห่งสหประชาชาติ (UN General Assembly) ได้ให้การ

Leaving no one behind by 2030

'As we embark on this great collective journey, we pledge that no one will be left behind.'
But what does this mean in practice?

รับรองเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals) หรือ SDGs⁴ ซึ่งมีเข็มมุ่งที่จะปิด
ฝาโรงให้กับความยากจน จัดการกับการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อม และต่อสู้กับความเหลื่อมล้ำและความ
อยุติธรรม ในฐานะเป็นส่วนสำคัญของวาระการพัฒนาที่ยั่งยืนอันใหม่ซึ่งยึดมั่นในพันธกิจที่จะ “ไม่ยอมทอดทิ้ง
ใครไว้ข้างหลัง”

เป้าหมายเฉพาะอันหนึ่ง (เป้าหมายที่ 10) มุ่งความพยายามทั้งหมดไปที่ “การลดความเหลื่อมล้ำ
ภายในและระหว่างประเทศ” เป้าหมายอื่นๆ อีกหลายเป้าหมายของ SDGs ล้วนเกี่ยวข้องกับกรลดความ
เหลื่อมล้ำและการสนับสนุนทุกคน/ทุกกลุ่มอย่างถ้วนหน้าถ้วนตาให้ได้ในปีค.ศ. 2030

⁴ การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development / SD) เริ่มต้นจากการประชุมสหประชาชาติ ครั้งที่ 2 ณ กรุงริโอ เดอ จาเนโร ประเทศ
บราซิล ในปี ค.ศ.1992 ประเทศสมาชิกต่างๆ ประชุมร่วมกันในหัวข้อว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (Environment and
Development) และได้เห็นชอบให้ประกาศหลักการแห่งสิ่งแวดล้อม และแผนปฏิบัติการ 21 (Agenda 21) สำหรับคริสต์ทศวรรษ 1991-
1999 และคริสต์ศตวรรษที่ 21 เพื่อเป็นแผนแม่บทของโลกสำหรับการดำเนินงานที่จะทำให้การพัฒนาที่ยั่งยืนทั้งในด้านสังคม
เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม และในเวลาต่อมาได้มีการจัดทำเป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ (Millennium Development Goals /
MDGs) จำนวน 8 เป้าหมาย ครอบคลุมระยะเวลา 15 ปี (ค.ศ.2000- 2015) เช่น การขจัดความยากจนและความหิวโหย การส่งเสริมความ
เท่าเทียมทางเพศและบทบาทสตรี และการรักษาและจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน เป็นต้น ปัจจุบัน MDGs ได้สิ้นสุดลงแล้ว โดยประสบ
ความสำเร็จเป็นอย่างดีในหลายประเทศ และเพื่อให้เกิดความต่อเนื่องของการพัฒนา องค์การสหประชาชาติจึงได้กำหนดเป้าหมายการ
พัฒนาขึ้นใหม่โดยอาศัยกรอบความคิดที่มองการพัฒนาเป็นมิติต่างๆ (Dimensions) ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ให้มีความ
เชื่อมโยงกัน เรียกว่า เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน หรือ Sustainable Development Goals (SDGs) ทั้งนี้ เมื่อเดือนกันยายน ค.ศ.2013
ในการประชุมสมัชชาสหประชาชาติสมัยสามัญ ครั้งที่ 70 หัวข้อการประชุมในครั้งนั้น คือ การพัฒนาที่ยั่งยืน ผู้นำจากประเทศสมาชิกกว่า
193 ประเทศได้ร่วมรับรองร่างเอกสารเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนหลังปี ค.ศ.2015 (Post-2015 Sustainable Development Goals)
ที่เรียกว่า Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development (การปรับเปลี่ยนโลกของเรา: วาระ 2030
เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน) สำหรับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนของโลก (Sustainable Development Goals: SDGs) ใน 15 ปีข้างหน้าที่จะ
ใช้เป็นทิศทางทางการพัฒนาของประชาคมโลก ตั้งแต่เดือนกันยายน ค.ศ.2015 ถึงเดือนสิงหาคม ค.ศ.2030 ครอบคลุมระยะเวลา 15 ปี โดย
ประกอบไปด้วย 17 เป้าหมาย (Goals) 169 เป้าประสงค์ (Targets) โดยเป้าหมายต่างๆ ประกอบด้วย เป้าหมายที่ 1 ขจัดความยากจนใน
ทุกรูปแบบ ทุกที่; เป้าหมายที่ 2 ขจัดความหิวโหย บรรลุเป้าความมั่นคงทางอาหาร ปรับปรุงโภชนาการ และสนับสนุนการท่าเกษตรกรรม
อย่างยั่งยืน; เป้าหมายที่ 3 สร้างหลักประกันให้คนมีชีวิตที่มีคุณภาพ และส่งเสริมสุขภาพที่ดีของคนทุกเพศทุกวัย; เป้าหมายที่ 4 สร้าง
หลักประกันให้การศึกษาที่มีคุณภาพอย่างเท่าเทียมและครอบคลุม และส่งเสริมโอกาสในการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับทุกคน; เป้าหมายที่ 5
บรรลุความเท่าเทียมระหว่างเพศ และเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่สตรีและเด็กหญิง; เป้าหมายที่ 6 สร้างหลักประกันให้มีน้ำใช้ และมีการ
บริหารจัดการน้ำและการสุขาภิบาลอย่างยั่งยืนสำหรับทุกคน; เป้าหมายที่ 7 สร้างหลักประกันให้ทุกคนสามารถเข้าถึงพลังงานสมัยใหม่ใน
ราคาที่ย่อมเยา และยั่งยืน; เป้าหมายที่ 8 ส่งเสริมการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่ยั่งยืน และครอบคลุม และการจ้างงานเต็มอัตรา และงาน
ที่มีคุณค่าสำหรับทุกคน; เป้าหมายที่ 9 สร้างโครงสร้างพื้นฐานที่มีความต้านทานและยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลง ส่งเสริมการพัฒนา
อุตสาหกรรมที่ครอบคลุมและยั่งยืน และส่งเสริมนวัตกรรม; เป้าหมายที่ 10 ลดความไม่เท่าเทียมทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ;
เป้าหมายที่ 11 ทำให้เมืองและการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มีความปลอดภัย ความต้านทานและยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างครอบคลุมและ
ยั่งยืน; เป้าหมายที่ 12 สร้างหลัก ประกันให้มีแบบแผนการบริโภคและการผลิตที่ยั่งยืน; เป้าหมายที่ 13 ดำเนินการอย่างเร่งด่วนเพื่อต่อสู้กับ
สภาวะการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและผลกระทบ; เป้าหมายที่ 14 อนุรักษ์และใช้มหาสมุทร ทะเล และทรัพยากรทางทะเลอื่นๆ อย่าง
ยั่งยืนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน; เป้าหมายที่ 15 ปกป้อง ปันฟู และส่งเสริมการใช้ระบบนิเวศบนบกอย่างยั่งยืน การบริหารจัดการป่าไม้ที่ยั่งยืน
การต่อต้านการแปรสภาพเป็นทะเลทราย หยุดยั้งการเสื่อมโทรมของดินและฟื้นฟูสภาพดินและหยุดยั้งการสูญเสียความหลากหลายทาง
ชีวภาพ; เป้าหมายที่ 16 สนับสนุนสังคมที่สงบสุขและครอบคลุมสำหรับการพัฒนาที่ยั่งยืน จัดให้มีการเข้าถึงความยุติธรรมสำหรับทุกคน
และสร้างสถาบันที่มีประสิทธิภาพ มีความรับผิดชอบและมีความครอบคลุมในทุกระดับ; และเป้าหมายที่ 17 เสริมสร้างความแข็งแกร่งของ
กลไกการดำเนินงานและฟื้นฟูหุ้นส่วนความร่วมมือระดับโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

(ดู <http://www.thailcidatabase.net/index.php/menu-article/sustainable-development-goals-sdgs>)

ที่มา: <https://sdgmove.com/2017/06/01/goals/>

○ วัตถุประสงค์ของรายงานสังคมศาสตร์โลก ค.ศ. 2016

วัตถุประสงค์ของรายงานสังคมศาสตร์โลก ค.ศ. 2016⁵ ได้แก่ (1) มองให้ไกลกว่าเรื่องของความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจ และให้ความสำคัญกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างมิติอันหลากหลายของความเหลื่อมล้ำ (2) จัดทำเอกสารเกี่ยวกับแนวโน้มของความเหลื่อมล้ำในหลายๆ ประเทศและในภูมิภาคต่างๆ ของโลก นำเสนอข้อมูลและสารสนเทศเกี่ยวกับประเทศต่างๆ ที่มีการศึกษาวิจัยน้อยมาก โดยเฉพาะบรรดาประเทศที่มีรายได้ระดับต่ำในแอฟริกาและในเอเชีย (3) วิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้นจากความเหลื่อมล้ำในประเทศและในภูมิภาคต่างๆ และที่มีต่อกลุ่มคนที่แตกต่างกัน (4) ระบุยุทธศาสตร์ในการลดความเหลื่อมล้ำ (5) นำเสนอแนวทางที่เป็นสหสาขาวิชาในการศึกษาเรื่องความเหลื่อมล้ำ โดยใช้ข้อมูลจากสังคมศาสตร์ที่มีขอบเขตกว้างขวาง อย่างเช่น เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมวิทยา จิตวิทยา มานุษยวิทยา นิติศาสตร์ และพัฒนาการศึกษา รวมถึงอดถึงจากสาขาวิชาอื่นๆ และแวดวงวิชาการที่อยู่นอกสังคมศาสตร์ และ (6) ระบุให้เห็นถึงช่องว่างของความรู้ที่มีความสำคัญอย่างมาก และนำเสนอวาระของการวิจัยระดับโลกเรื่องความเหลื่อมล้ำ

⁵ รายงานสังคมศาสตร์โลก ค.ศ.2016 ได้รับการจัดทำสำหรับผู้สนใจต่อไปนี้ (1) นักศึกษาและผู้เชี่ยวชาญเรื่องความเหลื่อมล้ำ ซึ่งบุคคลเหล่านี้จะพบกับบทปริทัศน์ที่ทันสมัยเกี่ยวกับแนวโน้มและข้อมูลที่มีความสำคัญอย่างมาก การฉายภาพที่มีความครอบคลุมเกี่ยวกับสถานะของความเหลื่อมล้ำทั่วโลกผ่านมุมมองพหุสาขาวิชาจากหลายๆประเทศและทุกๆ ภูมิภาคในโลก รวมถึงอดถึงการศึกษาแบบข้ามสาขาวิชาซึ่งเป็นการเปิดพื้นที่ใหม่ให้กับการวิจัยเรื่องความเหลื่อมล้ำ บทความส่วนใหญ่มีขนาดสั้น และได้รับการออกแบบให้นำเสนอมุมมองที่เป็นการสรุปและนำเสนอใจครอบคลุมประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความเหลื่อมล้ำ (2) บรรดาผู้ที่ทำหน้าที่ตัดสินใจ ผู้กำหนดนโยบาย และผู้ลงมือปฏิบัติจากทั้งประเทศที่พัฒนาแล้วและประเทศที่กำลังพัฒนา บุคคลเหล่านี้มีความสนใจมากขึ้นเกี่ยวกับเรื่องความเหลื่อมล้ำที่เพิ่มมากขึ้น รายงานฉบับนี้เน้นการให้การเรียนรู้เกี่ยวกับทางออกและการตอบสนองด้านนโยบายที่มีต่อความเหลื่อมล้ำที่ได้รับการพัฒนาขึ้นมา และถูกนำไปลงมือปฏิบัติโดยผ่านรูปแบบต่างๆของนโยบายและโดยตัวแสดงภาคประชาสังคมทั่วโลก (3) สภาวิจัยและหน่วยงานทั้งหลายที่มีบทบาทในการจัดโครงสร้าง การสนับสนุนด้านการเงิน และการประเมินผลการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์ หน่วยงานเหล่านี้จะพบวาระของข้อเสนอการวิจัยสำหรับทศวรรษต่อไป โดยเปิดโอกาสให้มีการเปรียบเทียบการวิจัยเรื่องความเหลื่อมล้ำในประเทศของตนกับอาณาบริเวณหลักๆ และลำดับความเร่งด่วนสำหรับการวิจัยในอนาคตทั่วโลกตามที่ได้ถูกระบุเอาไว้โดยบรรดาผู้เขียนรายงานฉบับนี้ และ (4) ภาคประชาสังคมและบรรดาผู้ที่มีศักยภาพที่จะเป็น ‘ผู้ใช้’ ความรู้ด้านสังคมศาสตร์ ซึ่งได้แก่ องค์กรที่ไม่ใช่ภาครัฐ และองค์กรที่มีลักษณะแบบเดียวกันสื่อ และสาธารณชนทั่วไป ทั้งหมดนี้ให้ความสนใจมากขึ้นในผลของความเหลื่อมล้ำ ในรายงานฉบับนี้ เราจะพบงานศึกษาที่ทำการสำรวจผลกระทบบางประการในระดับที่แตกต่างกัน และในส่วนต่างๆ ของโลก รวมถึงอดถึงความเรียงที่เป็นการมองไปข้างหน้าเกี่ยวกับอนาคตที่มีความเป็นไปได้ของความเหลื่อมล้ำ และบทความต่างๆ เกี่ยวกับเรื่องยุทธศาสตร์เพื่อให้บรรลุความเท่าเทียมกันที่ขยายขอบเขตครอบคลุมกว้างขวางมากขึ้น

○ กรอบการวิเคราะห์ที่มีลักษณะครอบคลุม

รายงานฉบับนี้ยอมรับว่าประเด็นต่างๆ เกี่ยวกับความยากจน ความเหลื่อมล้ำ และความยุติธรรมทางสังคม มีความเชื่อมโยงกันอย่างมาก แม้ว่าความเหลื่อมล้ำจะเป็นจุดตั้งต้นหลักของการวิเคราะห์ แต่หลายๆ ประเด็นที่มีความเชื่อมโยงกับความยากจน ความไม่เป็นธรรม และความยุติธรรมก็ได้รับการพิจารณาด้วยเช่นกัน ในฐานะของการตอบสนองต่อประเด็นเหล่านั้น

รายงานฉบับนี้ครอบคลุม 7 มิติของความเหลื่อมล้ำ รวมตลอดถึงการศึกษาเกี่ยวกับลักษณะของมิติเหล่านี้ในบริบทที่แตกต่างกัน มิติทั้ง 7 มิติ ได้แก่ (1) ความเหลื่อมล้ำทางด้านเศรษฐกิจ (economic inequality) หมายถึง ความแตกต่างระหว่างระดับของรายได้ ความมั่งคั่ง และทุน รวมทั้งมาตรฐานการดำเนินชีวิตและการจ้างงาน (2) ความเหลื่อมล้ำทางสังคม (social inequality) หมายถึง ความแตกต่างระหว่างสถานะทางสังคมของประชากรกลุ่มต่างๆ และความไม่สมดุลในการทำหน้าที่ของการศึกษา สาธารณสุข ความยุติธรรม และระบบการให้การคุ้มครองทางสังคม (3) ความเหลื่อมล้ำทางด้านวัฒนธรรม (cultural inequality) หมายถึง การเลือกปฏิบัติบนพื้นฐานของเพศสถานะ ชาติพันธุ์ และเชื้อชาติ ศาสนา ความบกพร่องของร่างกาย รวมตลอดถึงอัตลักษณ์อื่นๆ ของกลุ่ม (4) ความเหลื่อมล้ำทางการเมือง (political inequality) หมายถึง ความสามารถที่ถูกทำให้มีความแตกต่างกันของปัจเจกบุคคลและกลุ่มทั้งหลายในการสร้างอิทธิพลต่อกระบวนการตัดสินใจและการได้รับผลประโยชน์จากการตัดสินใจเหล่านั้น รวมตลอดถึงการเข้าสู่การลงมือกระทำทางการเมือง (5) ความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ (spatial inequality) หมายถึง ความไม่เท่าเทียมกันของพื้นที่และภูมิภาคระหว่างศูนย์กลางและรอบนอก ระหว่างพื้นที่เมืองและพื้นที่ชนบท รวมตลอดถึงระหว่างภูมิภาคต่างๆ ที่มีทรัพยากรมากหรือน้อยต่างกัน (6) ความเหลื่อมล้ำด้านสิ่งแวดล้อม (environmental inequality) หมายถึง ความไม่สมดุลในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติและผลประโยชน์ที่ได้จากการขุดรีดสิ่งเหล่านั้น รวมตลอดถึงการเผชิญกับมลภาวะและความเสี่ยง และความแตกต่างของผู้กระทำ การที่จำเป็นต้องปรับตัวให้เข้ากับภัยคุกคามเหล่านั้น และ (7) ความเหลื่อมล้ำบนพื้นฐานของความรู้ (knowledge-based inequality): หมายถึงความแตกต่างกันในการเข้าถึงและการใช้ทรัพยากรต่างๆ และรูปแบบของความรู้ รวมตลอดถึงผลกระทบของความไม่เท่าเทียมกันเหล่านี้

ในการจัดการกับความเหลื่อมล้ำทั้ง 7 มิติข้างต้น รายงานฉบับนี้พยายามทำความเข้าใจพลวัตของความเหลื่อมล้ำในขอบเขตที่กว้างชุดหนึ่ง และวิเคราะห์ในขอบเขตที่นอกเหนือไปจากงานศึกษาจำนวนมากที่ทำกันไม่นานมานี้

○ ทำไมจึงต้องมีรายงานฉบับใหม่เกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำ?

เมื่อทศวรรษที่แล้ว งานศึกษาที่สำคัญจำนวนหนึ่ง -ซึ่งบางชิ้นได้กลายเป็นหนังสือขายดี ได้ยืนยันว่าบางมิติของความเหลื่อมล้ำได้เพิ่มสูงขึ้นจนถึงระดับที่ไม่เคยมีมาก่อนในช่วงก่อนหน้านี้หลายทศวรรษ รายงานฉบับนี้ช่วยอุดช่องว่างสำคัญหลายจุดของงานศึกษาที่มีอยู่ ประการแรก ก็คืองานศึกษาที่ในช่วงเวลาที่ผ่านมาไม่นานนี้ให้ความสนใจน้อยมากกับรูปแบบต่างๆ ของความเหลื่อมล้ำนอกเหนือจากด้านเศรษฐกิจ แม้จะมีการยอมรับมิติอื่นๆ เหล่านี้ อย่างเช่น การศึกษา สุขภาพ หรือเพศสถานะ แต่งานศึกษาเหล่านี้ก็มักจะเน้นไปที่มิติใดมิติหนึ่ง จนละเลยปฏิสัมพันธ์ระหว่างมิติเหล่านั้น การแบ่งย่อยแยกการวิจัยเรื่องความเหลื่อมล้ำออกเป็นสาขาวิชาย่อยๆ ตามความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ทำให้มองข้ามศักยภาพของสังคมศาสตร์ที่มีขอบเขตการศึกษาที่กว้างขวางและความเป็นสหสาขาวิชาของมุมมองที่มีต่อความเหลื่อมล้ำ ช่องว่างอีกประการหนึ่งเป็นผลจากการวิจัยที่ครอบงำในสังคมศาสตร์ที่ให้ความสำคัญมากเกินไปกับตัวชี้วัดเชิงปริมาณจนทำให้ละเลยแนวพินิจในการวิเคราะห์ที่ผสมผสานวิธีการเชิงปริมาณและวิธีการเชิงคุณภาพเข้าด้วยกัน สิ่งที่มีความเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับความนิยมที่มีต่อข้อมูลเชิงปริมาณก็คือการให้ความสำคัญกับประเทศและภูมิภาคต่างๆ ซึ่งมี

ความร่วมมือในด้านสถิติและข้อมูลที่น่าเชื่อถือ ซึ่งส่วนใหญ่แล้วก็คือบรรดาประเทศที่อยู่ในองค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา (Organization for Economic Co-operation and Development) หรือ โออีซีดี (OECD) จนทำให้มองข้ามประเทศอื่นๆ ที่ไม่มีสถิติและข้อมูลแบบเดียวกัน โดยเฉพาะประเทศที่มีรายได้ระดับต่ำจนถึงระดับปานกลาง ประการสุดท้าย งานศึกษาและรายงานทั้งหลายเกี่ยวกับเรื่องความเหลื่อมล้ำมักจะไปได้ไม่ไกลถึงขั้นระบุศักยภาพของแนวทางและการตอบสนองที่มีต่อความเหลื่อมล้ำที่มีอยู่หลากหลาย ซึ่งได้มีการนำไปปรับใช้ในบริบทต่างๆ ที่มีลักษณะเฉพาะ และช่วยในการนำเสนอเส้นทางไปสู่อนาคตที่มีความเป็นธรรมมากขึ้น

1.2 การท้าทายความเหลื่อมล้ำ: ลู่ทางสู่โลกที่ยุติธรรม

“เราให้สัญญาว่าจะไม่มีใครถูกทอดทิ้งให้อยู่ข้างหลัง”

: อารัมภบทของวาระเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ค.ศ. 2030⁶

“ความเหลื่อมล้ำเป็นการท้าทายหลักอันหนึ่งในยุคของเรา... จากการจัดให้อยู่อันดับที่สองของสถานการณ์เมื่อปีที่แล้ว ความเหลื่อมล้ำได้ถูกระบุว่าเป็นแนวโน้มที่เห็นชัดที่สุดของปีค.ศ. 2015 โดยผู้เชี่ยวชาญของเครือข่าย”

: การประชุมเศรษฐกิจโลกกว่าด้วยสถานการณ์สำหรับวาระระดับโลก ค.ศ. 2015⁷

“ความเหลื่อมล้ำที่เพิ่มขึ้นอย่างสุดโต่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพวกเราทั้งหมด”

: วินนี่ บายแอนนี่มา, อ็อกซ์แฟม อินเตอร์เนชันแนล⁸ 7

ประเด็นเรื่องความเหลื่อมล้ำที่เพิ่มสูงขึ้นและการจัดการกับความเหลื่อมล้ำเป็นเรื่องที่อยู่ในความคิดของรัฐบาลทั้งหลาย ภาคธุรกิจ บรรดาผู้นำภาคประชาสังคม และพลเมืองทั่วโลก สิ่งสำคัญอย่างแรก ก็คือการลดความเหลื่อมล้ำเป็นปัญหาเกี่ยวกับเรื่องของความเที่ยงธรรมและความยุติธรรมทางสังคม การจัดการกับเรื่องของความเหลื่อมล้ำเป็นกุญแจไขไปสู่การกำจัดความยากจนสุดขีด การสนับสนุนให้มีการแปรเปลี่ยนสภาพไปสู่ความยั่งยืน การส่งเสริมความก้าวหน้าของสังคม การลดความขัดแย้งและความรุนแรง รวมตลอดถึงการพัฒนาระบบการบริหารจัดการที่ครอบคลุมถ้วนทั่ว อีกไม่กี่ปีข้างหน้าเป็นช่วงเวลาสำคัญซึ่งสังคมศาสตร์จะต้องช่วยกันเพื่อจัดการและท้าทายความเหลื่อมล้ำ โดยการร่วมมือกับตัวแสดงอื่นๆ ซึ่งกำลังส่งเสียงเรียกร้องของพวกเขา เวลามาลงถึงแล้วตอนนี้

ข้อความสำคัญ: (1) อำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองกระจุกตัวอยู่ในมือของคนจำนวนไม่กี่คนมากขึ้น เรื่องนี้สามารถเป็นการคุกคามต่อการเติบโต ความเหนียวแน่นของสังคม และสุขภาพของประชาธิปไตย ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจระดับโลกได้ลดลงในช่วงทศวรรษแรกของศตวรรษนี้ ส่วนใหญ่เป็นผลจากการลดความยากจนในประเทศต่างๆ อย่างจีนและอินเดีย อย่างไรก็ตาม แนวโน้มที่ดีเช่นนี้สามารถพลิกผันได้ถ้าความเหลื่อมล้ำในประเทศต่างๆ ยังคงเพิ่มสูงขึ้น (2) การลดความเหลื่อมล้ำเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับเรื่องของสิทธิมนุษยชนและความยุติธรรม รวมตลอดถึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับความสำเร็จในอาณานิเวศ

⁶ Preamble to the 2030 Agenda for Sustainable Development (<https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>).

⁷ World Economic Forum Outlook on the Global Agenda 2015 (<https://www.weforum.org/reports/outlook-global-agenda-2015>).

⁸ Winnie Byanyima, Oxfam International (<https://books.google.co.th/books?isbn=9231001647>).

อื่นๆ ที่มีลำดับความสำคัญในระดับโลก อย่างเช่น ความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม การหาทางออกให้กับความขัดแย้ง และการย้ายถิ่น (3) ความเหลื่อมล้ำไม่ควรถูกทำความเข้าใจและได้รับการจัดการเฉพาะในส่วนที่เชื่อมโยงกับเรื่องของการรายได้และความมั่งคั่งเท่านั้น ความเหลื่อมล้ำครอบคลุมถึง 7 มิติที่ตัดข้ามกัน ได้แก่ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม พื้นที่ และความรู้ (4) ในช่วงเวลาไม่กี่ปีมานี้ บางประเทศได้ประสบความสำเร็จในการลดหรืออย่างน้อยที่สุดก็ในการหยุดยั้งความเหลื่อมล้ำมิให้เพิ่มสูงขึ้น พร้อมๆ กันนั้นการลงมือกระทำตามนโยบายที่มีการบูรณาการในปริมนขลที่แตกต่างกันก็มีความจำเป็นต่อการจัดการกับความเหลื่อมล้ำที่มีหลากหลายมิติ และไม่มีแนวทางเพียงแนวทางเดียวที่ใช้ในการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำได้ทุกมิติ (5) การตอบสนองที่มีต่อความเหลื่อมล้ำจำเป็นต้องยอมรับและนำเอาเรื่องของมรดกทางประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะเฉพาะ รวมตลอดถึงเรื่องของการปฏิบัติทั้งหลายทั้งปวงในทางวัฒนธรรมที่ฝังรากลึกมาพิจารณา โดยที่เรื่องเหล่านี้มีผลต่อรูปร่างหน้าตาของความเหลื่อมล้ำในสถานที่ต่างๆ (6) ขณะที่การลดความเหลื่อมล้ำมีความสำคัญในทุกแห่ง แต่ลำดับความสำคัญสำหรับการลงมือกระทำอยู่ในบรรดาประเทศที่ยากจนที่สุดในแอฟริกาแถบตอนล่างของทะเลทรายสะฮารา ซึ่งความยากจนจะยังคงกระจุกตัวอยู่ที่นั่นในอีกหลายทศวรรษข้างหน้าถ้าความเหลื่อมล้ำยังคงอยู่ในระดับสูงอย่างที่เป็นอยู่ขณะนี้ (7) การลงมือกระทำร่วมกันของพลเมืองทั้งหลายกำลังเปิดพื้นที่ให้กับการหาทางออกเพิ่มขึ้นให้กับเรื่องของความเหลื่อมล้ำซึ่งสามารถทำให้เกิดความต้องการที่จะสร้างนวัตกรรมเชิงนโยบายที่ครอบคลุมถ้วนทั่ว และ (8) การเปลี่ยนแปลงก้าวต่อไปสู่วาระการวิจัยซึ่งมีลักษณะสหสาขาวิชา หลายระดับ และครอบคลุมทั่วทั้งโลก มีความจำเป็นที่จะต้องดำเนินไปด้วยกันพร้อมกับให้ข้อมูลข่าวสารสำหรับการกำหนดลู่ทางไปสู่ความเท่าเทียมกันที่มากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่

2. แนวโน้มปัจจุบันของความเหลื่อมล้ำ

หลังจากที่ได้ถูกละเลยมาหลายทศวรรษ ในปัจจุบันความเหลื่อมล้ำเป็นประเด็นหลักของการวิจัยและวาระทางการเมืองอย่างจริงจัง ข้อมูลใหม่ๆ และการนำข้อมูลที่มีอยู่แล้วมาวิเคราะห์ที่ใหม่กำลังเผยให้เห็นการเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดของความเหลื่อมล้ำในเรื่องรายได้และความมั่งคั่งในประเทศที่พัฒนาแล้วและที่กำลังพัฒนาจำนวนหนึ่ง ระดับของความเหลื่อมล้ำที่ยังคงอยู่ที่ และในบางกรณีก็กำลังเพิ่มสูงขึ้น นำไปสู่การตั้งคำถามเรื่องความยั่งยืนของตัวแบบการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่ครอบงำเราอยู่

2.1 วิวัฒนาการของความเหลื่อมล้ำ: แนวโน้มที่ไม่ไปในทิศทางเดียวกัน

ความเหลื่อมล้ำระดับโลกในด้านมาตรฐานการดำเนินชีวิตของปัจเจกบุคคล ซึ่งหมายถึงความเหลื่อมล้ำระหว่างสมาชิกที่เป็นปัจเจกบุคคลของประชากรมนุษย์ทั้งหมด ได้ลดลงในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมาไม่นาน แม้ว่าความเหลื่อมล้ำยังคงอยู่ในระดับสูงมากก็ตาม แนวโน้มในทางบวกนี้ส่วนใหญ่เป็นผลจากการลดลงของความเหลื่อมล้ำระหว่างประเทศต่างๆ ที่เกิดขึ้นหลังการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วในประเทศจีนและประเทศอินเดีย ในเวลาเดียวกัน ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจภายในหลายๆ ประเทศก็ได้เพิ่มสูงขึ้น และในขณะนี้ก็เป็นภัยคุกคามในการพลิกผันแนวโน้มของการลดลงของความเหลื่อมล้ำระดับโลก

ตัวขับเคลื่อนหลายๆ ตัวที่ปรากฏในระดับที่แตกต่างกัน มีปฏิสัมพันธ์ต่อการทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำในระดับและขอบเขตที่เราสังเกตเห็นได้ในภูมิภาคต่างๆ และในประเทศต่างๆ ของโลก สิ่งที่กำลังเกิดขึ้นเหล่านี้ ได้แก่ กระบวนการต่างๆ ที่เกิดขึ้นในระดับโลก อย่างเช่น การขยายอำนาจของภาคการเงินและ

การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับในแบบแผนของการค้า รวมตลอดถึงการลดลงหรือการไม่มีภูมิคุ้มกันของชาติที่ควบคุมข้อจำกัดต่างๆ ของตลาดหรือที่เป็นตัวกำหนดการเข้าถึงสุขภาพและการศึกษา

2.2 การทำให้เข้าใจแนวโน้มของความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจ

ในบริบทของโลกาภิวัตน์ การจัดการกับเรื่องของการเปลี่ยนแปลงอย่างชาญฉลาดในบางประเทศได้เอื้ออำนวยต่อการขยับตัวขึ้นไปเพื่อให้ทันกับประเทศต่างๆ ที่มีการพัฒนาทางเศรษฐกิจของบรรดาประเทศที่กำลังพัฒนาทางเศรษฐกิจในเอเชีย และพร้อมกันนี้ก็มีการลดความยากจนในบางประเทศที่มีประชากรหนาแน่นที่สุดของโลก กระบวนการนี้ได้นำไปสู่การปรากฏตัวของชนชั้นกลางใหม่ในระดับโลก กระนั้นในเวลาเดียวกันมาตรการการเปิดเสรีทางเศรษฐกิจที่ได้มีการนำมาใช้ตั้งแต่คริสต์ทศวรรษ 1980 ได้ทำให้เกิดการเพิ่มสูงขึ้นของความเหลื่อมล้ำและผลประโยชน์ของการเติบโตที่ถูกกระจายออกไปอย่างไม่สมดุล

กระบวนการเหล่านี้ได้เกิดขึ้นพร้อมๆ กับภาวะชบเซาของค่าจ้างที่แท้จริงสำหรับบรรดาผู้มีรายได้อ่อนในประเทศที่พัฒนาแล้วตั้งแต่คริสต์ทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา การเพิ่มขึ้นของรายได้ของนครระดับสูงสุดจำนวน 1% ของผู้มีรายได้อ่อนในช่วง 3 ทศวรรษที่ผ่านมา และการครอบงำมากขึ้นของทุนการเงินที่เหนือรายได้ของแรงงาน ได้ทำให้เกิดการกระจุกตัวของความมั่งคั่งในมือของชนชั้นนำเพียงไม่กี่คน นี่ก็หมายถึงการเพิ่มสูงขึ้นของความเหลื่อมล้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบรรดาประเทศที่พัฒนาแล้ว

โลกาภิวัตน์ การเปิดเสรี และการขยายอำนาจของภาคการเงิน ยังได้ตัดข้ามกับความเป็นจริงอีกหลายอย่างที่กำลังเปลี่ยนแปลงในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับภูมิภาค ที่ทำให้เกิดแนวโน้มที่แตกต่างกันในเรื่องของความเหลื่อมล้ำด้วยเช่นกัน ภายในประเทศนั้น ความเหลื่อมล้ำในมิติต่างๆ ได้ถูกกระจายออกไปอย่างไม่เท่าเทียมกันระหว่างภูมิภาคต่างๆ และระหว่างพื้นที่เมือง กึ่งเมือง และชนบท ยิ่งกว่านั้นประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และปทัสถานก็มีผลกระทบต่อระดับและการผลิตซ้ำของความเหลื่อมล้ำในมิติต่างๆ หลายต่อหลายครั้งที่ทั้ง 3 ปัจจัยดังกล่าวช่วยค้ำยันการกีดกันทางสังคมและถึงขั้นทำให้รุนแรงขึ้นได้ โดยที่การกีดกันทางสังคมล้วนมีพื้นฐานมาจากเพศสถานะ เชื้อชาติ ชนชั้น วรรณะ ชาติพันธุ์ ความบกพร่องของร่างกาย และแก่นอื่นๆ ของความแตกต่าง

“7 ใน 10 ประเทศที่มีอัตราการเติบโตสูงสุดของโลกนั้นอยู่ในแอฟริกา อย่างไรก็ตาม การเติบโตก็ได้กระจุกตัวอยู่ในบางภาคส่วนโดยเฉพาะของเศรษฐกิจและในบางพื้นที่ทางภูมิศาสตร์โดยเฉพาะภายในประเทศต่างๆ ผลประโยชน์ของการเติบโตนี้ไม่ได้มีการแบ่งปันกันอย่างกว้างแต่อย่างใด”⁹

2.3 การทำความเข้าใจในเรื่องผลกระทบของความเหลื่อมล้ำ: นอกเหนือจากเรื่องของตัวเลข

สิ่งที่มีความสำคัญอย่างมากต่อการทำความเข้าใจแนวโน้มเหล่านี้ก็คือความเข้าใจที่มีต่อความเหลื่อมล้ำในตัวเองผ่านมิติที่มีอยู่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง พื้นที่สิ่งแวดล้อม และความรู้ การเลือกปฏิบัติและความยุติธรรมอาจปรากฏอยู่ในมิติต่างๆ เหล่านี้ในบริบทที่แตกต่างกัน ปทัสถานทางสังคม ค่านิยม และปฏิบัติทั้งหลายทางวัฒนธรรมยังคงมีผลกระทบต่อความเหลื่อมล้ำในระดับต่างๆ และต่อการที่ปัจเจกบุคคลทั้งหลายมีประสบการณ์กับความเหลื่อมล้ำอย่างไร แม้ว่าการเลือกปฏิบัติเป็นเรื่องผิดกฎหมาย

⁹ J. O. Adesina, 'Inequality in sub-Saharan Africa: dimensions and drivers', in ISSC, IDS and UNESCO, World Social Science Report 2016: Challenging Inequalities – Pathways to a Just World (Paris: UNESCO, 2016): 96 (ในเชิงอรรถต่อจากนี้ไปจะใช้คำย่อ WSSR 2016 แทน World Social Science Report 2016: Challenging Inequalities – Pathways to a Just World (Paris: UNESCO, 2016).

“การทำความเข้าใจการดำรงอยู่ของความเหลื่อมล้ำด้านเชื้อชาติท่ามกลางการที่รัฐไม่ได้ให้การยอมรับ การเลือกปฏิบัติ เราจำเป็นต้องเผยให้เห็นปฏิบัติการทางสังคมในชีวิตประจำวันซึ่งดูเหมือน ‘ไม่มีอคติทาง เชื้อชาติ’ แต่กลับผลิตผลลัพธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันทางเชื้อชาติ”¹⁰

2.4 ความเหลื่อมล้ำหลากหลายมิติที่ตัดข้ามกันทำให้แต่ละมิติมีความรุนแรงมากขึ้นในทุกๆ ระดับ

ผู้คนที่สังกัดกลุ่มต่างๆ ที่หลากหลาย และเมื่อเป็นเช่นนี้ก็อาจจะได้รับผลกระทบจากมิติต่างๆ ที่ หลากหลายและตัดข้ามกันของความเหลื่อมล้ำและความอยุติธรรม รูปแบบบางรูปแบบของความเหลื่อมล้ำที่มี มายาวนานก็คือรูปแบบที่มีความเชื่อมโยงกับอัตลักษณ์ต่างๆ เช่น เชื้อชาติ วรรณะ และชาติพันธุ์ ซึ่งโดยมันเอง แล้วยังคือ โฉมหน้าหลายๆ ด้านของอัตลักษณ์ความเหลื่อมล้ำ “ทางวัฒนธรรม”

การปฏิบัติที่มีต่อกลุ่มต่างๆ มีผลกระทบต่อสวัสดิภาพของบรรดาปัจเจกบุคคลและการได้รับบริการ ของพวกเขาซึ่งอาจจะช่วยลดความเหลื่อมล้ำได้ อย่างเช่น สุขภาพและการศึกษา นี่ก็หมายความว่า การลด ความเหลื่อมล้ำบนพื้นฐานของกลุ่มสามารถปรับปรุงโอกาสในการดำเนินชีวิตของบรรดาปัจเจกบุคคล และช่วย เพิ่มประสิทธิภาพของมาตรการทางตรงและทางอ้อมที่มีเจตนาที่จัดการกับบางแง่มุมโดยเฉพาะของ ความเหลื่อมล้ำ

เทศสถานะเป็นเลนส์ที่ใช่มองลักษณะหลากหลายมิติของความเหลื่อมล้ำ ในหลายๆ ประเทศ ผู้หญิง เผชิญกับความเสียเปรียบทางสังคม-เศรษฐกิจ และการไม่ได้รับความเคารพยอมรับ (misrecognition) อันเป็น ผลจากปทัสถานทางสังคมที่มีการเลือกปฏิบัติ รวมตลอดถึงความรุนแรงและข้อจำกัดที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อกีด กันการเรียกร้องและการมีส่วนร่วม

“การแบ่งแยกทางสังคม-วัฒนธรรม อย่างเช่นเทศสถานะและวรรณะ ได้ถูกทำให้แข็งแกร่งมากขึ้น เนื่องจากตัวขับเคลื่อนอันใหม่ทางเศรษฐกิจที่มีรากฐานมาจากการแบ่งแยกดังกล่าวได้กลายเป็นการทำลาย ที่แท้จริงสำหรับอนาคต”¹¹

2.5 วงจรชั่วร้ายของความเหลื่อมล้ำ

มีความเชื่อมโยงกันระหว่างมิติทั้งหลายที่แตกต่างกันของความเหลื่อมล้ำตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา เด็กรุ่นๆ จากบรรดาครอบครัวที่มีรายได้ต่ำและกลุ่มอื่นๆ ที่ถูกทำให้อยู่ชายขอบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกคนที่มี ชีวิตอยู่ในพื้นที่ชนบท มักมีโอกาสดำเนินการศึกษาที่มีคุณภาพได้น้อยกว่าคนอื่นๆ ซึ่งผลที่ตามมาก็คือความ เหลื่อมล้ำในสัมฤทธิ์ผลของการเรียนรู้ของพวกเขาจะนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำในการจ้างงานและการมีรายได้ เรื่องนี้สะท้อนภาพของวงจรชั่วร้ายของความเหลื่อมล้ำและกลไกต่างๆ ในการผลิตซ้ำวงจรชั่วร้ายนั้น ใน ทำนองเดียวกัน ความเหลื่อมล้ำทางสังคม-เศรษฐกิจก็มีปฏิสัมพันธ์กับความเหลื่อมล้ำทางการเมืองในแง่ของ การส่งเสียงเรียกร้อง การเป็นตัวแทน และอิทธิพล ด้วยเหตุนี้บรรดาคนที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดจากความ เหลื่อมล้ำก็มักจะมีอำนาจน้อยที่สุดในการตอบสนองต่อสถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ที่พวกเขาเผชิญอยู่

¹⁰ F. C. Harris, ‘The invisible hands of racial inequality in ISSC, IDS and UNESCO, WSSR 2016: 105.

¹¹ J. Ghosh, ‘Inequality in India: drivers and consequences’, in ISSC, IDS and UNESCO, WSSR 2016: 89.

3. ผลกระทบของความเหลื่อมล้ำ

อะไรคือผลกระทบของความเหลื่อมล้ำในปัจจุบันและในอนาคต? ความเหลื่อมล้ำหลากหลายมิติที่ตัดข้ามกันมีผลกระทบที่หลากหลายและตัดข้ามกัน และความเชื่อมโยงกันของมิติต่างๆ ที่แตกต่างกันของความเหลื่อมล้ำหมายความว่า เป็นเรื่องยากที่เดียวที่จะแยกแยะสาเหตุและผลกระทบของความเหลื่อมล้ำออกจากกันได้ อย่างไรก็ตาม แบบแผนบางอย่างก็ได้ปรากฏให้เห็นเช่นกัน

3.1 การทำความเข้าใจผลกระทบของความเหลื่อมล้ำ

ประการแรกและสำคัญที่สุด ก็คือ ความเหลื่อมล้ำทำให้เกิดคำถามพื้นฐานเกี่ยวกับเรื่องของความเที่ยงธรรมและความยุติธรรมทางสังคม ความเหลื่อมล้ำทำให้เกิดการขาดทรัพยากรทางด้านวัตถุสำหรับบางคน แต่ก็ยังมีผลกระทบทางด้านจิตวิทยาที่จับต้องไม่ได้สำหรับสวัสดิภาพโดยรวม มีหลักฐานมากขึ้นว่าความเหลื่อมล้ำมีผลกระทบต่อทุกคน และลดประสิทธิภาพของความพยายามที่จะตอบสนองลำดับความสำคัญเร่งด่วนอื่นๆ

3.2 ไม่ทอดทิ้งใครไว้ข้างหลัง: การทำลายความเหลื่อมล้ำผ่านวาระปี ค.ศ.2030

เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) ซึ่งเริ่มดำเนินการเมื่อเดือนกันยายน ค.ศ.2015 เป็นจุดที่มีความสำคัญยิ่งสำหรับการดำเนินการระดับโลกเกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำ รัฐบาลต่างๆ ทั่วโลกมีพันธะผูกพันที่จะต้องดำเนินการในเรื่องความเหลื่อมล้ำผ่านเป้าหมายอันหลากหลายที่ล้วนเชื่อมโยงกัน ซึ่งจำเป็นต้องผสมผสานการดำเนินการเชิงนโยบายเข้าด้วยกันเพื่อตอบสนองพันธะผูกพันร่วมกันที่จะ “ไม่ทอดทิ้งใครไว้ข้างหลัง”

3.3 การทำความเข้าใจว่าการกระจายมีผลกระทบต่อความยากจนและการเติบโต

มีข้อถกเถียงกันอย่างเผ็ดร้อนว่าความเหลื่อมล้ำมีความเชื่อมโยงกับการเติบโตอย่างไร การวิจัยเมื่อไม่นานมานี้กำลังมีทิศทางมุ่งไปสู่ข้อสรุปว่าความเหลื่อมล้ำสามารถขัดขวางการเติบโตได้ และการกระจายทรัพย์สินและรายได้ใหม่เพื่อให้เกิดความเท่าเทียมกันมากขึ้นนั้นไม่ได้ขัดขวางการเติบโตทางเศรษฐกิจ ความเหลื่อมล้ำในระดับสูงยังลดผลกระทบของการเติบโตที่มีต่อการลดความยากจนด้วยเช่นกัน ในทางกลับกัน ถ้าการเติบโตทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นควบคู่กับการลดความเหลื่อมล้ำ การเติบโตก็จะมีผลกระทบรุนแรงมากขึ้นต่อการลดความยากจน

“ความเหลื่อมล้ำที่เพิ่มสูงขึ้นแพร่กระจายผลกระทบของการเติบโตที่มีต่อความยากจน; ความเหลื่อมล้ำดังกล่าวเป็นตัวขัดขวางการเติบโต; และโดยมันเองแล้วก็เป็นสิ่งที่ยอมรับไม่ได้ในเชิงจริยธรรม”¹²

3.4 การทำความเข้าใจความเชื่อมโยงกันระหว่างความเหลื่อมล้ำและความขัดแย้ง

มีความเห็นพ้องต้องกันมากขึ้นว่า แม้ว่าความเหลื่อมล้ำระหว่างปัจเจกบุคคลดูเหมือนจะไม่มีผลกระทบต่อความเสี่ยงที่จะเกิดความขัดแย้งอย่างมีนัยสำคัญ แต่ความแตกต่างกันทางด้านเศรษฐกิจจะเป็นระบบระหว่างกลุ่มอัตลักษณ์ต่างๆ กลับมีผลกระทบ

¹² R. Kanbur, ‘Economic growth and poverty reduction: the inequality connection’, in ISSC, IDS and UNESCO, WSSR 2016: 125.

รูปที่ S.2 ปฏิสัมพันธ์ของเป้าหมายที่ 10 เรื่องความเหลื่อมล้ำ และเป้าหมายอื่นๆ ของ SDGs

ที่มา: ดู Gaventa, รูปที่ 22.1 ใน WSSR 2016 ฉบับเต็ม

3.5 การทำความเข้าใจความเชื่อมโยงกันระหว่างความเหลื่อมล้ำและสุขภาพ

ผลกระทบที่สะสมมากขึ้นของการลิดรอนและการขาดการศึกษาทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันอย่างเห็นได้ชัดในผลลัพธ์ด้านสุขภาพ การเข้าถึงการดูแลสุขภาพยังตัดข้ามกับความเหลื่อมล้ำที่สัมพันธ์กับเพศ สถานะ สถานภาพทางสังคม-เศรษฐกิจ ระดับการศึกษา สถานการณ์จ้างงาน และตำแหน่งแห่งที่ทางภูมิศาสตร์ โดยคนที่ถูกทำให้อยู่ชายขอบมากที่สุดก็คือคนที่มีความสามารถน้อยที่สุดในการเข้าถึงการดูแลสุขภาพที่มีคุณภาพ การเข้าถึงการดูแลสุขภาพที่ไม่เท่าเทียมกันสามารถเป็นแหล่งที่มาของความไม่พอใจทางสังคมและการเมือง

“เรื่องนี้ทำให้คนที่มีความยากลำบาก... ต้องยอมรับมโนทัศน์ของสุขภาพที่มีขอบเขตกว้างขวางขึ้น โดยมโนทัศน์นี้ได้ผสมผสานตัวกำหนดทางสังคมของสุขภาพเข้าด้วยกัน และมีเข็มมุ่งที่จะลดความเหลื่อมล้ำด้านสุขภาพ”¹³

3.6 ความเหลื่อมล้ำและความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อม

ความเหลื่อมล้ำและความยั่งยืนเป็นการท้าทายหลักในยุคสมัยของเรา และทั้งสองเรื่องนี้มี ความเชื่อมโยงกันในลักษณะที่ไม่มีทางเป็นไปได้เลยที่จะจัดการกับเรื่องหนึ่งโดยไม่นำเอาอีกเรื่องหนึ่งมาพิจารณา ความพยายามที่จะจัดการเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยลำพังไม่น่าจะเป็นผลสำเร็จ กลุ่มคนที่ยากจนที่สุดและมีความเปราะบางมากที่สุดได้รับผลกระทบมากที่สุดจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและความไร้ระเบียบของสิ่งแวดล้อม และความเหลื่อมล้ำทำให้ความพยายามทั้งหลายที่จะจัดการกับการท้าทายสิ่งแวดล้อมประสานเข้าหากันด้วยเช่นกัน ความเหลื่อมล้ำและการเลือกปฏิบัติได้ผลักดันให้คนที่ยากจนมากที่สุดและคนที่ถูกทำให้ อยู่ชายขอบมากที่สุดต้องทำหลายสิ่งหลายอย่างที่ไม่ยั่งยืน ขณะที่พวกเขาชนชั้นนำที่ทรงอำนาจสามารถกระทำ สิ่งต่างๆ ที่ไม่ยั่งยืนได้ต่อไปโดยไม่ต้องหวาดกลัวว่าจะถูกเลือกปฏิบัติ

“ความเหลื่อมล้ำเขาะกร่อนความยั่งยืนด้วยเช่นกัน และผนึกผสมผสานความพยายามในการตอบโต้การท้าทายด้านสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน”¹⁴

¹³ S. Bayoumi, ‘Health and social justice in Egypt: towards a health equity perspective’, in ISSC, IDS and UNESCO, WSSR 2016: 89.

3.7 ผลกระทบสำหรับใคร? ใครได้รับผลกระทบมากที่สุดจากความเหลื่อมล้ำหลายมิติที่ตัดข้ามกัน?

ความเหลื่อมล้ำที่มีหลากหลายมิติมีผลกระทบและสะสมมากขึ้นสำหรับคนบางกลุ่มมากกว่าคนกลุ่มอื่นๆ สำหรับหลายคนนั้น ประสบการณ์ในการดำเนินชีวิตในสถานะของความเหลื่อมล้ำนั้นมีผลกระทบต่อสวัสดิภาพ และการเข้าถึงการให้บริการทางสังคมของพวกเขา รวมถึงลดถึงความมุ่งมั่นปรารถนาที่จะทำทลายความเหลื่อมล้ำหรือทำให้สถานการณ์ของตนดีขึ้น เพศสถานะ เชื้อชาติ และชาติพันธุ์ ยังคงดำรงอยู่ในหลายสังคม ในฐานะเป็นแกนหลักในการกีดแยกและการเลือกปฏิบัติ ความเหลื่อมล้ำระหว่างเพศสถานะยังคงเป็นมิติที่จะถูกขจัดให้หมดไปได้ยากที่สุด

3.8 อนาคตของความเหลื่อมล้ำ?

เมื่อความเหลื่อมล้ำหลากหลายมิติมีผลกระทบที่ตัดข้ามกัน การเปลี่ยนผ่านไปสู่ความเท่าเทียมกันมากขึ้นนั้นอาจจะส่งผลกระทบในเชิงบวกต่อมิติอื่นๆ ได้ การลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจสามารถนำไปสู่ผลได้ในอาณาบริเวณอื่นๆ อย่างเช่น สุขภาพ การศึกษา สวัสดิการสังคม และความยั่งยืน

“วิวัฒนาการหลายอย่างในอนาคตมีความเป็นไปได้ สถานการณ์พื้นฐานจะมองโลกย้อนกลับไปที่แบบแผนของความเหลื่อมล้ำทางสังคมขนาดใหญ่ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 สถานการณ์ที่มีความไม่เท่าเทียมกันน้อยกว่าสามารถเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการแทรกแซงทางการเมืองเพื่อลดความเหลื่อมล้ำภายในประเทศ หรือการบรรจบเข้าหากันอย่างรวดเร็วมากขึ้นระหว่างประเทศต่างๆ”¹⁵

เมื่อไม่กี่ปีมานี้ ชาติต่างๆ ในกลุ่ม BRICS (บราซิล รัสเซีย อินเดีย จีน และแอฟริกาใต้) ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มกันของประเทศที่มีเศรษฐกิจขยายตัวมากที่สุดในโลก) ได้ขับเคลื่อนการเติบโตทางเศรษฐกิจในภูมิภาคต่างๆ ที่ยากจนของโลก โดยพลิกผันรูปแบบต่างๆ ของความเหลื่อมล้ำในประเทศต่างๆ จากการที่กลุ่ม BRICS มีสัดส่วนขนาดใหญ่ของประชากรโลก การที่ประเทศต่างๆ ในกลุ่มนี้เลือกที่จะจัดการกับความเหลื่อมล้ำทั้งหลายได้อย่างไรนั้น มีความสำคัญระดับโลก และการตอบสนองต่อความเหลื่อมล้ำดังกล่าวของประเทศต่างๆ ในกลุ่มนี้อาจจะมีหลากหลายแนวทาง

ในบรรดาประเทศตะวันตกที่พัฒนาแล้ว ความเหลื่อมล้ำที่เพิ่มขึ้นในโลกยุคโลกาภิวัตน์ได้ทำให้เกิดแรงกดดันต่อชนชั้นกลาง การแบ่งตัวของรายได้อันเป็นผลของการเปลี่ยนแปลงทางเทคนิคอย่างรวดเร็ว อาจจะนำไปสู่ “ความสิ้นหวังของชนชั้นกลางทั้งหลาย” ซึ่งสามารถทำให้เกิดความผูกพันทางเศรษฐกิจ การเสื่อมถอยลงของความเป็นปึกแผ่นทางสังคม และการสนับสนุนที่มีต่อขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่มีแนวคิดสุดโต่ง

มีความไม่แน่นอนอย่างมากเกี่ยวกับผลกระทบในอนาคตของคลื่นการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีในปัจจุบัน ระบบอัตโนมัติจะลดอุปสงค์ที่มีต่อคนงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อบรรดาคอนงานที่มีทักษะต่ำ และนั่นก็หมายความว่า การเข้าสู่สถานะของการเป็นสังคมอุตสาหกรรมของประเทศต่างๆ ที่กำลังพัฒนาทางเศรษฐกิจ จะทำให้มีการสร้างงานที่น้อยลง ในเวลาเดียวกัน อินเทอร์เน็ตและสื่อทางสังคมกำลังเอื้อต่อการระดมพลังเพื่อต่อต้านความเหลื่อมล้ำ

¹⁴ M. Leach, 'Inequality and sustainability', in ISSC, IDS and UNESCO, WSSR 2016: 133.

¹⁵ M. Fleurbaey and S. Klasen, 'Inequalities and social progress in the future', in ISSC, IDS and UNESCO, WSSR 2016: 173.

4. การตอบสนองเพื่อการแปรเปลี่ยนสภาพ: ลู่ทางในการแปรเปลี่ยนสภาพ

การทำทลายหลัก ก็คือการทำความเข้าใจว่าอนาคตของความเหลื่อมล้ำสามารถกลายเป็นอนาคตของ “ความเท่าเทียมกัน” ได้อย่างไร และการดำเนินการของรัฐบาลต่างๆ ประชาสังคม ธุรกิจทั้งหลาย และพลเมืองทั้งหลาย จะสามารถเข้าใจเรื่องนี้ได้อย่างไร รายงานฉบับนี้มุ่งความสนใจไปที่ลู่ทางในการแปรเปลี่ยนสภาพซึ่งสามารถช่วยนำโลกที่มีความเที่ยงธรรมมากขึ้น

4.1 การเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์

รายงานฉบับนี้เสนอตัวอย่างต่างๆ ของมาตรการในการเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์จากทั่วโลกซึ่งสามารถทำให้เกิดการลดความเหลื่อมล้ำได้ บางมาตรการได้มีการนำไปลงมือปฏิบัติเมื่อไม่นานมานี้ในประเทศต่างๆ และในหลายภูมิภาคซึ่งปรารถนาที่จะลดความเหลื่อมล้ำหรือรักษาระดับของความเหลื่อมล้ำมิให้พุ่งสูงขึ้น จากคริสต์ทศวรรษ 1960 ถึงกลางคริสต์ทศวรรษ 1990 ประเทศต่างๆ อย่างเช่น สาธารณรัฐเกาหลีใต้ ไต้หวัน และจีน ได้มีประสบการณ์กับการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการลดลงของความเหลื่อมล้ำ ซึ่งหลายต่อหลายครั้งได้ถูกเรียกว่า “ปาฏิหาริย์ของเอเชียตะวันออก (East Asian Miracle)” ทำนองเดียวกัน ประเทศต่างๆ ในลาตินอเมริกาก็ได้มีสถิติของการเติบโตทางเศรษฐกิจที่เหนือกว่าปกติในช่วง 10 ปีแรกของคริสต์ทศวรรษที่ 2000 ประเทศจีนได้ให้การยอมรับนโยบายที่มีหลายแนวทาง ซึ่งได้นำไปสู่การลดระดับของความเหลื่อมล้ำตั้งแต่ปี ค.ศ.2008 ประเทศต่างๆ เหล่านี้ได้รับผลประโยชน์จากเงื่อนไขต่างๆ เชิงบวก ซึ่งได้แก่ การเติบโตทางเศรษฐกิจ เสถียรภาพทางการเมือง และความสนใจที่มีร่วมกันต่อความเหลื่อมล้ำที่กำลังเพิ่มขึ้น แต่ที่สำคัญมากกว่าก็คือ ประเทศต่างๆ เหล่านี้ได้พุ่งเป้าไปที่มิติอันหลากหลายของความเหลื่อมล้ำในเวลาเดียวกันผ่านการผสมผสานมาตรการต่างๆ เข้าด้วยกัน ประสิทธิภาพทั้งหมดของมาตรการต่างๆ ที่ได้รับการยอมรับเหล่านั้นดูเหมือนว่าจะขึ้นอยู่กับความเป็นเอกภาพและการประสานงานของการดำเนินมาตรการเหล่านั้น เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ การผสมผสานนโยบายที่ได้รับการพัฒนาขึ้นมาในบริบทที่มีลักษณะเฉพาะจำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสภาพการณ์ของประเทศที่มีการนำเอานโยบายเหล่านั้นไปใช้

4.2 นโยบายเศรษฐกิจมหภาค การศึกษา การทำงาน และค่าจ้างที่สมศักดิ์ศรี

เส้นทางหลุดพ้นจากความยากจนที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดและมีความยั่งยืนสำหรับประชากรที่อยู่ในวัยทำงาน ก็คือการมีงานทำที่สมศักดิ์ศรีและได้รับค่าจ้างที่เป็นธรรมซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสถาบันต่างๆ ในตลาดแรงงานที่มีประสิทธิภาพ เพื่อที่จะสนับสนุนการเข้าถึงการมีงานทำนั้น การเข้าถึงการศึกษาที่มีคุณภาพมีความสำคัญอย่างยิ่ง รวมตลอดถึงการฝึกฝนเข้ากับการลดลงของความเหลื่อมล้ำทางสังคมและความรู้

4.3 นโยบายกระจายความมั่งคั่งและทรัพยากรใหม่ให้เป็นธรรมมากขึ้น

ตัวอย่างต่างๆ ที่ได้ถูกนำเสนอในรายงานฉบับนี้สะท้อนให้เห็นความสำคัญของกลไกต่างๆ ด้านนโยบายที่มุ่งหน้าไปสู่การทำให้เกิดการจัดสรรทรัพยากรใหม่ให้เป็นธรรมมากขึ้น อย่างเช่น นโยบายภาษีรายได้แบบก้าวหน้าเพื่อลดช่องว่างของรายได้และทำให้สถานะทางการเงินของรัฐมีความพร้อมสำหรับการนำไปใช้ เพื่อให้การคุ้มครองทางสังคม

“แม้ว่าแต่ละบริบทมีความแตกต่างกันและมีหลายสิ่งหลายอย่างที่เป็นลักษณะเฉพาะ แต่ประสบการณ์ของหลายๆ ประเทศในลาตินอเมริกาก็ให้บทเรียนที่สำคัญหลายประการ ประการแรก การจัดเก็บภาษี

สามารถทำให้เกิดการลดความเหลื่อมล้ำในบรรดาประเทศกำลังพัฒนา ประการที่สอง มีเหตุผลที่ทำให้เชื่อว่าการจัดเก็บภาษีสามารถทำให้บรรลุเป้าหมายต่างๆ ของความเท่าเทียมกันและประสิทธิภาพได้”¹⁶

4.4 การให้ความคุ้มครองและการให้บริการทางสังคม

นโยบายต่างๆ ในการให้การคุ้มครองทางสังคม อย่างเช่น การโอนเงิน รวมตลอดถึงการดูแลสุขภาพที่ไม่เสียค่าใช้จ่ายและสามารถเข้าถึงได้ และการศึกษา ล้วนเป็นวิธีการในการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมโดยตรง และสามารถทำงานควบคู่ไปกับการจัดเก็บภาษีแบบก้าวหน้าเพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ

“การให้การคุ้มครองทางสังคมจำเป็นต้องมีความสอดคล้องกับนโยบายอื่นๆ ทางสังคมและเศรษฐกิจ ทั้งนี้เพื่อก่อให้เกิดผลกระทบมากที่สุดต่อการลดความเหลื่อมล้ำทางวัตถุและที่ไม่ใช่ทางวัตถุ”¹⁷

4.5 กรอบการทำงานทางการเมืองและการบริหารจัดการที่ครอบคลุมถ้วนหน้า

สถาบันต่างๆ ทางการเมืองและของรัฐบาลที่มีคุณภาพสูงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการลดความเหลื่อมล้ำ ถ้าสถาบันเหล่านั้นได้ถูกรับรู้ว่ามีประสิทธิภาพและฉ้อฉลแล้วละก็ การให้การสนับสนุนที่มีต่อนโยบายต่างๆ ในการจัดการกับความเหลื่อมล้ำก็จะลดน้อยลง แม้กระทั่งสำหรับบรรดาคนที่ได้ประโยชน์จากสถาบันเหล่านั้น การเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์ไปในทิศทางของการลดความเหลื่อมล้ำน่าจะเป็นไปได้มากขึ้นถ้าบรรดาคนที่มีความสนใจในการเปลี่ยนแปลงได้ถูกรวมเข้ามาอยู่ในกระบวนการกำหนดกฎเกณฑ์ เรื่องนี้อาจจะเกี่ยวข้องกับนโยบายต่างๆ อย่างเช่น การกำหนดโควตาในการนำผู้หญิง คนพื้นเมืองดั้งเดิม หรือคนกลุ่มอื่นๆ ที่ได้ถูกทำให้อยู่ชายขอบทางการเมือง เข้ามาอยู่ในปริมาณของการเมืองที่เป็นทางการ

4.6 นโยบายและการจัดระเบียบ การค้า และการให้ความช่วยเหลือระดับโลก

ในโลกที่มีการเชื่อมโยงกันระดับโลก การปฏิรูปไปสู่การบริหารจัดการระดับระหว่างประเทศและระดับภูมิภาค และนโยบายสังคม สามารถจัดการกับบรรดาตัวขับเคลื่อนของความเหลื่อมล้ำทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ ตัวอย่างก็คือ ผ่านความร่วมมือกันทางภาษี ข้อตกลงทางการค้าที่เอื้อประโยชน์ และสิทธิทางสังคมที่มีความเข้มแข็งขึ้น รวมตลอดถึงชุดของการให้ความช่วยเหลือที่มีการกำหนดเป้าหมายอย่างระมัดระวัง การจัดระเบียบที่มีประสิทธิภาพให้กับระบบการเงินก็มีความจำเป็นต่อการลดโอกาสที่วิกฤตการเงินที่เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ไม่ให้เกิดขึ้นซ้ำรอยอีก

ขณะที่มีการท้าทายหลายอย่างต่อการบริหารจัดการระหว่างประเทศรูปแบบนี้ ก็ยังมีพื้นที่สำหรับการเปลี่ยนแปลงในทางปฏิบัติในระยะสั้นด้วยเช่นกัน อย่างเช่น การให้ความร่วมมือกันในด้านข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับภาษีระหว่างประเทศ ข้อตกลงระดับโลกหลายฉบับเมื่อไม่นานมานี้เกี่ยวกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) และการเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศ มีศักยภาพของการเป็นรากฐานให้กับนโยบายที่ก้าวหน้าในการจัดการกับความเหลื่อมล้ำทางสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม

¹⁶ J. C. Gómez Sabaini, B. Martorano and D. Morán, ‘Taxation and inequality: lessons from Latin America’, in ISSC, IDS and UNESCO, WSSR 2016: 206.

¹⁷ K. Roelen, R. Sabates-Wheeler and S. Devereux, ‘Social protection, inequality and social justice’, in ISSC, IDS and UNESCO, WSSR 2016: 235.

4.7 การระดมพลังเพื่อการเปลี่ยนแปลง: ความสำคัญของการกระทำทางสังคมและการเมือง

การเปลี่ยนแปลงไปสู่การมีนโยบายและการกำหนดกฎเกณฑ์ที่ไม่ได้เป็นแค่การตอบสนองต่อความเหลื่อมล้ำเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ขณะที่วงจรรั่วรัยของความเหลื่อมล้ำหลายมิติสามารถสร้างสำนึกของการไร้อำนาจที่นำไปสู่ความเฉื่อยเนือย ก็ยังมีเสียงเรียกร้องให้มีการแสดงความรักผิดชอบและความโปร่งใสในส่วนของพวกชนชั้นนำที่ครองอำนาจและสถาบันต่างๆ การเรียกร้องให้มีนโยบายใหม่ๆ และการให้สิทธิต่างๆ รวมตลอดถึงวิสัยทัศน์สำหรับทางเลือกใหม่ๆ ความพยายามดังกล่าวที่มาจากข้างล่างอาจจะเริ่มต้นจากส่วนเล็กๆ แต่ก็อาจจะเพิ่มจำนวน แพร่ขยาย และยกระดับไปสู่การสร้างผลกระทบในขอบเขตที่กว้างขวาง เมื่อมีการผสมกับการเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์และการกระทำทั้งหลายทั้งปวงที่เกี่ยวข้องกับรัฐและตัวแสดงภาคตลาด บางทีสิ่งที่มีความสำคัญมากกว่าก็คือความพยายามดังกล่าวสามารถสร้างรากฐานให้การต่อสู้ในอนาคตเพื่อความเท่าเทียมกันและความยุติธรรมทางสังคมด้วยเช่นกัน

4.8 พันธมิตรและพันธมิตรที่เปลี่ยนแปลง

สำหรับการกระทำทางการเมืองที่มาจากข้างล่างเพื่อผนึกผลานอย่างมีประสิทธิภาพกับการสนับสนุนทางการเมืองจากข้างล่าง พันธมิตร และการเจรจาต่อรองกันระหว่างตัวแสดงและผลประโยชน์ของภาคเอกชน ภาครัฐ และประชาสังคม มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการกำหนดรูปร่างหน้าตาของกลุ่มทางในการเปลี่ยนแปลง

“การระดมพลังทางสังคม ที่เชื่อมประสานกับการสร้างพันธมิตรโดยเฉพาะกับพลังต่างๆ ทางการเมือง สามารถแปรเปลี่ยนไปสู่ข้อกำหนดต่างๆ ทางการเมืองที่ครอบคลุมทุกคน หลักการทางกฎหมาย และสิทธิ”¹⁸

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่าการให้การสนับสนุนที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงไม่เพียงขึ้นอยู่กับผลประโยชน์ส่วนตัวทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังขึ้นอยู่กับทัศนคติของสังคม รวมตลอดถึงค่านิยมทางศีลธรรม และจริยธรรมที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในสังคม การสร้างกลุ่มทางไปสู่ความเท่าเทียมกันอาจจะจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงค่านิยมทางสังคม-วัฒนธรรม ผ่านกระบวนการต่างๆ ซึ่งจะมีความซับซ้อนและมีลักษณะเฉพาะของบริบท รวมตลอดถึงจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการท้าทายต่างๆ ที่มีต่อนิสัยและการรับรู้ที่ฝังรากลึกอยู่ในสังคม

“ทัศนคติของสังคมที่มีต่อความเหลื่อมล้ำเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งในการเมืองว่าด้วยการเปลี่ยนแปลง ถ้าความเหลื่อมล้ำโดยตัวมันเองไม่ได้ถูกมองว่าเป็นปัญหา และความเท่าเทียมกันไม่ได้ถูกยึดถือเป็นค่านิยมทางสังคมอย่างหนึ่งโดยเหล่านักการเมืองแล้วละก็ จะไม่มีการกระตุ้นหรือการสนับสนุนให้มีมาตรการในการปรับแก้ให้ถูกต้อง”¹⁹

ความเหลื่อมล้ำในมิติต่างๆ ที่ตัดข้ามกันตามที่ได้มีการนำมาพูดถึงในรายงานฉบับนี้ จำเป็นต้องมีการตอบสนองในหลายมิติซึ่งเป็นการผสมผสานนโยบายและการดำเนินการที่มีลักษณะเฉพาะและครอบคลุมกว้างขวางเข้าด้วยกัน ซึ่งเกี่ยวข้องกับรัฐ ตลาด และพลเมือง รวมตลอดถึงครอบคลุมภาวะผู้นำจากบนลงล่าง และปฏิบัติการจากล่างสู่บน วิธีทางซึ่งกลุ่มทางในการแปรเปลี่ยนสภาพปรากฏขึ้นมานั้น ขึ้นอยู่กับว่าพลังต่างๆ เหล่านี้รวมตัวกันเป็นพันธมิตรที่ซับซ้อน ผนึกผลานกัน และกระทำการตามลำดับขั้นตอนหรือไม่และอย่างไร

¹⁸ L. Vergara-Camus, ‘Why social movements matter for addressing inequalities and ensuring social justice’, in ISSC, IDS and UNESCO, WSSR 2016: 252.

¹⁹ S. Fukuda-Parr, ‘Equality as a valued social norm, inequality as an injustice’ in ISSC, IDS and UNESCO, WSSR 2016: 263.

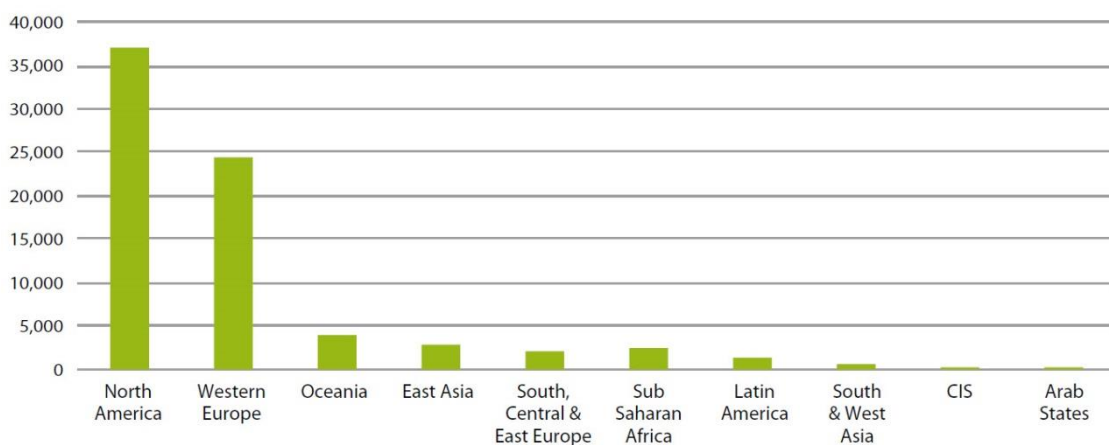
5. ความรู้ในการแปรเปลี่ยนสภาพเพื่อโลกที่เที่ยงธรรม

สังคมศาสตร์มีบทบาทนำในการวิเคราะห์เรื่องความเหลื่อมล้ำมาเป็นเวลายาวนาน แต่ช่องว่างก็ยังคงมีอยู่ในการทำความเข้าใจความเหลื่อมล้ำของเราและวิธีการในการจัดการกับความเหลื่อมล้ำ ความเร่งด่วนในการลดความเหลื่อมล้ำได้เรียกร้องให้มีรูปแบบใหม่ๆ ของการวิจัยและความรู้ รวมตลอดถึงบทบาทอันยิ่งใหญ่สำหรับสังคมศาสตร์ในการกำหนดและสร้างเส้นทางที่มุ่งไปสู่ความเท่าเทียมกันมากขึ้น

5.1 ความเหลื่อมล้ำหลายมิติที่ตัดข้ามกันจำเป็นต้องทำความเข้าใจในหลายมิติ

การสร้างความก้าวหน้าให้กับการวิจัยเรื่องความเหลื่อมล้ำนั้น ต้องการการบูรณาการมุมมองที่มีลักษณะสหสาขาวิชาที่มีขอบเขตกว้างขวาง ทั้งนี้เพื่อสร้างวาระและกำหนดกรอบการทำงานสำหรับการวิจัยจากสาขาวิชาต่างๆ ในสังคมศาสตร์ รวมตลอดถึงจากศิลปะและมนุษยศาสตร์ นี่ก็หมายความว่าเราคงต้องไปให้พ้นจากการทำให้มิติต่างๆ ของความเหลื่อมล้ำเป็นเรื่องเชิงปริมาณหรือการแจกแจงเป็นตัวเลขอย่างเดียว ไปสู่วิธีการเชิงคุณภาพและแบบมีส่วนร่วม รวมตลอดถึงเพื่อพัฒนานวัตกรรมของการผสานผสมการวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพเข้าด้วยกันเพื่อทำความเข้าใจว่าทำไมและอย่างไรความเหลื่อมล้ำจึงยังคงทนอยู่ การทำความเข้าใจว่าการวิจัยทางสังคมศาสตร์สามารถนำไปสู่การทำหายความเหลื่อมล้ำได้อย่างไรนั้น จำเป็นที่เราจะต้องยอมรับความเหลื่อมล้ำในการสร้างความรู้ในตัวเอง ความเหลื่อมล้ำเหล่านี้มีผลกระทบต่อประเด็นที่ว่าความรู้แบบใดที่ถูกสร้างขึ้นมา ถูกสร้างโดยใคร และถูกสร้างขึ้นที่ไหน รวมตลอดถึงความรู้ของใครได้รับการยอมรับ นอกจากนี้ยังเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงความรู้ และแนวโน้มสำหรับบางสาขาวิชาและวิธีการที่จะถูกจัดให้มีลำดับความสำคัญ

รูปที่ 5.3 จำนวนของสิ่งพิมพ์เรื่องความเหลื่อมล้ำและความยุติธรรมทางสังคมต่อภูมิภาค ค.ศ. 1992-2013 (การนับเป็นส่วนๆ)

ที่มา: Science-Metrix ซึ่งใช้ using WOS (Thomson Reuters). ดู ภาคผนวก B4 ใน WSSR 2016 ฉบับสมบูรณ์ (www.worldsocialscience.org/activities/world-social-science-report)

หมายเหตุ:

1. Science-Metrix เป็นบริษัทอิสระที่ทำการประเมินงานวิจัยซึ่งมีความเชี่ยวชาญในการประเมินกิจกรรมทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (S&T)
2. WOS (Web of Science) คือฐานข้อมูลที่รวบรวมรายการบทความวิจัยวิทยาศาสตร์สาขาวิชาคุณภาพ โดยให้บริการมากกว่า 50 ปี ให้ข้อมูลการอ้างอิง citation ชุดแรกของโลก แสดงข้อมูลเฉพาะบรรณานุกรมพร้อมบทความย่อและข้อมูลการอ้างอิง ค่า h-

index ของแต่ละบทความวิจัย และที่สำคัญเป็นฐานข้อมูลที่ใช้ในประเมินคุณภาพผลงานวิจัยวิชาการที่สำคัญ (Research Performance Assessment) กลุ่มผู้ใช้ที่ต้องการสืบค้นหาบทความวิจัยที่มีคุณภาพสูง มักใช้ WOS เป็นฐานตั้งต้นอันดับแรกสุดในการสืบค้น Thomson Reuters บริษัทผู้ผลิต บริการ WOS ได้ประกาศว่า WOS บริการหน่วยวัดค่าใหม่ Usage counts ของแต่ละบทความ ในจดหมายข่าว เดือนพฤศจิกายน 2015 โดยให้หลักการและเหตุผลสำคัญว่า Citation activity = Impact; Usage counts = Interest

(ที่มา: <http://www.science-metrix.com/en/about-us/who-we-are>; <https://www.nstda.or.th/th/knowledge-analytic/127-biblio-metrics/1550-wos-ilum-item-level-usage-metrics>)

มีการเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดในเรื่องจำนวนของสิ่งพิมพ์ประเภทวารสารทางสังคมศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องของความเหลื่อมล้ำจากสาขาวิชาต่างๆ อย่างกว้างขวางในช่วงเวลา 20 ปีที่ผ่านมา จำนวนของบทความที่เกี่ยวข้องกับความเหลื่อมล้ำภายใต้ขอบเขตของศาสตร์ว่าด้วยสุขภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสาธารณสุขและนโยบายด้านสุขภาพ ได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะตั้งแต่ปีค.ศ. 2000 เป็นต้นมา

กระนั้นความไม่เท่าเทียมกันที่เห็นได้ชัดในระดับภูมิภาคในการผลิตงานวิจัยทางสังคมศาสตร์ว่าด้วยความเหลื่อมล้ำยังคงเป็นปมปัญหาอยู่ จำนวนมากกว่า 80% ของสิ่งพิมพ์ว่าด้วยความเหลื่อมล้ำในช่วงเวลาสองทศวรรษที่ผ่านมาล้วนมาจากบรรดานักวิจัยในอเมริกาเหนือและยุโรปตะวันตก ความพยายามทั้งหลายทั้งปวงที่จะทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่ซับซ้อนของความเหลื่อมล้ำเรียกร้องให้มีมุมมองในระดับโลก และความเหลื่อมล้ำอันเป็นรากฐานพื้นฐานของการผลิตความรู้จำเป็นต้องได้รับการจัดการ

5.2 สู่ระใหม่

ข้อเขียนทั้งหลายในรายงานฉบับนี้ และจริงๆ แล้วก็คือกระบวนการในการรวบรวมจัดทำเป็นรายงานฉบับนี้นั้น ได้พุ่งประเด็นไปที่ช่องว่างจำนวนหนึ่งในการศึกษาความเหลื่อมล้ำ²⁰ ซึ่งจำเป็นต้องได้รับการให้ความสนใจในอนาคต ลำดับความสำคัญอันดับแรก เป็นการให้การสนับสนุนสำหรับการผลิตความรู้เกี่ยวกับเรื่องของความเหลื่อมล้ำ และกระบวนการต่างๆ ในการผนึกรวมเข้ามาในสังคมและในการกีดแยกออกไปจาก

²⁰ คำถามที่ไม่อ้อมค้อมของข้อเขียนที่ 1 (สังคมศาสตร์ทำลายความเหลื่อมล้ำ: บทนำทั่วไป) ในรายงานฉบับนี้ก็คือ รายงานโลกต้องการรายงานระดับโลกฉบับใหม่เกี่ยวกับเรื่องความเหลื่อมล้ำจริงๆ หรือ? รายงานฉบับนี้ได้ยืนยันวัตถุประสงค์หลัก (วัตถุประสงค์ของรายงานสังคมศาสตร์โลก ค.ศ.2016 ในข้อ 1.1 ของเอกสารนี้) ในการช่วยอุดช่องว่างที่สำคัญหลายๆ จุดของงานศึกษาที่มีอยู่ขณะนี้ ประการแรกก็คืองานศึกษาจำนวนมากเหล่านี้ให้ความสนใจที่ยังไม่เพียงพอในต่อรูปแบบต่างๆ ของความเหลื่อมล้ำนอกเหนือจากด้านเศรษฐกิจ อย่างเช่น รายได้ การบริโภค และสินทรัพย์ การให้ความสำคัญน้อยมากกับรูปแบบอื่นๆ ของความเหลื่อมล้ำ ซึ่งได้แก่ สุขภาพและการศึกษา โดยพิจารณาจากเรื่องเพศสถานะ และยังคงไม่ได้ให้สนใจมากนักต่อมิติอื่นๆ อย่างเช่น ความเหลื่อมล้ำด้านสิ่งแวดล้อมและความรู้ แม้ว่ามีการยอมรับมิติอื่นๆ เหล่านี้ แต่งานศึกษาทั้งหลายก็มักจะเน้นไปที่มิติใดมิติหนึ่ง จนละเลยปฏิสัมพันธ์ระหว่างมิติเหล่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ การแบ่งย่อยแยกการวิจัยเรื่องความเหลื่อมล้ำออกเป็นสาขาวิชาย่อยตามความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ได้ทำให้เกิดช่องว่างอันที่สองซึ่งก็คือ การให้ความสำคัญอย่างมากจนเกินไปของบางสาขาวิชา และการให้การยอมรับน้อยมากกับสำคัญของสังคมศาสตร์ที่มีศักยภาพของการมีขอบเขตที่กว้างขวางในแง่ของมุมมองที่มีต่อเรื่องของความเหลื่อมล้ำ ช่องว่างอันที่สามเป็นผลเพิ่มขึ้นมาจากการเน้นความสำคัญอย่างมากกับตัวชี้วัดเชิงปริมาณจนละเลยแนวพินิจเชิงวิเคราะห์อื่นๆ ที่เชื่อมประสานกรอบการวิเคราะห์ทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพเข้าด้วยกัน สิ่งที่มีความเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับการให้ความสำคัญอย่างมากกับข้อมูลเชิงปริมาณก็คือ การทุ่มเทความสนใจไปที่บรรดาประเทศและภูมิภาค ซึ่งมีพร้อมด้านข้อมูลที่เชื่อถือได้โดยเฉพาะประเทศต่างๆ ที่เป็นสมาชิกขององค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา หรือ OECD จนละเลยประเทศอื่นๆ ที่ไม่มีสถิติและข้อมูลที่น่าเชื่อถือแบบเดียวกัน โดยเฉพาะประเทศต่างๆ ที่มีรายได้ระดับกลาง ช่องว่างอันที่สี่ เป็นเรื่องของความสนใจที่ยังไม่เพียงพอต่อผลอันหลากหลายที่เกิดขึ้นจากความเหลื่อมล้ำ นอกเหนือจากการศึกษาแค่ระดับของความเหลื่อมล้ำ และการพิจารณาแค่ประเด็นที่ว่าสิ่งเหล่านี้มีผลกระทบต่อกลุ่มคนที่แตกต่างกันอย่างไร และช่องว่างอันสุดท้ายก็คือ งานศึกษาและรายงานทั้งหลายเกี่ยวกับเรื่องของความเหลื่อมล้ำโดยทั่วไปนั้นไม่ได้ระบุให้เห็นถึงศักยภาพของการแก้ปัญหาและการตอบสนองต่อความเหลื่อมล้ำที่หลากหลายจำนวนมากซึ่งได้รับการนำไปปรับใช้ในบริบทต่างๆ ที่มีลักษณะเฉพาะ และช่วยในการนำเสนอเส้นทางให้กับอนาคตที่มีความเป็นธรรมมากขึ้น

สังคม ในพื้นที่ต่างๆ ที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดจากกระบวนการดังกล่าว ลำดับความสำคัญอันดับที่ 2 ปรับปรุงความสามารถของเราในการประเมิน การวัด และการเปรียบเทียบมิติต่างๆ ของความเหลื่อมล้ำตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมาและทั่วทั้งโลก ลำดับความสำคัญอันดับที่ 3 สร้างความลึกซึ้งให้กับการศึกษาทำความเข้าใจของเราเกี่ยวกับประสบการณ์ที่หลากหลายของความเหลื่อมล้ำ ลำดับความสำคัญอันดับที่ 4 สร้างความลึกซึ้งให้กับความเข้าใจของเราเกี่ยวกับประเด็นที่ว่าความเหลื่อมล้ำที่มีหลากหลายนั้นได้ถูกทำให้เกิดขึ้นมา ถูกทำให้ยังคงปรากฏอยู่ และถูกผลิตซ้ำได้อย่างไร ลำดับความสำคัญอันดับที่ 5 สร้างความลึกซึ้งให้กับความเข้าใจของเราเกี่ยวกับประเด็นที่ว่ารูปแบบต่างๆ ของความเหลื่อมล้ำในระดับท้องถิ่นและในระดับโลกมีความเชื่อมโยงกันและมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างไร ลำดับความสำคัญอันดับที่ 6 สนับสนุนการวิจัยเกี่ยวกับประเด็นที่ว่าเราจะเคลื่อนไปสู่ความเท่าเทียมกันให้มากขึ้นได้อย่างไร และ ลำดับความสำคัญอันดับที่ 7 สนับสนุนการสังเคราะห์ในลักษณะที่ตัดข้ามสาขาวิชาต่างๆ และทฤษฎีเกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำและความเท่าเทียมกัน

การสร้างลู่วางในการแปรเปลี่ยนสภาพสำหรับการลดความเหลื่อมล้ำนั้น จำเป็นต้องมีขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลงไปสู่การมีวาระของการวิจัยระดับโลกอย่างแท้จริง ซึ่งมีลักษณะเป็นสหสาขาวิชามากขึ้น มีความเป็นพหุทางด้านวิธีวิทยา มีหลายระดับ และครอบคลุมในระดับโลกมากกว่าที่เราเห็นอยู่ในขณะนี้ อีกทั้งจะต้องมีเข็มมุ่งไปสู่อนาคตที่มีความเท่าเทียมกันและเป็นธรรมมากขึ้น

เราต้องการไม่ใช่แค่เพียงลู่วางในการแปรเปลี่ยนสภาพสำหรับการทำลายที่มีต่อความเหลื่อมล้ำเท่านั้น แต่เราต้องการรูปแบบต่างๆ ในการแปรเปลี่ยนสภาพของสังคมศาสตร์ซึ่งจะช่วยนำพาเราไปสู่เข็มมุ่งนี้อีกด้วย แล้วสังคมศาสตร์ล่ะ ทั้งในระดับโลก ระดับภูมิภาค และระดับชาติ สามารถก้าวไปสู่การทำลายนี้ได้หรือไม่? ความเหลื่อมล้ำในมิติต่างๆ ที่ตัดข้ามกันซึ่งได้ถูกนำมารวบรวมในรายงานฉบับนี้เรียกร้องให้เราตระหนักในเรื่องนี้อยู่ไม่น้อยทีเดียว

ประเทศไทยกับการพัฒนาในศตวรรษแห่งความยั่งยืน

ศ.สุริชัย หวันแก้ว

ผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาสันติภาพและความขัดแย้ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“เพื่อระลึกถึง ศาสตราจารย์ ดร.พทยา สายหู”

เรื่องที่จะพูดต่อไปนี้จะอ้างอิงถึงหนังสือเรื่อง “รู้ที่มาแต่ไม่รู้ที่ไป” ของอาจารย์พทยา สายหู เป็นบทความชื่อเรื่อง “วิชาการสายสังคมศาสตร์ต้นไม้อัจฉริยะหรือต้นไม้อพลาสติก” ทั้งนี้ โจทย์เรื่องประเทศไทยกับการพัฒนาในศตวรรษแห่งความยั่งยืน ความยั่งยืนในความหมายนี้ หมายความว่า ความไม่แน่นอนไว้ด้วย คือประเทศไทยจะพัฒนาไปทางไหนก็ยังไม่แน่นอนแต่ใช้คำว่า ยั่งยืน มั่นคง มั่งคั่ง ในความเห็นนี้คือ มันยังไม่แน่นอน เมื่อถกกว่าใครกำหนดและการเรียนรู้ทางสังคมมีส่วนร่วมด้วยหรือไม่ สถานการณ์ตอนนี้เราอยู่ท่ามกลางความไม่ยั่งยืนมากกว่าความยั่งยืน ความไม่มั่นคงมากกว่าความมั่นคงของคนบางกลุ่ม ท่ามกลางความไม่มั่นคงของคนที่มีความมั่นคงบางกลุ่ม แล้วเราจะก้าวออกจากความไม่ยั่งยืนไปสู่ความยั่งยืนมันต้องใช้อะไร เป็นเรื่องที่เราจะเรียนรู้ร่วมกันในสังคมเพื่อจะก้าวออกจากสถานะที่ไม่ยั่งยืน จึงขออ้างในบทความของอาจารย์พทยาว่าด้วยเรื่องของ สังคมศาสตร์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ในจุฬาฯ หรือประเทศไทยนี้ เป็นต้นไม้อัจฉริยะหรือต้นไม้อพลาสติก ในบทความเป็นการพูดถึงเรื่องความสำคัญของสังคมศาสตร์ที่จะต้องพูดถึงเรื่องอะไรบ้าง

การปลูกต้นไม้อพลาสติกซื้อที่ไหนก็ได้เอามาปลูกตรงไหนก็ได้ ไม่ต้องรดน้ำ แต่ก็จะไม่มียอดผล คืออาจารย์ได้วิพากษ์สังคมศาสตร์ในประเทศไทย ขวนให้วิเคราะห์ว่า สังคมศาสตร์เป็นต้นไม้อพลาสติกมาจากไหน นโยบายการพัฒนามีแนวโน้มต่อยอดไม่ได้ มีความคำนึงถึงความแข็งแกร่งของพื้นฐาน ไม่มีการตรวจสอบความต้องการของผู้ใช้ และมีแนวโน้มของการสร้างใหม่มากกว่าบูรณะของเดิมที่มั่นคงแข็งแรงและมีคุณภาพ หากไม่มีในส่วนนี้ก็จะเอื้อให้เกิดต้นไม้อพลาสติกเยอะ ประเด็นที่สอง เรื่องความคลาดเคลื่อนทางเสรีภาพทางวิชาการ คือเสรีนี้ไม่ต้องรับผิดชอบต่อชุมชนและสังคม คือใครจะต้องอาจารย์หรือมหาวิทยาลัยก็ได้ สุดท้ายก็ไม่มีสังคมที่ตรวจสอบประเด็น และกำกับถึงปัญหา

ในเมื่อเราจะก้าวไปสู่ประเทศที่มั่งคั่งและยั่งยืนแต่โลกยังมีความไม่แน่นอน อยู่ในตรรกะของความคิดที่ไม่ได้มีพื้นที่การพูดคุย โจทย์ของประเทศถ้าคิดต่อจาก อาจารย์พทยา เคยเป็นแรงบันดาลใจให้อาจารย์เองคิดว่า ประเทศไทยจะออกจากเขาวงกตได้หรือไม่ ที่เรื่อบอกว่าเราจะสมานฉันท์ เราจะก้าวพ้นจากความขัดแย้งไปสู่อนาคตที่ยั่งยืนนั้นมันจะเป็นไปได้หรือไม่ คำเหล่านี้เป็นคำรากฐานของการเข้าใจสังคมการพัฒนา พูดง่ายๆ คือ ถ้าเราจะเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมในอนาคต เราจะหลงทางท่ามกลางความคิดว่าจะเปลี่ยนผ่านหรือไม่ และใครจะรับผิดชอบต่อการหลงทาง ในส่วนนี้เองเป็นการเขียนอุปมาว่า เราจะถกอย่างไรเพื่อหาทางออก ซึ่งมันเป็นตรรกะของความคิดอย่างหนึ่งว่า สุดท้ายใครจะรับผิดชอบต่ออนาคตแทนเราไม่ได้ถ้าสังคมไม่ลุกขึ้นมารับผิดชอบต่อสิ่งที่ อาจารย์พทยาให้น้ำหนักจริงๆ คือเรื่องการสอนและการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง โลกาวัดนี้มีมา

ตั้งแต่สมัยพุทธกาล ซึ่งก็เป็นโลกาภิวัตน์แบบหนึ่งที่ว่าความรู้ทางศาสนาเข้ามาในประเทศไทย คือมันก็เป็นคลื่นของการเรียนรู้ แม้แต่พริกที่เรากินก็ไม่ได้มาจากประเทศไทย การเรียนรู้ที่มีน้ำหนักนี้ จึงขอยกไปถึงอาจารย์เซซุซาได้ใช้คำหนึ่งคือ “transformative knowledge” หมายถึง ความรู้ที่สร้างการเปลี่ยนแปลงได้ ความรู้ที่ไม่ใช่แค่ข้อมูลแต่สนใจความรู้ที่เป็นจุดเปลี่ยน ยกย่อง เพื่อแก้ปัญหาได้ คือความรู้ที่มีพลังรู้แล้วอยากจะทำอะไรสักอย่างไม่ใช่แค่รู้แล้วก็อยากจะทำเฉยๆ ความรู้ที่ทำให้ตื่นรู้ ความรู้ที่ทำให้เราหันกับปัญหา ซึ่งการเรียนรู้มีลักษณะสำคัญอยู่สามข้อ คือ การเรียนรู้ลักษณะบูรณาการ คำที่สำคัญคือ คำว่า “บริบท” เราจะเข้าใจว่าบริบทจะเหมือนกันไม่ได้ในความหมายแบบนี้ การเข้าใจบริบทมีความสำคัญมากกับการเรียนรู้ทางสังคมศาสตร์ ซึ่งปัจจุบันบริบทยังรวมไปถึงนิเวศ ท้องถิ่น ภูมิภาค และโลกด้วย ความรู้ต้องมีนัยยะเชิงวิพากษ์ด้วยก็คือ ตั้งคำถามต่อวิธีคิด ตั้งคำถามต่อคำตอบสำเร็จรูปที่คนพูดตามกัน แต่ไม่ได้แปลว่ารับหรือไม่รับ หากแต่แปลว่าทำให้เราเข้าใจสาระสุดท้ายของอาจารย์เซซุซา คือ เราเข้าใจเชิงลึกได้ไหม ความเข้าใจมีหลายชั้น เพราะฉะนั้นความเข้าใจเชิงลึกคือถ้าเราไม่ตั้งคำถาม เราจะไม่มีทางเข้าใจเชิงลึกได้ เราก็จะเชื่อตามๆ กันไป จุดที่สามคือ การเรียนรู้ที่มีลักษณะปรับเปลี่ยน ยกตัวอย่างเช่น ชีวิตที่เรียบง่ายเป็นชีวิตที่แหวกออกจากราคานิยมที่เป็นระบบการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นคุณค่าที่ต้องการแหวกออกจากระบบที่ยั่งยืนของวัตถุของการเจริญเติบโตในปัจจุบัน

สุดท้ายแม้ว่ารัฐบาลปัจจุบัน เมื่อสองปีก่อนได้ทำข้อตกลงร่วมกับสหประชาชาติเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนและมีการจัดกลุ่ม 17 เป้าหมาย เป็นเรื่องคน สิ่งแวดล้อม นิยามความมั่งคั่ง

โจทย์ในอนาคต ลักษณะของปัญหาคือ มักจะชวนให้คิดโจทย์ง่ายๆ คิดแก้ง่าย ปัญหาชัดเจนเดาได้ง่ายว่าจะเป็นอย่างไร แต่โจทย์ที่เราเผชิญอยู่เป็นโจทย์ที่มีความซับซ้อนแก้ไขยาก และการแก้ไขไม่ได้ชัดเจนเสมอไป อาจจะมองได้หลายแง่มุม มองจากผู้มีอำนาจเบื้องสูงบอกว่าจะต้องจัดการชุมชนที่ขวางคลองแต่หากมองจากคนที่อยู่บริเวณนั้นอาจจะมองว่ามันไม่เป็นธรรมกับคนจนที่ไม่มีที่อยู่ เป็นต้น โจทย์ที่ซับซ้อนมีองค์ประกอบที่หลากหลายในการมองซึ่งไม่เป็นเส้นตรงมีผลกระทบต่อกันมาก ถ้าไม่ได้รับผลกระทบผู้มีอำนาจก็จะเสื่อมความชอบธรรมในการบริหารจัดการไปได้เหมือนกัน แต่โจทย์ในปัจจุบันเป็นโจทย์ที่ยังยากเพราะมีทั้งวิชาการเข้ามาเกี่ยวข้องบอกยากด้วยว่า เช่น การที่จะต้องกำกับดูแลระบบอินเทอร์เน็ตปัจจุบันจะกำกับดูแลด้วยวิธีการปัจจุบันอย่างไรเป็นเรื่องท้าทายและซับซ้อนมาก พูดง่ายๆ โจทย์การควบคุมระบบอินเทอร์เน็ต โจทย์การควบคุมสังคมข่าวสารในปัจจุบันที่ประเทศเราปิดกั้นเสรีภาพก็เป็นโจทย์ที่ในแง่หนึ่งก็เข้าใจได้ว่าต้องการสร้างความมั่นคง แต่แง่หนึ่งก็เป็นการเอื้อให้สมรรถนะสังคมคิดจะเรียนรู้กำกับดูแลร่วมกันมีน้อยลงๆ ก็จะทำให้สังคมพิกลพิการในสมรรถนะของตนเองได้ในการกำกับดูแลตนเอง

SDGs หรือเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนสอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 และแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี แต่ยังไม่มีโอกาสได้ถกกันอย่างเต็มที่ถึงเรื่องเหล่านี้ว่าจริงๆ แล้วมันเกี่ยวข้องกันอย่างไร แค่นี้ แต่สิ่งที่เรากำลังประสบก็คือ สภาวะทางนโยบายของไทยในปัจจุบันมีการบูรณาการอย่างมากในแนวตั้ง (Top-Down) คือ บูรณาการมากในการสั่งการ บูรณาการมากในการรวมอำนาจคืนศูนย์ เราประสบได้ว่านโยบายหลายประการ เช่น อยากสร้างความเจริญ แล้วไปยกเว้นผ่อนคลายนโยบายที่ทำให้เรามีการพัฒนาที่ยั่งยืน เช่นว่า เลิกจัดผังเมือง การยกเว้น EIA ต่างๆ ข้อถกเถียงเหล่านี้หากปล่อยให้อำนาจรวมศูนย์ตัดสินใจกลายเป็นภาวะที่ขัดแย้งกันอย่างมากเรื่องการพัฒนาที่เป็นไปด้วยความยั่งยืน สิ่งทีพูดถึงการพัฒนาในแนวตั้งมีผลสำคัญมากคือ สร้างความเกรงของระบบ และ สร้างความกลัวของระบบราชการเอง กลายเป็นการบั่นทอนความคิดริเริ่มสำหรับนวัตกรรมในสังคม ตอนนี้พูดถึง 4.0 แต่ไม่ได้เชื่อมโยงถึงการจับสมดุลทางด้านกรรมมีพื้นที่แนวคิดเรื่องสมดุลระหว่างการขยายตัวทางเศรษฐกิจกับการดูแลด้านสิ่งแวดล้อม ยกตัวอย่าง ชาวบ้านกระบี่ที่ไม่พอใจในการกำกับดูแลโรงไฟฟ้าถ่านหิน ก็จะได้เห็น

การเปิดพื้นที่ใหม่เอาเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนที่โยงกับเรื่องสภาพแวดล้อมมาเป็นตัวเปิดพื้นที่ในการถกเถียง เรื่องทางเลือกของพลังงาน ในข้อนี้การบูรณาการมีผลอย่างมากเพราะมันไม่ได้สร้างสภาพแวดล้อมในการ แลกเปลี่ยนความคิดในสังคม เป็นบรรยากาศที่ปิดสำหรับนโยบาย ซึ่งถือเป็นความเหลื่อมล้ำชนิดหนึ่ง ซึ่งใน รายงานสังคมศาสตร์ในปี 2016 ยังไม่ได้มีการพูดถึงอย่างเต็มที่นัก การมีส่วนร่วมทางนโยบายถูกปิดกั้นนี้เป็น เรื่องการมีส่วนร่วมที่สำคัญมากในโลกที่เปลี่ยนแปลงรวดเร็วในปัจจุบัน

ฉะนั้นสิ่งที่สำคัญสำหรับการถกเรื่องอนาคตที่จะมุ่งไปสู่ความยั่งยืน คงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้อง สนใจมิติของการบูรณาการไปไกลกว่าการบูรณาการในระดับแนวตั้ง แต่ต้องสนใจบูรณาการในระดับแนวนอน แนวระนาบเดียวกันด้วย เราต้องสนใจบูรณาการที่ไม่ใช่ในระดับสูงเพียงอย่างเดียว เราต้องสนใจการบูรณาการ ในระดับพื้นที่ ก็คือ การกระจายอำนาจ จำเป็นต้องกระจายพื้นที่ของการขับเคลื่อนเพื่ออนาคตที่ยั่งยืนด้วยการ ขับเคลื่อนหลายภาคส่วนด้วยกัน

การรับมือกับความเสี่ยงอนาคตของประเทศไม่มีทางอื่นใดนอกจากการเรียนรู้ทางสังคมเพื่อรับผิดชอบ ร่วมกัน คนหลายภาคส่วนจะต้องร่วมกันคิดว่าจะจะเป็นไปอย่างไร พื้นที่ทางนโยบายจึงไม่สามารถปิดอย่างที่เป็นอยู่ได้จำเป็นต้องเปิดกว้างสำหรับการมีส่วนร่วม งานในสายต่างๆ ก็ไม่สามารถกำกับเฉพาะในสายนั้นๆ ของตนได้ ก็จำเป็นต้องทำงานร่วมกับภาคส่วนอื่นๆ ซึ่งมีส่วนสร้างผลกระทบต่อความเป็นอยู่ทางสังคม เราจึง ต้องระดมความคิดร่วมกัน

พลังที่จะมุ่งสู่ออนาคต คือ พลังของการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อจะก้าวออกจากภาวะที่เราติดกับของภาษาที่ สวยงามแต่ในความเป็นจริงยังไม่ได้เปิดพื้นที่สำหรับการมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ และร่วมเปลี่ยนอย่าง กว้างขวาง การเรียนรู้ทางสังคมที่กล่าวหมายถึงการเรียนรู้ของภาครัฐด้วย การเรียนรู้ของฝ่ายที่ใช้อำนาจด้วย การเรียนรู้เหล่านี้ยังต้องมีการจำแนกแยกแยะว่าเรามาถูกทางแค่ไหน เราต้องปรับปรุงแก้ไข ฉะนั้น หากจะ คิดต่อไปจึงขอเสนอว่า อนาคตไม่มีทางเลยถ้าหากไม่เสริมสร้างสภาวะทางนโยบายที่เอื้อให้เราเสริมสภาพ และการตอบโจทยในอนาคตจำเป็นจะต้องมีการเปิดพื้นที่ของการเคลื่อนไหว (ทางพื้นที่) ให้มากขึ้น

สรุปการประชุม

THEME 1: ความเหลื่อมล้ำทางสังคมกับความยั่งยืนและการเมืองเปลี่ยนผ่าน

บทความที่ 1: “การลดความเหลื่อมล้ำของโอกาสในชีวิตโดยการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรม”

ฐานิดา บุญวรรณ และ ยอดพล เทพลีธา

อาจารย์ฐานิดา ได้อธิบายถึงความเหลื่อมล้ำที่มีจุดกำเนิดมาจากการความแตกต่างในโอกาสในชีวิต (life Chances) เปรียบเสมือนดั่งแม่พิมพ์ที่จะกำหนดโอกาส (opportunity) ในลำดับที่สอง และที่สาม ด้วยภูมิหลังที่ไม่เท่าเทียมกันของแต่ละคน ซึ่งสามารถเรียก โอกาสในชีวิต (life Chances) อีกชื่อได้ว่า natural chance เช่น เพศ สีผิว เชื้อชาติ ชาติพันธุ์ ภูมิหลังของพ่อแม่ ทำให้โอกาสที่ลูกจะได้รับการศึกษา หรืออาชีพ ในประเด็นต่อมาที่ต่างกัน จึงเกิดความไม่เท่าเทียมกันในโอกาส (inequality of Opportunity หรือ inequality of life Chances) จึงเป็นสาเหตุในการหาคำตอบเพื่อหาวิธีการลดความไม่เท่าเทียมนี้ได้อย่างไร ซึ่งมีนักสังคมวิทยาหลายท่านได้เสนอแนวคิดไว้อย่างหลากหลาย แต่ที่ยั่งยืนผ่านกาลเวลาคือ Max Weber ที่แม้ไม่ได้อธิบายโอกาสในชีวิต (life Chances) ไว้อย่างชัดเจน แต่ได้อธิบายไว้ในคำว่าชนชั้น คือชนชั้นที่จัดอยู่ในชนชั้นเดียวกันจะมี life Chances ที่ใกล้เคียงกัน แต่จากการทบทวนใหม่ล่าสุดจะพบว่าหลักจะอยู่ที่ Economic Chances ทำให้เห็นว่าจุดเริ่มต้นของแต่ละผู้คนที่มีความต่างกัน นำมาซึ่งโอกาสที่สองและสามต่างกัน เช่น การมีการศึกษา อาชีพ รายได้ ตามฐานะครอบครัว แต่ก็สามารถที่จะเลื่อนโอกาสในชีวิตที่ดีกว่าเดิมได้ ซึ่งก็ไม่มีหลักประกันในการได้รับจากสังคมอย่างแท้จริงโดยอาจจะได้รับด้วยความบังเอิญก็ได้

ความไม่เท่าเทียมกันหรือการลดความเหลื่อมล้ำจะมีความศึกษาในหัวข้อประเด็นที่แตกต่างกัน อาทิ ความเหลื่อมล้ำที่เน้นภายในโรงเรียน ซึ่งถือว่าเป็นสถาบันที่ผลิตซ้ำความเหลื่อมล้ำของ Robin หรือ งานของ Raymond Boudon ในปี 1973 ที่กล่าวว่าจุดกำเนิดของ social position ในพ่อแม่เป็นสิ่งสำคัญที่จะตัดสินในการให้ลูกเข้าเรียนโรงเรียนที่ไหนหรือประเภทไหน ตลอดจนบางการทำงานที่ระบุไว้ว่า ความเหลื่อมล้ำมีผลมาจากสภาพแวดล้อมที่ระบุไว้ว่าสภาพแวดล้อมต่างๆ จะมีผลต่อสุขภาพตามสภาพแวดล้อมนั้น เช่น การเติบโตมาในบ้านที่มีเชื้อรา ฝุ่นผง หรือเป็นแหล่งสกปรก นำมาซึ่งโรคปอดบวม นอกจากนี้บางงานเน้นไปที่ค่าจ้าง ด้วยรัฐสวัสดิการที่ให้มากกว่าการยังชีพแบบวันต่อวัน โดยงานวิจัยที่มีอยู่อย่างหลากหลายทำให้ทราบว่าโอกาสในชีวิตไม่ได้อยู่ที่โชคชะตาฟ้าลิขิตอย่างเดียวเท่านั้น ยังมีโครงสร้างทางสังคมที่เป็นตัวกำหนดด้วย ทำให้โอกาสในชีวิต (life Chances) เป็นสิ่งที่เพิ่มหรือขยายได้ด้วยนโยบายต่างๆ จึงได้เสนอ Positive Discrimination หรือ หลักการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรม

คุณยอดพล เทพลีธา อธิบายการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรม มักรู้จักในสังคมศาสตร์ด้านกฎหมายหรือนิติศาสตร์เป็นอย่างดี โดยมีการใช้ตามฝรั่งเศสและเยอรมันประกอบด้วยสองคำคือ การเลือกปฏิบัติและความเป็นธรรมในการใช้เป็นองค์ประกอบการสร้างมาตรการเลือกปฏิบัติ ซึ่งตามกฎหมายรัฐจะต้องไม่มีการเลือกปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกันโดยไม่ให้การจัดสรรในชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเป็นพิเศษได้ แต่ผู้ที่มีโอกาสในชีวิต (life Chances) ที่น้อยทำให้ไม่มีโอกาสที่จะเข้าถึงการบริการสุขภาพที่เป็นของรัฐได้ จึงมีกลไกในการเลือกปฏิบัติ

ที่เป็นธรรมขึ้น ซึ่งคล้ายกับกลไก Affirmative action ของ Afro-American โดยการช่วยเหลือที่ไม่คำนึงถึงสีผิวชนชาติวรรณะ แต่ต่างกันว่า Affirmative action ไม่เน้นการใช้สิทธิที่เสมอภาคกันกับผู้อื่น ส่วน Positive Discrimination นั้นเน้นคนที่อยู่ชนชั้นล่างของสังคมให้มีสิทธิในการใช้ทรัพยากรของรัฐได้อย่างเสมอภาคกับผู้อื่น

การเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมในต่างประเทศ ในรูปแบบของฝรั่งเศสหรือประเทศในยุโรป จะมักใช้ Positive Discrimination เมื่อมีตัวชี้วัดอย่างชัดเจนว่าชนกลุ่มใดจะได้รับประโยชน์ เช่น การลงทุนสร้างถนนหรือการเดินทางสาธารณะเพื่ออำนวยความสะดวกให้ใช้ถนนสาธารณะได้ อาทิ การมีทางเลื่อนของผู้ใช้รถวีลแชร์ในการขึ้นรถประจำทางเหมือนผู้คนสมบูรณ์ทางร่างกายตามปกติ หรือตัวอย่างในเขตการศึกษาที่เปราะบาง (ZEP) ซึ่งเขตพื้นที่ห่างไกลจากสถานศึกษา ทำให้ขาดโอกาสในการเข้าศึกษาในโรงเรียนที่มีคุณภาพที่ห่างไกล ดังนั้น Positive Discrimination จึงมีการกำหนดโควตาในการสอบเข้าโรงเรียนให้กับจำนวนนักเรียนเหล่านี้

การเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมในประเทศไทยนั้นแตกต่างจากต่างประเทศคือ การเกิดของ Positive Discrimination นั้น รัฐไม่ได้เป็นผู้มอบให้ แต่เกิดมาจากการเรียกร้องของผู้ด้อยสิทธิกว่า เช่น การเรียกร้องให้กรุงเทพมหานครติดลิฟต์ในสถานีรถไฟฟ้าของผู้พิการต่อศาลปกครองสูงสุด ซึ่งจากสถานีทั้งหมดมีการติดตั้งแล้วเสร็จเพียง 3 สถานีเท่านั้น โดยรัฐไม่ได้ใช้มาตรการ Positive Discrimination ด้วยการคำนึงความเป็นจริงในการเข้าถึงสิทธิของผู้คนในทุกระดับหรือเพื่อการลดความเหลื่อมล้ำของผู้คนชั้นล่างของสังคม

สรุปได้ว่า Positive Discrimination นั้นไม่ใช่คำตอบสุดท้ายที่จะลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้ แต่อาจนำระบบอื่นหลายๆ มาตรการที่เกี่ยวพันกันมาปรับใช้ร่วมกัน เช่น การนำระบบ Affirmative action มาปรับปรุงระบบสาธารณสุข ระบบการศึกษา ดังนั้นการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมอาจจะเป็นเพียงคำตอบหนึ่งในการลดความเหลื่อมล้ำสังคมไทยเท่านั้น

ความเห็นโดย รศ.ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง

บทความเรื่องนี้ช่วยให้แง่คิดการทำความเข้าใจความเหลื่อมล้ำ สาเหตุการความเหลื่อมล้ำที่เชื่อมโยงสู่การใช้เครื่องมือสำคัญที่เรียกว่าปรัชญาการเมือง ในการตั้งคำถามต่อสังคมการเมืองว่าสังคมการเมืองที่มีอยู่นั้นควรทำอะไร เมื่อมองจากคำถามของความเหลื่อมล้ำจากฐานคิดนี้ทำให้เข้าใจสาเหตุของหรือทางออกของบุคคล และ รศ.ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง ได้ให้ข้อเสนออีกว่า Positive Discrimination ประสบการณ์จากต่างประเทศที่ได้รับวิวนั้นสังคมไทยยังห่างไกลจากหัวข้อเหล่านี้อย่างไรบ้าง

หลังจากนั้น อาจารย์เชษฐา พวงหัตถ์ นักวิชาการอิสระที่อาจารย์ประภาส เชิญเป็นผู้ร่วมวิจาร์ณบทความ เสนอให้ผู้วิจัยส่งเอกสารบทความเพิ่มเติมให้เพื่อจะได้วิจาร์ณทฤษฎีที่ใช้ในประเทศฝรั่งเศสในงานวิจัยได้อย่างถูกต้อง

บทความที่ 2 : “การศึกษาสงเคราะห์ : แนวทางลดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาสำหรับเด็กด้อยโอกาสในพื้นที่ชายแดนไทย-เมียนมา”

ชญาณีน จันทรวิจิตร

บทความวิจัยนี้ที่มาจากความไม่เป็นธรรมในการศึกษาหลายรูปแบบ เช่น การเข้าถึงบริการของรัฐ ปัญหาการจัดการเรียนการสอน ตลอดจนนโยบายการศึกษา ก่อให้เกิดปัญหาเด็กด้อยโอกาส โดยเฉพาะในเขตชายแดนซึ่งเป็นพื้นที่ด้อยการศึกษา ดังเช่น ในพื้นที่ชายแดนไทย-เมียนมา ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก จากสถิติพบว่าในปี 2558 มีนักเรียนด้อยโอกาสถึงร้อยละ 87.91 ในสามอันดับแรกประกอบด้วย เด็กยากจน เด็กชนกลุ่มน้อย เด็กถูกทอดทิ้ง

แม้ว่าในปัจจุบันภาครัฐได้กำหนดนโยบายต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาและขยายโอกาสทางการศึกษาให้กับกลุ่มเด็กด้อยโอกาส และการเปิดโอกาสให้เด็กที่ไม่มีสถานะทางทะเบียนราษฎรหรือไม่มีสัญชาติไทยสามารถเข้าเรียนในสถานศึกษาต่างๆ ได้ รวมถึงนโยบายเรียนฟรีที่สนับสนุนค่าใช้จ่ายทางการศึกษาในด้านต่างๆ แต่ นโยบายเหล่านี้ไม่สามารถแก้ไขปัญหาผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษาให้หมดไปจากสังคมไทยได้ ส่งผลให้ชุมชนองค์กรพัฒนาเอกชน รวมถึงวัดได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา โดยทางคณะสงฆ์ไทยจะเป็นผู้มีบทบาทในการจัดการการศึกษาสงเคราะห์ทั้งในอดีตจนถึงปัจจุบันแก่ผู้ด้อยโอกาสในการศึกษาอย่างมาก ผู้วิจัยจึงศึกษาสถานการณ์และเหตุปัจจัยรวมถึงบทบาทของวัดและพระสงฆ์ในการสนับสนุนการศึกษาแก่ผู้ด้อยโอกาส เพื่อเป็นประโยชน์ในการพัฒนาระบบการศึกษาสำหรับเด็กด้อยโอกาสให้มีคุณภาพมากขึ้น ด้วยการวิจัยเชิงเอกสารและการวิจัยเชิงคุณภาพในการลงพื้นที่เป้าหมายคือ โรงเรียนอนุกุลวิฑูยา (วัดดอนแก้ว) โดยใช้การสังเกต (observation) ทั้งแบบมีส่วนร่วม (participant observation) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) ในกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ (1) พระสงฆ์ (2) ผู้บริหารและครูในโรงเรียน (3) เด็กและเยาวชนผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา (4) เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานภาครัฐ และ (5) คนในชุมชนผู้ให้การสนับสนุนเด็กด้อยโอกาส

ผลการศึกษาพบว่า ลักษณะของเด็กด้อยโอกาสทางการศึกษาในพื้นที่ชายแดนแม่สอด ประกอบด้วย (1) เด็กยากจน เนื่องจากการมีสมาชิกในครอบครัวมากส่งผลต่อฐานะการเงิน เช่น การเลี้ยงบุตร 10 คนต่อความสามารถหารายได้เลี้ยงดูของพ่อแม่เพียงสองคน ซึ่งมีรายได้ 100-300 บาท (2) เด็กที่ไม่มีสถานะทางทะเบียนราษฎร คือ เด็กที่มาจากเมียนมาและไม่ได้รับการสนับสนุนดูแลด้วยข้อจำกัดของ สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการศึกษาเอกชน (สช.) (3) เด็กไทยบนพื้นที่สูง หรือเด็กชาวเขา มีลักษณะความแตกต่างทางชาติพันธุ์ระหว่างผู้คนที่ท้องถิ่น (4) เด็กถูกทอดทิ้ง มีลักษณะความไม่มั่นคงทางการศึกษา ที่เกิดจากปัญหาการขาดแคลนงบประมาณของศูนย์การเรียนและการขาดการดูแลคุณภาพชีวิตของเด็กได้อย่างถูกวิธี

เหตุปัจจัยการด้อยโอกาสทางการศึกษามาจาก (1) ปัญหาความยากจนของครอบครัว ส่งผลต่อความสามารถในการเข้าถึงสถานศึกษาที่มีคุณภาพหรือระดับการศึกษาที่สูงได้ (2) การไม่มีสถานะทางทะเบียนราษฎร ส่งผลให้ขาดการเข้าถึงสิทธิการศึกษาขั้นพื้นฐานและนโยบายที่ไม่เท่าเทียมที่ไม่เอื้อการศึกษาอย่างเท่าเทียม (3) ความแตกต่างในด้านชาติพันธุ์ ภาษา และวัฒนธรรม ทั้งในเด็กไทย เมียนมา และชาวเขา ส่งผลต่อการปรับตัวของเด็ก (4) การจัดการเรียนการสอนไม่มีความเหมาะสมกับเด็กในพื้นที่ชายแดน แม้ว่าจะมีการใช้หลักสูตรจากส่วนกลาง แต่ขาดการบูรณาการในการสอนให้เหมาะสมกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมของเด็ก ด้วยลักษณะและเหตุการณ์เกิดความด้อยโอกาสจึงมีภาคส่วนต่างๆ ได้มีการเข้าร่วมในสถานศึกษา โดยเฉพาะวัด

วัดได้มีบทบาทในการสร้างการศึกษาสงเคราะห์ ได้แก่ (1) การจัดตั้งโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ โดยจะเน้นการเรียนการสอนวิชาธรรมศึกษา ซึ่งพระสงฆ์ในวัดดอนแก้วจะเป็นผู้ที่มีบทบาทในการจัดการศึกษา โดยเปิดโอกาสให้ทุกคนเข้ามาศึกษาได้โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย โดยเฉพาะกลุ่มเด็กและเยาวชน เพื่อให้เด็กมีความรู้ มีศีลธรรมในการดำเนินชีวิตและเติบโตมาเป็นคนดีของสังคม (2) จัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็กวัดดอนแก้ว ด้วยความตั้งใจของเจ้าอาวาสที่ต้องการให้เด็กเล็กได้รับการดูแลและการศึกษาที่เหมาะสมกับพัฒนาการ โดยเฉพาะลูกหลานของชาวแรงงานเมียนมาที่อยู่ในพื้นที่แม่สอด (3) การจัดตั้งโรงเรียนอนุบาล-วิทยา (วัดดอนแก้ว) เป็นโรงเรียนเอกชนการกุศลของวัด เปิดการเรียนการสอนในระดับอนุบาลจนถึงมัธยมศึกษาปีที่ 3 ให้แก่ผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา นอกจากนี้ยังดูแลในด้านคุณภาพชีวิต เช่น อาหารทุนการศึกษา ที่พักอาศัยและอุปกรณ์การเรียนต่างๆ ดังนั้นพระสงฆ์จึงเป็นผู้มีบทบาทในการขยายโอกาสทางการศึกษาให้กับเด็กด้อยโอกาสมากขึ้น โดยเฉพาะในเขตที่บทบาทการศึกษาจากรัฐยังไม่ถึง จึงเป็นการลดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาและการขยายโอกาสทางการศึกษามากขึ้น ซึ่งบทบาทในการขยายโอกาสทางการศึกษาของพระสงฆ์เป็นเพียงแนวทางเท่านั้น โดยไม่ได้กำหนดว่าพระสงฆ์ทุกรูปต้องทำเพราะมีข้อจำกัดด้านงบประมาณ บุคลากร และการจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับความเป็นพหุวัฒนธรรมที่หลากหลาย ผู้วิจัยได้เสนอแนะแนวทางในการศึกษาที่ควบคู่คุณธรรมที่เหมาะสมต่อความหลากหลายของวัฒนธรรม ที่สามารถสอดแทรกไปกับการสอนให้ยอมรับความแตกต่างของกันและกัน ส่งผลให้ลดความเกลียดชังในชาติพันธุ์และการประยุกต์ใช้วิชาที่เรียนในอนาคตได้

ข้อเสนอแนะสำหรับการปฏิบัติในบริบทพื้นที่ชายแดนนั้นผู้วิจัยได้เสนอดังนี้ 1) โรงเรียนควรจัดการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมชายแดน โดยเฉพาะการจัดการเรียนการสอนที่ความเหมาะสมกับผู้ด้อยโอกาสแต่ละกลุ่ม ตัวอย่างเช่น เด็กบนพื้นที่สูง ซึ่งมีความแตกต่างทางชาติพันธุ์ ทางโรงเรียนควรจัดการเรียนการสอนที่เน้นให้เด็กได้เรียนรู้วัฒนธรรมที่หลากหลาย รวมถึงสอดแทรกภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นในพื้นที่ชายแดน เพื่อให้เด็กได้รับการศึกษาที่มีคุณภาพและมีความเหมาะสมมากยิ่งขึ้นด้วยการสอนแบบความรู้คู่คุณธรรม 2) ภาครัฐควรกำหนดนโยบายทางการศึกษาที่เปิดโอกาสให้เด็กทุกคนสามารถเข้าถึงระบบทางการศึกษาได้อย่างเท่าเทียมกัน จากงานวิจัยพบว่าเด็กที่ได้รับสังกัดในสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการศึกษาเอกชน (สช.) ไม่ได้รับบริการต่างๆ ในการขยายโอกาสให้เด็กทุกคนเข้าถึงโอกาสทางการศึกษามากยิ่งขึ้น

ความเห็นโดย รศ.ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง

รศ.ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง ได้ให้ความเห็นต่อเรื่องนี้ว่า การตอบคำถามในหัวข้อประเด็นใหญ่นั้นได้ครอบคลุมและเห็นด้วยกับปัญหาทางวัฒนธรรมและภาษา ทั้งนี้แม้อาจารย์ไม่ได้เป็นผู้เชี่ยวชาญในเรื่องเด็กด้อยโอกาสและการศึกษา แต่มองว่างานชิ้นนี้สามารถตอบคำถามการวิจัยได้ อีกทั้งมุมมองที่เกี่ยวข้องกับเด็กด้อยโอกาสมีการทำเป็นหัวข้อวิทยานิพนธ์ที่หลากหลายเล่ม เช่น การศึกษาเด็กด้อยโอกาสทางการศึกษาของเด็กแรงงานพม่า ที่อาจารย์เป็นที่ปรึกษาให้ซึ่งศึกษาแล้วพบว่ามีสาเหตุมาจากนโยบายในการจัดการกฎหมายที่นำไปสู่การปฏิบัติ ที่คล้ายคลึงกับปัญหาของเด็กกลุ่มที่ไม่มีบัตรทะเบียนราษฎรในงานชิ้นนี้ และการเรียกร้องข้อเสนอที่มีการปรับ เปลี่ยนไปตามเงื่อนไขต่างๆ เช่น การเรียกร้องการลงนามในอนุสัญญาที่เกี่ยวข้องกับเด็ก โดยไม่เลือกปฏิบัติตามมติคณะรัฐมนตรี หรือการจัดการของรัฐตลอดจนแนวความคิดของครูผู้สอนที่คิดว่า “เป็นพวกข้าศึก แล้วจึงต้องไปสอนมันอีก”

THEME 2 : “การเมืองของการเปลี่ยนผ่าน” (Politics of Transition)

บทความที่ 1 : “สื่อทางเลือกออนไลน์กับการพัฒนาการเมืองภาคประชาชนเพื่อเปลี่ยนผ่านประชาธิปไตยสู่ความยั่งยืน ศึกษาเปรียบเทียบกรณีประเทศเมียนมาร์ และประเทศมาเลเซีย”

บุญวันต์ จิตประคอง และ เฉลิมชัย โชติสุทธิ

ความสำคัญของการวิจัยสื่อออนไลน์ ถือเป็นเครื่องมือหนึ่งในทางการเมืองของทุกชาติพันธุ์ เชื้อชาติ ศาสนา และอัตลักษณ์ที่แตกต่างกัน ที่จะสามารถแสดงออกเรียกร้องถึงปัญหาที่บางปัญหานั้นสื่อกระแสหลัก หรือสื่อสาธารณะไม่ให้ความสำคัญ เพราะว่าปัญหาหรือประเด็นต่างๆ มีการถูกอำนาจรัฐหรือกลุ่มนายทุนเป็นผู้ควบคุมการนำเสนอ ทำให้สื่อออนไลน์เป็นทางเลือกใหม่ในการเสนอการสื่อสารแบบสองทาง จากเดิมที่เป็น การสื่อสารแบบบนลงล่าง (top down management) เป็นการสื่อสารแบบสองทาง (Two-way Communication) มากขึ้น โดยผู้ส่งสารและผู้รับสารได้แสดงออกถึงข้อคิดเห็นต่างๆ ในสื่อสาธารณะ เพราะฉะนั้นสื่อใหม่จึงเป็น เครื่องมือที่มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมและสรรค์สร้างการพัฒนาการเมืองประชาธิปไตย ทั้งในประเทศ เพื่อนบ้านและประเทศไทย สื่อออนไลน์จึงเป็นส่วนเติมเต็มการสื่อสารให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์ของบทความวิชาการนี้คือ การศึกษาและเปรียบเทียบในกรณีศึกษาทั้งสองประเทศในการใช้สื่อออนไลน์ในการสื่อสารข่าวเกี่ยวกับประชาธิปไตยในภาคประชาชน และการส่งเสริมประชาธิปไตยให้ เกิดความยั่งยืนมากขึ้น โดยศึกษาวิเคราะห์จากสื่อทางเลือกออนไลน์ที่มีบทบาทจากทั้งสองประเทศคือ ประเทศเมียนมา และมาเลเซีย

บทบาทของสื่อออนไลน์กับการพัฒนาการเมืองและการส่งเสริมภาคประชาธิปไตยของเมียนมาในอดีต ถูกคุกคามทางเสรีภาพอย่างมาก โดยเฉพาะยุคเผด็จการทางทหารของนายพลชิน อุนต์ ซึ่งประเทศเมียนมา ปกครองด้วยระบอบเผด็จการทางทหารกว่า 18 ปี และสื่อสาธารณะได้อยู่ภายใต้การควบคุมของกระทรวง สาธารณะสนเทศ ส่งผลให้นักข่าวที่จะนำเสนอประเด็นอื่นที่ถูกกลบเกลายจากรัฐหรือสื่อกระแสหลักต้องออกจาก ประเทศหรือนำเสนอประเด็นผ่านสื่อทางเลือกออนไลน์ต่อการสื่อสารสาธารณะ เช่น การสื่อสารข้ามพรมแดน เพื่อสื่อสารเรื่องราวภายในประเทศเมียนมาของสื่อสาระวินออนไลน์ สื่อสาระวินดีโปสต์ และสื่ออิรวดี เป็นต้น จนเข้าสู่บริบทการเลือกตั้งของเมียนมา ตั้งแต่วันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ.2553 ที่เป็นจุดเปลี่ยนทางการเมืองที่ สำคัญและสื่อออนไลน์ได้รับเสรีภาพในการนำเสนอมากขึ้น ตลอดจนการปฏิรูปสื่อสารมวลชน แต่ปัจจุบัน เสรีภาพของสื่อสารมวลชนในการนำเสนอประเด็นต่างๆ ยังไม่ครบทุกด้าน ทำให้สื่อออนไลน์ยังมีบทบาทใน การเป็นเครื่องมือในการสื่อสารประเด็นต่างๆ ที่ตอบสนองต่อทุกชนชาติที่หลากหลายของเมียนมา เช่น บทบาทความรุนแรงของรัฐ หรือช่องว่างระหว่างชนชั้นในสังคมเมียนมา นอกจากนี้กฎหมายรัฐธรรมนูญยังได้ ระบุถึงการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของการสื่อสารมวลชน ในมาตราที่ 354 วรรค 1 บท 8 สะท้อนให้เห็นว่าการ เปลี่ยนผ่านของเมียนมา ยังให้ความสำคัญของเสรีภาพในการสื่อสารข้อมูลข่าวสารมวลชนมากขึ้น โดยการ ยกเลิกการระงับการออกอากาศ หรือการตรวจสอบสื่อที่ถูกกระทำอย่างหนักในยุคเผด็จการทางทหาร ทำให้ บทบาทสื่อทางเลือกที่ทำงานในต่างประเทศได้มีโอกาสในการกลับเข้ามาทำงานในประเทศ แต่นักข่าวบาง สำนักยังคงมีการตั้งคำถามหรือสงสัยนโยบายของรัฐและไม่เชื่อใจในการทำงานของรัฐเกี่ยวกับการ สื่อสารมวลชนในประเทศเมียนมา โดยสรุปแล้วสื่อออนไลน์ในประเทศเมียนมาและประเทศต่างๆ ก็เป็นสื่อที่มี บทบาทในการนำเสนอการสื่อสารกับผู้คนในประเทศที่จะสามารถเรียกร้องและสะท้อนถึงปัญหาความรุนแรงที่ เลวร้าย หรือประเด็นปัญหาที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมจากภาครัฐ ตลอดจนความเหลื่อมล้ำจากปัญหากลุ่ม

ชาติพันธุ์ที่ยังเป็นปัญหาในสังคมของเมียนมา ส่งผลให้การพัฒนาประเทศในระบอบประชาธิปไตยของพม่ามีประสิทธิผลมากขึ้น

คุณเฉลิมชัย โชติสุทธิ์ ได้อธิบายถึงบทบาทสื่อทางเลือกของประเทศมาเลเซียว่า ในช่วงการควบคุมสื่อสาธารณะจากรัฐบาลอย่างชัดเจนภายหลังการเกิดการจลาจลทางเชื้อชาติระหว่างคนจีนและมลายู ปี ค.ศ.1969 เช่น กฎหมาย พ.ร.บ. สื่อและกฎหมายภายในที่ควบคุมการสื่อสารข้อมูลที่เป็นภัยต่อความมั่นคงภายในประเทศ ส่งผลในสื่อออนไลน์มีอิทธิพลมากขึ้นในช่วงต้นทศวรรษ 1990 ไม่ได้ถูกควบคุมเสรีภาพโดย พ.ร.บ. ฉบับนี้ และการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐบาลมหาเธร์ที่ต้องการการลงทุนจากต่างประเทศจึงไม่มีการตรวจสอบสื่อออนไลน์และระงับการออกอากาศจากรัฐมากนัก แต่ก็ยังมีผลจากกฎหมายความมั่นคงภายในที่ควบคุมเสรีภาพสื่อออนไลน์

พัฒนาการของสื่อออนไลน์ที่ประชาชนใช้เป็นทางเลือกในช่วงปี 2007 ที่มีการเคลื่อนไหวขนาดใหญ่ของมาเลเซีย ทำให้เห็นว่าภายหลังการลงจากตำแหน่งของนายมหาเธร์นั้น เป็นโอกาสทางการเมืองที่สำคัญของกลุ่มขบวนการต่างๆ อาทิเช่น ภาคประชาสังคม และพรรคฝ่ายค้านที่รวมตัวกันแข่งขันกับรัฐบาลแห่งชาติ โดยการสร้างการสนับสนุนให้กับตนเองตลอดจนการหาเสียงเลือกตั้ง ส่งผลให้เกิดกระบวนการเคลื่อนไหวต่างๆ เช่น ขบวนการเบอเฮซ (Bersih) ที่รวมตัวกันใส่เสื้อเหลืองเพื่อการเคลื่อนไหวขนาดใหญ่จากคนจีน คนอินเดีย และคนมลายู ซึ่งในอดีตถูกการควบคุมจำกัดเป็นอย่างมาก สะท้อนให้เห็นถึงการไม่ถูกยึดโยงกับปัญหาเชื้อชาติในอดีตของผู้คนในขบวน นอกจากนี้ยังมีอีกสองกลุ่มคือ องค์กรเสียงประชาชนมาเลเซีย (SUARAM) ที่เรียกร้องสิทธิมนุษยชนและการยกเลิกกฎหมายความมั่นคงภายในประเทศเพื่อสร้างอิสรภาพของสื่อมากขึ้น และกลุ่มกองกำลังปฏิบัติการเรียกร้องสิทธิชาวอินเดีย (HINDRAF) เป็นต้น โดยขบวนการต่างๆ มีการใช้สื่อออนไลน์มาต่อต้านรัฐ

ความเหมือนของการใช้สื่อทางออนไลน์ทั้งสองประเทศคือ การนำมาใช้เพื่อการสร้างการตระหนักรู้ในประชาธิปไตย โดยการเรียกร้องหรือส่งเสียงของกลุ่มขบวนการต่างๆ ในสิทธิเสรีภาพที่เกี่ยวข้องกับประชาธิปไตย ส่งผลให้สื่อออนไลน์มีบทบาทในการขยายตัวของกระบวนการภาคประชาชนมากขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว

ความเห็นโดย รศ.ดร.ประภาส ปันตบแต่ง

รศ.ดร.ประภาส ปันตบแต่ง ได้ให้ความเห็นต่อเรื่องนี้ว่า ควรวิเคราะห์สังเคราะห์ว่าพื้นที่และช่องทางต่างๆ เมื่อบริบทมีความเปลี่ยนแปลงไปสื่อออนไลน์เข้ามามีบทบาทอย่างไร และสามารถช่วยได้มากน้อยเพียงใด นอกจากนี้ เมื่อจบการนำเสนอ อาจารย์เชษฐา พวงหัตถ์ ได้วิพากษ์งานถึงการนำเสนอในมุมมองที่แตกต่างของการใช้สื่อเพื่อสร้างประชาธิปไตยของประเทศต่างๆ หรือการสร้างประชาธิปไตยประสานประโยชน์ของประเทศเนเธอร์แลนด์ในการประนีประนอมปัญหาของกลุ่มชาติที่สมัยนั้นยังไม่มีสื่อออนไลน์

บทความที่ 2 : “พลเรือนไม่มีอาวุธกับการติดตามดูแลความรุนแรง: ศึกษากรณี ศูนย์ข้อมูลฯในช่วง ‘ปิดกรุงเทพฯ’”

ปัญญา พรหมณ์แก้ว

บทความชิ้นนี้มีความสำคัญจากการศึกษาคนธรรมดาในสังคมที่ไม่มีอาวุธต่อการเมืองประชาธิปไตย เพื่อให้ทราบถึงเงื่อนไขและการมีส่วนร่วมของผู้คนและการก่อร่างของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ตลอดจนบทบาทพลเรือนในการที่เกิดขึ้นนั้นมีความสำคัญต่อการกำกับดูแลความรุนแรงภายใต้ความขัดแย้งที่ยืดเยื้อ โดยการลดทอนวิธีการใช้ความรุนแรงเพื่อเรียกร้องสิทธิไม่ให้สู่การใช้ความรุนแรงที่มากขึ้น ซึ่งสามารถศึกษาเพิ่มเติมข้อมูล บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ที่ผู้วิจัยเป็นผู้ทำการศึกษาประเด็นพลเรือนไม่มีอาวุธกับการติดตามความรุนแรงในหัวข้อนี้ได้ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยแบบคุณภาพและการวิเคราะห์เชิงอุปนัยในศูนย์ข้อมูลติดตามสถานการณ์ความรุนแรงทางการเมืองในช่วงสถานการณ์การชุมนุมปิดกรุงเทพฯ

ผลจากงานวิจัยพบว่า เงื่อนไขการการเกิดความรุนแรงนั้นมีที่มาจากองค์ประกอบของสถานการณ์และปฏิสัมพันธ์ของสังคม ผ่านสามเหลี่ยมความรุนแรง ประกอบด้วย (1) เงื่อนไขเชิงกายภาพ ที่มีสภาพแวดล้อมหรือการกระทำในการใช้ความรุนแรง เช่น การปิดกรุงเทพฯ และการใช้ความรุนแรงจากกลุ่มไม่ระบุฝ่าย (2) เงื่อนไขเชิงโครงสร้าง ที่มาจากกระบวนการทางกฎหมายและทางสังคม เช่น กระบวนการทางกฎหมายที่อนุญาตให้รัฐสามารถเข้ามาตราความรุนแรงด้วยอาวุธกับฝ่ายผู้ก่อความไม่สงบที่ปราศจากอาวุธได้โดยไม่ผิดกฎหมาย และชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกับสถานที่ชุมนุมที่ไม่พึงพอใจกับการกระทำของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง (3) เงื่อนไขทางวัฒนธรรม ที่เกิดจากการใช้คำประทุษวาจาหรือถ้อยคำสร้างความเกลียดชังและการหาผู้กระทำความผิดที่ไม่ชัดเจนหรือหาแพะรับบาป

การเกิดปัญหาความรุนแรงนำไปสู่การสร้างการตระหนักรู้ของกลุ่มทางสังคม เช่น ภาครัฐ ภาคต่างประเทศ ภาคอาชีพต่างๆ เช่น การแพทย์ ที่มีการเพิ่มมาตรการรับมือและช่วยเหลือผู้บาดเจ็บจากการใช้ความรุนแรง เป็นต้น โดยกลุ่มทางสังคมจะตระหนักรู้ในด้านสันติวิธีและการตระหนักรู้ในตนเองเพื่อไม่ให้เป็นผู้กระทำความรุนแรงเสียเองจากการถูกการเมืองเป็นผู้ชักใยเบื้องหลัง ตลอดจนการทราบผลของเงื่อนไขในการเกิดความรุนแรงที่มีมาจากการรักษาความปลอดภัยและการใช้ความรุนแรงของรัฐหรือไม่ระบุฝ่าย ทำให้เกิดเครือข่ายทางสังคมและการติดตามความรุนแรงนำมาซึ่งการปิดกรุงเทพฯ

บทบาทของกลุ่มพลเรือนที่ไม่ติดอาวุธในปี 2553 ประกอบด้วย การทำงานหลากหลายรูปแบบผ่านบทบาทของผู้คนทุกฝ่าย เช่น การออกคู่มือการใช้สันติวิธีและการสร้างความรู้เพื่อไม่ให้เป็นผู้ก่อความไม่สงบเสียเอง หรือการอำนวยการธรรมในต่างประเทศในการสร้างสันติวิธีในท่ามกลางสงครามของภาคประชาชนที่ต้องการสร้างสันติภาพ นอกจากนี้งานวิจัยยังได้ระบุว่าสามเหลี่ยมความรุนแรงจะนำมาซึ่งการพัฒนาหรือการสร้างการเปลี่ยนผ่านและทางออกของประเด็นปัญหาที่อาจก่อให้เกิดความรุนแรงได้ โดยทำให้ทราบถึงปัญหาที่ไม่ได้เป็นปัญหาทางกายภาพได้ตลอดจนการตอบโต้ภัยในการเปลี่ยนผ่านอย่างยั่งยืนได้อย่างไรในการพัฒนาระดับของพลเรือนสามัญชนที่ไม่มีอาวุธทั้งในช่วงก่อนเกิดปัญหา ช่วงเกิดปัญหา และช่วงหลังปัญหาความรุนแรง

ความเห็นโดย *รศ.ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง*

รศ.ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่งได้ให้ความเห็นว่า บทความควรมองถึงการปฏิสัมพันธ์ต่างๆ ซึ่งการมองแบบปฏิสัมพันธ์จะนำไปสู่การวิเคราะห์ที่ได้ให้เห็นถึงเงื่อนไขปัจจัยพลวัตต่างๆ มากยิ่งขึ้น เพราะในบทความนั้นกล่าวถึงเงื่อนไขที่ดูรวมกันมากเกินไป จึงต้องมีการจัดกลุ่มเงื่อนไขต่างๆ และความขัดแย้งในกรณีศึกษานั้นจะ

ทำอย่างไรที่จะสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองให้อยู่บนพื้นฐานการยอมรับต่อเงื่อนไขต่างๆ เหล่านี้ได้ นอกจากนี้ งานชิ้นนี้เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งในด้านประชาธิปไตยกับการเปลี่ยนผ่าน ที่มีความสำคัญในการสร้างทางออก ในการไม่ให้ผู้คนใช้ความรุนแรงหรือเช่นฆ่ากัน จึงก่อเกิดและการเข้ามามีบทบาทของศูนย์ข้อมูลฯ แต่งานวิจัย ยังมีการนำเสนอเงื่อนไขการก่อความรุนแรงที่มีความสับสนและมุมมองบริบทของเครือข่ายและทรัพยากร ตลอดจนการขาดการศึกษาบริบทของผู้ขัดแย้ง เช่น การที่ผู้คนไม่ยอมรับในทฤษฎีต่างๆ จากฝ่ายตรงข้าม เพราะศูนย์ฯ จำเป็นต้องต่อสู้กับกระบวนการของผู้กระทำจากสองฝั่ง และการสร้างการตั้งพลังจากสาธารณชน เข้ามา ซึ่งไม่ปรากฏในงานวิจัยชิ้นนี้ โดยพื้นฐานของการต่อสู้เพื่อเรียกร้องมีพื้นฐานมาจากการยอมรับเงื่อนไข ต่างๆ จึงนำไปสู่การหยุดกลุ่มคนที่มาร่วมก่อความรุนแรงได้

นางสาวমনชนก พรหมรัตน์ จากศูนย์ข้อมูลติดตามสถานการณ์ความรุนแรงทางการเมือง ได้ให้ความเห็นในหัวข้อนี้ว่า งานชิ้นนี้ทำให้ทราบว่าถึงข้อมูลที่ได้จากการสอบถามวิจัย แต่ก็ยังขาดข้อมูลในส่วนของ เงื่อนไขในบทเรียนที่ผ่านมาของศูนย์ฯ และการพัฒนาของศูนย์ในช่วงการปิดกรุงเทพฯ (Bangkok shutdown) ตลอดจนประสบการณ์ของผู้ดำเนินการที่ผ่านมา ซึ่งจะทำให้ผู้คนเข้าใจเงื่อนไขจากประสบการณ์ ทำงานของศูนย์มากยิ่งขึ้นและการบูรณาการในงานด้านสันติวิธีที่มีการเดินหน้านำมากขึ้น และควรปรับปรุงการ นำเสนอที่มาจาก การตัดข้อมูลนำเสนอที่เยอะมานำเสนอ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในอนาคตได้มากขึ้น ซึ่งอาจารย์ประภาส ยังได้เสนอเพิ่มเติมในประเด็นนี้ว่า ควรมีการถอดบทเรียนของศูนย์ฯ ซึ่งเป็นหัวใจ สำคัญของการปรับปรุงบทความวิจัยชิ้นนี้

บทความที่ 3 : “บทบาทภาคประชาชนในการต่อต้านโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา”

สุทธิชัย รักจันทร์ และ อานันท์ ปิติเศรษฐพันธ์

บทความนี้มีวัตถุประสงค์หลัก เพื่อศึกษาบทบาทของภาคประชาสังคมอันประกอบด้วย การศึกษา วิเคราะห์การก่อตัวของขบวนการต่อต้านการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา จังหวัดสงขลา ซึ่งมีตัวอย่าง ผลกระทบจากการก่อสร้างของภาครัฐ เช่น การสร้างเขื่อนปากมูล หรือการก่อสร้างโรงบำบัดน้ำเสีย และ แนวทางการเคลื่อนไหวต่อสู้ ยุทธวิธี ตลอดจนพลวัตการต่อสู้ของขบวนการต่อต้านการสร้างโรงไฟฟ้าเทพา จังหวัดสงขลา ภายใต้บริบทการเมืองปัจจุบันและสภาพแวดล้อมของชุมชนที่ประกอบไปด้วย โรงเรียน มัสยิด วัด และสถานที่หรือธรรมชาติของชุมชน โดยผู้วิจัยได้ศึกษาตามระเบียบวิธีเชิงคุณภาพ ผ่านการสัมภาษณ์และการวิเคราะห์เอกสาร ข้อมูลจากสื่อออนไลน์

ผลการศึกษาด้านการก่อตัวของขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านโรงไฟฟ้าเทพา พบว่า สาเหตุมาจาก ชาวบ้านชุมชนเทพา อำเภอปากบาง จังหวัดสงขลา มีความตื่นตัว หลังรับรู้ว่าจะมีการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินใน บริเวณชายฝั่งระหว่าง 16-20 กิโลเมตร ด้วยการสร้างโรงชุดหินแร่ลิกไนต์ จึงเกิดความหวาดกลัวว่าจะเหมือน กรณีโรงแยกก๊าซจะนะ ตลอดจนการไม่ยอมรับการพัฒนาสงขลาให้เป็นเขตนิคมอุตสาหกรรมใหม่ นำมาสู่การ ผนึกกำลังของเครือข่ายร่วมกันด้านการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา โดยมีปัญหาและข้อเรียกร้อง ได้แก่

(1) ความไม่ชอบธรรมที่ก่อให้เกิดผลกระทบ และส่งผลกระทบต่อการใช้ประภาศ คสช. มาตรา 44 กับการเปิดทางให้สร้างโรงไฟฟ้าเทพา โดยยกคำพูดของนายดิเรก เหมนคร ผู้ประสานงานเครือข่าย พัฒนาเมืองเทพา ว่า “พื้นที่ถูกกำหนดให้ก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพามีคนประมาณ 3 พันคน มีมัสยิดสอง แห่ง มีกุโบร์ มีปอเนาะ มีวัดหนึ่งแห่ง มีความอุดมสมบูรณ์ พื้นที่เช่นนี้หรือที่ควรนำมาทำโรงไฟฟ้าถ่านหิน รวมทั้งปกติฝั่งเมืองกำหนดให้พื้นที่อำเภอเทพาเป็นสีเขียว สร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินไม่ได้ แต่รัฐบาลมีการใช้

อำนาจตาม มาตรา 44 เพื่อให้ทำโรงไฟฟ้าถ่านหินได้ เป็นการใช้อำนาจที่ไม่ชอบธรรม ในการพยายามทำทุกอย่างเพื่อให้สร้างโรงไฟฟ้าถ่านหิน จึงต้องการถามกลับว่าการกระทำแบบนี้เป็นสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรมหรือไม่”

(2) สภาพของพื้นที่มากด้วยทรัพยากรธรรมชาติ เพราะว่าการศึกษาผลกระทบของการสร้างโรงไฟฟ้าต่อสิ่งแวดล้อม (EIA) นั้นไม่ได้ทำการศึกษาในจังหวัดปัตตานี หรือการจัดทำเวทีแสดงความคิดเห็น ค.1 ค.2 และ ค.3 ที่จัดขึ้นไม่มีความชอบธรรม เพราะไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนในพื้นที่ผลกระทบ ซึ่งไม่ใช่แค่รัศมี 5 กิโลเมตร รวมถึงปัตตานี

(3) ปัญหาเกี่ยวกับวิถีชีวิตและวิถีวัฒนธรรมของท้องถิ่นถูกทำลาย ดังที่ปรากฏในการสร้างเขื่อนปากมูล หรือโรงแยกก๊าซจะนะ และผลกระทบของสถานการณ์ความไม่สงบของสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ยังไม่สงบ

(4) การสร้างโรงไฟฟ้าจะเป็นเงื่อนไขที่อาจมีผลต่อการสร้างสันติภาพได้ในสามจังหวัดชายแดนใต้ โดยการอาศัยช่วงจังหวะสร้างความโกรธเคืองการใช้อำนาจของรัฐให้กับประชาชน

ยุทธวิธีเคลื่อนไหวเครือข่ายต้านโรงไฟฟ้าถ่านหิน พบว่าการเคลื่อนไหวของเครือข่ายประชาชนใช้ยุทธวิธีที่เหมาะสมและการสร้างสรรค์ด้วยการคิดของเครือข่าย โดยการจัดเสวนาทางวิชาการของสถาบันการศึกษา การจัดกิจกรรมการเคลื่อนไหวและการณรงค์เผยแพร่ความรู้โดยเครือข่ายประชาชนผ่านแกนนำและผู้ร่วมเคลื่อนไหว 700 กว่าคน ตลอดจนการยื่นข้อเรียกร้องกับผู้มีอำนาจของรัฐอย่างสันติวิธี

ผลลัพธ์จากการเคลื่อนไหวต่อสู้ของกลุ่มภาคประชาสังคม พบว่า การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยชะลอการก่อสร้างโรงไฟฟ้าเทพา แต่รัฐก็พยายามและประสานงานผลักดันให้เกิดโครงการพัฒนาโรงไฟฟ้าเทพา โดยรัฐยังคงไม่ได้คำนึงถึงบริบทของสังคมในชุมชนเทพา จังหวัดปัตตานี

ความเห็นโดย รศ.ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง

รศ.ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง ได้ให้ความเห็นต่อบทความนี้ว่า ความเป็นพลวัตของวิธีการเคลื่อนไหวต่อสู้ตามบริบทหรือโครงสร้างโอกาสทางการเมืองที่มีความเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา จึงต้องมีการสร้างพลังของกลุ่มที่ถูกกีดกันออกไปจากระบบการเมืองไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรได้ โดยได้แนะนำหนทางในการสร้างพลังของกลุ่มดังกล่าวจากงานบทความวิชาการที่ผ่านมา นอกจากนี้ รองศาสตราจารย์ ดร. ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์ มหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาเขตสงขลา เสนอความคิดเห็นในงานชิ้นที่ 3 เกี่ยวกับมุมมองที่เกี่ยวข้องกับภาคใต้นั้น ไม่สามารถที่จะมองประเด็นปัญหาเฉพาะจุดได้ เพราะว่าปัจจุบันมีโครงการการพัฒนาที่โหมเข้าไปเป็นระดับภูมิภาค และในการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนไม่ใช่เป็นเรื่องเฉพาะจุดแต่ยังเป็นการต่อสู้ในวิถีคิดในบริบทสังคมไทย ทิศทางการพัฒนาด้วย จึงต้องศึกษาว่าชาวบ้านในปัจจุบันนั้นมีความคิดที่มากกว่าการสู้เพื่อให้หยุดหรือทางเลือกในการพัฒนาที่จะทดแทนกับทิศทางการพัฒนาหลักของสังคม

ในภาพรวมของทั้ง 3 บทความใน THEME การเมืองของการเปลี่ยนผ่านนี้ รศ.ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่งได้กล่าวถึงว่า งานทั้งสามชิ้นนี้มีความเกี่ยวข้องกับสังคมไทยที่จะสร้างการเปลี่ยนผ่านได้อย่างไร ซึ่งงานในเชิงขบวนการเคลื่อนไหวต่างๆ มักจะเกี่ยวข้องกับโครงการขนาดใหญ่ตั้งแต่สมัยที่อาจารย์ประภาส ได้ทำวิทยานิพนธ์ เช่น สมัชชาคนจน โครงการรัฐที่เกี่ยวข้องกับความไม่เท่าเทียมของประชาธิปไตยในการสร้างพลังที่ Mc Adams (1982-1983) เรียกว่ากลุ่มที่ถูกกีดกันออกจากการเมืองที่รวมกลุ่มพลังเพื่อเข้าถึงทรัพยากร หรืองานในเรื่องที่เกี่ยวกับ Tactical Innovation ซึ่งยังเป็นข้อถกเถียงที่สำคัญที่เกี่ยวกับผู้ด้อยโอกาส โดยในหัวข้อ “บทบาทภาคประชาชนในการต่อต้านโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา” คือ มีความคล้ายกับงานด้านสมัชชาคนจนที่อาจารย์ได้ทำเป็นวิทยานิพนธ์เมื่อปี 2540 ซึ่งไม่สามารถสะท้อนถึงพลวัต กล่าวคือ ยังมีความเหมือนเดิม หรืองานในหัวข้อที่ 1 ที่เกี่ยวข้องกับสื่อออนไลน์ตลอดจนงานวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเขื่อนแม่วงก์ ของ

ผู้ทำวิทยานิพนธ์ในรุ่นที่จบใหม่นั้น ยังไม่แสดงให้เห็นพลังของโครงสร้างทางการเมือง หรือวิธีการการเรียกร้องทางการเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลง เพราะงานในช่วงปี 2540-2560 ยังมีความเหมือนกับงานที่เกี่ยวข้องกับสมัชชาคนจน รวมถึงงานที่เกี่ยวข้องกับการต่อต้านการสร้างโรงไฟฟ้า โดยการศึกษาวิจัยไม่ใช่การนำวิธีการต่อสู้มาเรียงกัน แต่ควรทำในเชิงสังเคราะห์ในพื้นที่หรือช่องทางวิธีกัลไก เช่น การที่สื่อออนไลน์เข้ามามีบทบาทอย่างไร มากน้อยเพียงไรในระดับต่างๆ ตลอดจนการมองว่าสื่อออนไลน์นั้นสามารถทำได้ทุกอย่างนั้นขัดกับความ เป็นจริง เช่น การเปิดประเด็น การสร้างความกดดันหรือการกดดัน 1 ล้านไลค์ แต่ไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น เพราะการมีกระบวนการเคลื่อนไหว (Movement) ที่แตกต่างส่งผลให้มีการเลือกใช้วิธีการที่แตกต่างกันจึงจำเป็นต้องมีการวิเคราะห์ ซึ่งหลังจากการเปลี่ยนผ่านทางการเมืองในยุคปี 2540 ส่งผลให้พื้นที่ของสื่อมีการเปลี่ยนแปลงไป ส่วนงานอีกชิ้นหนึ่งนั้นมองว่า Movement ไม่ใช่ใช้เป็นช่องทางเดียวในการเรียกร้องสิทธิ โดยการเลือกให้เหมาะสมอย่างมีเหตุผลหรือขึ้นเชิง เพราะว่าการต่อสู้เรียกร้องนั้นไม่ได้เป็นการต่อสู้บนสภานิติบัญญัติที่กล่าวไว้ว่ารัฐเป็นผู้กระทำเพียงอย่างเดียว หรือการสรุปว่ารัฐนั้นไม่มีความสามารถในการกระทำใดๆ ได้ จึงควรมองถึงปฏิสัมพันธ์ของผู้กระทำของแต่ละฝ่าย จะนำมาซึ่งการมองวิเคราะห์เงื่อนไขและพลังอย่างครอบคลุมมากยิ่งขึ้น

Theme 3 : “อาหาร การเกษตร และตลาดที่มีจิตสำนึก (Food Agriculture and Mindful Market)”

บทความที่ 1: “การเมืองว่าด้วยการวางกรอบความมั่นคงทางอาหาร : บทสำรวจการให้ ความหมายความมั่นคงทางอาหารในกรอบของภาครัฐ ภาคเอกชน และ ภาคประชาสังคมในประเทศไทย”

ดร.วีระ หวังสัจจะโชค

ความเห็นโดย *คุณสุภา ไยเมือง*

ในงานชิ้นนี้ผู้เขียนได้อธิบายแนวคิดที่เกี่ยวกับความหมายของความมั่นคงทางอาหาร 2 แนวคิดหลักๆ คือ การเน้นไปที่ปริมาณความเพียงพอ และเรื่องราคา ซึ่งสิ่งนี้เป็นนโยบายของทุกประเทศ รวมถึงเป็นนโยบายระดับอาเซียน โดยคุณสุภา ได้เสนอว่าแท้จริงแล้วมันยังมีอีกหนึ่งแนวคิด ที่เกิดขึ้นมาในยุคหลังจากที่มีการพยายามเจรจาระหว่างประเทศในองค์การการค้าโลกเมื่อปี พ.ศ.2530 ซึ่งในงานเขียนชิ้นนี้ ผู้เขียน เขียนเฉพาะ เรื่องการตกลงเรื่องการเกษตรหรือ AOA แต่มีประเด็นที่สำคัญมากกว่าเรื่อง AOA คือ เรื่องทรัพย์สินทาง ปัญญา ซึ่งถือได้ว่าเป็นเรื่องที่สำคัญมาก เนื่องจากมันได้เปลี่ยนระบบทรัพย์สินหรือทรัพย์สินสมบัติส่วนรวม เช่น การใช้ที่ดินหรือแม้กระทั่งเรื่องอื่นๆ มาสู่ความเป็นปัจเจกมากขึ้น แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการการต่อสู้ทาง การเมืองที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงการผลิต

อีกหนึ่งประเด็นที่ผู้เขียนยังไม่ได้ทบทวน คือ วาทกรรมเรื่องอธิปไตยทางอาหาร ซึ่งหากเอ่ยถึงเรื่องนี้ หลายคนมักจะนึกถึงอธิปไตยเรื่องพรมแดน โดยสาระสำคัญของเรื่องนี้ คือ การคัดค้านการผูกขาดระบบ เกษตรและอาหาร

สำหรับประเด็นที่ 3 ผู้เขียนได้พูดถึงรัฐและการเพิ่มอำนาจต่อรองทางการเมือง ซึ่งคุณสุภา ได้ให้ ความเห็นว่า งานชิ้นนี้ยังเขียนไม่ชัดเจนว่ารัฐเพิ่มอำนาจทางการเมืองให้กับใคร อย่างไร อีกทั้งผู้เขียนยังไม่ได้

เจาะประเด็นลึกลงไปถึงเรื่องการรวมกลุ่มหรือการทำให้โครงสร้างอำนาจการต่อรองทางการเมืองมาต่อรองในเรื่องความมั่นคงทางอาหาร

ในด้านข้อเสนอแนะ คุณสุภา ได้ให้ความเห็นว่า ผู้เขียนไม่ได้วิเคราะห์เรื่องห่วงโซ่อาหารว่าในปัจจุบันอาหารที่เรากินทุกวันนี้มันไปอยู่ที่ไหนบ้าง เพราะในความเป็นจริงนั้นคนไม่ได้ผลิตอาหารเพื่อบริโภคเพียงอย่างเดียว

บทความที่ 2 : “ความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวภายใต้บริบทนโยบายที่เปลี่ยนแปลง : กรณีศึกษาระบบการค้าข้าว อำเภอสว่างดินแดน จังหวัดสกลนคร”

ปริญญ์ วินิจมงคลสิน

ความเห็นโดย คุณสุภา ไยเมือง

ในงานชิ้นนี้ ผู้เขียนได้วิเคราะห์เรื่องทุนทางสังคม ซึ่งตามความเห็นของคุณสุภา ได้ให้ความเห็นว่า มันอาจจะมิใช่ทุนทางสังคมที่กว้างมากกว่าเรื่องทุนทางสังคมที่มีกับโรงสีข้าว เพราะในปัจจุบันโลกได้มีการเปลี่ยนแปลงไป นอกจากนี้ผู้เขียนยังขาดการนำเสนอในประเด็นความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่มีต่อชาวนา และชาวนานั้นปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงนี้อย่างไรนอกจากความรู้ที่ได้จากโรงสี เพราะในความเป็นจริงแล้ว โครงสร้างการค้ามันอาจไม่ได้อยู่แค่ชาวนากับโรงสี

บทความที่ 3 : “ทุนทางสังคม : ความเหลื่อมล้ำและโอกาสของกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตเกษตรกรอินทรีย์”

รัชดา เรืองสารกุล

ความเห็นโดย คุณสุภา ไยเมือง

ในงานชิ้นนี้ผู้เขียนได้วิเคราะห์ถึงเรื่องความเหลื่อมล้ำของเกษตรกรผู้ผลิตเกษตรกรอินทรีย์ ซึ่งในความเป็นจริงแล้วชาวบ้านภายในชุมชนนั้นไม่ได้มีการประกอบอาชีพผลิตข้าวอินทรีย์ เพียงอย่างเดียว ฉะนั้นถ้าจะวิเคราะห์เรื่องความสลับซับซ้อนของชุมชน ผู้เขียนอาจจะต้องวิเคราะห์เรื่องความสลับซับซ้อนของโครงสร้างทางสังคมของชุมชนมากกว่าการวิเคราะห์เรื่องโครงสร้างทางการผลิต อีกทั้งผู้เขียนยังวิเคราะห์ยุคของเกษตรกรอินทรีย์แบบแยกขาดกัน กล่าวคือ แบ่งเป็นยุคผลิตแบบพอยังชีพแล้วกระโดดข้ามไปยุคของการผลิตเพื่อขาย ซึ่งในความเป็นจริงมันไม่สามารถแยกขาดจากกันได้อย่างสิ้นเชิง มันมีพัฒนาการที่มันมีตัวแปรอื่นเข้ามากระทบตลอดเวลา

บทความที่ 4 : “เกษตรพอเพียงชนเมือง: แหล่งอาหารของคนเมือง”

วันเพ็ญ เจริญตระกูลปิติ และนิกร มหาวัน

ความเห็นโดย *คุณสุภา ไยเมือง*

งานชิ้นนี้ผู้เขียนได้วิเคราะห์ว่าทำไม หนองจอกยังเป็นพื้นที่ที่รักษาแหล่งอาหารได้ดีอยู่ ซึ่งคุณสุภา ได้ให้ความเห็นว่า การที่หนองจอกยังรักษาแหล่งอาหารได้นั้น ส่วนหนึ่งก็เพราะว่า ความเชื่อตามศาสนาของชาวมุสลิมมีอิทธิพลอยู่พอสมควร แต่อย่างไรก็ตามกลุ่มชาวมุสลิมเขาไม่ได้เป็นแหล่งอาหารอย่างที่ผู้เขียนได้วิเคราะห์ เพราะศักยภาพของเขาไม่ได้สนับสนุนให้เขาเป็น

สำหรับประเด็นเรื่องระบบนิเวศ ผู้เขียนได้วิเคราะห์ออกมาได้อย่างน่าสนใจ แต่ถ้าจะให้ดี ควรวิเคราะห์ให้กว้างมากกว่านี้ เพราะระบบนิเวศไม่ใช่การวิเคราะห์แคในหน่วยหมู่บ้าน แต่มันต้องวิเคราะห์ทั้งระบบ

ความเหลื่อมล้ำทางสังคมกับความยั่งยืน
(*Social Inequality and Sustainability*)

การลดความเหลื่อมล้ำของโอกาสในชีวิตโดยการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรม¹

ฐานิดา บุญวรรณ และ ยอดพล เทพลีธา
อาจารย์ประจำคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์

บทคัดย่อ

ความเหลื่อมล้ำในสังคมที่ปรากฏเป็นข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ในสังคมไทยทุกวันนี้เบื้องต้นแล้วเกิดจากความแตกต่างกันชั้นปลุ่มของมนุษย์ในสิ่งที่เรียกว่า โอกาสในชีวิต (Life Chance) ซึ่งโอกาสในชีวิตนี้หมายถึงโอกาสที่มนุษย์ไม่สามารถเลือกได้ว่าจะกำเนิดมาด้วยความแตกต่างทางธรรมชาติในด้านกายภาพแบบใด เช่น เกิดมา มีโรคทางพันธุกรรมหรือมีความพิการ หรือ ถิ่นกำเนิดมา มีพื้นหลังของครอบครัว (family background) แบบใด และอยู่ในสภาพแวดล้อมแบบใด อย่างไรก็ตาม แม้ความแตกต่างทางกายภาพนั้นมีผลต่อจุดตั้งต้นของโอกาสในชีวิตของมนุษย์ก็จริง แต่ความแตกต่างในตำแหน่งตั้งต้นนี้กลับถูกรักษาและผลิตซ้ำเรื่อยๆ ด้วยความแตกต่างทางสังคม กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ สิ่งที่ทำให้มนุษย์ในสังคมอยู่ในตำแหน่งที่แตกต่างกันนั้นไม่ได้เกิดจากเพียงโอกาสในชีวิตที่เราเลือกไม่ได้เพราะโชคชะตาเป็นผู้กำหนด หากแต่เกิดจากโอกาสในชีวิตที่ถูกกำหนดโดยโครงสร้างทางสังคม

ในบทความชิ้นนี้ต้องการแสดงให้เห็นว่า ส่วนหนึ่งของปัญหาเรื่องความเหลื่อมล้ำทางสังคมนั้นเกิดจากการที่คนในสังคมนั้นมีสิ่งที่เรียกว่า โอกาสในชีวิตที่ไม่เท่าเทียมกัน เช่น เราเรียนจบในระดับชั้นที่ต่างกัน เราเรียนจบจากสถาบันที่ต่างกัน เราประกอบอาชีพแตกต่างกัน เรามีรายได้แตกต่างกัน เรามีสถานภาพทางสังคม (เกียรติภูมิเกียรติยศและอำนาจ) ต่างกัน เรามีรูปแบบการดำเนินชีวิต (Life style) ต่างกัน เรามีเครือข่ายทางสังคมแตกต่างกัน เป็นต้น สิ่งทีกล่าวมาทั้งหมดนี้จะกลายเป็นวัฏจักรกลับไปยังการมีโอกาสนี้ในชีวิตแรกเริ่มของเด็กที่กำเนิดขึ้นมาใหม่ในสังคม

¹ การเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมนั้นเป็นคำที่แพร่หลายในหมู่นักนิติศาสตร์โดยเฉพาะกลุ่มนักกฎหมายมหาชนที่ศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพและหลักความเสมอภาค มาตั้งแต่การประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ดังความปรากฏในมาตรา 30 ในเรื่องหลักแห่งความเสมอภาค โดยที่รัฐธรรมนูญไม่ได้พูดถึงคำว่าเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมโดยตรงแต่รัฐธรรมนูญได้กำหนดให้มาตรการที่รัฐกำหนดเพื่อจัดอุปสรรคหรือส่งเสริมให้บุคคลใช้สิทธิหรือเสรีภาพได้เช่นเดียวกับบุคคลอื่นฯ ไม่ถือเป็นการเลือกปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม ดังนั้นการเลือกปฏิบัติโดยรัฐเพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าวจึงถือเป็นการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรม การใช้คำนี้เป็นการใช้คำของนักกฎหมายมหาชนในยุคแรกซึ่งต่อมาได้กลายเป็นคำที่ใช้กันอย่างแพร่หลายและเป็นสากลในวงการวิชาการทางนิติศาสตร์ไทย หากศึกษาจากงานวิชาการในยุคแรกเช่น บทความวิชาการเรื่อง หลักความเสมอภาค ของรองศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์(ตำแหน่งในขณะนั้น) จะพบว่ามีการปรากฏของคำว่าเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งในยุคปัจจุบันคำว่าเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมนั้นถูกพบทั้งในงานวิชาการและในคำพิพากษาของศาลปกครองสูงสุด

ส่วนคำว่า positive discrimination นั้น มาจากการถอดความในภาษาฝรั่งเศสให้เป็นภาษาอังกฤษที่น่าจะตรงความหมายมากที่สุด และยังคงปรากฏในบทความวิชาการของ ศาสตราจารย์ ดร.เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์ เรื่อง หลักความเสมอภาค ที่ได้รับการเผยแพร่ผ่านทางเว็บไซต์ pub-law.net ซึ่งเป็นเว็บไซต์ของเครือข่ายกฎหมายมหาชนไทย โดยมี ศาสตราจารย์ ดร.นันทวัฒน์ บรมานันท์ เป็นบรรณาธิการ

ดังนั้นการถอดความจากคำว่า Discrimination positive ในภาษาฝรั่งเศสมาเป็นคำว่า Positive discrimination จึงเป็นการใช้คำที่มีลักษณะแพร่หลายมาก่อนแล้ว

โดยที่การถูกผลิตซ้ำความไม่เท่าเทียมที่เกิดขึ้นย่อมก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรที่ไม่เป็นธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรของรัฐ กล่าวคือ ผู้ที่มีโอกาสในชีวิตที่ดีกว่าย่อมสามารถเข้าถึงทรัพยากรและบริการต่างๆที่จัดโดยรัฐได้ง่ายกว่าผู้ที่มีโอกาสที่ด้อยกว่า ซึ่งรวมถึงกรณีของการมีตัวเลือกในการดำเนินชีวิตต่อไปในอนาคต รัฐจึงมีหน้าที่เข้ามาแทรกแซงความเหลื่อมล้ำดังกล่าวโดยการใช้กลไกต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกฎหมาย นโยบายหรือคำสั่งต่างๆ เพื่อลดความเหลื่อมล้ำนี้ โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาค (equality) ซึ่งเราเรียกกลไกนี้ว่าการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรม (positive discrimination) ทั้งนี้เพื่อลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: โอกาสในชีวิต, ความเหลื่อมล้ำ และ การเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรม

Reducing the Inequality of Life Chances By the Principle of Positive Discrimination

Abstract

It is the fact that the social inequality in Thai society nowadays comes from the primary differences of people in life chances. Firstly, life chance means the first chance that the people were born differently in family background, inherited illness, or physical disability. Secondly, life chance means the next chance or the opportunities which are determined by social structure of each society.

The objective of this article is to present that one part of the social inequality problem originates from the difference in life chances of the people or we say “Inequality in Life Chances”. Life chance in education, in workplace, in life style consumption or in social connection of the parents are inseparable from life chance in the primary stage of children.

The difference in life chances cause the inequality of rights to access state resources. In this case, the state must intervene to reduce social inequality by law, policies and public measures based on the principle of equality. It is so-called “positive discrimination”.

Keywords: Life Chance, Inequality and Positive Discrimination

บทนำ

บทความชิ้นนี้ตั้งต้นโดยการตั้งคำถามถึงจุดกำเนิดของความไม่เท่าเทียมกันหรือความเหลื่อมล้ำในสังคมมนุษย์ อะไรคือจุดกำเนิด และ อะไรที่ทำให้ความเหลื่อมล้ำนั้นยังคงอยู่ต่อไปเรื่อยๆ จนเป็นวัฏจักรจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง โดยเริ่มต้นทำความเข้าใจจากสิ่งที่เรียกว่า ความไม่เท่าเทียมกันของ “Life Chance” ซึ่งมีทั้งความหมายในทางธรรมชาติอย่าง โชคชะตาฟ้ากำหนดที่มนุษย์ไม่สามารถเลือกหรือกำหนดได้ เช่น เพศ สีผิว ชาติพันธุ์ Life Chance ในความหมายแรกจึงแปลเป็นภาษาไทยว่า โชคชะตา และความหมายในทางสังคม ซึ่ง Life Chance ในความหมายที่สองสามารถแปลว่าโอกาสในชีวิตที่ต้องอาศัยปัจจัยหรือเงื่อนไขทางสังคมเป็นตัวกำหนด เช่น ระดับการศึกษา อาชีพ และรายได้ เป็นต้น ความไม่เท่าเทียมกันของ Life Chance แรกมีความสำคัญเพราะมันจะสามารถส่งผลกระทบต่อเรื่องไปยัง Life Chance ประการต่อไป การที่คนในสังคมมีจุดตั้งต้นในชีวิตที่แตกต่างกัน จะส่งผลให้เกิดความแตกต่างทางสังคม (social differentiation) และความแตกต่างทางสังคมนี้จะนำไปสู่ความไม่เท่าเทียมกันทางสังคมหรือความเหลื่อมล้ำทางสังคม (social inequality) ในที่สุด กลไกของรัฐที่เรียกว่า การเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรม (positive discrimination) จึงเป็นกลไกที่มีเป้าหมายในการสร้างสิ่งที่เรียกว่า ความเท่าเทียมกันของโอกาสในชีวิต (equality in life chance) ด้วยวิธีการที่ไม่เท่าเทียมกัน คือ การเลือกปฏิบัติกับกลุ่มคนบางกลุ่มที่มีจุดตั้งต้นและมีต้นทุนในชีวิตที่ต่ำ โดยอยู่บนพื้นฐานของหลักความเสมอภาค

ว่าด้วย Life Chance

ความเหลื่อมล้ำทางสังคมเริ่มจากการความแตกต่างทางสังคม ความแตกต่างทางสังคมเริ่มต้นจากการที่มนุษย์ในสังคมนั้นแตกต่างกัน ทั้งนี้เพราะมนุษย์นั้นมีจุดกำเนิด (birth origin) ที่แตกต่างกัน ณ จุดตรงนั้นคือตำแหน่ง (position) ที่ถูกกำหนดโดยระบบการเมือง ระบบสังคม ระบบเศรษฐกิจให้มีอำนาจมีพลังมากน้อยไม่เท่าเทียมกัน กล่าวคือ สถาบันต่างๆของสังคมจะเอื้อประโยชน์ให้คนกลุ่มหนึ่งมากกว่าคนอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งสิ่งนี้คือความเหลื่อมล้ำที่ล้าลึกที่สุด ไม่ใช่เพราะว่าความเหลื่อมล้ำนั้นมันแผ่ขยายไปทั่ว หากแต่ความเหลื่อมล้ำนั้นมันจะไปมีผลกำหนดโอกาสในชีวิตแรกเริ่มของคนคนหนึ่ง (Rawls, 1971, p.7) ด้วยเหตุนี้ การเริ่มศึกษาความเหลื่อมล้ำทางสังคมด้วยสิ่งที่เรียกว่า Life Chance หรือ โอกาสในชีวิต นั้นจึงมีความสำคัญ เพราะช่วยให้เข้าใจถึงจุดกำเนิดในความแตกต่างและไม่เท่าเทียมกันของมนุษย์ โอกาสในชีวิตไม่ใช่เรื่องของความเป็นไปได้ในทางสถิติเชิงปริมาณ หากแต่เป็นเรื่องของคุณภาพชีวิตเพราะเป็นสิ่งที่จำแนกช่วงชั้นและชนชั้นทางสังคมของคน และเพราะเป็นสิ่งที่สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการคิดถึงเรื่องความยุติธรรมได้ (Daston, 2008, p.7, 11)

ในปีคริสต์ศักราช 1753 ฌอง ฌาค รูสโซ (Jean-Jacques Rousseau) ได้ตอบคำถามข้อหนึ่งที่ถามว่า “อะไรคือแหล่งกำเนิดของความไม่เท่าเทียมกันระหว่างมนุษย์ด้วยกัน และ ความไม่เท่าเทียมนั้นเป็นไปตามกฎของธรรมชาติหรือไม่?” คำตอบสำหรับคำถามนี้ถูกตีพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ Mercure ในปีคริสต์ศักราช 1755 ในชื่อเรื่อง Discours sur l’origine et les fondements de l’inégalité parmi les hommes หรือ Discourse upon the Origin and the Foundation of the Inequality among Mankind ในฉบับแปลภาษาอังกฤษ

คำตอบของคำถามนี้ถูกแยกออกเป็นสองประเด็น หนึ่ง อะไรคือจุดกำเนิด (origin) สอง อะไรคือรากฐาน (foundation) ของความไม่เท่าเทียมกัน การทำความเข้าใจเรื่องนี้ต้องพิจารณามนุษย์ในเงื่อนไขที่

มนุษย์มีชีวิตอยู่ในสังคม และคำว่าไม่เท่าเทียมกันนั้นแสดงให้เห็นได้ว่าความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นนั้นต้องเป็นความสัมพันธ์แบบไม่เท่าเทียมกันเป็นรากฐาน เช่น เป็นความสัมพันธ์แบบขัดแย้ง เป็นความสัมพันธ์แบบข้าทาส ความสัมพันธ์แบบขัดแย้งอาจเกิดขึ้นได้ทั้งจากความรักและความอิจฉา จนนำไปสู่ได้ทั้งสงครามกลางเมือง จนถึงสงครามระหว่างประเทศ สำหรับความสัมพันธ์แบบข้าทาสเกิดขึ้นได้ในระดับครอบครัวและเรื่อยไปจนถึง การแบ่งงานกันทำและนำไปสู่การที่คนมีอำนาจกดขี่คนอื่นกลุ่มให้เป็นข้าทาส ด้วยเหตุนี้จุดกำเนิดของความไม่เท่าเทียมกันจึงไม่สามารถแยกออกจากจุดกำเนิดของความสัมพันธ์แบบขัดแย้งกับความสัมพันธ์แบบข้าทาส ได้ (Bachofen and Bernardi, 2008, p.16)

การวิเคราะห์เรื่องต้นกำเนิดของความไม่เท่าเทียมกันของมนุษย์ของรุสโซ้นั้นพยายามจะชี้ให้เห็นว่า ความไม่เท่าเทียมกันทางสังคมในหมู่มนุษย์นั้นเลยจากคำอธิบายที่อยู่ภายใต้กรอบของสภาวะธรรมชาติไปแล้ว ดังนั้นความไม่เท่าเทียมกันทางสังคมไม่จำเป็นต้องมีรากฐานจากธรรมชาติ หรือกล่าวได้ว่า ความไม่เท่าเทียมกันทางสังคมมีลักษณะแบบผิดธรรมชาติหรือปรับเปลี่ยนธรรมชาติ (denature) ซึ่งสถาบันทางสังคมที่มีส่วนในการสร้างความไม่เท่าเทียมกันมากที่สุด (แต่ไม่ใช่สถาบันแรกที่สุด) คือ สถาบันทางสังคมที่ดูแลเรื่อง อสังหาริมทรัพย์ เพราะเป็นสถาบันที่การันตีอำนาจในสิทธิและสถานภาพที่ถูกกำหนดขึ้นมา ในเวลาเดียวกับการเกิดคนที่มีความสามารถในที่ดินและทรัพยากร ก็เกิดคนที่ไม่มีอำนาจไม่มีสิทธิในที่ดินและทรัพยากรด้วยการเป็นหรือไม่เป็นเจ้าของในที่ดินและทรัพยากรนี้จะนำไปสู่ความสัมพันธ์แบบขัดแย้ง และความสัมพันธ์แบบ ข้าทาสในที่สุด (Bachofen and Bernardi, 2008, p.12, 25)

โดยสรุปแล้วรุสโซ่ ตอบว่าเผ่าพันธุ์มนุษย์นั้นไม่เท่าเทียมกันในสองประการคือ หนึ่งในธรรมชาติ (หรือ กายภาพ) สิ่งเหล่านี้ถูกสร้างไว้โดยธรรมชาติ ความไม่เท่าเทียมกันนี้อยู่ในความแตกต่างของอายุ สุขภาพ พลัง ของร่างกาย และสอง ในจิตวิญญาณ หรือเราอาจจะเรียกว่ามันเป็นความไม่เท่าเทียมกันทางศีลธรรม (moral inequality) หรือ ไม่เท่าเทียมกันทางการเมือง (political inequality) เพราะความไม่เท่าเทียมกันนี้ขึ้นอยู่กับ ข้อตกลงที่ตั้งขึ้นไว้ร่วมกัน หรืออย่างน้อยก็เป็นสิ่งที่ได้รับฉันทมติจากคนอื่น ๆ ในสังคม ความไม่เท่าเทียมกันนี้อยู่ในความแตกต่างกันด้วยสิทธิ์ซึ่งบางคนมีบางคนไม่มี บางคนรวยกว่า บางคนมีเกียรติกว่า บางคนมี อำนาจมากกว่าหรือแม้แต่ทำให้คนอื่นเชื่อฟังได้มากกว่า รุสโซ่ตอบว่าเราคงไม่สามารถตั้งคำถามได้ว่าอะไรคือ จุดกำเนิดของความไม่เท่าเทียมกันทางธรรมชาติ (natural inequality) เพราะคำตอบมันก็อยู่ในค่านิยมอยู่ แล้ว ว่าเป็นเรื่องธรรมชาติ (Rousseau, 1754, p. 20-21) ทั้งความไม่เท่าเทียมกันในธรรมชาติและ ความไม่เท่าเทียมกันทางศีลธรรมหรือทางการเมืองนี้ต่างก็มีผลต่อจุดกำเนิดชีวิตของมนุษย์ รุสโซ่อธิบายว่าคุณสมบัติ ตามธรรมชาติที่มีติดตัวมนุษย์มาตั้งแต่เกิดนั้นมีลำดับมีสถานะเงื่อนไขอยู่ในตัวเองอยู่แล้ว ซึ่งคุณสมบัติตาม ธรรมชาตินี้ไม่ใช่แค่เพียงว่ามนุษย์คนนั้นเกิดมามีสมบัติติดตัวมาน้อยแค่ไหนหรือมีอำนาจเพียงใด แต่ คุณสมบัติตามธรรมชาตินี้ยังหมายถึงเรื่องจิตวิญญาณ พลัง ความสวยงาม พรสวรรค์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนมีผลต่อ ชีวิตของมนุษย์ต่อไป การมีคุณสมบัติตามธรรมชาติของมนุษย์แต่ละคนที่แตกต่างกันนี้ทำให้เกิดจุดกำเนิดแรกๆ เรียกว่า ความไม่เท่าเทียมกันตั้งแต่เกิด (inégalité naissante/nascent inequality) (Rousseau, 1754, p.49-50)

การที่มนุษย์เกิดขึ้นมาบนโลกใบนี้และมีความแตกต่างกันตั้งแต่จุดเริ่มต้นของชีวิตจึงไม่ใช่แต่เป็นเพราะ โชคชะตาชีวิตที่ธรรมชาติกำหนดมาและมนุษย์เลือกไม่ได้เท่านั้น แต่ยังเป็นเรื่องของโอกาสในชีวิตซึ่งถูกกำหนด โดยระบบการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของแต่ละพื้นที่ด้วย คำว่า Lebenschancen (ภาษาเยอรมัน) หรือ Life Chances ถูกใช้เมื่อแมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) กล่าวถึงคำว่าชนชั้น (class) โดยสถานการณ์ชนชั้น (class situation) ของเวเบอร์นั้นเป็นสิ่งที่ถูกอธิบายสัมพันธ์กับสถานการณ์ตลาด (market situation) ชนชั้น นั้นไม่ใช่ชุมชน อาจเป็นไปได้ว่าชนชั้นสื่อถึงชุมชน และบ่อยครั้งที่ชนชั้นอยู่บนพื้นฐานของการกระทำที่เป็น

สาธารณะ ดังนั้นชนชั้นจึงสามารถหมายถึง 1) กลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่มีองค์ประกอบมูลเหตุของโอกาสในชีวิตเหมือนกัน 2) องค์ประกอบที่ว่านี้ถูกแสดงผ่านการมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอย่างการเป็นเจ้าของสินค้าและการมีโอกาสนิรภัยได้ 3) ชนชั้นนี้ถูกอธิบายภายใต้สภาพเงื่อนไขของตลาดแรงงาน องค์ประกอบทั้งสามประการนี้เรียกรวมๆว่า สถานการณ์แห่งชนชั้น ชนชั้นของเวเบอร์จึงเริ่มวิเคราะห์จากโอกาสในชีวิตอันนำไปสู่การมีสถานการณ์ชนชั้นแบบเดียวกัน (Gerth and Mills, 1946, p. 181)

อย่างไรก็ดี คำว่า Life Chance ที่เวเบอร์ใช้นั้นยังไม่ได้ถูกขยายความให้ชัดเจน คำที่น่าจะมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า Life Chance ของเวเบอร์จึงน่าจะคือคำว่า class position (ตำแหน่งแห่งชนชั้น) โดยคร่าวๆจากการตีความของลาร์ฟ ดาเรนดอร์ฟ (Ralf Dahrendorf) แล้ว คำว่า Chance ของเวเบอร์น่าจะมียยะสองประการคือ หนึ่ง ความเป็นไปได้ (probability) ของคนที่จะประพัตในทางใดทางหนึ่ง สอง ความเป็นไปได้อย่างเป็นรูปธรรม (crystallized probability) ในการค้นพบความพึงพอใจจากผลประโยชน์ ความต้องการ ความจำเป็น ดังนั้นมันจึงคือความเป็นไปได้อันจะเกิดเหตุการณ์ใดๆก็ตามที่จะนำมาซึ่งความพึงพอใจนั้นๆ ขยายความให้ลึกลงไป คำว่าผลประโยชน์ ความต้องการ ความจำเป็นนั้นหมายถึง การได้มาซึ่งสินค้าและบริการ เงินชดเชย การครอบครองทรัพย์สินที่ดิน การมีเกียรติจากตำแหน่งทางสังคม จากตำแหน่งที่มีอำนาจ ซึ่งการมีสิ่งดังกล่าวข้างต้นนี้เหมือนทำให้มนุษย์คนหนึ่งนั้นเกิดใหม่และเป็นความหวังของอนาคต (Dahrendorf, 1979, p.3) ด้วยเหตุนี้ คำว่า Chance ของเวเบอร์จึงมีแนวโน้มเอียงไปที่โอกาสทางเศรษฐกิจ (economic chance) มากกว่า ซึ่งโอกาสประเภทนี้เป็นโอกาสที่ถูกกำหนดหรือมีธรรมเนียมหรือระบบกฎหมายเป็นหลักประกัน

จากการทบทวนวรรณกรรม สามารถสรุปคร่าวๆได้ว่า Life Chance มียยะได้สามประการใหญ่ๆ ประการแรกคือ life chance ที่คำว่า chance ในที่นี้หมายถึง โชค หมายความว่า เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับการถือกำเนิดของมนุษย์ มนุษย์ไม่สามารถยอมรับหรือปฏิเสธได้ เช่น เพศ (sex) เชื้อชาติ (race) ชาติพันธุ์ (ethnicity) โรคทางพันธุกรรม (inherited illness) พื้นหลังของครอบครัว (family background) เช่นเรื่องระดับการศึกษา รายได้ของพ่อแม่ ประการที่สองคือ chance ที่หมายถึง โอกาส ซึ่งโอกาสในที่นี้ถูกกำหนดโดยโครงสร้างสังคม หรือโดยวัฒนธรรมของสังคม เช่น สถานภาพทางสังคมของพ่อแม่ (parental social status) มีผลในการเสริมโอกาสในชีวิตของลูก ประการที่สามคือ chance ที่หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ อยู่เหนือการควบคุมโดยที่เราไม่อาจล่วงรู้มาก่อน แต่เป็นสถานการณ์ทางสังคม (social circumstances) เช่น การเสียชีวิตอย่างกะทันหันของพ่อแม่ หรือ สามีภรรยา อันเป็นเงื่อนไขให้การดำรงชีวิตของคนคนหนึ่งต้องเปลี่ยนแปลงไป (นิสาพร วัฒนศัพท์, ธานิดา บุญวรรณและศิวาภรณ์ ไชยเจริญ, 2559, p. 365)

อย่างไรก็ดี หลักการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรม (positive discrimination) นั้นมีเป้าหมายเพื่อลดช่องว่างของความเหลื่อมล้ำของโอกาสในชีวิตที่เป็นแบบที่หนึ่งและแบบที่สองเท่านั้น กล่าวคือ เพื่อลดความเหลื่อมล้ำของโชคที่ถูกกำหนดโดยธรรมชาติตั้งแต่แรกเกิด เช่น เพศ ความพิการ สีมืดและความเหลื่อมล้ำของโอกาสในชีวิตที่ถูกกำหนดโดยโครงสร้างสังคม เช่น ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ มิได้หมายรวมถึงความเหลื่อมล้ำของโอกาสในชีวิตแบบที่สามที่เป็นความเหลื่อมล้ำในโชคชะตา (inequality of fortune)

โอกาสในชีวิตกำหนดชนชั้นทางสังคม-ชนชั้นทางสังคมกำหนดโอกาสในชีวิต

Life Chance² คือ แม่พิมพ์ (Dahrendorf, 1979, p.29) คำว่าแม่พิมพ์นี้หมายความว่า โชคชะตาแรกของมนุษย์จะส่งผลต่อโอกาส (opportunity) ในชีวิตหลายเรื่องต่อไป เช่น โอกาสในการเจริญเติบโตของบุคคลในการตระหนักรู้ถึงพรสวรรค์ของตนเอง การมีความปรารถนา การมีความหวัง ซึ่งการจะได้รับโอกาสหลายๆ โอกาสที่ว่านี้หรือไม่นั้นก็ขึ้นอยู่กับสถานะเงื่อนไขทางสังคม (Dahrendorf, 1979, p.30) โอกาสในชีวิตทั้งที่ถูกกำหนดโดยธรรมชาติและที่ถูกกำหนดโดยโครงสร้างสังคมต่างมีผลต่อการมีตำแหน่งหรือสถานภาพของคนในสังคม ไม่ว่าจะเป็น ระดับการศึกษา อาชีพ รายได้ ความมีเกียรติภูมิในอาชีพ รูปแบบการดำเนินชีวิต (lifestyle) ฯลฯ และในทางกลับกัน การมีสถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจอย่างใดอย่างหนึ่งก็จะมีผลกำหนดโอกาสในชีวิตเรื่องอื่นๆ และจะมีผลในการกำหนดโอกาสในชีวิตแรกเริ่มของลูกต่อไป

โอกาสในชีวิตไม่เพียงแต่มีความสัมพันธ์ต่อการกำหนดตำแหน่ง (position) หรือสถานะทางสังคมและเศรษฐกิจ (socio-economic status) ของคนในแต่ละช่วงชั้นทางสังคมและชนชั้นทางสังคมเท่านั้น แต่ยังสามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมในเรื่องของการเลื่อนชั้นทางสังคม (social mobility) ได้อีกด้วย เพราะคำว่า โอกาสในชีวิตนั้นมีความหมายตรงกันข้ามกับคำว่า กบดักที่ปิดตาย (Dahrendorf, 1979, p.28) ดังนั้น มนุษย์คนหนึ่งจะมีโอกาสในชีวิตเสมอที่จะเลื่อนตำแหน่งจากชนชั้นหนึ่งไปสู่อีกชนชั้นหนึ่งที่ดีกว่า การศึกษาเรื่องของการเลื่อนชั้นทางสังคมนั้นไม่สามารถศึกษาได้ในช่วงอายุคนแค่รุ่นใดรุ่นหนึ่ง หากแต่เป็นการศึกษาแบบจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง (intergeneration) ทำให้จำเป็นต้องศึกษากลับไปถึงเรื่องการก่อตัวของชนชั้นความเท่าเทียมกันในโอกาสและความไม่เท่าเทียมกันในช่วงชีวิตหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ การศึกษาการเลื่อนชั้นทางสังคมจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องทำความเข้าใจเรื่องของโอกาสในชีวิต เพราะเด็กที่เกิดมาจากครอบครัวที่มีพื้นหลังแตกต่างกันนั้นย่อมมีโอกาสในชีวิตที่แตกต่างกันด้วย และโอกาสในชีวิตที่แตกต่างกันนี้จะส่งผลสืบเนื่องกันในหลายเรื่องตามมา ซึ่งโอกาสในชีวิตที่แตกต่างกันนี้เองที่เป็นประเด็นสำคัญในการทำความเข้าใจเรื่องอุปสรรคต่อการเลื่อนชั้นทางสังคม (Smith, 2013, p.1) จึงจะเห็นได้ว่า การศึกษาในประเด็นเรื่องโอกาสในชีวิตนั้นจะไม่สามารถแยกออกจากการศึกษาเรื่องของช่วงชั้นทางสังคม ชนชั้นทางสังคม การเลื่อนชั้นทางสังคม และความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้

การศึกษา : ทางออกเดียวจากกบดักที่ปิดตาย?

ถ้าโอกาสในชีวิตคือสิ่งที่ตรงข้ามกับกบดักที่ปิดตาย คำถามที่น่าสนใจต่อไปคือ แล้วโอกาสนั้นคืออะไร และจะได้มาได้อย่างไร การศึกษาคือทางออกเดียวในการให้โอกาสในชีวิตและลดความเหลื่อมล้ำหรือไม่ ผู้เขียนจะขอยกตัวอย่างข้อถกเถียงเรื่องการลดความเหลื่อมล้ำของโอกาสในชีวิตด้วยการศึกษาจากนักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศสสองท่านคือ ปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) และ เรมง บูดง (Raymond Boudon) ดังนั้น บูร์ดิเยอเสนอเอาไว้ในงานเขียนร่วมกับ ฌอง-โคลด ปาสเซอร์ง (Jean-Claude Passeron) ชื่อ Les Héritiers: les étudiants et la culture (1964) ว่า โรงเรียนนี้เองที่เป็นเครื่องมือเชิงประชาธิปไตยในการเลื่อนชั้นทางสังคม และ ในขณะเดียวกันก็เป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมและการสานต่อความเหลื่อมล้ำของโอกาสในชีวิต การศึกษาของเขาพบว่าความเหลื่อมล้ำของโอกาสในชีวิตนี้เกิดขึ้นได้ตั้งแต่ก่อนเข้าโรงเรียน นั่นคือ เริ่มเกิดจากจุดกำเนิดทางสังคมที่เด็กแต่ละคนมีไม่เหมือนกันและไม่เท่ากัน ซึ่งจุดกำเนิดทางสังคมที่

² ใช้ทับศัพท์ภาษาอังกฤษเพื่อความเข้าใจ เพราะในกรณีนี้ Life Chance สื่อนัยยะทั้ง โชค และ โอกาส ในภาษาไทย

แตกต่างกันนี่ก็เป็นผลมาจากทุนหลักๆสามประการคือทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสังคมที่พ่อแม่ของเด็กมีไม่เท่ากัน โดยทุนหลักสามประการนี้จะถูกผลิตซ้ำและสานต่อจากรุ่นสู่รุ่นผ่านการเรียนการสอนในโรงเรียน การศึกษาของบูร์ดิเยอและปาซเซอร์งถูกยกย่องระดับเป็นแนวคิดที่ชัดเจนขึ้นในงานชื่อว่า La reproduction : éléments pour une théorie du système d'enseignement (1970) ที่ว่า การผลิตซ้ำและสานต่อความเหลื่อมล้ำของโอกาสในชีวิตนี้ได้กระทำผ่านหลักสูตรการเรียนการสอน ภาษาที่ใช้ วัฒนธรรมในสถาบันการศึกษา การสอบ และปริญญาบัตร บูร์ดิเยอมองว่าลูกของชนชั้นนำที่ประสบความสำเร็จในการศึกษานั้นไม่ได้เป็นผลมาจากพรสวรรค์ที่มีในตัวเลย หากแต่มาจากทุนหลักสามประการที่พ่อแม่มีและส่งผ่านไปยังลูก โรงเรียนจึงเป็นเครื่องมือของชนชั้นนำที่รักษาตำแหน่งหรือสถานภาพทางสังคมของตนเองผ่านหลักสูตรผ่านระดับการศึกษาและใบปริญญาบัตร โรงเรียนดูแลเด็กที่มีจุดกำเนิดทางสังคมที่แตกต่างกันด้วยวิธีการที่เหมือนกัน นั่นก็เป็นเหตุผลว่าทำไมความเหลื่อมล้ำของโอกาสในชีวิตถึงถูกผลิตซ้ำไม่รู้จบสิ้น

อย่างไรก็ดี ข้อเสนอของบูร์ดิเยอนั้นถูกแย้งด้วยบูดง ผ่านงานชื่อว่า L'inégalité des chances : La mobilité sociale dans les sociétés industrielles (1973) แม้ว่าบูดงจะเห็นด้วยกับบูร์ดิเยอว่าจุดเริ่มต้นของความเหลื่อมล้ำของโอกาสในชีวิตนั้นอยู่ที่จุดกำเนิดทางสังคมของเด็ก แต่เขาอธิบายถึงประเด็นนี้บนจุดยืนที่แตกต่างออกไป บูร์ดิเยอนั้นมองไปที่โครงสร้างสังคมแต่ละเลยตัวผู้กระทำการอย่างพ่อแม่ที่การเลือกส่งลูกเข้าเรียนในโรงเรียนใดนั้นอยู่บนพื้นฐานของการตัดสินใจที่มีเหตุผลแล้ว เด็กจากครอบครัวหนึ่งอาจพอใจแล้วกับการหยุดเรียนในระดับชั้นใดชั้นหนึ่งแล้วเข้าสู่การทำงานเพื่อผลตอบแทนให้เร็วที่สุด และเขาอาจมองว่าสิ่งนั้นถือว่าประสบความสำเร็จแล้วก็เป็นได้ บูดงอธิบายว่าการตัดสินใจนี้เป็นการตัดสินใจที่มีเหตุผลโดยคำนึงถึงสิ่งสำคัญสามประการแล้วนั่นคือ รสนิยม ความเสี่ยงและผลประโยชน์ นอกจากนี้ บูดงยังแย้งบูร์ดิเยอในเรื่องที่เสนอว่าโรงเรียนคือเครื่องมือในการผลิตซ้ำและสานต่อมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นรากฐานของความเหลื่อมล้ำของโอกาสในชีวิต โรงเรียนไม่ใช่ตัวการสำคัญไปเสียทั้งหมดเพราะสังคมนั้นมีช่วงชั้นเพราะปัจจัยทางธรรมชาติมาก่อนที่จะถึงการเรียนการสอนในโรงเรียนแล้ว ระบบการศึกษาจึงเป็นเพียงปัจจัยหนึ่งที่เข้ามาร่วมสร้างความเหลื่อมล้ำของโอกาสในชีวิตเท่านั้น และการจะลดความเหลื่อมล้ำนี้ได้นั้นก็ต้องกลับไปทำการปฏิรูปหลักสูตรการเรียนการสอน เพราะหลักสูตรการเรียนการสอนต่างหากที่ก่อให้เกิดความแตกต่างในทุนหรือในมรดกทางวัฒนธรรมที่จะมีผลวกกลับเป็นวัฏจักรไปสู่การสร้าง ความแตกต่างในจุดกำเนิดทางสังคมของคนรุ่นต่อไป

แม้ว่าบูร์ดิเยอและบูดงจะมีจุดยืนที่ต่างกันในเรื่องการศึกษาที่มีผลในการสร้างความเหลื่อมล้ำของโอกาสในชีวิต แต่ทั้งสองก็เริ่มต้นอธิบายความเหลื่อมล้ำนี้จากเรื่องจุดกำเนิดทางสังคม ไม่ว่าจะการลดความเหลื่อมล้ำจะต้องทำผ่านตัวสถาบันทางสังคมอย่างโรงเรียนหรือผ่านหลักสูตรการเรียนการสอนก็ตาม สิ่งหนึ่งที่ต้องพัฒนาต่อไปคือว่า ตัวการหรือกระบวนการในการสร้างทุนหลักทั้งสามประการและสร้างจุดกำเนิดทางสังคมที่ติดนั้นคงไม่ได้กระทำผ่านระบบการศึกษาเพียงอย่างเดียว

การเปลี่ยนแปลงโอกาสในชีวิตจะเกิดขึ้นได้อย่างไร?

เมื่อได้เข้าใจเบื้องต้นแล้วว่าโอกาสในชีวิตนั้นไม่ใช่เรื่องของธรรมชาติแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่มีปัจจัยทางสังคมเข้ามามีอิทธิพลในการกำหนดโอกาสของมนุษย์คนหนึ่ง โอกาสในชีวิตของคนจึงเป็นสิ่งที่เพิ่มหรือขยายได้ สังคมของมนุษย์มีคุณภาพมากขึ้นก็ด้วยความสามารถของมนุษย์ในการที่จะให้โอกาสในชีวิตที่มากขึ้นกับจำนวนคนที่มากขึ้น (Dahrendorf, 1979, p.13) Life Chance ที่สามารถเพิ่มหรือขยายได้นั้นจึงไม่ใช่เรื่องของโชคชะตาที่มองเห็นอย่างเป็นรูปธรรมไม่ได้ หากแต่เป็นเรื่องของโอกาส หรือ เป็นสิ่งที่ดาเรนดอร์ฟเห็นว่ามันคือ ความเป็นไปได้ที่สามารถวัดได้ว่ามีผลประโยชน์ มีความต้องการและมีความจำเป็น

เท่าไรและอย่างไร ทั้งนี้เพราะโอกาสในชีวิตของคนนั้นถูกกำหนดถูกจัดการอยู่ภายใต้โครงสร้างสังคม (ibid, p.53)

การเปลี่ยนแปลงโอกาสในชีวิตนั้นจึงสามารถเกิดขึ้นได้อย่างเป็นรูปธรรมผ่านนโยบายสังคมต่างๆ ยกตัวอย่าง Centre for Social Justice (2012) ที่ดำเนินการวิจัยเกี่ยวกับปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมในประเทศอังกฤษได้เสนอโยบายสังคมแบบที่เรียกว่า หลักประกันโอกาสในชีวิต (life chance guarantees) ที่ไม่เพียงแต่เป็นนโยบายด้านแรงงาน หรือ ด้านสาธารณสุขเท่านั้น แต่การจะช่วยปรับโอกาสของคนที่มีจุดตั้งต้นในชีวิตที่ไม่เท่าเทียมกันนั้นต้องอาศัยนโยบายที่ครอบคลุมรอบด้าน ซึ่งหมายรวมถึงนโยบายด้านการศึกษา แรงงาน ที่อยู่อาศัย สาธารณสุข ภาษี ครอบครัว สิ่งเสพติด ฯลฯ ไม่ใช่แค่เพียงนโยบายใดนโยบายเดียวเท่านั้น

นโยบายสังคมที่จะมีผลในการเปลี่ยนแปลงโอกาสของผู้คนนี้ไม่เพียงแต่มีประโยชน์กับคนที่ใช้ชีวิตอยู่ในปัจจุบันเท่านั้น แต่ยังมีผลส่งต่อไปยังลูกของคนเหล่านั้นด้วย อย่างน้อยที่สุด นโยบายที่เปลี่ยนแปลงโอกาสในชีวิตนี้จะทำให้คนที่กำลังจะถือกำเนิดขึ้นในโลกนี้มีคุณสมบัติเบื้องต้นในชีวิตที่ดี กล่าวคือ เกิดมาในครอบครัวที่พ่อแม่มีการศึกษา มีงานทำ มีรายได้ อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี ถูกสุขลักษณะ ไม่ใช่แหล่งอาชญากรรม นโยบายสังคมที่มีผลเปลี่ยนแปลงโอกาสในชีวิตแม้เพียงเบื้องต้นนี้ย่อมส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโอกาสในชีวิตต่อไปไม่ว่าจะเป็นเรื่องการศึกษา อาชีพ และสุขภาพ

การตัดทอนปัญหาความเหลื่อมล้ำของโอกาสในชีวิตนี้ถูกเสนอไว้หลายรูปแบบ นักสังคมวิทยาอย่าง Michael Hout (2013) ที่ศึกษาเรื่องการเลื่อนชั้นทางสังคมได้ให้คำอธิบายการเลื่อนชั้นทางสังคมของคนไปที่สิ่งที่เรียกว่า จุดกำเนิดทางสังคม (social origins) ซึ่งมีนัยถึงทั้งโชคชะตาแต่แรกเกิดและการได้รับการเลี้ยงดูอบรมสั่งสอน จุดกำเนิดทางสังคมนี้ประกอบด้วยปัจจัยหลายประการเช่น รายได้และความร่ำรวยของครอบครัว สถานภาพในการทำงานและคุณภาพของงานของสมาชิกในครอบครัว ความสามารถที่มีมาแต่กำเนิด การศึกษาของพ่อแม่ ที่พักอาศัยของครอบครัว สภาพแวดล้อมใกล้เคียง เพื่อนบ้าน ความสัมพันธ์ในครอบครัวระหว่างพ่อแม่ (สมรส หย่าร้าง อยู่ด้วยกันโดยไม่ได้สมรส พ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยว) ความสัมพันธ์ระหว่างญาติพี่น้อง มรดกตกทอดจากวงศ์ตระกูล และ ช่วงระยะเวลาที่เกิด (birth cohort) จะเห็นได้ว่า พื้นหลังของครอบครัว (family background) ที่ประกอบไปด้วยทั้งสถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจของตัวพ่อแม่ รวมไปถึง สภาพแวดล้อมของครอบครัวล้วนเป็นปัจจัยที่กำหนดจุดกำเนิดทางสังคมแรก หรือ จะเรียกว่าเป็นปัจจัยกำหนดโอกาสในชีวิตแรกของเด็กที่มีความสำคัญมาก การลดความเหลื่อมล้ำของโอกาสในชีวิตของเด็กแรกเกิด ด้วยนโยบายทางสังคมที่ช่วยแก้ปัญหาจากตัวพ่อแม่ เช่น นโยบายด้านการศึกษา ด้านค่าแรงขั้นต่ำ ฯลฯ จึงเป็นส่วนหนึ่งของการเพิ่มหรือการขยายโอกาสในชีวิตด้วยเช่นกัน

หลักการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมก็เป็นอีกหลักการหนึ่งที่มีเป้าหมายในการลดความเหลื่อมล้ำของโอกาสในชีวิต โดยอยู่บนฐานคิดที่ว่า มนุษย์ในสังคมนั้นมีโอกาสในชีวิตไม่เท่าเทียมกันอันเนื่องมาจากมีจุดกำเนิดที่แตกต่างจากปรากฏการณ์สองปรากฏการณ์ หนึ่ง จากการที่เกิดมามีเพศ ผิวดำ พันธุ์ที่แตกต่างกันสอง จากการที่มีสถานะทางสังคมและเศรษฐกิจที่ต่ำกว่า ปรากฏการณ์แบบแรกนั้นแตกต่างจากปรากฏการณ์แบบที่สองตรงที่ว่า ความไม่เท่าเทียมกันของคนในปรากฏการณ์แบบแรกนั้นเกิดจากธรรมชาติ และคุณสมบัติตามธรรมชาติที่ทำให้แตกต่างกันมันอยู่ในตัวของคนจนกลายเป็นอัตลักษณ์ ไม่สามารถลบล้างได้ แต่ความไม่เท่าเทียมกันของคนในปรากฏการณ์แบบที่สองนั้นเกิดจากความเหลื่อมล้ำในทางเศรษฐกิจและสังคม (Villeneuve, 2006, p. 39) โดยวิธีการของหลักการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมนี้จะขึ้นอยู่กับสองวิธีหลักคือ การแยกความต่าง (differentiate) และ การให้สิทธิพิเศษ (preferentiate) กล่าวคือ แยกความต่างของกลุ่มคนที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปราะบางออกและให้ผลประโยชน์กับคนกลุ่มนั้น ซึ่งจะกล่าวลงรายละเอียดให้หัวข้อต่อไป

ว่าด้วยการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรม (Positive Discrimination)

“Ce que l’homme perd par le contrat social, c’est sa liberté naturelle et un droit illimité à tout ce qui le tente et qu’il peut atteindre ; ce qu’il gagne, c’est la liberté civile et la propriété de tout ce qu’il possède.” สิ่งซึ่งมนุษย์สูญเสียไปจากการเข้าทำสัญญาประชาคม ได้แก่ เสรีภาพตามธรรมชาติและสิทธิที่จะบังคับตนเองอย่างไม่จำกัด หากแต่สิ่งซึ่งมนุษย์ได้กลับมาจากการทำสัญญาประชาคม ได้แก่ เสรีภาพในฐานะพลเมืองและสิทธิในทรัพย์สินที่ต่างคนพึงมี (Rousseau, 1762, p.209) สิทธิตามธรรมชาติ (liberté naturelle) ที่รัฐต้องการจะกล่าวถึงในงานเรื่องสัญญาประชาคมนั้น ได้แก่ พลังที่เหนือกว่าในการบังคับเอา กับบุคคลอื่น ซึ่งหากปล่อยให้มีการบังคับกันจะก่อให้เกิดความไม่เรียบร้อยในสังคม โดยผู้ที่มีกำลังมากกว่าจะสามารถบังคับเอา กับผู้ที่อ่อนแอกว่าได้ อย่างไรก็ตามกำลังบังคับทางกายภาพนั้นในทัศนะของรัฐฯ ยังไม่ถือว่าเข้มแข็งเพียงพอที่จะบังคับผู้อื่นได้อย่างเด็ดขาด จึงต้องมีการแปลงกำลังบังคับทางกายภาพเหล่านั้นให้เป็นกฎหมายและทำให้เกิดการเชื่อฟัง (Rousseau, 1762, p.194)

จึงอาจกล่าวได้ว่า กฎหมายในความหมายของรัฐฯ นั้นก่อให้เกิดความเสมอภาคกันขึ้น³ แนวความคิดเรื่องสัญญาประชาคมและกฎหมายของรัฐฯ นั้น ไปปรากฏในคำประกาศสิทธิมนุษยชนและพลเมืองลงวันที่ 26 สิงหาคม 1789 ของประเทศฝรั่งเศสในข้อ 1 ที่ว่า “มนุษย์กำเนิดและดำรงชีวิตอย่างมีอิสระและเสมอภาคกัน ตามกฎหมาย การแบ่งแยกทางสังคมจะกระทำได้ก็แต่เพื่อผลประโยชน์ร่วมกันของส่วนรวม”

รัฐสมัยใหม่ที่ใช้กฎหมายในการปกครองประเทศภายใต้ระบอบนิติรัฐนั้น ย่อมสันนิษฐานไว้ว่าบุคคลย่อมเสมอภาคกันดังเช่นที่ปรากฏในมาตรา 30 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540⁴ ที่ว่า “บุคคลย่อมเสมอกันในกฎหมายและได้รับความคุ้มครอง ตามกฎหมายเท่าเทียมกัน ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน

การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคล เพราะเหตุแห่งความแตกต่างในเรื่องถิ่นกำเนิดเชื้อชาติ ภาษา เพศ อายุ สภาพทางกาย หรือสุขภาพ สถานะของบุคคล ฐานะทางเศรษฐกิจหรือสังคม ความเชื่อทางศาสนา การศึกษาอบรม หรือความคิดเห็นทางการเมือง อันไม่ขัดต่อบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญจะกระทำมิได้

มาตรการที่รัฐกำหนดขึ้น เพื่อขจัดอุปสรรคหรือส่งเสริมให้บุคคลสามารถใช้สิทธิและเสรีภาพได้เช่นเดียวกับบุคคลอื่น ย่อมไม่ถือว่า เป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมตามวรรคสาม”

การที่กฎหมายกำหนดให้รัฐสามารถกระทำการบางอย่างที่มีลักษณะเป็นการเลือกปฏิบัติได้นั้น ย่อมแสดงให้เห็นได้ว่ารัฐเองยอมรับว่ากฎหมายไม่สามารถสร้างความเสมอภาคในความเป็นจริงได้ จึงเปิดโอกาสให้มีการใช้มาตรการต่างๆ ที่แม้ว่าจะไม่เสมอภาคกันทางกฎหมายแต่ทำให้เกิดความเสมอภาคกันในความเป็นจริงได้ (สมคิด เลิศไพฑูรย์, 2543, p.161-164) มาตรการต่างๆ ที่ใช้โดยรัฐเพื่อสร้างความเสมอภาคนี้เรียกว่า “การเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรม”

บทนิยาม

การเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมนั้น เป็นหลักการย่อยของหลักแห่งความเสมอภาค (equality) ดังนั้นการจะกล่าวถึงหลักการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมโดยไม่กล่าวถึงหลักความเสมอภาคย่อมไม่อาจทำได้

³ ความเสมอภาค ในความหมายของรัฐฯ นั้นเป็นเพียงความเสมอภาคตามกฎหมายเท่านั้นไม่ใช่ความเสมอภาคในความเป็นจริง

⁴ การอ้างอิงกฎหมายไทยตั้งแต่ส่วนนี้เป็นต้นไปจะใช้ระบบพุทธศักราช

หลักความเสมอภาคถือเป็นหลักการพื้นฐานในระบอบประชาธิปไตยและถือเป็นพื้นฐานที่สุด เพราะความเสมอภาคคือมนุษย์ (l'égalité c'est l'homme) (Vedel, 1990, p.172) นอกจากนั้นหลักความเสมอภาคยังเป็นหลักประกันแห่งเสรีภาพด้วย กล่าวคือความเสมอภาคทำให้บุคคลสามารถใช้เสรีภาพได้อย่างทั่วถึง หากบุคคลบางกลุ่มไม่สามารถเข้าถึงเสรีภาพได้ย่อมแสดงให้เห็นว่าไม่มีเสรีภาพนั่นเอง หลักการดังกล่าวปรากฏในงานของ Tocqueville เรื่องประชาธิปไตยในอเมริกาว่า “ประชาชนผู้รักประชาธิปไตยทั้งหลายย่อมมีความกระหายต่อความเสมอภาคอย่างแรงกล้าตลอดกาล ไม่รู้จักอ้อมและไม่รู้จักแพ้ พวกเขาต้องการความเสมอภาคในการใช้เสรีภาพและหากพวกเขาไม่ได้รับ พวกเขาจะต้องการอีกในระบบทาส พวกเขาเจ็บปวดจากความยากจน การอยู่ใต้อำนาจของบุคคลอื่นและความหยาบคายโหดร้าย แต่พวกเขาจะไม่เจ็บปวดในระบบอภิชนธิปไตย” (สมคิด เลิศไพฑูรย์, 2543, p.165)

แนวคิดเรื่องความเสมอภาคและการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมนั้นอาจแบ่งเป็นระบบต่างๆ ที่สำคัญได้ 2 ระบบ คือ

1. ระบบฝรั่งเศส⁵

ในระบบฝรั่งเศสนั้น ค่อนข้างยึดถือเป็นจารีตสำคัญว่าหลักความเสมอภาคเป็นหลักการอย่างหนึ่งของสาธารณรัฐ และรัฐจะไม่สามารถเลือกปฏิบัติต่อบุคคลได้หากว่าบุคคลเหล่านั้นอยู่ในข้อเท็จจริงเดียวกัน หลักการดังกล่าวถือเป็นหลักการที่เด็ดขาด (Levade, 2004, p.57) เช่น การห้ามสมาคมทั้งหลายที่รับผิดชอบในกิจการวิฤตท้องถิ่นจัดเก็บค่าโฆษณา กรณีดังกล่าวไม่ถือเป็นการเลือกปฏิบัติเพราะหลักเกณฑ์นี้ใช้กับทุกคนอย่างเสมอภาคกัน⁶ ในทางกลับกัน หากเป็นกรณีที่มีข้อเท็จจริงของบุคคลหรือสถานที่ที่แตกต่างออกไป รัฐสามารถใช้มาตรการหรือกฎหมายที่แตกต่างกันได้โดยไม่ถือว่าเป็นการละเมิดต่อหลักความเสมอภาค

การที่ข้อเท็จจริงมีความแตกต่างกันนั้นย่อมส่งผลให้การใช้กฎหมายหรือมาตรการต่างๆ สามารถที่จะแตกต่างกันได้โดยที่แต่ละบุคคลไม่จำเป็นต้องได้รับการปฏิบัติอย่างเดียวกันเสมอไป เช่น กรณีที่สภาแห่งรัฐ (ศาลปกครองสูงสุด) ได้วินิจฉัยในคดี CE, 25 mai 2007, M.Durand ว่าการที่มหาวิทยาลัยปารีส 1 ไม่อนุญาตให้นักศึกษาที่บกพร่องความสามารถทางการเขียนสอบโดยวิธีการสอบปากเปล่าได้นั้น ไม่ถือว่าขัดต่อหลักความเสมอภาค⁷ กรณีนี้ยังไม่อาจพิสูจน์ได้อย่างชัดเจนว่าผู้ร้องมีความแตกต่างทางข้อเท็จจริงจากนักศึกษาคนอื่น จึงยังต้องอยู่ในเกณฑ์เดียวกัน

ความเสมอภาคในระบบฝรั่งเศสนั้น จึงหมายถึงแต่ความเสมอภาคกันในทางกฎหมาย ไม่ได้หมายความว่าความรวมถึงความเสมอภาคกันในด้านวัตถุ และความเสมอภาคนี้อาจเป็นได้ทั้งสิทธิและภาระ (หลวงประดิษฐ์มนูญธรรม, 2526, p.154)

หากแต่ในกรณีที่ข้อเท็จจริงมีการเปลี่ยนแปลงไป ทำให้บุคคลอยู่บนฐานของความแตกต่างกัน รัฐสามารถใช้กฎหมายหรือมาตรการที่แตกต่างกันได้ ซึ่งเรียกการกระทำนี้ว่า การเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรม โดยความเป็นจริงแล้วการเลือกปฏิบัติถือเป็นการกระทำที่มีผลในทางลบ (negative) แต่ไม่ได้หมายความว่า การเลือกปฏิบัติจะสร้างแต่ผลทางลบได้เท่านั้น การเลือกปฏิบัติอาจนำมาซึ่งการลดความเหลื่อมล้ำหรือกล่าวอีกนัย

⁵ การเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมหรือ Discrimination positive ของฝรั่งเศส แม้ว่าจะได้รับอิทธิพลหรือแนวคิดพื้นฐานมาจากระบบ Affirmative action ของสหรัฐอเมริกา แต่ฝรั่งเศสรับมาเพียงหลักการพื้นฐานเท่านั้นเพราะระบบฝรั่งเศสยืนอยู่บนหลักความเสมอภาคดังที่ได้กล่าวไว้ในเนื้อหาแล้ว จึงทำให้ Discrimination positive ของฝรั่งเศส และ Affirmative action ของสหรัฐอเมริกามีความแตกต่างกัน

⁶ คำวินิจฉัยตุลาการรัฐธรรมนูญ(CC) ที่ 82-141 27 juillet 1982

⁷ ข้อเท็จจริงในคดีนี้มีอยู่ว่าผู้ร้องได้รับอุบัติเหตุทำให้ไม่สามารถใช้การมือซ้ายในการเขียนข้อสอบได้จึงได้ร้องขอให้มหาวิทยาลัยสอบโดยใช้วิธีการอื่น มหาวิทยาลัยปฏิเสธ คดีขึ้นสู่สภาแห่งรัฐในข้อพิพาทเกี่ยวกับหลักความเสมอภาคระหว่างนักศึกษาปกติและนักศึกษาที่บกพร่องความสามารถ ข้อเท็จจริงเพิ่มเติมคือผู้ร้องไม่ได้มีความบกพร่องแต่กำเนิดและหลังจากเกิดอุบัติเหตุได้ทำคำร้องหลังจากที่ผ่านระยะเวลาในการสอบข้อเขียนไปแล้วเก้าวัน การที่มหาวิทยาลัยปฏิเสธจึงไม่ถือว่าขัดต่อหลักความเสมอภาค

หนึ่งคือ การเลือกปฏิบัติอาจสร้างความเสมอภาคระหว่างบุคคลได้ ซึ่งการเลือกปฏิบัติในทางบวกหรือการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมนี้ ไม่ขัดต่อความเสมอภาคเพราะถือว่าเป็นการเลือกปฏิบัติเพื่อให้บุคคลนั้นเสมอภาคกัน เช่น การไฟฟ้าฝรั่งเศส (EDF) กำหนดอัตราค่าใช้บริการที่แตกต่างกันได้ระหว่างการใช้อุปกรณ์ในภาคอุตสาหกรรมและภาคครัวเรือน หรือในกรณีที่การรถไฟแห่งฝรั่งเศส (SNCF) กำหนดอัตราค่าบริการพิเศษสำหรับผู้โดยสารที่มีรูปร่างใหญ่⁸ หรือในเรื่องของการกำหนดค่าธรรมเนียมที่แตกต่างกันนั้นเป็นประเด็นที่สำคัญสำหรับการจัดทำบริการสาธารณะที่มีวัตถุประสงค์ทางสังคมหรือทางการศึกษา เพราะผู้จัดทำบริการสาธารณะสามารถเรียกเก็บค่าธรรมเนียมที่แตกต่างกันได้ตามข้อเท็จจริงของผู้ใช้บริการเช่นในคำวินิจฉัยของสภาแห่งรัฐที่วินิจฉัยถึงการเรียกเก็บค่าธรรมเนียมที่แตกต่างกันในการให้บริการทันตกรรมของทันตแพทย์ประจำเทศบาล โดยพิจารณาจากการใช้สิทธิประกันสังคมหรือสิทธิอื่น⁹ หรือการที่โรงเรียนดนตรีของเทศบาลสามารถกำหนดอัตราค่าธรรมเนียมให้แตกต่างกันระหว่างผู้ปกครองได้โดยอาศัยฐานรายได้หรือภูมิฐานะของผู้ปกครองเป็นตัวกำหนดอัตราค่าธรรมเนียมได้¹⁰ หรือในกรณีที่กำหนดให้คนฝรั่งเศสที่ศึกษาในโรงเรียนนอกประเทศต้องเสียค่าธรรมเนียมที่สูงกว่าคนฝรั่งเศสที่เรียนในประเทศได้ แม้ว่าค่าธรรมเนียมเหล่านั้นจะนำกลับมาใช้ในการจัดทำบริการสาธารณะในประเทศก็ตาม¹¹

การเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ในบางครั้งการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมถูกหยิบยกขึ้นมาเพื่อเป็นมาตรการในการรักษาประโยชน์ส่วนรวมหรือประโยชน์สาธารณะ เช่น การกำหนดอัตราค่าธรรมเนียมหรือค่าใช้บริการ โดยกำหนดจากการใช้เกณฑ์ที่อยู่อาศัยหรือภูมิฐานะเป็นหลักในการเลือกปฏิบัติ เช่น การกำหนดค่าเล่าเรียนของโรงเรียนเทศบาลยอมให้ประโยชน์แก่ผู้ที่มีภูมิฐานะในเขตเทศบาลนั้นก่อนผู้ที่อาศัยอยู่ที่เขตอื่น แต่หากใช้เกณฑ์ของรายได้เป็นตัวกำหนดการ “รับ” นักเรียนเข้าศึกษา กรณีเช่นว่านี้ไม่ถือว่าเป็นการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรม¹²

กรณีของการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมเกี่ยวกับการรับนักเรียนเข้าศึกษาในสถาบันของรัฐนั้น ได้มีการตรารัฐบัญญัติว่าด้วยสังคมการศึกษาและวัฒนธรรมปี 2001 ขึ้น ซึ่งกฎหมายดังกล่าวสอดคล้องกับประมวลกฎหมายว่าด้วยการสวัสดิการสังคม (code de la sécurité sociale) ประมวลกฎหมายว่าด้วยการศึกษา (code de l'éducation) เรื่องการกำหนดให้สถาบันการศึกษาสามารถแบ่งสัดส่วนของการรับนักเรียนนักศึกษา โดยอาศัยเขตพื้นที่ที่อยู่อาศัยได้ โดยที่เป็นการรับรองสถานะของนโยบายการจัดเขตพื้นที่การศึกษาในเขตการศึกษาที่ได้รับสิทธิพิเศษ (ZEP)¹³ นโยบายนี้เป็นการให้สิทธิแก่นักเรียนที่มาจากเขตพื้นที่การศึกษาที่เปราะบาง (เช่น พื้นที่ยากจน หรือพื้นที่แออัด) สามารถเข้าศึกษาในสถาบันลำดับต้นของประเทศได้ โดยสถาบันที่เป็นตัวตั้งตัวตีในนโยบายนี้ ได้แก่ สถาบันการศึกษาทางรัฐศาสตร์แห่งกรุงปารีส (Institut d'étude politique de Paris หรือ IEP) การกำหนดมาตรการพิเศษ เช่น การแบ่งสัดส่วนนักศึกษาสามารถทำได้โดย

⁸ คำวินิจฉัยสภาแห่งรัฐเลขที่ CE, Ass., 28 mars 1997, Société Baxter et autres, CC, 29 décembre 2003, loi de finances pour 2004

⁹ คำวินิจฉัยสภาแห่งรัฐเลขที่ CE, 20 novembre 1964, ville de Nanterre

¹⁰ คำวินิจฉัยสภาแห่งรัฐเลขที่ CE, 29 décembre 1997, commune de Genevilliers

¹¹ คำวินิจฉัยสภาแห่งรัฐเลขที่ CE, Sect. 9 avril 1976, Conseil des parents d'élèves des écoles publiques de la mission universitaire et culturelle.

¹² คำวินิจฉัยสภาแห่งรัฐเลขที่ CE, Sect. 26 avril 1985 ข้อพิจารณาเบื้องต้นของกรณีตามคำวินิจฉัยนี้ได้แก่ การแบ่งแยะระหว่างการเลือกปฏิบัติกับการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรม เพราะหากเป็นการใช้เกณฑ์รายได้เพื่อรับนักเรียนยอมเป็นการเลือกปฏิบัติแต่สภาแห่งรัฐไม่ได้ปฏิเสธเรื่องการใช้เกณฑ์รายได้ในการเลือกปฏิบัติแต่ต้องเป็นการใช้เกณฑ์รายได้ของผู้ปกครองในการกำหนดค่าธรรมเนียมการศึกษาที่แตกต่างกันเท่านั้นจะใช้เกณฑ์รายได้มาเป็นมาตรการในการรับนักเรียนไม่ได้ถือว่าไม่เป็นธรรม

¹³ ย่อมาจากคำว่า Zone d'éducation prioritaire อย่างไรก็ตาม คำว่าสิทธิพิเศษนี้ไม่ได้แปลว่าเป็นสิทธิที่ให้แก่กลุ่มคนที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมสูง ในทางตรงกันข้าม คือการให้สิทธิพิเศษกับกลุ่มคนที่เปราะบาง

อาศัยกฎหมายระดับรัฐบัญญัติและคณะตุลาการรัฐธรรมนูญได้มีคำวินิจฉัยว่า การกำหนดสัดส่วนนี้สามารถทำได้โดยกฎหมายและไม่ถือว่าเป็นการเลือกปฏิบัติและไม่ขัดต่อหลักความเสมอภาค¹⁴

การเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมเพื่อลดความเหลื่อมล้ำ หลักการนี้ได้รับอิทธิพลมาจาก affirmative action ของอเมริกา คือการกำหนดมาตรการทางกฎหมายชั่วคราวเพื่อยกระดับบุคคลที่มีสถานะด้อยกว่าบุคคลอื่นเพื่อทดแทนความไม่เท่าเทียม (Soucramanien, 1997, p.906-925.) แต่หลักการดังกล่าวไม่ได้รับการยอมรับในระบบฝรั่งเศสเพราะคณะตุลาการรัฐธรรมนูญได้มีคำวินิจฉัยลงวันที่ 18 พฤศจิกายน 1982 ว่า การกำหนดให้บัญชีรายชื่อผู้สมัครรับเลือกตั้งจะมีเพศเดียวกันเกินกว่าร้อยละ 75 นั้น ขัดต่อหลักความเสมอภาคที่รัฐธรรมนูญรับรอง¹⁵

กล่าวโดยสรุปแล้ว การเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมตามระบบฝรั่งเศสนั้นไม่ได้สนใจถึงการลดความเหลื่อมล้ำแบบระบบอเมริกัน หากแต่เป็นการทำให้ทุกคนสามารถเข้าถึงสิทธิได้อย่างเสมอภาคกันโดยที่คนที่อยู่ในฐานล่างสุดของสังคมสามารถใช้สิทธิได้อย่างเท่าเทียมกับคนที่อยู่ด้านบนของสังคม ทั้งนี้ระบบฝรั่งเศสมักจะไม่ได้มองถึงความไม่เสมอภาคในทางอื่นไม่ว่าจะเป็นทางเศรษฐกิจ สังคม แต่มุ่งเน้นให้คนเสมอภาคกันโดยใช้กลไกทางกฎหมายเพื่อให้บุคคลที่ด้อยความสามารถสามารถใช้สิทธิได้เท่าเทียมกับบุคคลอื่น

ดังที่กล่าวมาข้างต้นว่า ความเสมอภาคอาจเป็นทั้งสิทธิและภาระ ในส่วนที่แล้วได้กล่าวถึงภาคของสิทธิรวมถึงการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมในระบบฝรั่งเศสไปแล้ว ในส่วนนี้จะเป็นการกล่าวถึงภาระและการเลือกปฏิบัติภายใต้หลักความเสมอภาค

การเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมในระบบฝรั่งเศสนั้นสามารถนำมาใช้ในการจำแนกภาระสาธารณะ (charges publiques) ของแต่ละบุคคลได้ กล่าวคือ บุคคลย่อมมีหน้าที่ที่ต้องกระทำต่อรัฐ เช่น การเสียภาษีหรือหน้าที่อื่นๆ ที่รัฐเรียกร้องไม่ว่าจะเป็นการสหรัพย์สินเพื่อจัดทำบริการสาธารณะ เช่น การเวนคืน เป็นต้น ภายใต้หลักความเสมอภาคไม่ได้หมายความว่าบุคคลทุกคนจะต้องรับภาระอย่างเสมอภาคกัน หากแต่ต้องคำนึงถึงปัจจัยต่างๆ ที่ประกอบกันโดยคณะตุลาการรัฐธรรมนูญวินิจฉัยว่าฝ่ายนิติบัญญัติมีอำนาจกำหนดฐานภาษีได้เองโดยคำนึงถึงความเสมอภาคและยังสามารถกำหนดให้มีการจัดเก็บภาษีที่แตกต่างกันโดยคำนึงถึงลักษณะพิเศษของกิจกรรมที่หลากหลายของผู้ใช้แรงงานอิสระได้ และยังสามารถกำหนดอัตราภาษีที่แตกต่างกัน¹⁶ โดยคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมได้เช่นกัน เช่น การกำหนดให้บุคคลมีหน้าที่เสียภาษี โดยกฎหมายจะกำหนดอัตราภาษีไว้โดยอาศัยเกณฑ์รายได้ หากบุคคลมีรายได้พึงประเมินเท่ากันย่อมที่จะเสียภาษีเท่ากัน แต่ไม่ได้หมายความว่าบุคคลที่มีรายได้พึงประเมินเท่ากันจะต้องเสียภาษีเท่ากันเสมอไป รัฐสามารถกำหนดเงื่อนไขต่างๆ ในการลดหย่อนภาษีให้แก่บุคคลที่เข้าเงื่อนไขได้ เช่น การหักค่าลดหย่อนจากบุตรธิดาหรือการหักค่าลดหย่อนจากการเลี้ยงดูบุพการี จะเห็นได้ว่าการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมนั้นถูกนำมาใช้แม้แต่ในการกำหนดภาระสาธารณะของบุคคลด้วยเช่นกัน

¹⁴ Décision n 2001-450 DC du 11 juillet 2001

¹⁵ อย่างไรก็ตามในปี 2000 ได้มีการตราประมวลกฎหมายเลือกตั้งขึ้น โดยในมาตรา 300 ได้กำหนดให้บัญชีรายชื่อของการเลือกตั้งแบบสัดส่วนมีจำนวนเพศของผู้สมัครที่เท่าเทียมกันหรืออย่างน้อยไม่อาจก่อให้เกิดช่องว่างขนาดใหญ่ได้ ถือเป็นการเลี่ยงการละเมิดรัฐธรรมนูญที่ห้ามกำหนดจำนวนแบบตายตัวลงในกฎหมาย (Article L300 Dans les départements où les élections ont lieu à la représentation proportionnelle, chaque liste de candidats doit comporter deux noms de plus qu'il y a de sièges à pourvoir. Sur chacune des listes, l'écart entre le nombre des candidats de chaque sexe ne peut être supérieur à un. Chaque liste est composée alternativement d'un candidat de chaque sexe)

¹⁶ DC, décision n 82-140 28 juin 1982 / DC, décision n 84-184 29 décembre 1984

2. ระบบอเมริกัน

การลดความเหลื่อมล้ำในระบบอเมริกันนั้นจะมีความแตกต่างกับระบบฝรั่งเศสในหลักการบางอย่าง กล่าวคือ ในระบบฝรั่งเศสนั้นจะเน้นไปที่บริการและทรัพยากรของรัฐที่ต้องให้แก่ทุกคนอย่างเสมอภาค แต่ในระบบอเมริกันนั้นเป็นการใช้มาตรการของรัฐเพื่อลดความเหลื่อมล้ำโดยที่ไม่ได้สนใจว่าผลของมาตรการเหล่านั้นสร้างความเสมอภาคหรือไม่

แนวคิดว่าด้วยการลดความเหลื่อมล้ำของอเมริกาหรือที่เรียกว่า affirmative action นั้นเป็นการนำเอากฎหมาย แนวทางปฏิบัติทางการบริหารราชการมาใช้ในการลดความเหลื่อมล้ำ โดยเกิดขึ้นจากนโยบายของฝ่ายบริหารโดยประธานาธิบดี ด้วยการตรากฎหมายว่าด้วยสิทธิพลเมือง (Civil Rights Act) ขึ้น และศาลสูงของสหรัฐได้ตอบรับนโยบายข้างต้นโดยการมีคำวินิจฉัยคดี Regents of University of California V. Bakke 438 US265 ว่าการที่มหาวิทยาลัยสำรองที่นั่งจำนวนร้อยละ 16 ของคณะแพทย์ให้แก่ชนกลุ่มน้อยต่างๆ ถือเป็นการเลือกปฏิบัติที่มุ่งลดความเหลื่อมล้ำ หรือกรณีของการสำรองที่นั่งร้อยละ 50 ให้แก่คนผิวดำ เป็นเรื่องที่สามารถทำได้ เพราะถือเป็นการเลือกปฏิบัติที่มีวัตถุประสงค์ในการต่อสู้กับความไม่เสมอภาคในสีผิว (Wachsmann, 1996, p.224-225)

จะเห็นได้ว่าในระบบอเมริกันและระบบฝรั่งเศสนั้นมีการตีความคำว่าความเสมอภาคที่ต่างกันใน ระบบฝรั่งเศสนั้นจะไม่สามารถกำหนดรายละเอียดปลีกย่อย เช่น เชื้อชาติหรือสีผิวเพื่อใช้มาตรการสนับสนุนได้ คงใช้แต่เพียงข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นเป็นรายกรณีไป ส่วนในระบบอเมริกันนั้นศาลสูงเห็นว่าสามารถกำหนดรายละเอียดปลีกย่อยไม่ว่าจะเป็น เชื้อชาติ สีผิวได้ เพราะเห็นว่ามาตรการต่างๆ เป็นไปเพื่อลดความเหลื่อมล้ำ และเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิต

ประเด็นเกี่ยวกับการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมนั้นในต่างประเทศยังพบข้อถกเถียงมากมายทั้งในแง่ของความต้องการในการเพิ่มสิทธิและในแง่ของการใช้มาตรการจนก่อให้เกิดความไม่เสมอภาคในอีกรูปแบบหนึ่งในประเทศฝรั่งเศสเคยมีความพยายามที่จะเสนอร่างกฎหมายเกี่ยวกับความเสมอภาคทางการเมืองระหว่างบุรุษและสตรี แต่ร่างกฎหมายดังกล่าวได้รับการวินิจฉัยว่าขัดต่อรัฐธรรมนูญ หรือในกรณีของความต้องการในการยกเลิกระบบการรับนักเรียนโดยให้สิทธิพิเศษแก่นักเรียนจากโรงเรียนในเขตการศึกษาที่ได้รับสิทธิพิเศษ โดยให้เหตุผลว่าขัดต่อหลักความเสมอภาคและเกินเลยจากหลักการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมนั้น คณะตุลาการรัฐธรรมนูญกลับไม่เห็นด้วยในประเด็นดังกล่าวและยังยืนยันอีกว่าเป็นการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรม นอกจากกรณีดังกล่าวแล้วประเด็นเกี่ยวกับการเข้าทำงานในหน่วยงานของรัฐถือเป็นสิ่งที่สังคมตะวันตกให้ความสำคัญ โดยที่ในฝรั่งเศสนั้น การเข้าเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐไม่สามารถกีดกันบุคคลโดยอาศัยเชื้อชาติ ศาสนา สีผิวมาเป็นข้อจำกัดได้ (Jouanjan, 2003) ซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกับระบบอเมริกัน

ความเป็นจริงของการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมในยุคปัจจุบัน

ปฏิเสธไม่ได้ว่า แม้แต่ในสังคมตะวันตกที่ให้คุณค่าแก่ความเสมอภาคยังมีการเลือกปฏิบัติปรากฏอยู่ในความเป็นจริง เช่น ในกรณีของสัดส่วนการรับเข้าทำงานของพลเมืองที่ใช้ชื่อ Mohammed มีโอกาสได้งานน้อยกว่าผู้ที่ใช้ชื่อ Michel (Le Figaro, 2015) ถึง 4 เท่า หรือการระบุใน CV ว่านับถือศาสนาอิสลามจะมี

โอกาสให้ได้รับงานน้อยกว่าคริสเตียนถึง 2.5 เท่า แม้ว่ากฎหมายแรงงานและกฎหมายอายุของฝรั่งเศสจะกำหนดห้ามการเลือกปฏิบัติก็ตาม¹⁷ โดยกำหนดโทษทั้งปรับและจำคุกไว้

การเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมในสังคมตะวันตก จึงเป็นเพียงนโยบายของรัฐที่ใช้ในการยกระดับคุณภาพชีวิตและส่งเสริมความเสมอภาคในปริมาณของกิจกรรมของรัฐเท่านั้น หากเป็นกิจกรรมของเอกชนย่อมเป็นเรื่องที่ยากในการที่รัฐจะเข้าไปบังคับใช้มาตรการการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรม เพราะเอกชนมักจะใช้กลไกที่เป็นเงื่อนไขขั้นต่ำในการปฏิบัติตามกฎหมาย นอกจากนี้ เอกชนยังมีข้ออ้างในการที่จะหลีกเลี่ยงการปฏิบัติตามกฎหมายโดยอาศัยเกณฑ์ของการประเมินผลงานของการทำงานเป็นต้น¹⁸

กรณีประเทศไทย

ภายใต้ข้อเท็จจริงที่ว่า ประเทศไทยเป็นประเทศกำลังพัฒนาจึงก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำในชีวิตของประชาชน ซึ่งความเหลื่อมล้ำตรงนี้ได้ผูกยึดติดกับตัวบุคคลเท่านั้น หากแต่ยังโยงไปถึงสถานที่ ภูมิลำเนา หรือเขตการปกครองอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากสิ่งสาธารณูปโภคและจำนวนงบประมาณที่แต่ละพื้นที่ได้รับ (สำนักงบประมาณ, 2560) ความเหลื่อมล้ำนี้เองที่ทำให้เกิดการเคลื่อนตัวของประชากรจากพื้นที่ที่ขาดแคลนสู่พื้นที่ที่สมบูรณ์กว่า เช่น การย้ายถิ่นฐานของแรงงานจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือเข้าสู่กรุงเทพมหานครเพื่อแสวงหาโอกาสในชีวิตที่ดีกว่า เป็นต้น

โอกาสในชีวิตเป็นเรื่องของแต่ละปัจเจกชน แต่โดยสามัญสำนึกของวิญญูชนแล้วย่อมต้องการโอกาสในชีวิตที่ดีกว่าเสมอ ภายหลังจากการปฏิรูปการเมืองการปกครองและประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540 แล้วนั้น หลักความเสมอภาคได้รับการหยิบยกขึ้นมาพูดถึงอย่างกว้างขวางเพราะรัฐธรรมนูญได้กำหนดให้แต่ละบุคคลมี

¹⁷ มาตรา L1132-1 Aucune personne ne peut être écartée d'une procédure de recrutement ou de l'accès à un stage ou à une période de formation en entreprise, aucun salarié ne peut être sanctionné, licencié ou faire l'objet d'une mesure discriminatoire, directe ou indirecte, telle que définie à l'article 1er de la loi n° 2008-496 du 27 mai 2008 portant diverses dispositions d'adaptation au droit communautaire dans le domaine de la lutte contre les discriminations, notamment en matière de rémunération, au sens de l'article L. 3221-3, de mesures d'intéressement ou de distribution d'actions, de formation, de reclassement, d'affectation, de qualification, de classification, de promotion professionnelle, de mutation ou de renouvellement de contrat en raison de son origine, de son sexe, de ses mœurs, de son orientation sexuelle, de son identité de genre, de son âge, de sa situation de famille ou de sa grossesse, de ses caractéristiques génétiques, de la particulière vulnérabilité résultant de sa situation économique, apparente ou connue de son auteur, de son appartenance ou de sa non-appartenance, vraie ou supposée, à une ethnie, une nation ou une prétendue race, de ses opinions politiques, de ses activités syndicales ou mutualistes, de ses convictions religieuses, de son apparence physique, de son nom de famille, de son lieu de résidence ou de sa domiciliation bancaire, ou en raison de son état de santé, de sa perte d'autonomie ou de son handicap, de sa capacité à s'exprimer dans une langue autre que le français. ประมวลกฎหมายอาญามาตรา 225-1 Constitue une discrimination toute distinction opérée entre les personnes physiques à raison de leur origine, de leur sexe, de leur situation de famille, de leur grossesse, de leur apparence physique, de leur patronyme, de leur état de santé, de leur handicap, de leurs caractéristiques génétiques, de leurs mœurs, de leur orientation ou identité sexuelle, de leur âge, de leurs opinions politiques, de leurs activités syndicales, de leur appartenance ou de leur non-appartenance, vraie ou supposée, à une ethnie, une nation, une race ou une religion déterminée. Constitue également une discrimination toute distinction opérée entre les personnes morales à raison de l'origine, du sexe, de la situation de famille, de l'apparence physique, du patronyme, de l'état de santé, du handicap, des caractéristiques génétiques, des mœurs, de l'orientation ou identité sexuelle, de l'âge, des opinions politiques, des activités syndicales, de l'appartenance ou de la non appartenance, vraie ou supposée, à une ethnie, une nation, une race ou une religion déterminée des membres ou de certains membres de ces personnes morales.

¹⁸ ในปี 2006 ได้มีการประกาศใช้รัฐบัญญัติว่าด้วยการลดความไม่เสมอภาคในการทำงานโดยกำหนดให้บริษัทที่มีคนงานตั้งแต่ 20 คนขึ้นไปรับคนพิการเข้าทำงานในอัตราร้อยละ 6

สิทธิเสมอภาคกัน ชายและหญิงต่างเสมอภาคกัน นอกจากนี้ยังกำหนดให้รัฐสามารถเลือกปฏิบัติต่อบุคคลได้ เช่นกัน หมายความว่ากฎหมายไทยยอมรับให้รัฐสามารถที่จะเลือกปฏิบัติต่อบุคคลได้ หากมองในแง่ของ รูปธรรมจะพบว่า รัฐไทยให้ความสำคัญกับการลดความเหลื่อมล้ำโดยใช้ทุกกลไกที่มีไม่ว่าจะเป็นมาตรการใน ระบบฝรั่งเศส เช่น การตราพระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ.2558 ซึ่งมีบทบัญญัติว่าด้วยการ ตรวจสอบการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ ซึ่งไม่ได้ใช้แต่กับเพียงหน่วยงานของรัฐเท่านั้นแต่ยัง ครอบคลุมไปถึงหน่วยงานของเอกชนด้วย หรือพระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ พ.ศ.2550 ซึ่งมีเนื้อความเกี่ยวกับการเลือกปฏิบัติอย่างเดียวกัน หรือการลดความเหลื่อมล้ำโดยใช้ระบบ อเมริกัน เช่น นโยบายรถเมล์ รถไฟฟ้า เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริงนั้นยังมีความลักลั่นกันในทางปฏิบัติโดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับการเข้างาน ในหน่วยงานของรัฐ เช่น ในกรณีของนายศิริมิตร บุญมูล ทนายความผู้มีกายพิการอันเกิดจากโรคโปลิโอได้ทำ การสมัครเข้าสอบบรรจุเป็นข้าราชการอัยการ ประจำปี 2544 แต่คณะอนุกรรมการพิจารณาคุณสมบัติของ ผู้สมัครสอบคัดเลือกเป็นอัยการบรรยายไว้ คือ "รูปร่างพิการ เดินขาเกะเขลาง ก้ามเนื้อแขนลีบจนถึงปลายมือ ทั้งสองข้าง ก้ามเนื้อขาลีบจนถึงปลายเท้าทั้งสองข้าง กระดูกสันหลังคด ได้รับการผ่าตัดตามเหล็กที่กระดูกสัน หลังไว้เพื่อให้หลังทั้งสองข้างเท่ากัน" ด้วยเหตุดังกล่าวนายศิริมิตร จึงถูกพิจารณาว่าไม่มีสิทธิสอบคัดเลือก นายศิริมิตรจึงได้ทำการฟ้องร้องเป็นคดีต่อศาลรัฐธรรมนูญว่าพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการฝ่ายอัยการ พ.ศ.2538 ขัดต่อรัฐธรรมนูญเพราะเป็นการเลือกปฏิบัติต่อบุคคล แต่ศาลรัฐธรรมนูญในขณะนั้นวินิจฉัยว่า "การรับสมัครสอบคัดเลือก นอกจากจะพิจารณาถึงความรู้ ความสามารถแล้ว ยังต้องพิจารณาสุขภาพของ ร่างกายและจิตใจว่ามีความสมบูรณ์ สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ และมีบุคลิกลักษณะที่ดีพอที่จะเป็นข้าราชการ อัยการ" พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการฝ่ายอัยการ พ.ศ.2538 ไม่เป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมตาม รัฐธรรมนูญ มาตรา 30 แต่อย่างใด ในทางกลับกันกลับกลายเป็นศาลปกครองสูงสุดที่ได้มีคำวินิจฉัยให้เพิก ถอนมติของ กอ. ในเรื่องดังกล่าวเพราะขัดต่อหลักความเสมอภาคและเป็นการเลือกปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม¹⁹ นอกจากนี้กรณีของกายพิการแล้วประเด็นของบุคคลผู้ข้ามเพศยังเป็นเรื่องที่สังคมไทยใช้การเลือกปฏิบัติ ค่อนข้างมาก เช่น การกีดกันบุคคลผู้ข้ามเพศเข้ามาเป็นอาจารย์หรือครู โดยอ้างถึงความไม่เหมาะสมหรือการ ห้ามนักศึกษาข้ามเพศเข้าฝึกสอนในโรงเรียนชายล้วน เป็นต้น (ปกรณ์ รัตนทรัพย์ศิริ, 2555) จะเห็นได้ว่าแม้ จะมีบทกฎหมายที่รับรองการห้ามการเลือกปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมและมีการกำหนดให้ใช้มาตรการเลือกปฏิบัติที่ เป็นธรรมได้แล้วนั้นแต่ในความเป็นจริง ยังปรากฏการเลือกปฏิบัติเพราะเหตุแห่งเพศ สภาพร่างกายอยู่ใน สังคมไทย

สิ่งที่กล่าวมาข้างต้นนั้นไม่ได้หมายความว่าประเทศไทยจะพบเจอแต่การเลือกปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม เท่านั้น หากแต่ยังมีการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมแบบรูปธรรมให้เห็นมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็น การจัดทำช่องทาง พิเศษเพื่อบริการคนพิการหรือผู้ที่บกพร่องทางความสามารถ เป็นต้น

นโยบายเกี่ยวกับการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมนั้นยังต้องอาศัยกลไกทางกฎหมายในการทำให้สามารถใช้ บังคับได้จริง ไม่ว่าจะเป็นนโยบายที่สนับสนุนกลุ่มอาชีพ กลุ่มผู้ด้อยสมรรถภาพ หรือกลุ่มผู้ด้อยโอกาสในทาง อื่น เช่น การดำเนินนโยบายหนึ่งอำเภอหนึ่งทุน ซึ่งไม่ได้เปิดโอกาสเป็นการทั่วไปแก่บุคคล หากแต่เป็นการให้ การสนับสนุนนักเรียนได้รับเงินทุนเพื่อไปศึกษาต่อในระดับปริญญาตรีในต่างประเทศโดยใช้เกณฑ์รายได้เป็น เกณฑ์ในการแบ่ง หรือแม้แต่นโยบายเกี่ยวกับกองทุนให้กู้ยืมเพื่อการศึกษา ซึ่งใช้เกณฑ์รายได้ในการให้ความ ช่วยเหลือ เป็นต้น

¹⁹ คำพิพากษาศาลปกครองสูงสุดที่ อ.142/2547

อย่างไรก็ตามการใช้นโยบายหรือมาตรการเกี่ยวกับการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมนั้น ไม่ได้มีจุดประสงค์ เพื่อให้กลุ่มบุคคลบางกลุ่มได้รับอภิสิทธิ์ที่เหนือกว่าเสมอไป หากแต่เป็นการสนับสนุนสนับสนุนให้กลุ่มบุคคลนั้นสามารถใช้สิทธิได้อย่างเสมอภาคกันและสามารถเป็นกลไกหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นว่านโยบายของรัฐนั้นลดความเหลื่อมล้ำได้จริง โดยที่ไม่จำเป็นจะต้องเป็นนโยบายเกี่ยวกับการสนับสนุนด้านการศึกษาเท่านั้น โดยอาจเป็นการให้การสนับสนุนในด้านอื่นๆ เช่น การจัดปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานทางคมนาคม การลดต้นทุนในการดำเนินชีวิตไม่ว่าจะเป็น รถเมล์ฟรี รถไฟฟ้าฟรี เป็นต้น

ข้อพิจารณาที่สำคัญคือต้องไม่พยายามทำให้มาตรการการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมกลายเป็นกิจกรรมสังคมสงเคราะห์ (donation) เพราะกิจกรรมสังคมสงเคราะห์นั้นไม่ใช่วัตถุประสงค์และแนวทางของการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรม แต่เป็นเพียงการให้ความช่วยเหลืออย่างชั่วคราวโดยอาศัยศีลธรรมส่วนตัวเท่านั้น ซึ่งไม่เกี่ยวกับการกิจของรัฐและยังเป็นการตอกย้ำถึงความไม่เท่าเทียมกันในสังคมมากขึ้น

บทส่งท้าย ว่าด้วยการลดความเหลื่อมล้ำโดยการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรม

ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นในสังคมไทยนั้นมีหลายรูปแบบตั้งแต่ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม การศึกษา สาธารณสุข เราไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นจริงเป็นผลโดยตรงมาจากโอกาสในชีวิตที่ไม่เท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะเป็นโอกาสในชีวิตอันเกิดจากต้นกำเนิดหรือชาติตระกูล โอกาสในการเข้าถึงการศึกษา โอกาสในการเข้าถึงทรัพยากร เป็นต้น

สำหรับประเทศไทยการเลือกใช้มาตรการใดมาตรการหนึ่งเพื่อลดความเหลื่อมล้ำอาจถือเป็นเรื่องที่สุดโต่งจนเกินไป และสังคมอาจตั้งคำถาม หรือไม่อาจจับได้ การลดความเหลื่อมล้ำและเพิ่มโอกาสในชีวิตของประชาชนที่หลากหลายในประเทศนั้นอาจต้องใช้วิธีการที่แตกต่างกันโดยอาศัยเทคนิคในการจัดแบ่งหลายทาง ไม่ว่าจะเป็น เทคนิคทางเศรษฐศาสตร์ เทคนิคทางสังคมศาสตร์ หรือเทคนิคทางรัฐศาสตร์ คำถามที่สำคัญที่สุดในการลดความเหลื่อมล้ำ ณ ปัจจุบันคือ จะทำอย่างไรให้ช่องว่างของความเหลื่อมล้ำลดลงโดยที่คนในสังคมสามารถรับได้ หากตอบแบบที่รัฐโซกล่าวไว้คือ ต้องใช้กฎหมายซึ่งเป็นกำลังบังคับที่สังคมยอมรับและบังคับได้จริง แต่กฎหมายแบบไหนที่คนในสังคมถึงจะยอมรับได้ คำตอบที่เป็นไปได้มากที่สุดในระยะบอการปกครองในปัจจุบันคงได้แก่ กฎหมายที่ตราภายใต้ระบอบประชาธิปไตยเพราะกฎหมายถือเป็นเจตจำนงร่วมกันของประชาชน

ไม่ว่าจะเป็นการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรม (positive discrimination) หรือการใช้มาตรการเพื่อลดความเหลื่อมล้ำ (affirmative action) ก็ตาม ต้องอาศัยกลไกทางกฎหมายเป็นเครื่องมือเสมอ เช่น การใช้นโยบาย 30 บาทรักษาทุกโรคนั้น ถือเป็นการทำงานให้บุคคลที่อยู่ในสถานะทางเศรษฐกิจที่ด้อยกว่าสามารถเข้าถึงบริการทางสาธารณสุขได้เท่าเทียมกับบุคคลที่อยู่เหนือกว่าผ่านทางพระราชบัญญัติหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ.2545 หรือการกำหนดให้การศึกษาภาคบังคับพร้อมกับการออกนโยบายเรียนฟรี 15 ปี โดยอาศัยอำนาจของหัวหน้า คสช. ตามมาตรา 44 นั้นก็ถือได้ว่าเป็นการลดช่องว่างของความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากฎหมายจะมีบทบัญญัติที่ชัดเจนในการลดความเหลื่อมล้ำ แต่ในทางปฏิบัติกลับพบปัญหามากมายเช่น การสนับสนุนให้คนพิการสามารถทำงานได้อย่างเท่าเทียมกับบุคคลอื่นนั้น โดยหลักการของกฎหมายต้องการให้คนพิการไม่รู้สึกรู้สึว่าเป็นภาระและสามารถเลี้ยงตัวเองได้ แต่เมื่อย้อนมาดูสภาพความเป็นจริง การที่คนพิการจะสามารถออกไปทำงานเช่นเดียวกับคนปกติได้นั้น จำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนจาก

รัฐในหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นระบบการขนส่งสาธารณะ การรักษาความปลอดภัย เป็นต้น แต่รัฐไม่สามารถเข้ามาสนับสนุนในส่วนนี้ได้ จึงเป็นหน้าที่ของคณาพิการเองที่ต้องเรียกร้องและต่อสู้เพื่อให้สิทธิตามกฎหมายเกิดขึ้นจริง เช่น ในกรณีของคำสั่งศาลปกครองสูงสุดหมายเลขแดงที่ อ.650/2557 เรื่องให้ กรุงเทพมหานครติดตั้งลิฟท์และสิ่งอำนวยความสะดวกอื่นให้แล้วเสร็จภายใน 1 ปี ซึ่งการบังคับให้สถานีรถไฟฟ้าต้องมีลิฟท์โดยสารสำหรับคนพิการนั้นถือเป็นการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมอย่างหนึ่ง

การเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมในสังคมไทยอาจไม่ใช่คำตอบสุดท้ายของการลดความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นจริงในสังคมเพราะการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมนั้นจะมีประสิทธิภาพในรัฐที่ใช้ระบอบการปกครองแบบเสรีประชาธิปไตยเท่านั้น หากข้อเท็จจริงของสังคมไทยนั้นกลับแตกต่างแม้ว่าจะใช้ชื่อว่าประชาธิปไตยก็ตาม แต่เนื้อแท้แล้วยังมีการรวมศูนย์อำนาจการตัดสินใจไว้ที่คนเพียงไม่กี่กลุ่ม ดังนั้นมาตรการที่ออกมาเพื่อสนับสนุนการลดความเหลื่อมล้ำ ไม่ว่าจะเป็นการใช้นโยบายหรือการเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมอาจไม่ประสบความสำเร็จเพราะไม่ได้รับการยอมรับจากคนในสังคม และเป็นเพียงมาตรการที่ฉาบฉวยชั่วคราวเท่านั้น ดังจะเห็นได้จากหลายนโยบายที่ผ่านมาไม่ว่าจะเป็น การอุ้มกลุ่มอาชีพ เช่น การประกันราคาสินค้า หรือรับจำนำพืชผล หรือการอัดฉีดทรัพยากรโดยปราศจากการวางแผน เป็นต้น

ดังนั้นสิ่งที่ต้องทบทวนใหม่ในประเทศไทยคือ ความเหลื่อมล้ำที่มีอยู่นั้นเกิดจากปัจจัยอะไรบ้างและจะใช้มาตรการใดในการแก้ไขเพื่อลดความเหลื่อมล้ำดังกล่าว และจะอย่างไรถึงจะสามารถลดการเลือกปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมเพื่อใช้การเลือกปฏิบัติที่เป็นธรรมในการลดความเหลื่อมล้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพและเกิดความสอดคล้องประสานระหว่างสมาชิกในสังคม

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

นิสาพร วัฒนศัพท์, ฐานิดา บุญวรโรจน์ และ ศิวาภรณ์ ไชยเจริญ. (2559). *ช่วงชั้นทางสังคม ความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม และ การอธิบายถึงความเป็นประชากรกลุ่มเปราะบางในสังคม*. วารสารวิจัยระบบสาธารณสุข, 10 (4), หน้า 362-376.

ปกรณ รัตนทรัพย์ศิริ (2555). เกียรติที่เล็งยื่นรมา.ศธ.อุ้มเพศที่สามฝึกสอนได้. Retrieved 11 June 2017 from <http://news.voicetv.co.th/thailand/40940.html>

สมคิด เลิศไพฑูรย์. (2543). *หลักความเสมอภาค*. วารสารนิติศาสตร์, 30 (2), หน้า 161-164.

สำนักงานประมาณ (2560). *แผนการจัดสรรงบประมาณรายจ่ายประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2560*. Retrieved 11 June 2017 from http://www.bb.go.th/budget/budget_province/province_bud60/index.html

หลวงประดิษฐมนูธรรม.(2526). *คำอธิบายกฎหมายปกครอง ในประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชนของปรีดี พนมยงค์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ภาษาต่างประเทศ

Abel, Thomas. (1993). *Lifestyle or Lebensführung?: Critical Remarks on the Mistranslation of Weber's "Class, Status, Party"*. The Sociological Quarterly, 34 (3), p.551-556.

Bachofen B. and Bernardi B. (2008). *ROUSSEAU. Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*. Paris: Flammarion.

Boudon, Raymond. (1973). *L'inégalité des chances, La mobilité sociale dans les sociétés industrielles*. Paris: Armond Colin.

Boudon, Raymond., Cuin, Charles Henri and Massot, Alain. (2000). *L'axiomatique de l'inégalité des chances*. Paris: L'Harmattan.

Bourdieu, Pierre and Passeron, Jean-Claude (1964). *Les héritiers: Les étudiants et la culture*. Paris: Les Editions de Minuit.

Bourdieu, Pierre and Passeron, Jean-Claude (1970). *La reproduction: Eléments pour une théorie du système d'enseignement*. Paris: Les Editions de Minuit.

Brodiez-Dolino, Axelle. (2016). Le concept de vulnérabilité. Retrieved 20 January 2017 from <http://www.laviedesidees.fr/Le-concept-de-vulnerabilite.html>

Burroughs, John. (1915). Life and Chance. *The North American Review*, 202 (717), p.226-238.

Calinescu, Bogdan. (2013). L'inégalité des chances. Retrieved 10 November 2016 from <https://www.contrepoints.org/2013/04/16/121686-linegalite-des-chances>

Calvès, Gwénaële. (2004). *La Discrimination Positive «Que sais-je?»*. Paris: PUF.

- Cangemi, Joseph P. (1967). Life-Chances: A comment on the dynamics of education and money. *The Journal of Negro Education*, 36 (4), p.424-427.
- Centre for Social Justice. (2012). *Rethinking Child Poverty*. London: Centre for Social Justice.
- Cockerham, William C. (1999). *Health and Social Change in Russia and Eastern Europe*. New York/London: Routledge.
- Conley, Dalton and Bennett, Neil G. (2000). Is Biology Destiny? Birth Weight and Life Chances. *American Sociological Review*, 65 (3), p.458-467.
- Dahrendorf, Ralf. (1979). *Life Chances: Approaches to Social and Political Theory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Daston, Lorraine. (2008). *Life, Chance and Life Chances*. *Daedalus*, 137 (1), p.5-14.
- Duncan, Greg J. et al. (1998). How much does childhood poverty affect the life chances of children?. *American Sociological Review*, 63 (3), p.406-423.
- Figaro (8 October 2015). En France, Mohammed a quatre fois moins de chances d'être recruté que Michel. Retrieved 11 June 2017 from <http://www.lefigaro.fr/actualite-france/2015/10/08/01016-20151008ARTFIG00364-en-france-mohammed-a-quatre-fois-moins-de-chances-d-etre-recrute-que-michel.php>
- Fourcade, Marion and Healy, Kieran. (2013). Classification situations: Life-chances in the neoliberal era. *Accounting, Organization and Society*, 38, p.559-572.
- Gerth, H. Heinrich. and Mills, C. Wright (eds. and trans.) (1946). *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press.
- Harker, Lisa. (2006). *Chance of a lifetime: The impact of bad housing on children's lives*. London: Shelter.
- Hout, Michael. (2013). Social Mobility: What We Know So Far. Retrieved 13 June 2017 from http://sites.nationalacademies.org/cs/groups/dbassesite/documents/webpage/dbasse_083967.pdf
- Kitchen, Brigitte. (2005). *Life-Chance Guarantees: A new agenda for social policy*. Toronto: Centre for Social Justice
- Levade, Anne. (2004). Discrimination positive et principe d'égalité en droit français. *Pouvoirs*, 111, (4), p. 55-71.
- Levin, Henry M. (1975). Education, Life chances, and the Courts: The role of social science evidence. *Law and Contemporary Problems*, 39 (2), p.217-240.
- Mackert, Jürgen. (2010). Opportunitätsstrukturen und Lebenschancen. *Berliner Journal für Soziologie*, 20 (3), p.401-420.
- Mechanic, David and Tanner, Jennifer. (2007). Vulnerable People, Groups, And Populations: Societal View. *Health Affairs*, 26 (5), p.1220-1230.

- Melin-Soucramanien, Ferminand. (1997). Les adaptations du principe d'égalité à la diversité des territoires, *RFDA*, 5, p. 906-925.
- Olivier, Jouanjan. (2003). Égalité. In: Alland, Denis and Rials, Stéphane (eds.). *Dictionnaire de la culture juridique*. Paris: PUF-Lamy.
- Pells, Kirrily. (2010). *Inequalities, Life Chances and Gender*. Retrieved 14 June 2017 from <http://www.younglives.org.uk/what-we-do/our-policy-work>.
- Rawls, John. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Richardson, Robin. (2012). *Changing Life Chances: Practical projects and endeavours in schools*. Sterling: Derbyshire County Council and Trentham Books.
- Ritzman, Rosemary L. and Tomaskovic-Devey, Donald. (1992). Life Chances and Support for Equality and Equity as Normative and Counternormative Distribution Rules. *Social Forces*, 70 (3), p.745-763.
- Rousseau, Jean-Jacques. (1754). *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*. Retrieved 5 June 2017 from http://classiques.uqac.ca/classiques/Rousseau_jj/discours_origine_inegalite/origine_inegalite.html
- Rousseau, Jean-Jacques. (1762). *Du contrat social ou Principes du droit politique*. Retrieved 1 June 2017 from http://classiques.uqac.ca/classiques/Rousseau_jj/contrat_social/Contrat_social.pdf
- Smith, Amy. (2013). *Developing New National Data on Social Mobility: A Workshop Summary*. Washington D.C.: The National Academies Press.
- Svallfors, Stefan. (ed.) (2005). *Analyzing Inequality: Life Chances and Social Mobility in Comparative Perspective*. Stanford: Stanford University Press.
- Troger, Vincent. (2012). Bourdieu et l'école: la démocratisation désenchantée. *scienceshumaines Hors-série numéro 15 (février-mars)*. Retrieved 10 November 2016 from http://www.scienceshumaines.com/articleprint2.php?lg=fr&id_article=14187.
- Vedel, Georges. (1990). L'égalité. *La déclaration des droits de l'homme et du citoyen de 1789. Ses Origines, Sa pérennité*. Paris: La Documentations Française.
- Villeneuve, Baptiste. (2006). La discrimination positive: Une présentation. *Vie Sociale*, 3 (3), p. 39-48.
- Wachsmann, Patrick. (1996). *Libertés publiques*. Paris: Dalloz
- Wagmiller, Robert L., Jr. et al. (2006). The Dynamics of Economic Disadvantaged and Children's Life Chances. *American Sociological Review*, 71 (5), p.847-866.

Weatherford, Roy C. (1983). Defining the Least Advantaged. *The Philosophical Quarterly*, 33 (130), p.63-69.

Wright, Erik Olin. (ed.). (2005). *Approaches to Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Zimmer, Basil G. and Fulton, John. (1980). Size of Family, Life Chances, and Reproductive Behavior. *Journal of Marriage and Family*, 42 (3), p.657-670.

การเมืองของการเปลี่ยนผ่าน
(Politics of Transition)

สื่อทางเลือกออนไลน์ กับการพัฒนาการเมืองภาคประชาชน เพื่อเปลี่ยนผ่านประชาธิปไตยสู่ความยั่งยืน ศึกษาเปรียบเทียบกรณีประเทศเมียนมาร์ และประเทศมาเลเซีย

บุญวันต์ จิตประคอง และ เฉลิมชัย โชติสุทธิ¹
วิทยาลัยการจัดการเพื่อการพัฒนา มหาวิทยาลัยทักษิณ
E-Mail : punyawan.umdc@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการชิ้นนี้เป็นงานเขียนวิเคราะห์เชิงคุณภาพที่มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาบทบาทของสื่อทางเลือกออนไลน์ที่มีอิทธิพลสำคัญต่อการพัฒนาการเมืองภาคประชาชน และการส่งเสริมประชาธิปไตยให้เกิดความยั่งยืน โดยศึกษาวิเคราะห์จากสื่อทางเลือกออนไลน์ที่มีบทบาทในประเทศเมียนมาร์ และประเทศมาเลเซีย อันนำมาสู่การเลือกใช้สื่อทางเลือกออนไลน์ในการตรวจสอบ ใฝ่ระวัง ต่อรอง และต่อต้านกับการดำเนินการที่ไร้ความชอบธรรมของรัฐบาล ผลการศึกษาพบว่า สื่อทางเลือกออนไลน์ประเภทเว็บไซต์และเฟสบุ๊กของประเทศเมียนมาร์และมาเลเซีย เป็นสื่อที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างพื้นที่สาธารณะ และสนับสนุนให้เกิดบรรยากาศทางสังคมที่เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น ทั้งในลักษณะของการสร้างพื้นที่ในการสื่อสารและการเป็นปากเสียงในการเรียกร้องสิทธิ เสรีภาพ และความเท่าเทียมที่หลากหลายมิติ อันส่งเสริมให้เกิดสำนึกความเป็นพลเมืองในเชิงของการมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น ซึ่งถือเป็นหนึ่งในองค์ประกอบที่สำคัญของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม โดยเฉพาะในประเทศที่มีลักษณะเป็นพหุสังคมทางเชื้อชาติอย่างประเทศเมียนมาร์และมาเลเซียที่สื่อกระแสหลักมักถูกครอบงำและผูกขาดจากรัฐบาลที่มีลักษณะแบบอำนาจนิยม ทั้งในรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาที่ตอบสนองความต้องการของตนเอง ปลุกกระตормสร้างชาตินิยมและกีดกันชาติพันธุ์กลุ่มอื่นๆ ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้สื่อทางเลือกออนไลน์ถูกนำมาใช้ในการโจมตีและปลุกกระตормให้เกิดการต่อต้านฝ่ายรัฐบาล หรือฝ่ายตรงกันข้ามทางการเมือง ตลอดจนถูกนำมาใช้เพื่อครอบงำหรือสร้างความบาดหมางให้เกิดขึ้นระหว่างกลุ่มเชื้อชาติกลุ่มต่างๆ ที่อยู่ภายใต้สังคมนการเมืองเดียวกัน

คำสำคัญ: สื่อทางเลือกออนไลน์ การเมืองภาคประชาชน ประชาธิปไตย เมียนมาร์ มาเลเซีย

¹ บุญวันต์ จิตประคอง (ผู้เขียนหลัก) และ เฉลิมชัย โชติสุทธิ (ผู้เขียนร่วม) วุฒิการศึกษา : รัฐศาสตรมหาบัณฑิต (การปกครอง) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Alternative Online Media with Development of the People's Politics for Transition to Sustainable Democracy : A Case Study of Myanmar and Malaysia

Abstracts

This article was a qualitative analysis research aiming to study the roles of alternative online media having significant influence on the development of the people's politics and encouraging sustainable democracy. The study of this article was conducted by analyzing alternative online media in Myanmar and Malaysia that led to the use of this media to inspect, monitor, negotiate, and counteract the government's injustice. The study found that alternative online media, especially website and Facebook types in Myanmar and Malaysia, were important media for creating public space and promoting a more democratic social atmosphere. This alternative online media provided a space for communication and a voice in the diversity of rights, freedoms, and equality. Moreover, it caused a sense of freedom of expression, which was one of the important elements of participatory democracy, in the citizen. In plural society countries such as Myanmar and Malaysia, especially, the mainstream media was dominated by monopoly power for presenting content meeting their own needs to inciting nationalism and racism. As a result, alternative online media was used to attack and to incite anti-government campaigns or political opponents as well as it was used to dominate or to create a feud between racial groups that belong to the same political society.

Keywords : Alternative Online Media, People's Politics, Myanmar, Malaysia

1. บทนำ

ในสังคมปัจจุบันที่ดำรงอยู่ท่ามกลางความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการสื่อสาร ซึ่งเป็นยุคที่ประชาชนสามารถรับรู้ข่าวสารได้มากขึ้นกว่าในอดีตที่ผ่านมา การจะปิดบังข้อเท็จจริงต่างๆ หรือเป็นการสื่อสารด้านเดียวที่ปราศจากการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น และปิดกั้นโอกาสในการโต้ตอบจากประชาชนโดยปราศจากการให้ความสำคัญกับผู้รับสารจึงเป็นสิ่งที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ กระบวนการสื่อสารแบบสองทางจึงเข้ามามีบทบาทสำคัญในการสร้างความเท่าเทียมให้เกิดขึ้นกับผู้ส่งสาร และผู้รับสาร โดยเฉพาะการเป็นพื้นที่สาธารณะที่ทุกคนสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการแสดงออกทางความคิดเห็นในมิติต่างๆ ได้อย่างอิสระเสรีมากขึ้น โดยรูปแบบการสื่อสารดังกล่าวได้กลายมาเป็นเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในด้านต่างๆ ตามมามากมาย ไม่ว่าจะเป็นด้านสังคมการเมือง ด้านเศรษฐกิจ ด้านชีวิตความเป็นอยู่ รวมไปถึงทัศนคติความคิดเห็นของประชาชนก็มีการเปลี่ยนแปลงไปด้วย อย่างไรก็ตามแม้ว่าสื่อจะมีพัฒนาการก้าวหน้าไปมากเพียงไร แต่ปฏิเสธไม่ได้ว่ายังมีสื่อมวลชนจำนวนมากที่ยังคงมีข้อจำกัดในเรื่องเสรีภาพในการนำเสนอข่าวสารของสื่อ ไม่ว่าจะเป็นข้อจำกัดที่เกิดขึ้นจากอำนาจของรัฐ หรือข้อจำกัดในการนำเสนอข่าวของสื่อสิ่งพิมพ์ที่อยู่ในอำนาจของนายทุนเจ้าของกิจการก็ตาม ส่งผลให้สื่อมวลชนที่ประสบกับปัญหาในลักษณะดังกล่าวไม่สามารถที่จะทำหน้าที่ “สื่อ” ของ “มวลชน” ได้อย่างแท้จริง หรืออาจกล่าวได้อีกนัยยะหนึ่งว่า สื่อมวลชนเองก็ไม่สามารถที่จะทำหน้าที่เป็นกระบอกเสียงให้กับประชาชนได้อย่างสมบูรณ์ (ตันแคน แมคคาร์โก, รมย์มาศ โบว์ร่า, 2539 : 42-43)

ดังนั้นท่ามกลางความเจริญทางเทคโนโลยีสารสนเทศในยุคปัจจุบัน ที่เทคโนโลยีทางการสื่อสารได้พัฒนารุดหน้าไปอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นการเกิดช่องทางสื่อสารใหม่ๆ เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะการสื่อสารผ่านเครือข่ายสังคมออนไลน์อย่างอินเทอร์เน็ต เฟสบุ๊ก ทวิตเตอร์ บล็อกต่างๆ และรวมไปถึงสื่อมวลชนประเภทอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นสื่อสิ่งพิมพ์ประเภทต่างๆ ที่มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไป โดยที่สื่อประเภทดังกล่าวได้กลายมาเป็นเครื่องมือทางการสื่อสารที่สำคัญซึ่งเข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมพัฒนาการทางสังคมให้เป็นไปในรูปแบบประชาธิปไตยที่มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น เพราะการใช้สื่อใหม่ที่หลากหลายนับว่าเป็นการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมหรือใช้สิทธิและเสรีภาพในการแสดงออกทางความคิดเห็นผ่านการเข้ามามีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเพิ่มมากยิ่งขึ้น การสื่อสารผ่านสื่อมวลชนในสังคมยุคปัจจุบัน ประชาชนจึงไม่ได้อยู่ในฐานะเป็นผู้รับสารฝ่ายเดียวอีกต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ประชาชนสามารถใช้ศักยภาพที่ตนมีในการแสดงออกถึงข้อเรียกร้อง ความต้องการ และความคิดเห็นทางการเมืองต่างๆ ได้อย่างไม่มีข้อจำกัด ซึ่งเป็นไปตามสิทธิ และเสรีภาพที่เขาพึงมีในบรรยากาศทางสังคมที่เป็นประชาธิปไตย (วิภา อุตมฉันท, 2544 : 164-171) อันเป็นสังคมเปิดที่ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ โดยใช้สื่อเป็นเครื่องมือทางการสื่อสารหรือแสดงความคิดเห็นที่เกี่ยวข้องกับการเมืองได้อย่างไม่จำกัด

2. บทบาทของสื่อทางเลือกลงออนไลน์กับการพัฒนาการเมืองภาคประชาชนและการส่งเสริมประชาธิปไตยให้เกิดความยั่งยืนในประเทศเมียนมาร์

อาจกล่าวได้ว่าพัฒนาการการก่อตัวของสื่อมวลชนในรูปแบบของสื่อทางเลือกของประเทศเมียนมาร์นั้นเกิดขึ้นมาจากเหตุการณ์การประท้วงครั้งใหญ่ในเมียนมาร์เมื่อปี 1988 กล่าวคือ เหตุการณ์ 8-8-88 (วันที่ 8 สิงหาคม 1988) ที่เกิดปรากฏการณ์ประชาชนนับแสนมาเดินขบวนประท้วงในกรุงย่างกุ้งเพื่อโค่นล้มรัฐบาลเผด็จการภายใต้การควบคุมของนายพลเนวินที่ได้ใช้อำนาจของตนในทางที่ไม่ชอบธรรมในการกระทำ

การกดขี่ข่มเหงควบคุมประชาชนแบบเผด็จการมากกว่า 26 ปี (สาละวินนิวส์ออนไลน์, 2560 : ออนไลน์) โดยช่วงระยะเวลาดังกล่าวถือได้ว่าอยู่ภายใต้ความมืดมนของวงการสื่อสารมวลชนที่เกิดภาวะหยุดชะงักภายในประเทศเมียนมาร์ และที่สำคัญเมื่อพิจารณาถึงตัวบทกฎหมายจะพบว่า ไม่มีกฎหมายใดที่รับรองในประเด็นทางด้านเสรีภาพสื่อสารมวลชน ส่งผลให้การเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร และการแสดงออกทางความคิดเห็นของสื่อทุกประเภทแทบจะไม่มีพื้นที่ให้กระทำการต่างๆ เหล่านี้ได้เลย ที่สำคัญในปี 1962 รัฐบาลเมียนมาร์ได้ประกาศใช้กฎหมายบังคับให้โรงพิมพ์ และผู้จัดพิมพ์หนังสือทุกชนิดต้องจดทะเบียน และส่งต้นฉบับให้กับคณะกรรมการตรวจสอบสื่อ อย่างไรก็ตาม แม้สังคมจะตั้งเครียดอันเนื่องมาจากการควบคุมในทุกด้าน แต่ก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคกับความต้องการในการเรียกร้อง หรือสะท้อนให้เห็นเป้าประสงค์ที่ต้องการให้สื่อสารมวลชนได้รับการรับรองในมิติของสิทธิและเสรีภาพ เห็นได้ชัดจากการที่นักสื่อสารมวลชนในเมียนมาร์ โดยเฉพาะกลุ่มหนังสือพิมพ์ที่ได้ร่วมกันก่อตั้ง The Burma Press Council (BPC) (สุภัตรา ภูมิประภาส, 2556 : 10) ด้วยความประสงค์ที่ต้องการจะรักษาเสรีภาพของสื่อสารมวลชนเอาไว้ แต่กระนั้นก็เกิดการตอบโต้กลับมาจากรัฐบาล เห็นได้จากการกระทำการของรัฐบาลเนวินในช่วงเวลาต่อมาที่ได้สั่งการให้ปิด The Nation ซึ่งเป็นสื่อสิ่งพิมพ์ที่เกิดขึ้นมาต่อสู้เพื่อเสรีภาพสื่อ และที่สำคัญได้เข้าจับกุมบรรณาธิการ Law Yone ในช่วงเวลานี้จึงทำให้เห็นความจำกัดของนักสื่อสารมวลชนทุกแขนงที่ไร้ที่ยืนในสังคมเมียนมาร์

นอกจากนั้น ความเป็นเผด็จการของรัฐบาลที่กระทำผ่านสื่อยังสะท้อนให้เห็นได้จากการที่สื่อไม่สามารถแข่งขันต่อสู้กับอำนาจปลายกระบอกรบได้ เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่รัฐบาลทหารเมียนมาร์ในขณะนั้นได้สั่งให้ใช้อาวุธปราบปรามนักศึกษามหาวิทยาลัยย่างกุ้งที่ชุมนุมประท้วงกันอย่างสงบในเดือนกรกฎาคม 1962 จนเป็นเหตุให้เกิดการบาดเจ็บล้มตายหลายร้อยคน แต่หนังสือพิมพ์ทุกฉบับทำได้เพียงการรายงานข่าวเหตุการณ์โดยใช้ข้อมูลจากทางการว่า “มีนักศึกษาเสียชีวิต 15 คน และบาดเจ็บ 27 คน” (สุภัตรา ภูมิประภาส, 2556 : 11) ลักษณะดังกล่าวได้ทำให้เห็นถึงการไร้พื้นที่ยืนในการทำหน้าที่สื่อเพื่อเสนอปรากฏการณ์ทางสังคมการเมืองเมียนมาร์ที่เป็นข้อเท็จจริง

ต่อมาในปี 1974 รัฐบาลเมียนมาร์ได้ออกกฎหมายว่าด้วยเรื่องเสรีภาพใหม่อีกครั้ง แต่เป็นเสรีภาพของสื่อสารมวลชนที่อยู่บนพื้นฐานที่รัฐบาลทหารเมียนมาร์รับได้ ดังใจความว่า “ประชาชนทุกคนควรมีเสรีภาพในการพูด เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น และการพิมพ์ แต่เสรีภาพนั้นต้องไม่ขัดกับผลประโยชน์ของพนักงานและระบอบสังคมนิยม” ซึ่งนั่นก็เท่ากับว่ารัฐบาลในยุคสมัยของเนวินยังคงรักษาความเข้มข้นในเผด็จการทหารไว้ได้ค่อนข้างสูง ไม่ได้เปิดพื้นที่ให้สื่อสารมวลชนได้มีเสรีภาพอย่างแท้จริง แม้จะออกมาพูด หรือออกกฎหมายเพื่อสะท้อนให้เห็นเสรีภาพเพียงบางส่วน แต่เมื่อวิเคราะห์ก็จะเห็นได้ทันทีว่าการกระทำของรัฐบาลไม่ได้มีอะไรเปลี่ยนแปลงไป ที่สำคัญรัฐบาลเมียนมาร์ได้ออกกฎหมายควบคุมสื่อ (ไม่ว่าจะเป็นระเบียบ 11 ข้อห้ามในการเขียนต่อต้านรัฐสังคมนิยม, นโยบายและกิจกรรมของรัฐ) โดยได้กำหนดให้สำนักพิมพ์ทุกแห่งต้องยื่นคำขอต่อทะเบียนทุกปี และที่สำคัญยังมีการจัดตั้งคณะกรรมการจดทะเบียนการพิมพ์ (The Press Registration Board) และคณะกรรมการตรวจสอบสิ่งพิมพ์ (The Press Scrutiny Agency) เพื่อกำกับดูแลสื่อทั้งสององค์กรให้อยู่ภายใต้กระทรวงสารสนเทศ คณะกรรมการที่จัดตั้งขึ้นทั้ง 2 ชุดนี้ถือได้ว่าเป็นต้นแบบของการเซ็นเซอร์สื่อในเมียนมาร์ แม้จะถูกเปลี่ยนชื่อและยุบรวมอยู่หลายครั้ง แต่ก็ดำรงอยู่มายาวนานถึง 48 ปี (สุภัตรา ภูมิประภาส, 2556 : 11)

บทบาทของสื่อทางเลือกออนไลน์กับการเคลื่อนไหวภาคประชาชนในเมียนมาร์

สื่อทางเลือกในประเทศเมียนมาร์ถือได้ว่ามีความสัมพันธ์กับการขยายตัวของขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนในเมียนมาร์ กล่าวคือ บรรยากาศขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนเพื่อเรียกร้องประชาธิปไตย

ครั้งสำคัญในเมียนมาร์นั้นเห็นได้ชัดจากสถานการณ์การประท้วงครั้งสำคัญเมื่อปี 1988 ดังที่กล่าวในตอนต้นซึ่งส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์ของนักเคลื่อนไหวเพื่อประชาธิปไตยขึ้นมา นักการเมืองฝ่ายค้าน และนักข่าว รวมทั้งนักสื่อสารมวลชนที่มีความตื่นตัวในเรื่องประชาธิปไตย กระทั่งบางรายยังคงทำหน้าที่สื่อสารมวลชนที่สะท้อนปรากฏการณ์สังคมการเมืองเมียนมาร์ให้ผู้รับสารได้เห็นในปัจจุบัน

เมื่อพิจารณาถึงบทบาทของสื่อทางเลือกออนไลน์ในเมียนมาร์ นับว่าเป็นเครื่องมือสำคัญที่ส่งเสริมให้เกิดการเมืองภาคประชาชนที่เป็นประชาธิปไตยในเมียนมาร์ โดยเฉพาะการเป็นสื่อทางเลือกเพื่อประชาธิปไตยที่ให้ความสำคัญกับการทำหน้าที่เป็นตัวแทนในการตรวจสอบการทำงานของรัฐบาลเมียนมาร์อย่างต่อเนื่อง เห็นได้จากการตรวจสอบความผิดปกติจากการกระทำทุกรูปแบบของรัฐบาลทหาร (อาทิ การทุจริตประพฤติมิชอบ ความไม่ยุติธรรม ความรุนแรง ความเลวร้ายของรัฐบาล หรือผู้นำทหาร) ที่มีต่อกลุ่มชาติพันธุ์เมียนมาร์กลุ่มต่างๆ ลักษณะเหล่านี้ส่งผลให้สื่อทางเลือกทุกประเภทสามารถทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการต่อต้านอำนาจรัฐ/ทางการเมียนมาร์ได้อย่างเต็มที่ เห็นได้จากทิศทางในการนำเสนอเนื้อหาต่างๆของสื่อทางเลือกในช่วงก่อนการเปลี่ยนผ่านประชาธิปไตยที่มีจุดเด่นที่สำคัญคือการมุ่งนำเสนอเพียง “มิติด้านเดียว” ที่เป็นด้านลบซึ่งสะท้อนให้เห็นความรุนแรง ความเลวร้าย ความไม่ยุติธรรมของรัฐบาลเมียนมาร์ที่กระทำต่อประชาชน หรือกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยภายในประเทศ

แต่แล้วเมื่อเมียนมาร์เข้าสู่กระบวนการเปลี่ยนผ่านประชาธิปไตยสืบเนื่องจากการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน 2010 สื่อทางเลือกออนไลน์ โดยเฉพาะเว็บไซต์ บล็อก เฟสบุ๊ก ฯลฯ ได้กลายมาเป็นสื่อใหม่หรือเครื่องมือสำคัญในการสร้างพื้นที่สาธารณะที่ทุกคนสามารถแสดงออกทางความคิดหรือเข้าไปมีส่วนร่วมในมิติที่เกี่ยวข้องได้อย่างเปิดกว้างมากขึ้น ประกอบกับเป็นช่วงเวลาที่อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญเมียนมาร์ปี 2008 ซึ่งมีบทบัญญัติที่ให้ความสำคัญคุ้มครองในเรื่องสิทธิและเสรีภาพของพลเมือง ในที่นี้รวมถึงสื่อมวลชนที่มากขึ้นด้วยนั้น ดังใจความสำคัญในประกาศรัฐธรรมนูญเมียนมาร์ฉบับปัจจุบัน มาตรา 354 วรรคหนึ่ง บทที่ 8 ความว่า

“(a) Every citizen shall be at liberty...to express and publish freely their convictions and opinions. ... (d) ...to develop their language, literature, culture they cherish, religion they profess and custom...”

(Online Burma/Myanmar library, 2017 : Online)

จากข้อบัญญัติในรัฐธรรมนูญเมียนมาร์ฉบับปัจจุบันดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลเมียนมาร์ได้ให้ความสำคัญกับสิทธิและเสรีภาพของพลเมืองทุกคนในการแสดงความคิดเห็น หรือการนำเสนอความคิดเห็นเหล่านั้นในมิติของอุดมการณ์ต่างๆได้โดยอิสระ นอกจากนี้ภายหลังการเปลี่ยนผ่านประชาธิปไตยที่มาจากการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน 2010 นั้น รัฐบาลเมียนมาร์ได้ให้ความสำคัญกับการปฏิรูปสื่อที่มีอยู่ภายในประเทศเมียนมาร์เห็นได้ชัดจากการเปิดโอกาสให้สื่อสิ่งพิมพ์ในเมียนมาร์ทุกประเภทสามารถที่จะตีพิมพ์ได้โดยไม่มี การตรวจสอบหรือการเซ็นเซอร์สื่ออีกต่อไป สื่อสารมวลชนในเมียนมาร์จึงเริ่มมีความผ่อนคลาย และสามารถสื่อสารในประเด็นที่ต้องการสื่อออกมาได้มากขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็เกิดการตื่นตัวของสื่อ เห็นได้ชัดจากวงการสื่อสารมวลชนในเมียนมาร์ที่เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว รวมถึงมีการจัดรูปแบบองค์กรสื่อที่มีความหลากหลาย ปรากฏการณ์ใหม่ต่างๆเหล่านี้จึงเริ่มเติบโตและมีพื้นที่มากขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว ส่งผลให้สื่อทางเลือกในประเทศเมียนมาร์ (รวมถึงสื่อที่ทำงานอย่างลับๆ ในอดีต) สามารถที่จะแสดงบทบาทความมีตัวตนที่แท้จริงของสื่อต่างๆ ออกมาได้อย่างอิสระ และไม่ต้องกลัวการถูกตรวจสอบ หรือถูกควบคุมพิจารณาในทางกฎหมายจากทางการเมียนมาร์เหมือนในอดีต ลักษณะดังกล่าวได้ส่งผลทำให้เกิดพื้นที่สาธารณะในการสื่อสารของพลเมืองที่เริ่มมีมากขึ้น พลเมืองทุกคนสามารถมีส่วนร่วมในการสื่อสาร หรือมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างสื่อกับสังคมภายนอกได้อย่างอิสระ ภายใต้ความคุ้มครองในข้อบัญญัติต่างๆ ตามกฎหมายของรัฐบาลประชาธิปไตยที่มีความผ่อนคลายมากขึ้น สื่อจึงเป็นองค์กรที่

พลเมืองสามารถใช้เพื่อถ่ายทอดประเด็นความต้องการ ทรรศนะ มุมมองทางความคิดออกสู่สังคมได้ในระดับหนึ่ง (ยังไม่เสถียร) แต่อย่างน้อยพื้นที่การสื่อสารของสื่อในช่วงเวลานี้นับว่าเริ่มขยายตัวอย่างรวดเร็ว เห็นได้จากการกล้าเปิดเผยตัวเองของสื่อต่อต้านที่ทำงานอย่างลับๆ และผิดกฎหมายในอดีต (ก่อนการเปลี่ยนผ่านฯ) รวมถึงสื่อทางเลือกข้ามพรมแดน หรือสื่อพลัดถิ่นหลากหลายสื่อที่สามารถเข้ามาดำเนินงานสานต่ออุดมการณ์เดิมภายในประเทศเมียนมาร์ได้ และแม้การดำเนินงานของสื่อทางเลือกในบางส่วนจะเปลี่ยนไปในแง่การดำเนินบริหารงานหรือองค์กร แต่สำหรับ “สื่อสังคมออนไลน์” ในฐานะเป็นสื่อทางเลือกประเภทหนึ่งที่มีบทบาทในการส่งเสริมการเมืองภาคประชาชนภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากพัฒนาการประชาธิปไตย และการปฏิรูปสื่อของรัฐบาลภายหลังการเปลี่ยนผ่านการปกครองในเมียนมาร์ ทิศทางในการเลือกนำเสนอประเด็นเนื้อหาที่มีการเปลี่ยนแปลงด้วยเช่นกันในบางมิติ เห็นได้จากทิศทางในการนำเสนอประเด็นเนื้อหาที่มีการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ การเลือกนำเสนอประเด็นเนื้อหาผ่านสื่อมีความยืดหยุ่นมากขึ้น เห็นได้ชัดจากการเลือกนำเสนอประเด็นข่าวหรือสถานการณ์เมียนมาร์ที่ไม่ได้มองในมิติด้านลบที่มุ่งโจมตี หรือต่อต้านการกระทำเผด็จการ หรือความไม่เป็นธรรมอย่างสุดขั้วของรัฐบาลเมียนมาร์เพียงมิติเดียวเท่านั้น หากแต่มีการปรับมุมมองหรือกระบวนทัศน์ในการเลือกนำเสนอประเด็นเนื้อหาที่เปิดกว้างมากขึ้น ยอมรับกับการเปลี่ยนแปลงระดับหนึ่งที่เกิดจากพัฒนาการของประชาธิปไตยในเมียนมาร์ที่ส่งผลต่อกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มต่างๆ ในบางเรื่องหรือบางประเด็น (ยังไม่ 100 เปอร์เซ็นต์) ไม่ว่าจะเป็นการเลือกนำเสนอประเด็นเนื้อหาที่มองมิติเรื่องสิทธิ และเสรีภาพที่เพิ่มมากขึ้นของกลุ่มชาติพันธุ์ รวมถึงผลดีที่เกิดจากแผนพัฒนาของรัฐบาลภายหลังการเปลี่ยนผ่านฯ ที่ต้องการสร้างความปรองดองแห่งชาติ ร่วมกันระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มต่างๆ (ทั้งกองกำลังกู้ชาติ กองกำลังติดอาวุธ และกลุ่มอื่นๆ) ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการยุติความรุนแรง และสร้างความปรองดองที่อยู่บนพื้นฐานของข้อตกลงร่วมกันทั้งสองกลุ่มเพื่อจะพัฒนาไปสู่กระบวนการสร้างสันติภาพต่อไป ปรากฏการณ์นี้ได้ส่งผลต่อกลุ่มชาติพันธุ์เมียนมาร์ในระดับหนึ่งด้วยเช่นกัน และสื่อทางเลือกออนไลน์ ไม่ว่าจะเป็นเว็บไซต์ บล็อก เฟสบุ๊ก ทวิตเตอร์เองก็ไม่ได้ปฏิเสธที่จะนำเสนอผลด้านดีที่เกิดขึ้นออกมา

ลักษณะดังกล่าวถือเป็น “ความแตกต่าง” ที่สำคัญในแง่ของการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาที่นำเสนอผ่านสื่อของผู้ผลิตสื่อทางเลือกออนไลน์ กล่าวคือ จากเดิมในช่วงก่อนการเปลี่ยนผ่านประชาธิปไตยที่สื่อทางเลือกมักจะมีมุมมองนำเสนอแง่มุมที่มองปรากฏการณ์ทางสังคมการเมืองเมียนมาร์เพียงมิติด้านลบที่เป็นปัญหาและผลกระทบทางการเมืองเผด็จการเป็นหลักใหญ่มิติเดียวเท่านั้น ในขณะที่ภายหลังการเปลี่ยนผ่านประชาธิปไตยที่มีจุดแบ่งจากบริบทการเลือกตั้งซึ่งส่งผลให้สื่อตระหนักถึงความสำคัญในการนำเสนอผลกระทบด้านดีที่เกิดขึ้นมาจากปรากฏการณ์การเปลี่ยนผ่านประชาธิปไตยในบางเรื่อง (ที่ยังมีปัญหา และไม่เสถียรในบางมิติ) โดยการนำเสนอมิติด้านดีที่เกิดขึ้นมาจากการเปลี่ยนผ่านประชาธิปไตยแม้ในระยะหนึ่งจะมีการสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของผู้ผลิตระดับหนึ่ง แต่ในขณะเดียวกัน การนำเสนอมิติที่เป็นผลพวงที่ดีจากการเปลี่ยนผ่านประชาธิปไตยที่เพิ่งเกิดขึ้นมา ก็มาพร้อมกับการยังคงเน้นย้ำในเจตนาเดิมซึ่งเป็นอุดมการณ์หลักในฐานะเป็นสื่อทางเลือก คือ สื่อยังคงยึดมั่นการทำหน้าที่เป็นสื่อทางเลือกในฐานะเป็นตัวแทน หรือกระบอกเสียงในการสะท้อนประเด็นปัญหา และผลกระทบที่เกิดขึ้นกับกลุ่มชาติพันธุ์เมียนมาร์เช่นเดิม ซึ่งทำให้เห็นว่าแม้บรรยากาศทางสังคมการเมืองเมียนมาร์จะเปลี่ยนแปลงไป อีกนัยยะหนึ่งสื่อทางเลือกออนไลน์ยังคงยึดมั่นอยู่บนพื้นฐานของการนำเสนอข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นเหมือนเดิม ยังคงคอยเฝ้าตรวจสอบการทำงาน การทุจริตประพฤติมิชอบของรัฐบาล และสำรวจความผิดปกติทุกอย่างที่เกิดขึ้นกับบ้านเมือง อาทิ การนำเสนอประเด็นเนื้อหาที่ต่อต้านการกระทำที่ปราศจากความเป็นธรรม และผลกระทบต่างๆ ที่รัฐบาลยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ ฯลฯ ซึ่งมีอัตราส่วนในการนำเสนอที่มากกว่าประเด็นด้านลบ หรือด้านดีที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางการปกครอง สะท้อนให้เห็นถึงเสถียรภาพของประชาธิปไตยที่ยังคงมีช่องโหว่ และรอการแก้ไขปัญหา แต่อย่างน้อยการนำเสนอเนื้อหาที่มีสองแง่มุม (ด้านบวก และด้านลบ) ของสื่อทางเลือกออนไลน์ก็

ทำให้เห็นถึงความแตกต่างในแง่ของการนำเสนอประเด็นเนื้อหาของสื่อทางเลือกระหว่างก่อนและหลังการเปลี่ยนผ่านประชาธิปไตย

ฉะนั้น การเปลี่ยนผ่านประชาธิปไตยในเมียนมาร์ จึงมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงประเด็นเนื้อหาในการนำเสนอ ผู้เขียนพบว่าผู้ผลิตสื่อบางประเภทมีการเปลี่ยนแปลงในมิติการเลือกนำเสนอประเด็นเนื้อหาบางส่วน ได้แก่ การนำเสนอเนื้อหาในประเด็นเรื่องศักยภาพ หรือศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์ และการปกครองตนเองเพื่อเปลี่ยนผ่านความขัดแย้งไปสู่การสร้างสันติภาพที่อยู่บนพื้นฐานของความปรองดองโดยคำนึงถึงสิทธิเสรีภาพของกลุ่มชาติพันธุ์เมียนมาร์ การนำเสนอเนื้อหาของกลุ่มชาติพันธุ์เมียนมาร์ในลักษณะที่ครอบคลุมทุกมิติ ภายใต้บริบทการเปลี่ยนผ่านประชาธิปไตยในเมียนมาร์เพื่อที่จะเสริมสร้างความเข้าใจให้กับผู้รับสารได้ปรับเปลี่ยนความคิดเชิงอคติ และมองกลุ่มชาติพันธุ์เมียนมาร์ด้วยสายตาที่มีความเข้าใจซึ่งกันและกัน อย่างที่ผู้ผลิตเว็บไซต์ฯ สาละวินนิวส์ออนไลน์ ได้ให้สัมภาษณ์ถึงวัตถุประสงค์ของการนำเสนอเนื้อหาผ่านเว็บไซต์ฯ ดังใจความที่สำคัญว่า “เราอยากให้คนไทยเกิดความเข้าใจเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์เมียนมาร์ที่ครอบคลุมทุกมิติในทุกๆ เรื่อง โดยในเนื้อหาที่เรานำเสนอผ่านเว็บไซต์นั้นจะเป็นประเด็นเหตุการณ์ที่อยู่ในความสนใจของผู้ติดตามข่าวสารเมียนมาร์ ทันเหตุการณ์ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นประเด็นหรือเรื่องราวอีกด้านหนึ่งที่ยังไม่มีใครรู้ แต่ทุกๆ เรื่องที่นำเสนอก็จะเป็นประโยชน์ต่อผู้อ่าน” (ผู้ผลิตเว็บไซต์สาละวินนิวส์ออนไลน์, สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2556) ด้วยลักษณะความต้องการดังกล่าวของผู้ผลิตสื่อทางเลือกออนไลน์ จึงส่งผลให้ประเด็นเนื้อหาที่ผู้ผลิตนำเสนอออกมานั้นมีความครอบคลุมทุกมิติ อาทิ มิติด้านการเมือง สังคมวัฒนธรรม สถานที่สำคัญต่างๆ และเรื่องอื่นๆ ไป ผู้ใช้สื่อจึงสามารถเข้าใจกลุ่มชาติพันธุ์ในมิติที่กว้างมากขึ้นที่ไม่ได้จำกัดเฉพาะเพียงมิติด้านใดด้านหนึ่งเพียงอย่างเดียวเท่านั้น การนำเสนอเนื้อหาของผู้ผลิตสื่อในการส่งเสริมความเข้าใจทุกมิตินั้นจึงทำให้ขอบเขตความเป็นสื่อทางเลือกมีพื้นที่ที่มากไปกว่ากรอบค่านิยมของนักคิดด้านสื่อสารมวลชน (อย่างที่กล่าวในตอนต้น) เพราะเป็นสื่อที่ไม่ได้มุ่งต่อต้านรัฐบาล หรือการกระทำที่ปราศจากความชอบธรรมเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่เป็นสื่อที่มุ่งเสริมสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์เมียนมาร์ผ่านการนำเสนอในมุมมองที่ครอบคลุมทุกมิติ ไม่ว่าจะเป็นพัฒนาการที่ดีขึ้นจากผลพวงของการเปลี่ยนผ่านประชาธิปไตยที่ส่งผลกระทบต่อกลุ่มชาติพันธุ์เมียนมาร์ หรือยังมีบางมิติที่ยังรอการแก้ไขจากรัฐบาล ฯลฯ ดังนั้นทุกมิติที่สื่อทางเลือกนำเสนอไม่ว่าจะเป็นมิติด้านดี หรือด้านลบที่เกิดขึ้นกับกลุ่มชาติพันธุ์เมียนมาร์ สื่อทางเลือกออนไลน์จะสะท้อนออกมาให้ผู้รับสารได้รับรู้ ลักษณะดังกล่าวจึงทำให้เห็นได้ว่าผู้ผลิตสื่อไม่ได้ปฏิเสธที่จะนำเสนอมิติในด้านบวกที่เกิดจากพัฒนาการทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เพียงแต่ทุกประเด็นที่เลือกนำเสนอออกมานั้นต้องอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริง ที่มีหลักฐานข้อเท็จจริงมารองรับ

ในขณะที่การนำเสนอเนื้อหาในประเด็นสิทธิทางการเมือง และสิทธิเสรีภาพในการแสดงออกของประชาชน แม้ในด้านหนึ่ง ผู้ผลิตสื่อจะให้ความสำคัญในการนำเสนอมิติด้านบวกที่เกิดจากพัฒนาการประชาธิปไตยในมิติของสิทธิและเสรีภาพที่ส่งผลดีต่อประชาชนเมียนมาร์ แต่ก็ถือว่าเกิดขึ้นกับบางมิติ หรือบางปรากฏการณ์ในสังคมเมียนมาร์เท่านั้น เพราะรัฐยังคงควบคุมสิทธิเสรีภาพบางอย่าง ซึ่งส่งผลให้เสรีภาพที่ได้มาไม่สามารถครอบคลุมทุกมิติที่เกิดขึ้นในสังคม อาทิ การควบคุมพื้นที่ในการแสดงออกทางอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่ม เสรีภาพด้านสื่อมวลชนที่ยังคงถูกคุกคามจากรัฐบาลเมียนมาร์ผ่านการเซ็นเซอร์ในรูปแบบต่างๆ (บางสื่อ) ฯลฯ ดังนั้นในมิตินี้จึงสะท้อนให้เห็นว่าแม้รัฐบาลจะให้ความสำคัญคุ้มครองในเรื่องสิทธิและเสรีภาพที่มากขึ้น แต่อีกมุมหนึ่งก็ยังรอการแก้ไขปัญหาการถูกลิดรอนสิทธิและเสรีภาพในบางมิติ โดยทั้งสองประเด็นเนื้อหาที่นำเสนอจึงแสดงให้เห็นว่า พัฒนาการประชาธิปไตยในเมียนมาร์ได้ส่งผลกระทบต่อสิทธิและเสรีภาพที่เพิ่มมากขึ้นของพลเมืองบางกลุ่ม และบางประเด็นเท่านั้น สิทธิและเสรีภาพที่เกิดขึ้นจึงยังไม่เสถียรแน่นอนตายตัว เพราะยังมีบาง

มิติที่ยังถูกถูกรอน หรือควบคุมจากรัฐบาล ส่งผลให้สื่อทางเลือกออนไลน์ยังคงมีความสำคัญในแง่ของการเติมเต็มในส่วนที่ขาดหายไปภายใต้บรรยากาศทางสังคมที่เป็นประชาธิปไตย

ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงมองว่าบทบาทของสื่อทางเลือกออนไลน์ยังคงมีความสำคัญอยู่ แม้บริบททางสังคมการเมืองเมียนมาร์จะเปลี่ยนผ่านเป็นประชาธิปไตยแล้วก็ตาม เพราะปัจจุบันประชาธิปไตยในเมียนมาร์ยังคงมีช่องโหว่ที่เป็นปัญหาสำคัญหลายประการ รวมถึงปรากฏการณ์ปัญหาทางสังคมที่ส่งผลกระทบต่อพลเมืองกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งยังคงมีอยู่ ลักษณะดังกล่าวจึงสะท้อนให้เห็นว่าเมียนมาร์ยังคงมีความไม่เสถียร หรือไร้ความแน่นอนในรูปแบบการปกครอง (ซึ่งต้องพัฒนาแบบค่อยเป็นค่อยไป) ดังนั้นตราใบที่การเมืองภายในเมียนมาร์ไม่นิ่ง หรือไร้ความแน่นอน “สื่อทางเลือกออนไลน์” นับว่ายังมีความจำเป็น อย่างน้อยสื่อดังกล่าวสามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อรองทางอำนาจที่มีรูปแบบเป็นการสื่อสารสองทางซึ่งเปิดพื้นที่ให้เกิดการมีส่วนร่วม หรือการคานอำนาจกับรัฐบาลได้ในระดับหนึ่ง เพื่อไม่ให้รัฐดำเนินการบริหารพัฒนาประชาธิปไตยในทิศทางที่กระทำฝ่ายเดียว สื่อเหล่านี้สามารถสร้างความสมดุลให้กับระบบการเมืองที่เพิ่งเปลี่ยนผ่านฯ และส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาประชาธิปไตยให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้แม้รัฐบาลเมียนมาร์ชุดปัจจุบันจะมีท่าทีประนีประนอมกับกลุ่มต่างๆ ที่มากขึ้น โดยเฉพาะในแง่ของการเปิดพื้นที่ให้เกิด “สิทธิ และเสรีภาพ” บางอย่างแก่พลเมืองกลุ่มชาติพันธุ์ รวมถึงสิทธิเสรีภาพของสื่อมวลชนที่สามารถเข้าไปมีพื้นที่ในการดำเนินงานภายในประเทศได้มากขึ้น ส่งผลให้เกิดภาพลักษณ์ที่ดีต่อพัฒนาการประชาธิปไตยในเมียนมาร์ที่มีความก้าวหน้า ด้วยเหตุนี้ในช่วงเวลาดังกล่าวซึ่งเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อทางการเมืองที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนผ่านประชาธิปไตยในเมียนมาร์ได้ไม่นาน ผู้เขียนจึงมองว่าสื่อทางเลือกออนไลน์ยังคงมีความสำคัญอยู่ในแง่ของการเป็นสื่อที่สามารถทำงานในการนำเสนอเนื้อหาได้อย่างอิสระ ถึงแม้บริบททางสังคมการเมืองจะเปลี่ยนไปหลายสื่อสามารถเข้าไปทำงานในประเทศเมียนมาร์ได้อย่างเปิดเผยมากขึ้น แต่ปรากฏการณ์ดังกล่าวก็ยังอยู่บนพื้นฐานของความไม่เชื่อใจ ดังการให้สัมภาษณ์ของผู้ผลิตสื่อ DVB ซึ่งเป็นสื่อทางเลือกอีกรูปแบบหนึ่ง ความว่า “พวกเขากำลังพยายามเข้ามาแบ่งแยกและปกครอง พวกเขาตั้งใจเข้ามาสร้างปัญหาระหว่างเรา” (สาละวินนิวส์ออนไลน์, 2560 : ออนไลน์)

ลักษณะดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่าผู้ผลิตสื่อทางเลือกที่มีจำนวนหลากหลายสื่อ แม้จะเข้าไปดำเนินงานภายในประเทศเมียนมาร์ตามนโยบายการปฏิรูปสื่อของรัฐบาลเป็นที่เรียบร้อยแล้วนั้น ยังคงดำเนินงานอยู่บนพื้นฐานของความไม่ชัดเจน หรือไร้ความแน่นอน ปรากฏการณ์ดังกล่าวจึงไม่สามารถคาดเดากับพลวัตทางการเมืองเมียนมาร์ในอนาคตได้ ดังนั้นปรากฏการณ์ความเปลี่ยนแปลงทางด้านประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นในเมียนมาร์ที่ได้ส่งผลให้เกิดความไม่เชื่อใจ หรือไม่มั่นใจให้การดำเนินงานของสื่อทางเลือกนั้น จึงสะท้อนให้เห็นว่าสื่อทางเลือกยังคงมีความคิดที่มองรัฐบาลเมียนมาร์ในฐานะเป็นสถาบันทางการเมืองที่อาจจะมกลไกอะไรบางอย่างที่กระทำผ่านสื่อมวลชน โดยเฉพาะการกดดันทางอ้อมต่อสื่อทางเลือกต่างๆ เหล่านี้ให้นำเสนอเนื้อหาในมุมมองของรัฐบาล (หรือการประนีประนอมในมิติการนำเสนอเนื้อหาที่สามารถยอมรับกันได้ที่ทั้งสองฝ่าย) ลักษณะดังกล่าวจึงเป็นความพยายามที่จะกลืนกลายอุดมการณ์ดั้งเดิมของสื่อทางเลือกไปโดยหันมามองรัฐบาลเมียนมาร์ในฐานะเป็นมิตรมากขึ้น อย่างที่ผู้ดำเนินงานในสำนักข่าว DVB อีกท่านหนึ่งกล่าวว่า “สำหรับฉัน ฉันรายงานประสบการณ์ของผู้คนและตัดสินใจเองว่าจะนำเสนอภาพข่าวแบบไหน ฉันไม่ยอมให้พวกเขาเข้ามาควบคุมหรือมาอิทธิพลต่องานของฉัน แต่ฉันก็ไม่รู้ว่าจะไปได้แค่ไหนในช่วงปีสองปีนี้ ถ้าฉันไม่มีเสรีภาพแบบนี้ บางทีฉันอาจจะต้องหาสื่อใหม่” (สาละวินนิวส์ออนไลน์, 2560 : ออนไลน์) จึงเห็นได้ว่าบริบททางสังคมการเมืองที่เพิ่งเปลี่ยนผ่านประชาธิปไตยในเมียนมาร์ได้ไม่นาน ไม่สามารถยืนยันได้ว่า ในอนาคตรัฐบาลจะดำเนินนโยบายบริหารจัดการสื่อให้ดำเนินอยู่ในทิศทางที่ดีขึ้นจริงหรือไม่ ความไม่แน่นอนในบริบททางสังคมแบบใหม่ในเมียนมาร์จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่สื่อทางเลือกต้องมีอยู่เพื่อเป็นสื่อที่สามารถคอยตรวจสอบความ

เป็นไปในเมียนมาร์ได้อย่างอิสระที่สามารถนำเสนอเนื้อหาที่เป็นสถานการณ์ความเคลื่อนไหวภายในประเทศ ออกมาให้สังคมภายนอกได้รับรู้ และที่สำคัญผู้เขียนมองว่า ไม่ว่าจะ เป็นเมียนมาร์หรือประเทศอื่นใด “สื่อทางเลือกทุกประเภท” ถือเป็นสื่อที่มีความจำเป็นที่สามารถเข้ามาเติมเต็มช่องว่างในการนำเสนอข่าวของสำนักข่าวอื่นๆ (ที่ข้อมูลอาจผิดเพี้ยน หรือไม่ชัดเจน) เพื่อที่จะเป็นกลไกสำคัญต่อกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตยให้มีความมั่นคงแข็งแรง และสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

3. บทบาทของสื่อทางเลือกออนไลน์กับการพัฒนาการเมืองภาคประชาชนและการส่งเสริมประชาธิปไตยให้เกิดความยั่งยืนในประเทศมาเลเซีย

การศึกษาเกี่ยวกับการเมืองภาคประชาชนในปัจจุบันไม่อาจละเลยถึงบทบาทของสื่อทางเลือกออนไลน์ในฐานะที่เป็นเครื่องมือที่สำคัญในการพัฒนาการเมืองภาคประชาชนและการส่งเสริมประชาธิปไตยในบริบทของมาเลเซีย สื่อทางเลือกออนไลน์มีบทบาทที่สำคัญในการสร้างการเคลื่อนไหวภาคประชาชนและสร้างการตระหนักรู้เกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพตามหลักการประชาธิปไตย โดยสื่อทางเลือกออนไลน์ของมาเลเซียเหล่านี้เริ่มปรากฏบทบาทมาตั้งแต่การเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิรูป ในปี 1998 ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับการขยายตัวของอินเทอร์เน็ตในช่วงเวลาดังกล่าว โดยนักเคลื่อนไหวภาคประชาสังคมนำมาใช้เป็นช่องทางใหม่ในการขับเคลื่อนการปฏิรูปทางการเมืองของมาเลเซีย ซึ่งในระยะต่อมาหลังจากการลงจากตำแหน่งของนายกรัฐมนตรีมหาเธร์ โมฮัมหมัด ในปี 2003 บทบาทของสื่อทางเลือกออนไลน์ในมาเลเซียก็ขยายตัวมากขึ้น โดยเฉพาะการที่กลุ่มพรรคการเมืองฝ่ายค้านของมาเลเซียนำมาใช้เป็นช่องทางในการวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของรัฐบาลและสื่อสารกับประชาชนด้วยการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารที่สื่อกระแสหลักไม่ได้มีการนำเสนอ นอกจากนี้สื่อทางเลือกออนไลน์นับว่าเป็นอีกปัจจัยหนึ่งซึ่งส่งผลให้เกิดการขยายตัวของขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนในมาเลเซีย ซึ่งเริ่มกลับมามีบทบาทที่สำคัญอีกช่วงระยะเวลาหนึ่งตั้งแต่ปี 2007 ด้วยการใช้อินเทอร์เน็ตในการสร้างการเคลื่อนไหวและการสร้างการสนับสนุนจากประชาชน เพื่อให้สามารถบรรลุเป้าหมายของขบวนการและส่งเสริมประเด็นในการพัฒนาประชาธิปไตยของมาเลเซีย

การขยายตัวของสื่อทางเลือกออนไลน์ในมาเลเซีย

ในช่วงการครองอำนาจอย่างยาวนานของนายกรัฐมนตรีมหาเธร์ระหว่างปี 1981-2003 เป็นช่วงที่มาเลเซียก้าวสู่ความเป็นสมัยใหม่และมีการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ด้วยการพัฒนาเหล่านี้ทำให้นายกรัฐมนตรีมหาเธร์ ได้ประกาศวิสัยทัศน์ 2020 ของมาเลเซียในเดือนกุมภาพันธ์ปี 1991 ซึ่งเป็นวิสัยทัศน์ระยะยาวที่จะเปลี่ยนแปลงมาเลเซียไปสู่ประเทศที่พัฒนาแล้วในปี 2020 (Abdul Rahman Embong, 2016 : 51) แต่ในขณะเดียวกันรัฐบาลมาเลเซียก็ถูกมองว่ามีลักษณะเป็นระบอบกึ่งอำนาจนิยม อันเนื่องมาจากการควบคุมสื่ออย่างเข้มงวด การแทรกแซงกระบวนการยุติธรรม และการจับกุมคุมขังผู้ที่เห็นต่างทางการเมือง ซึ่งจากปัจจัยดังกล่าวเหล่านี้ทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนของมาเลเซียมีบทบาทน้อยมากในช่วงเวลาดังกล่าว

สำหรับการควบคุมสื่อ รัฐบาลมาเลเซียได้มีการควบคุมสื่ออย่างชัดเจนจากเกิดเหตุการณ์การจลาจลทางเชื้อชาติในปี 1969 บทบาทของสื่อในช่วงเวลาดังกล่าวจึงให้ความสำคัญกับการนำเสนอเฉพาะกิจกรรมของรัฐบาล โดยรัฐบาลมาเลเซียมองว่าประเทศนี้ยังไม่พร้อมในการให้เสรีภาพของสื่ออย่างกว้างขวางอันเนื่องมาจากอาจนำไปสู่ความไม่มั่นคงทางการเมืองและการเกิดความขัดแย้งระหว่างเชื้อ ทั้งนี้รัฐบาลมาเลเซียได้จำกัดเสรีภาพของสื่อด้วยการบังคับใช้กฎหมายฉบับต่างๆ ซึ่งได้แก่ พระราชบัญญัติสื่อสิ่งพิมพ์และการเผยแพร่พระราชบัญญัติความลับทางราชการ พระราชบัญญัติการก่อกวนจลาจล และกฎหมายความมั่นคงภายใน ซึ่ง

กฎหมายเหล่านี้มีความขัดแย้งกับมาตรา 10 ของรัฐธรรมนูญแห่งสหพันธรัฐมาเลเซียที่ให้การรับรองสิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น การชุมนุม และการรวมกลุ่มสมาคม (John Chun Liu, 2015 : 290) โดยเฉพาะพระราชบัญญัติสื่อสิ่งพิมพ์และการเผยแพร่ ค.ศ. 1984 ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องมือของรัฐในการควบคุมเสรีภาพของสื่ออย่างชัดเจน อย่างเช่น ในมาตราที่ 22 (1) ให้อำนาจกับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยในการเพิกถอนหรือระงับใบอนุญาตสื่อสิ่งพิมพ์หรือการตีพิมพ์เผยแพร่ ถ้าการตีพิมพ์เผยแพร่นั้นเข้าข่าย กระทบต่อความมั่นคง ศีลธรรมจรรยา ความสงบเรียบร้อยของประชาชน ผลประโยชน์ของประชาชนและประเทศชาติ ซึ่งกฎหมายฉบับนี้บังคับให้ต้องมีการต่อใบอนุญาตทุกปี (Ross Tapsell, 2013 : 615)

ในขณะที่สื่อทางเลือกลงออนไลน์ที่เริ่มเติบโตขึ้นกลางทศวรรษที่ 1990 ไม่ได้ถูกควบคุมโดยพระราชบัญญัติสื่อสิ่งพิมพ์และการเผยแพร่ เนื่องจากกฎหมายฉบับดังกล่าวครอบคลุมเฉพาะสื่อสิ่งพิมพ์เท่านั้น ดังนั้นสื่อบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ตรวมถึงสื่อทางเลือกลงออนไลน์จึงไม่จำเป็นต้องได้รับใบอนุญาตการตีพิมพ์ ทำให้สื่อทางเลือกลงออนไลน์กลายเป็นเครื่องมือของภาคพลเมืองทั้งในมาเลเซียและสิงคโปร์ที่นำมาใช้สำหรับการสื่อสารมวลชน โดยเฉพาะสำหรับมาเลเซียในปี 1997 นายกรัฐมนตรีมหาเธร์ได้ตัดสินใจที่จะไม่ควบคุมและตรวจสอบอินเทอร์เน็ต เนื่องจากในขณะนั้นรัฐบาลมาเลเซียพยายามดึงดูดการลงทุนจากต่างประเทศโดยให้การรับรองว่าจะไม่ตรวจสอบอินเทอร์เน็ต (Jacqueline Ann Surin, 2010 : 195-209) รวมทั้งแรงกดดันจากนักเคลื่อนไหวเพื่อเสรีภาพที่วิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับความเป็นอิสระของสื่อในมาเลเซีย อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าสื่อทางเลือกลงออนไลน์จะไม่ได้ถูกจำกัดด้วยพระราชบัญญัติสื่อสิ่งพิมพ์และการเผยแพร่เช่นเดียวกับสื่อสิ่งพิมพ์อื่นๆ แต่รัฐบาลมาเลเซียก็ยังคงบังคับใช้กฎหมายอื่นๆ โดยเฉพาะกฎหมายความมั่นคงภายในในการจับกุมผู้ที่วิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลผ่านอินเทอร์เน็ต ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าสื่อทางเลือกลงออนไลน์ในมาเลเซียก็ยังคงถูกควบคุมจากรัฐบาลเช่นเดียวกัน

สื่อทางเลือกลงออนไลน์ในมาเลเซียเริ่มปรากฏบทบาทมาตั้งแต่ในช่วงการเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิรูปในมาเลเซียระหว่างช่วงปี 1998-1999 ที่นำโดยนายอันวาร์ อิบราฮิม โดยถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารเพื่อสร้างการสนับสนุนให้เกิดการปฏิรูปทางการเมืองในมาเลเซีย รวมทั้งวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของนายกรัฐมนตรีมหาเธร์และรัฐบาลแนวร่วมแห่งชาติ ต่อมาสื่อทางเลือกลงออนไลน์ก็มีบทบาทอย่างชัดเจนมากขึ้นพร้อมๆ กับการขยายตัวของขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนในมาเลเซีย อันเนื่องมาจากโอกาสทางการเมืองที่สำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก การลงจากตำแหน่งของนายกรัฐมนตรีมหาเธร์ ในปี 2003 ซึ่งส่งผลกระทบต่อเสถียรภาพทางการเมืองของพรรคอัมโนในฐานะที่เป็นแกนนำของรัฐบาลแนวร่วมแห่งชาติ และประการที่สอง การเกิดขึ้นของพันธมิตรทางการเมืองใหม่หลังจากการลงจากตำแหน่งของนายกรัฐมนตรีมหาเธร์ โดยเฉพาะการเกิดขึ้นของกลุ่มภาคประชาสังคมที่ต่อสู้เพื่อส่งเสริมประชาธิปไตยในมาเลเซีย และการเกิดขึ้นของพันธมิตรพรรคการเมืองฝ่ายค้าน เพื่อเป็นตัวเลือกทางการเมืองใหม่ซึ่งท้าทายต่อรัฐบาลที่นำโดยพรรคอัมโน (Abdul Rahman Embong, 2016 : 50-51) ซึ่งจะเห็นได้ว่าทั้งสองกลุ่มดังกล่าวสามารถขยายบทบาทได้มากขึ้นในช่วงดังกล่าวอันเนื่องมาจากความนิยมต่อพรรคอัมโนที่เริ่มลดลง โดยเห็นได้ชัดเจนในสมัยที่สองของนายกรัฐมนตรีอับดุลละห์ บาดาวิ และแกนนำของกลุ่มเหล่านี้มีความเชื่อมโยงกันในการเคลื่อนไหวต่อสู้ร่วมกัน โดยเฉพาะปัจจัยความไม่พอใจต่อการดำเนินนโยบายของพรรคอัมโน

บทบาทของสื่อทางเลือกลงออนไลน์กับการเคลื่อนไหวภาคประชาชนในมาเลเซีย

สื่อทางเลือกลงออนไลน์ในมาเลเซียมีความสัมพันธ์กับการขยายตัวของขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนในมาเลเซีย กล่าวคือ ขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนในมาเลเซียที่มีการขยายตัวขึ้นโดยเฉพาะตั้งแต่

ปี 2007 เป็นต้นมา ได้ใช้สื่อทางเลือกออนไลน์ในการสื่อสารความรู้สึกไม่พอใจและสามารถเปลี่ยนแปลงความรู้สึกร่วมให้กลายเป็นการกระทำรวมหมู่ที่กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม เพื่อเป็นการสร้างการสนับสนุนจากประชาชน เนื่องจากขบวนการเหล่านี้ไม่สามารถเข้าถึงสื่อกระแสหลัก อย่างเช่น สถานีโทรทัศน์ สถานีวิทยุ และสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ ซึ่งถูกควบคุมโดยรัฐบาล ในขณะที่สื่อทางเลือกออนไลน์มีข้อได้เปรียบหลายประการ เช่น มีต้นทุนต่ำในการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล โดยที่ผู้ใช้งานเป็นได้ทั้งผู้ผลิตเนื้อหาสาระและในขณะเดียวกันก็เป็นผู้บริโภคเนื้อหาเหล่านั้นด้วย ซึ่งเป็นการสร้างพื้นที่สาธารณะในการสื่อสารข่าวและข้อมูล รูปแบบของสื่อทางเลือกออนไลน์เหล่านี้ทำให้สมาชิกสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร การส่งข้อความ รูปภาพ อีเมลวิดีโอ และแสดงมุมมองหรือความคิดเห็น รวมทั้งยังส่งเสริมให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ประเด็นต่างๆ ในสังคมอีกด้วย (Wong Mun Loong, 2014 : 5-6) นอกจากนี้ สื่อทางเลือกออนไลน์ยังสร้างการเปลี่ยนแปลงลักษณะของการสื่อสาร เนื่องจากการสื่อสารในลักษณะดังกล่าว ไม่ได้ถูกควบคุมโดยรัฐหรือสื่อกระแสหลัก เพราะบุคคลสามารถติดต่อสื่อสารกันได้โดยตรงกับบุคคลอื่นๆ ผ่านอินเทอร์เน็ตและสื่อทางเลือกออนไลน์รูปแบบต่างๆ ด้วยความรวดเร็ว โดยเรียกการสื่อสารลักษณะนี้ในหลายรูปแบบว่าเป็น การสื่อสารระหว่างบุคคลกับบุคคล การสื่อสารแนวระนาบ หรือการสื่อสารมวลชน (Castells, 2014 : 157-158) ด้วยเหตุนี้ทำให้สื่อทางเลือกออนไลน์กลายมาเป็นช่องทางการสื่อสารใหม่และมีบทบาทที่สำคัญต่อการพัฒนาการเมืองภาคประชาชนในมาเลเซีย

การขยายตัวของสื่อทางเลือกออนไลน์ในมาเลเซีย อย่างเช่น เว็บไซต์ข่าว เว็บไซต์บล็อก เฟสบุ๊ก ทวิตเตอร์ และยูทูบ ได้กลายมาเป็นพื้นที่ขนาดใหญ่ในการวิพากษ์วิจารณ์และการแสดงความคิดเห็นของชาวมาเลเซีย โดยสื่อทางเลือกออนไลน์เหล่านี้ได้มีบทบาทที่สำคัญสำหรับขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนในมาเลเซีย 2 ประการ คือ ประการแรก การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารที่สื่อกระแสหลักไม่ได้มีการนำเสนอ และการนำเสนอเป้าหมายหรืออุดมการณ์ของขบวนการเคลื่อนไหว และประการที่สอง การระดมมวลชนเพื่อการเคลื่อนไหว ซึ่งทั้ง 2 บทบาทดังกล่าวก็มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการสร้างและขยายการสนับสนุนจากประชาชนในการกดดันให้รัฐบาลแก้ไขในประเด็นที่มีการเรียกร้อง โดยเห็นได้จากขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนในมาเลเซียที่ขยายตัวมากขึ้นตั้งแต่ปี 2007 ซึ่งมีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องและเป็นการเคลื่อนไหวขนาดใหญ่ที่มีผู้เข้าร่วมให้การสนับสนุนเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะการเคลื่อนไหวของ 3 ขบวนการที่สำคัญของมาเลเซีย ได้แก่ แนวร่วมเพื่อการเลือกตั้งที่บริสุทธิ์และยุติธรรมหรือแนวร่วมเบอร์เซห์ ขบวนการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิชาวอินเดียหรือกลุ่มอินดราฟ และองค์กรเสียงประชาชนมาเลเซีย มีการนำสื่อทางเลือกออนไลน์มาใช้เป็นเครื่องมือในการขยายการสนับสนุนจากประชาชนให้แพร่กระจายในวงกว้างทั้งในประเทศและต่างประเทศ

ขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนเหล่านี้ได้ใช้สื่อทางเลือกออนไลน์ในการเผยแพร่เป้าหมายของขบวนการเพื่อสร้างการสนับสนุนในประเด็นที่แต่ละขบวนการเรียกร้อง โดยเฉพาะหน้าที่สำคัญขององค์กรการเคลื่อนไหวในการสร้างกรอบความคิด ซึ่งสื่อทางเลือกออนไลน์ได้เข้ามามีบทบาทในการเผยแพร่กรอบความคิดของขบวนการเคลื่อนไหวรวมทั้งเป้าหมายในการเคลื่อนไหวเรียกร้องอีกด้วย ซึ่งส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับประเด็นความไม่เป็นธรรมในด้านต่างๆ อย่างเช่น แนวร่วมแนวร่วมเบอร์เซห์ที่มีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องในมาเลเซียโดยมีเป้าหมายเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลมาเลเซียปฏิรูปการเลือกตั้ง ซึ่งกลุ่มแนวร่วมเบอร์เซห์มองว่ากระบวนการเลือกตั้งของมาเลเซียขาดความโปร่งใสจากการแทรกแซงของรัฐบาล โดยได้มีการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารของแนวร่วมเบอร์เซห์ผ่านทางเว็บไซต์หลักที่เป็นทางการของแนวร่วมเบอร์เซห์ (<https://www.bersih.org>) ซึ่งจะมีการเผยแพร่เกี่ยวกับข้อมูลความเป็นมาของขบวนการ แลกเปลี่ยนข้อเรียกร้อง เครือข่าย และกิจกรรมการรณรงค์เคลื่อนไหวที่ผ่านมา รวมทั้งนำเสนอประเด็นข้อมูลการทุจริตการเลือกตั้ง และแนวทางในการปฏิรูประบบการเลือกตั้งให้เกิดความเป็นธรรม เช่นเดียวกับกลุ่มอินดราฟที่ได้

เรียกร้องปัญหาการถูกผลักดันให้เป็นชายขอบของกลุ่มเชื้อชาติอินเดียทั้งทางด้านสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ เนื่องจากการที่รัฐบาลมาเลเซียยังดำเนินนโยบายเชื้อชาตินิยมได้ทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมทางเชื้อชาติ โดยกลุ่ม ฮินดราฟได้มีการนำเสนอเกี่ยวกับความไม่เป็นธรรมทางเชื้อชาติและการละเมิดสิทธิเสรีภาพต่อกลุ่มเชื้อชาติอินเดียผ่านทางเว็บไซต์ของกลุ่ม (<http://www.hindraf.co>) เช่น การเผยแพร่ภาพเหตุการณ์การรื้อถอนวัดฮินดูตามพื้นที่ต่างๆ สำหรับองค์กรเสียงประชาชนมาเลเซียได้ให้ความสำคัญกับการสร้างการตระหนักรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน การให้ความรู้ทางกฎหมาย และมีการนำเสนอข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนในมาเลเซียเผยแพร่ทั้งบนเว็บไซต์ (<http://www.suaram.net>) และสื่อสิ่งพิมพ์ที่เรียกว่ารายงานประจำปีทางด้านสิทธิมนุษยชนของมาเลเซีย เพื่อให้ประชาชนเกิดความเข้าใจและตระหนักต่อสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานและการรับรองทางด้านสิทธิมนุษยชนที่ประชาชนพึงได้รับการคุ้มครองจากรัฐ ทั้งนี้ 3 ขบวนการเคลื่อนไหวดังกล่าวได้ใช้สื่อทางเลือกออนไลน์มานำเสนอกรอบความคิดและเป้าหมายหรือแนวทางในการแก้ไขปัญหาเพื่อเป็นการสร้างความชอบธรรมในการเคลื่อนไหวให้กับขบวนการ

นอกจากการนำเสนอข้อมูลข่าวสารต่างๆ ของขบวนการเคลื่อนไหวแล้ว สื่อทางเลือกออนไลน์ในมาเลเซียยังมีบทบาทสำคัญในการระดมมวลชนเพื่อสร้างการเคลื่อนไหวและขยายการสนับสนุนจากประชาชน อย่างเช่น แนวนร่วมเบอร์เซห์ที่เริ่มเคลื่อนไหวครั้งแรกในปี 2007 โดยสื่อทางเลือกออนไลน์ที่มีอิทธิพลหลักในขณะนั้น ได้แก่ เว็บไซต์บล็อกและยูทูบ หลังจากนั้นในการเคลื่อนไหวครั้งที่สองในปี 2011 สื่อสังคมออนไลน์อย่าง เฟสบุ๊ก และทวิตเตอร์ ได้รับความนิยมจากชาวมาเลเซียอย่างมาก โดยในช่วงที่มีการเคลื่อนไหวของแนวนร่วมเบอร์เซห์ 2.0 มีผู้ใช้ทวิตเตอร์ประมาณ 34,000 รายที่ร่วมรณรงค์สนับสนุนแนวนร่วมเบอร์เซห์ 2.0 ด้วยการติดป้าย hash tag คำสำคัญในทวิตเตอร์ว่า #bersih และมีการแบ่งปันประสบการณ์หรือแสดงความคิดเห็นในสถานการณ์ของการชุมนุมประท้วงดังกล่าวด้วยการเล่าเรื่องและติดป้ายคำสำคัญว่า #bersihstories รวมทั้งยังมีการเผยแพร่ภาพถ่ายและวิดีโอผ่านช่องทางของยูทูบและสื่อสังคมออนไลน์อื่นๆ ซึ่งแตกต่างจากการนำเสนอของสื่อกระแสหลักโดยเฉพาะการใช้ความรุนแรงของตำรวจกับผู้ชุมนุม (John Postill, 2014 : 78-103) และในช่วงที่มีการเคลื่อนไหวชุมนุมประท้วงสื่อทางเลือกออนไลน์ถูกนำมาใช้การรายงานข่าวแบบ Real-time และอัปเดตการประท้วง รวมทั้งการรายงานสถานการณ์หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ซึ่งประชาชนสามารถเข้าถึงได้อย่างง่ายดายผ่านช่องทางเว็บไซต์ของแนวนร่วมเบอร์เซห์ เฟสบุ๊ก และทวิตเตอร์ นอกจากนี้แนวนร่วมเบอร์เซห์ยังใช้สื่อทางเลือกออนไลน์เป็นเครื่องมือในการเชื่อมต่อและขยายเครือข่ายกับแนวนร่วมเบอร์เซห์นานาชาติที่มีการจัดตั้งตามเมืองต่างที่มีชาวมาเลเซียอาศัยอยู่ทั่วโลก เพื่อร่วมกันเคลื่อนไหวสนับสนุนแนวนร่วมเบอร์เซห์ในมาเลเซีย

เช่นเดียวกับกลุ่มฮินดราฟ ที่มีการใช้ประโยชน์จากอินเทอร์เน็ตและสื่อทางเลือกออนไลน์ในการเผยแพร่การเรียกร้องของพวกเขาให้สามารถแพร่กระจายออกไปอย่างกว้างขวางทั้งในประเทศและต่างประเทศเพื่อเป็นการเรียกร้องให้องค์กรระหว่างประเทศเข้ามาช่วยเหลือ โดยกลุ่มฮินดราฟได้ใช้ประโยชน์จากทั้งสื่อแบบใหม่ เช่น บล็อก เว็บไซต์ ยูทูบ และสื่อแบบเก่า เช่น วิทยุ ทีวี ใบบลิว เครื่องขยายเสียง เพื่อสร้างการตระหนักรู้และความเข้าใจกับประเด็นข้อเรียกร้องของชาวมาเลเซียเชื้อชาติอินเดีย อย่างเช่น ในเดือนกุมภาพันธ์ 2007 กลุ่มฮินดราฟได้การผลิตวีซีดีที่เป็นข้อมูลเกี่ยวกับการรื้อถอนวัดอินเดียจำนวน 50,000 แผ่นเพื่อแจกจ่ายให้กับประชาชนทั่วไปและอัปโหลดข้อมูลดังกล่าวบนสื่ออินเทอร์เน็ตอีกด้วย (Susan Leong, 2009 : 470) ทั้งนี้ในการเคลื่อนไหวของกลุ่มฮินดราฟซึ่งเกิดขึ้นตามวัดฮินดูต่างๆ ที่ถูกรื้อถอนยังได้มีการเผยแพร่ภาพผ่านเว็บไซต์ PoliceWatchMalaysia.com (PWM) โดยเว็บไซต์ดังกล่าวมีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนของเจ้าหน้าที่รัฐกับชาวมาเลเซียเชื้อชาติอินเดีย และนำเสนอกิจกรรมการเคลื่อนไหวของกลุ่มฮินดราฟ นอกจากนี้กลุ่มชาวมาเลเซียเชื้อชาติอินเดียยังมีการใช้พื้นที่บน

อินเทอร์เน็ตได้อย่างบล็อกในการตั้งกระทู้สนับสนุนการเคลื่อนไหวของกลุ่มอินทราฟ โดยมีการเชิญคนอื่นๆ เข้ามาร่วมในการชุมนุมประท้วงและการจัดตั้งกลุ่มบนพื้นที่สังคมออนไลน์ด้วย โดยเชื่อมโยงไปยังเว็บไซต์ของกลุ่มอินทราฟ อีกทั้งยังมีบทบาทในการกระจายข้อมูลข่าวสาร เช่น วันเวลาและสถานที่ชุมนุม และข้อมูลเกี่ยวกับวัดที่ถูกรื้อถอน ในวันที่มีการประท้วงได้มีการโพสต์ข้อความในเว็บบล็อก อย่างเช่น การแนะนำการมาร่วมชุมนุม สิทธิของประชาชนในการร่วมกันชุมนุม การเชิญชวนให้ผู้สนับสนุนออกมาร่วมชุมนุม การอัปเดตสถานการณ์และข้อมูลข่าวสารอย่างต่อเนื่องตลอดเวลาของการชุมนุมประท้วง เป็นต้น (Asha Pandi, 2014 : 84) ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าสื่อเหล่านี้จึงกลายมาเป็นพื้นที่ใหม่ในการสนับสนุนขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชน และการรายงานข้อมูลข่าวสารที่แตกต่างไปจากสื่อกระแสหลัก ซึ่งจะเป็นประโยชน์กับชาวมาเลเซียในการได้รับข้อมูลข่าวสารที่รอบด้านมากขึ้น

แม้ว่าสื่อทางเลือกออนไลน์จะไม่ได้เป็นปัจจัยเดียวที่ส่งผลต่อการขยายตัวของการเมืองภาคประชาชนในบริบทของมาเลเซีย แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าการขยายตัวของอินเทอร์เน็ตและสื่อทางเลือกออนไลน์ได้ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับพัฒนาการการเมืองภาคประชาชนและการส่งเสริมประเด็นเกี่ยวกับประชาธิปไตยในมาเลเซีย เนื่องจากชาวมาเลเซียสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้อย่างรวดเร็วผ่านสำนักข่าวอิสระและเครือข่ายอินเทอร์เน็ตรูปแบบต่างๆ ในขณะที่รัฐบาลก็ต้องการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศด้วยการพัฒนาเทคโนโลยีขั้นสูงในช่วงทศวรรษ 1990 เพื่อเป็นการดึงดูดการลงทุนจากต่างประเทศจึงได้ปล่อยให้เกิดความเป็นอิสระของข้อมูลข่าวสารบนอินเทอร์เน็ต ซึ่งเห็นได้ชัดเจนว่ารัฐบาลมาเลเซียไม่ได้มองว่าอินเทอร์เน็ตเป็นเครื่องมือของการให้เสรีภาพและการพัฒนาประชาธิปไตย รัฐบาลมาเลเซียพิจารณาอินเทอร์เน็ตเป็นเพียงเครื่องมือในการส่งเสริมการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่เข้มแข็ง รัฐบาลมาเลเซียจึงมองการใช้ประโยชน์จากอินเทอร์เน็ตในทางตรงข้ามกับพรรคการเมืองฝ่ายค้านและภาคประชาสังคม ในขณะที่พรรคการเมืองฝ่ายค้านและภาคประชาสังคมได้ใช้การขยายตัวของอินเทอร์เน็ตเป็นเครื่องมือในการต่อสู้ทางการเมืองและท้าทายต่อการครอบงำของรัฐบาลแนวร่วมแห่งชาติ รวมทั้งมีความพยายามในการสร้างวาทกรรมการก้าวสู่การเป็นประชาธิปไตยจากการขยายตัวของขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชน อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของสื่อทางเลือกออนไลน์ได้ทำให้เกิดพื้นที่ที่เป็นประชาธิปไตยและส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงผลการเลือกตั้งในมาเลเซียในเวลาต่อมา

4. บทสรุป

สื่อทางเลือกออนไลน์ของทั้งประเทศเมียนมาร์และมาเลเซียมีบทบาทที่คล้ายคลึงกันหลายประการ โดยเฉพาะการเริ่มเกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันนั่นคือช่วงทศวรรษ 1990 จากการขยายตัวของอินเทอร์เน็ตและเทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่ สื่อสังคมออนไลน์กลายมาเป็นช่องทางในการวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของรัฐบาล เนื่องจากประชาชนไม่สามารถเข้าถึงสื่อกระแสหลักที่ถูกควบคุมโดยรัฐบาลได้ โดยจะทำให้ประชาชนสามารถรับข้อมูลข่าวสารได้อย่างรอบด้านมากขึ้น นอกจากนี้สื่อทางเลือกออนไลน์ยังมีบทบาทที่สำคัญกับขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนของทั้งสองประเทศที่ส่งผลให้เกิดการพัฒนาการเมืองภาคประชาชนและการส่งเสริมประเด็นทางด้านประชาธิปไตย โดยขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนได้ใช้สื่อทางเลือกออนไลน์รูปแบบต่างๆ เป็นเครื่องมือในการเผยแพร่อุดมการณ์และเป้าหมายของขบวนการเพื่อสร้างความชอบธรรมในการเคลื่อนไหว โดยไม่ต้องผ่านการตรวจสอบ หรือรายงานความเป็นไปในการนำเสนอเนื้อหาให้กับองค์กรใดๆ ได้รับรู้ รวมถึงไม่จำเป็นต้องมีใบอนุญาต การนำเสนอเนื้อหาจึงสามารถนำเสนอประเด็นที่มีความขัดแย้ง หรือวิพากษ์วิจารณ์การกระทำทุกอย่างที่ไม่ยุติธรรมซึ่งอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริงได้อิสระ อีกทั้งยังมีบทบาทใน

การระดมมวลชนเพื่อสร้างการเคลื่อนไหว มีส่วนทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านั้นสามารถขยายการสนับสนุนจากประชาชนได้มากขึ้น ซึ่งจะเป็นการสร้างแรงกดดันให้รัฐบาลหันมาให้ความสำคัญในการตอบสนองต่อข้อเรียกร้องและส่งผลต่อการบรรลุเป้าหมายของขบวนการได้ ทั้งนี้สื่อสังคมออนไลน์ยังมีบทบาทในการส่งเสริมประชาธิปไตยจากความแพร่หลายของข้อมูลข่าวสารที่จะทำให้เกิดการตระหนักรู้ถึงสิทธิและเสรีภาพของประชาชน โดยเฉพาะการที่ประชาชนสามารถใช้ช่องทางของสื่อสังคมออนไลน์ในการแสดงความคิดเห็น สร้างสนับสนุน และเรียกร้องความเป็นธรรมในประเด็นต่างๆ ให้กับพวกเขาเอง ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าพื้นที่ในการสื่อสารของสื่อภาคประชาชนทั้งสองประเทศดังกล่าวนับเป็นพื้นที่ที่ปราศจากข้อจำกัดใดๆ “ประชาธิปไตย” จึงสามารถเกิดขึ้นได้อย่างสมบูรณ์ หรืออย่างน้อยสื่อได้ส่งเสริมให้ประชาธิปไตยมีความก้าวหน้าและแข็งแกร่งมากยิ่งขึ้น เพื่อให้ประชาธิปไตยกลายเป็นเกมเดียวในเมือง เมื่อมีสื่อประเภทนี้เข้ามาเติมเต็ม หรือปิดช่องว่างความไม่ชัดเจนในการนำเสนอเนื้อหาของสื่ออื่นๆ สื่อจึงเป็นของประชาชนที่ดำเนินการโดยประชาชน และมีเป้าหมายในการสื่อสารเพื่อประชาชนอย่างแท้จริง

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- ต้นแคน แมคคาร์โกล, รมย์มาศ โบว์ร่า. *สื่อมวลชนไทยกับการผลักดันนโยบาย*. กรุงเทพมหานคร : สถาบันนโยบายศึกษา, 2539.
- วิภา อุตมฉันท. *ปฏิรูปสื่อเพื่อสังคม หลักคิด และบทเรียนจากนานาประเทศ*. กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราและเอกสารทางวิชาการ ภาควิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.
- สุภัตรา ภูมิประภาส. *สื่อพม่าบนถนนสู่ประชาธิปไตย*. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำรา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2556.
- สาละวินนิวส์ออนไลน์. *รำลึกเหตุการณ์ปี 88 จุดเริ่มต้นของประชาธิปไตยพม่าในวันนี้*. [ออนไลน์]. 2560. แหล่งที่มา <http://salweennews.org/home/?p=4958> [15 กรกฎาคม 2560]
- สาละวินนิวส์ออนไลน์. *อวสานสื่อพม่านอกประเทศ*. [ออนไลน์]. 2560, แหล่งที่มา <http://salweennews.org/home/?p=6386> [15 กรกฎาคม 2560]
- ผู้ผลิตสื่อเว็บไซต์สาละวินนิวส์ออนไลน์. *สัมภาษณ์*, 31 มีนาคม 2556.
- อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์. "พูดถึงนิวมี่เดีย พูดถึงสิทธิในการสื่อสาร" ใน *สื่อออนไลน์ BORN TO BE DEMOCRACY*, หน้า 26-34. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ PRACHATAI BOOKCLUB, 2554.

ภาษาต่างประเทศ

- Abdul Rahman Embong. "The Noisy Right and the Not-So-Silent Moderates: Democracy and All That in Malaysia." In *Globalization and Democracy in Southeast Asia: Challenges, Responses and Alternative Futures*, edited by Chantana Banpasirichote Wungaeo, Boike Rehbein and Surichai Wungaeo: Springer, 2016.
- Gemma Edwards. *Social Movements and Protest*. Cambridge University Press, 2014.
- John Chun Liu. "Civil Liberties in Contemporary Malaysia Progress, Retrogression and the Resurgence of Asian Values." In *Routledge Handbook of Contemporary Malaysia*, edited by Meredith L Weiss, 290-300. London: Routledge, 2015.
- Jacqueline Ann Surin. "Occupying the Internet: Responding to the Shifting Power Balance." *The Round Table* 99, no. 407 (2010): 195-209.
- Online Burma/Myanmar library. *Constitution of the Republic of the Union of Myanmar* [Online]. 2008. Available from : http://www.burmalibrary.org/docs5/Myanmar_Constitution-2008-en.pdf [2017, July 14]
- Ross Tapsell. "The Media Freedom Movement in Malaysia and the Electoral Authoritarian Regime." *Journal of contemporary Asia* 43, no. 4 (2013): 613-35.
- Wong Mun Loong. *Social Media, Power and Democratisation in Malaysia: Weapons of the Weak?* : Institute of Southeast Asian Studies, 2014.

บทบาทภาคประชาชนในการต่อต้านโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา

สุทธิชัย รักจันทร์

นิสิตสาขาการเมืองและการจัดการปกครอง

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อานันท์ ปิติเศรษฐพันธ์

นิสิตสาขาการเมืองและการจัดการปกครอง

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาวิเคราะห์การก่อตัวของขบวนการต่อต้านการสร้างโรงไฟฟ้าเทพา จังหวัดสงขลา 2) เพื่อศึกษาแนวทางการเคลื่อนไหวต่อสู้ ยุทธวิธีและพลวัตการต่อสู้ของขบวนการต่อต้านการสร้างโรงไฟฟ้าเทพาจังหวัดสงขลา ภายใต้บริบทการเมืองปัจจุบัน ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ ทั้งการสัมภาษณ์และการวิเคราะห์เอกสาร ข้อมูลจากสื่อออนไลน์ ผลการศึกษาด้านการก่อตัวของขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านโรงไฟฟ้าเทพา พบว่า จุดก่อกำเนิดเกิดขึ้นครั้งแรกที่ชาวบ้านเทพา อำเภอปากบาง มีความตื่นตัวหลังจากที่รับรู้ว่ามีโครงการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหิน เกิดความหวาดกลัวว่าจะเหมือนกรณีโรงแยกก๊าซจะนะ ด้วยการผนึกกำลังของเครือข่ายร่วมกันต้านการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา โดยมีปัญหาและข้อเรียกร้อง ได้แก่ (1) ความไม่ชอบธรรมที่ก่อให้เกิดผลกระทบและส่งผลต่อการเคลื่อนไหว โดยการใช้ประกาศศสช. มาตรา 44 กกับการเปิดทางให้สร้างโรงไฟฟ้าเทพา (2) สภาพของพื้นที่มากด้วยทรัพยากรธรรมชาติ (3) ปัญหาเกี่ยวกับวิถีชีวิตและวิถีวัฒนธรรมของท้องถิ่นถูกทำลาย (4) เป็นเงื่อนไขที่อาจมีผลต่อการสร้างสันติภาพได้ในสามจังหวัดชายแดนใต้

ด้านยุทธวิธีเคลื่อนไหวเครือข่ายต้านโรงไฟฟ้าถ่านหิน พบว่าการเคลื่อนไหวของเครือข่ายประชาชนใช้ยุทธวิธีที่เหมาะสมและการสร้างสรรค์ด้วยการคิดของเครือข่าย ดังนี้ 1) การจัดเสวนาทางวิชาการของสถาบันการศึกษา 2) การจัดกิจกรรมการเคลื่อนไหว 3) ยื่นข้อเรียกร้องกับผู้ที่มีอำนาจรัฐ 4) การรณรงค์เผยแพร่ความรู้โดยเครือข่ายประชาชน 5) การสร้างวาระ (Agenda) ผูกโยงความรู้สึกที่ไม่เป็นธรรมของพื้นที่ 6) ปฏิบัติการสันติวิธี 7) การใช้กลยุทธ์การต่อสู้ทางการเมืองเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic of Politics) 8) การใช้กลยุทธ์การสื่อสารทางการเมือง เพื่อสร้างความเข้าใจปัญหาร่วมกันในสังคม

ด้านผลลัพธ์จากการเคลื่อนไหวต่อสู้ พบว่า ส่งผลให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยชะลอการก่อสร้างโรงไฟฟ้าเทพา แต่อย่างไรก็ตามรัฐก็พยายามที่จะผลักดันให้เกิดโครงการพัฒนาโรงไฟฟ้าเทพาและรัฐใช้เครื่องมือทางกฎหมาย ทำเป็นคำสั่งเพื่อพยายามที่จะยับยั้งการต่อต้าน

คำสำคัญ: เครือข่ายภาคประชาชน, โรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา

บทนำ

ปัญหาสำคัญที่นำไปสู่การเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้าน สืบเนื่องมาจากการเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ การเคลื่อนไหวต่อสู้ครั้งแล้วครั้งเล่า ในห้วงทศวรรษที่ผ่านมาของขบวนการชาวบ้าน เช่น ปัญหาเขื่อนปากมูล ปัญหาเขื่อนราษีไศล บ่อบำบัดน้ำเสีย คลองด่านบ่อนอกหินกรูด แนวร่วมเกษตรภาคเหนือ เครือข่ายเกษตรภาคเหนือ ประเด็นป่าชุมชน การก่อสร้างท่าเรือน้ำลึกปากบาราสตูล (วิเชียร บุราณรักษ์, 2548) หลายต่อหลายปัญหาที่เกิดขึ้นจากแนวนโยบายในช่วงทศวรรษที่ 20 ที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน สังคม ท้องถิ่น โครงการของภาครัฐที่รองรับแนวนโยบายการพัฒนา (Policy of Development) ที่เน้นการสร้างความเป็นเมือง (Urbanization) ด้วยการให้ความสำคัญการผลิต เพื่อส่งออกความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Export-led growth) นำไปสู่การกดขี่ทรัพยากรของท้องถิ่นเข้าสู่กระบวนการอุตสาหกรรมที่มุ่งผลิตเพื่อส่งทรัพยากรให้ได้ผลผลิตมวลรวมของประเทศ (GDP) เป็นสำคัญ เพราะฉะนั้นโครงการหลายโครงการของภาครัฐจึงขาดความคำนึงถึงวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของชุมชนหรือท้องถิ่นหรือมองว่าชุมชนท้องถิ่นไม่มีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ และได้ให้สัมปทานแก่ภาคทุนเอกชนหรือทุนข้ามชาติในการดำเนินโครงการในที่สุด เพื่ออ้างว่าเป็นการพัฒนาประเทศให้เจริญ (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2549)

การที่รัฐได้ใช้กลยุทธ์การพัฒนาพื้นที่ที่สร้างความเจริญเติบโต (Export led-grow) ซึ่งนำไปสู่ความขัดแย้งในชนบทอย่างกว้างขวางด้วยวิธีการเดินขบวน ชุมนุมประท้วง ที่เป็นผลมาจากโครงการรัฐแห่งการพัฒนา การพัฒนามีผลกระทบต่อชีวิตของผู้คนที่แตกต่างกันไปในกลุ่มคนต่างๆ ขณะเดียวกันก็ให้ความหมายที่แตกต่างกันมีผลต่อการกำหนดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มชนสังคม ด้วยเหตุนี้จึงเกิดการช่วงชิงความหมายของการพัฒนาไปในทิศทางที่แตกต่างกันด้วย ที่เรียกว่า *วาทกรรมการพัฒนา (Development Discourse)* ซึ่งหมายความถึงการช่วงชิงการสร้างควมหมายการพัฒนา เพื่อให้เห็นความจริงไปในด้านใดด้านหนึ่ง รัฐอาจนิยามว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีขึ้น แต่สำหรับชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนา อาจมองว่าการพัฒนาว่าเป็นการทำลายชีวิตของพวกเขา ส่วนนักอนุรักษ์ก็อาจมองว่าการพัฒนาเป็นการทำลายสภาพแวดล้อม และวัฒนธรรม หรืออาจมองการพัฒนาว่าเป็นการครอบงำของลัทธิบริโภคนิยม (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2549) ซึ่งสร้างความขัดแย้งที่เกิดขึ้น จากการขัดแย้งสะสมเพิ่มมาเป็นจุดๆ ได้ส่งผลให้มีการรวมตัวเป็นเครือข่ายที่กว้างขวางขึ้น ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นมีปัญหาจากการพัฒนาที่มีรากเหง้าจากรัฐมาร่วมมือ แลกเปลี่ยนข้อมูล เรียนรู้ความเจ็บปวดและประสบการณ์จากการต่อสู้ และร่วมที่เคลื่อนไหวต่อสู้เป็นขบวนการเครือข่ายชาวบ้าน (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541) มีลักษณะเป็นเครือข่ายที่มีฐานอยู่ที่ชุมชนของชาวบ้านในพื้นที่ได้รับผลกระทบ จากโครงการรัฐแห่งการพัฒนา ที่รัฐเข้ามาช่วงชิงทรัพยากรที่ชุมชนใช้ในวิถีชีวิตและทำให้เสื่อมคุณค่า ส่งผลต่อสุขภาพมนุษย์ การรวมกลุ่มของขบวนการเคลื่อนไหวดังกล่าว เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในชุมชนปัจจุบัน ซึ่งขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านโรงไฟฟ้าเทพา ก็สามารถสะท้อนให้เห็นภาพถึงการผกผันระหว่างเครือข่ายชุมชน นักวิชาการ นักอนุรักษ์ NGO นักวิชาการ ที่เข้าไปประสานเสริมสร้างให้เกิดชุมชนที่เข้มแข็งในการต่อสู้อำนาจ

ขบวนการเคลื่อนไหวเกิดขึ้นเพื่อตอบโต้ปัญหาและความขัดแย้งชุดใหม่ที่เกิดจากสังคมเพราะสถาบันหลักทางการเมืองและสังคมที่ดำรงอยู่ไม่สามารถตอบโต้ปัญหาและความขัดแย้งรุนแรงชุดใหม่ที่เกิดขึ้นได้ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร 2545 ; ฮัสสัน ดุมาลี และจันทนา สุทธิจารี, 2555) นอกจากนี้การเคลื่อนไหวที่รวมเอาเรื่องเพศ (Gender) เชื้อชาติ (Race) ชาติพันธุ์ (Ethnicity) ศาสนาและวัฒนธรรมเข้าไปด้วย ทำให้ความขัดแย้งชุดใหม่มีความยุ่งยากและสลับซับซ้อนมากกว่าความขัดแย้งในอดีตที่เป็นเรื่องของความแตกต่างทางชนชั้นและอุดมการณ์ทางการเมืองเท่านั้น

พื้นที่การพัฒนาที่ถูกกำหนดให้ก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา มีประชากรประมาณ 3 พันคน มีสียัด 2 แห่ง กุโบร์ ปอเนาะ และวัด มีความอุดมสมบูรณ์พื้นที่เช่นนี้หรือ ที่ควรนำมาทำโรงไฟฟ้าถ่านหิน ซึ่งปกติฝั่งเมืองอำเภอเทพาเป็นสีเขียว สร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินไม่ได้ แต่รัฐบาลใช้อำนาจตามมาตรา 44 ให้สร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินได้ เป็นการใช้อำนาจที่ไม่ชอบธรรม ในการพยายามทำทุกอย่างเพื่อให้สร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินแล้วอำเภอเทพา-ปัตตานีมีทะเลและป่าชายเลนผืนเดียวกัน

โรงไฟฟ้าถ่านหินเทพามีขนาด 2,200 เมกะวัตต์ จำเป็นต้องศึกษาผลกระทบในพื้นที่จังหวัดปัตตานีซึ่งเป็นเขตติดต่อกับพื้นที่ของโรงไฟฟ้าด้วย เพราะทะเลเทพากับทะเลปัตตานีเป็นท้องทะเลเดียวกัน เป็นป่าชายเลนผืนเดียวกัน และกระแสลมสามารถพัดคลื่นลอยมาถึงกันได้ ดังนั้นการไม่มาศึกษาผลกระทบที่ปัตตานีด้วยถือเป็นเรื่องที่ไม่เป็นธรรม

การยึดที่สาธารณะสร้างโรงไฟฟ้า ส่งผลให้ชาวมุสลิมในพื้นที่รับไม่ได้ เพราะจะสร้างหายนะกับสังคมและสิ่งแวดล้อมด้วย เนื่องจากการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินจะต้องการย้ายกุโบร์ มีสียัด ปอเนาะ ซึ่งเป็นที่ดินวากัฟ (สาธารณะ)

ในพื้นที่เทพา พบว่ามีความอุดมสมบูรณ์มาก สามารถจับปลากระบอกด้วยมือเปล่าได้ มีป่าชายเลนที่สมบูรณ์ มีสวนยางพารา มีทะเลที่สวยงามและอุดมสมบูรณ์ แต่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) และฝ่ายสนับสนุนกลับบิดเบือนให้ข้อมูลต่อสังคมว่าเทพาเหมือนทะเลทราย แห้งแล้งและยากจน ซึ่งเป็นข้อมูลเท็จ ซึ่งหากสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินอาจส่งผลกระทบต่อด้านสุขภาพของประชาชนในพื้นที่ สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม

หากโรงไฟฟ้าถ่านหินเกิดขึ้นวิถีชุมชนและวิถีวัฒนธรรมจะถูกทำลายจากผลกระทบที่จะเกิดขึ้น และจะเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะมีผลต่อกระบวนการสร้างสันติภาพได้ เนื่องจากความไม่สงบสร้างความเครียดให้กับชาวบ้านมากพออยู่แล้ว ทำไมจึงยังพยายามให้เกิดมลพิษ น้ำเสียจากโรงไฟฟ้าถ่านหินมาให้คนปัตตานีอีก โรงไฟฟ้าถ่านหินเทพาจะปล่อยมลพิษออกมาจำนวนมากแบบไม่เลือกฝ่าย ไม่ใช่กระทบคนหลักสิบหลักร้อย แต่จะกระทบคนเป็นแสน ซึ่งถือว่าเป็นปัญหาที่สาหัสกว่าปัญหาเหตุความไม่สงบมาก ดังนั้นปัญหาความไม่สงบหรือปัญหาไฟใต้ก็ทวีความรุนแรงมากขึ้นเนื่องจากสาเหตุนี้เช่นกัน

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมานี้มีเครือข่ายภาคประชาชน ที่ร่วมกันต่อต้านการตั้งโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา ได้แก่ เครือจังหวัดชายแดนใต้ปกป้องสิทธิชุมชนและสิ่งแวดล้อมเพื่อสันติภาพ เครือข่ายชาวบ้านรอบอ่าวปัตตานีไม่เอาโรงไฟฟ้าฯ เครือข่ายประชาสังคมเพื่อสันติภาพ (คปส.) เครือข่ายคนสงขลา-ปัตตานีไม่เอาโรงไฟฟ้าถ่านหิน เครือข่ายจะนะรักษ์ถิ่น เครือข่ายเทพารักษ์ถิ่น เครือข่ายอนุรักษ์กลุ่มแม่น้ำสายบุรี กลุ่มนาซิจาโป มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี นักศึกษามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี เครือข่ายปกป้องอันดามัน ฯลฯ ซึ่งเป็นการสร้างพลังจากการระดมทรัพยากรที่มีประเด็นร่วมกันจำนวนมาก และสร้างจุดร่วมของประชาชนในพื้นที่ เพื่อยับยั้งโครงการพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางด้านสิทธิชุมชน ความมั่นคงในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งก็คือภัยจากโครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพาและโครงการทำเทียบเรือสำหรับโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา

คำถามการศึกษา

ขบวนการต่อต้านโครงการพัฒนาของรัฐ การก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหิน อำเภอเทพา จังหวัดสงขลา คือใคร มีโครงสร้าง องค์ประกอบตลอดจนลักษณะการรวมตัวของขบวนการเป็นแบบใด และมีการเคลื่อนไหวของเครือข่ายอย่างไร มียุทธศาสตร์ยุทธวิธีที่เป็นรูปธรรมในการเคลื่อนไหวอย่างไร?

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์การก่อตัวของขบวนการต่อต้านการสร้างโรงไฟฟ้าเทพา จังหวัดสงขลา
2. เพื่อศึกษาแนวทางการเคลื่อนไหวต่อสู้ ยุทธวิธี และพลวัตการต่อสู้ของขบวนการต่อต้านการสร้างโรงไฟฟ้าเทพาจังหวัดสงขลา ภายใต้บริบทการเมืองปัจจุบัน

ขอบเขตการศึกษา

ผู้ศึกษาเลือกที่จะทำการศึกษาวิเคราะห์ขบวนการต่อต้านโครงการพัฒนาของรัฐ การก่อสร้างโรงไฟฟ้าเทพา จังหวัดสงขลา

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผลการศึกษาครั้งนี้เป็นการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม การก่อตัวของขบวนการ พลวัตของยุทธวิธีการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการต่อต้านโรงไฟฟ้าถ่านหิน อำเภอเทพา จังหวัดสงขลา และความสัมพันธ์ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมกับประชาธิปไตย ความเข้าใจในการเบียดขับของโครงการพัฒนาของรัฐ

วิเคราะห์การก่อตัวของขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านโรงไฟฟ้าเทพา

การก่อตัวการเคลื่อนไหว

เหตุที่ต้องสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินที่อำเภอเทพา จังหวัดสงขลา เท่านั้น เพราะมีเบื้องหลังที่เป็นวาระซ่อนเร้น 2 ประการ คือ

ประการแรก อำเภอสะบ้าย้อยที่มีระยะห่างไปเพียง 20 กิโลเมตร เป็นแหล่งที่มีถ่านหินลิกไนต์มหาศาล การสร้างพื้นที่เทพาไว้ก่อน เพื่อที่ต้องการรอดูเหมืองลิกไนต์ที่สะบ้าย้อยในอนาคต แม้ว่าต้องย้ายประชาชนกว่าหลายสิบล้านคน กว่าหมื่นคน และเทียบเคียงได้กับผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมของแม่เกาะลำปาง

ประการที่สอง การสร้างโรงไฟฟ้าที่อำเภอเทพาเพื่อที่รองรับสงขลาเป็นมาตาพุดแห่งที่สอง เพราะหากพิจารณาโดยแท้จริงแล้วไฟฟ้ามหาศาลที่ผลิตได้ ไม่ได้ใช้ในภาคธุรกิจและครัวเรือน แต่เป็นไปเพื่อตั้งนิคม

อุตสาหกรรมหนักในอนาคต ที่มารองรับโครงการอุตสาหกรรมหนักของสงขลา-สตูล โดยมีท่าเรือปากบาราและท่าเรือนาทับ ที่เชื่อมทางรถไฟรางคู่ เพื่อให้สงขลาและสตูลเป็นฐานการผลิตอุตสาหกรรมหนักดังเช่นจังหวัดระยองในปัจจุบัน

การก่อตัวครั้งแรกเริ่มต้นจากพี่น้องชาวบ้านที่เทพา อำเภอปากบาง มีความตื่นตัวหลังจากที่ารู้ข่าวว่าจะมีการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา ก็เกิดการหวาดกลัวว่าจะกลายเป็นเหมือนโรงแยกก๊าซที่จะนะ ตอนที่มีการสร้างโรงไฟฟ้าโรงแยกก๊าซที่จะนะพี่น้องเทพาบางคนก็ได้มีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวเหมือนกัน และได้เก็บเกี่ยวประสบการณ์จากการเคลื่อนไหวการต่อต้านโรงแยกก๊าซที่จะนะมากำหนดเป็นจังหวัดต้นแบบโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา

บทเรียนสำคัญของโรงแยกก๊าซจะนะ คือทางชาวบ้านซึ่งเป็นคนในพื้นที่ที่ตั้งของโรงแยกก๊าซจะนะไม่ได้มีการเชื่อมประสานกับเครือข่ายขององค์กรต่างๆ ที่เคลื่อนไหวด้านทรัพยากร และไม่สามารถเชื่อมกับพี่น้องที่อยู่ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งได้รับผลกระทบโดยตรงจากการบังคับใช้กฎหมายพิเศษในด้านมิติของความมั่นคง พี่น้องที่จะนะมีความเชื่อมั่นในพลังของตนเองสูงมากเกินไปจึงไม่เชื่อมกับพี่น้องในสามจังหวัดและชุมชนอื่น หรือองค์กรต่างๆ ก็เลยเป็นเหตุผลสำคัญที่ต่อมานายทุนร่วมกับภาครัฐมีแผนที่จะผลักดันให้ตัวโครงการเกิดขึ้นให้ได้ จึงเกิดการปะทะกันระหว่างเจ้าหน้าที่และชาวบ้าน ซึ่งฝ่ายชาวบ้านนั้นมีจำนวนไม่มาก มีเฉพาะชาวบ้านจากจะนะเท่านั้นจึงทำให้ชาวบ้านที่ไปเคลื่อนไหว หรือยื่นเจตจำนงในช่วงรัฐบาลของนายกทักษิณ ลงมาที่หาดใหญ่ พี่น้องจะนะไปหานายกรัฐมนตรีเพื่อยื่นข้อร้องเรียนต่อนายกทักษิณ แต่ทางตำรวจไม่อนุญาตให้เข้าไปเพราะกลัวว่าทางชาวบ้านจะวางแผนไปสร้างสถานการณ์ไม่สงบ จึงเกิดการปะทะกันชาวบ้านที่เป็นแกนนำหรือแม้กระทั่งชาวบ้านที่เป็นผู้หญิงที่เป็นแกนนำก็โดนออกหมายจับ จนถึงทุกวันนี้บางคนก็ยังคงรู้สึกดีกันอยู่ บทเรียนจากโรงแยกก๊าซจะนะในครั้งนั้น เป็นผลทำให้ชาวบ้านเทพาตัดสินใจไม่ปิดกั้นตนเอง และออกมาเชื่อมโยงกับพี่น้องสามจังหวัด เดิมทีเชื่อมโยงกับเอ็นจีโอ (NGO) เพียงอย่างเดียว หากมองดูนั้นผลกระทบที่เกิดขึ้นมีได้กระทบเพียงแค่ด้านทรัพยากรสิ่งแวดล้อมเพียงในบริเวณที่ตั้งโรงไฟฟ้าเพียงอย่างเดียว แต่มันกระทบในรัศมีที่ห่างไกลออกไปถึง 100 กิโลเมตรจากบริเวณที่ตั้งและกระทบในระยะยาว จึงส่งผลกระทบต่อพี่น้องสามจังหวัดชายแดนใต้ด้วย

จากบทเรียนในครั้งแรกที่ชาวอำเภอจะนะค่อนข้างเชื่อมั่นในตัวเองสูงและอ่านเกมไม่ขาดว่าทางภาครัฐจะใช้มาตรการเด็ดขาด ใช้ไม้แข็งปะทะกับชาวบ้าน ในครั้งนี้สำหรับโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพาทำให้พี่น้องเทพาประสานงานติดต่อเชื่อมโยงกับพี่น้องสามจังหวัด เพื่อที่จะเพิ่มจำนวนคนและขยายประเด็นให้เป็นที่สนใจของภาครัฐมากขึ้น และเป็นการเพิ่มอำนาจการต่อรอง

ปัญหาและข้อเรียกร้อง

ความไม่ชอบธรรมที่ก่อให้เกิดผลกระทบ และให้มีการเคลื่อนไหว แยกออกเป็นประเด็นการใช้มาตรา 44 กับการเปิดทางให้สร้างโรงไฟฟ้าเทพา โดย**นายดิเรก เหมนคร** ผู้ประสานงานเครือข่ายพัฒนาเมืองเทพา ได้กล่าวว่า “พื้นที่ที่ถูกกำหนดให้ก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพามีประชากรประมาณ 3 พันคน มีสียัด 2 แห่ง กุโบร์ ปอเนาะและวัด มีความอุดมสมบูรณ์ พื้นที่เช่นนี้หรือที่ควรนำมาทำโรงไฟฟ้าถ่านหิน”

“ปกติฝั่งเมืองอำเภอเทพาเป็นสีเขียว สร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินไม่ได้ แต่รัฐบาลใช้อำนาจตามมาตรา 44 ให้สร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินได้ เป็นการใช้อำนาจที่ไม่ชอบธรรม ในการพยายามทำทุกอย่างเพื่อให้สร้างโรงไฟฟ้าถ่านหิน”

พื้นที่อำเภอเทพา จังหวัดสงขลา และจังหวัดปัตตานี มีทะเลและป่าชายเลนผืนเดียวกัน ซึ่ง **นายกอนดูล ปาลาเร่** ประธานชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขต

ปัตตานี กล่าวว่า “โรงไฟฟ้าถ่านหินเทพามีขนาด 2,200 เมกะวัตต์ ทำไมจึงไม่ศึกษาผลกระทบในพื้นที่จังหวัดปัตตานีซึ่งเป็นเขตติดต่อกับพื้นที่ของโรงไฟฟ้าด้วย เพราะทะเลเทเพากับทะเลปัตตานีเป็นท้องทะเลเดียวกัน เป็นป่าชายเลนผืนเดียวกัน และกระแสน้ำสามารถพัดควันลอยมาถึงกันได้”

“การไม่มาศึกษาผลกระทบที่ปัตตานีด้วยถือเป็นเรื่องที่ไม่เป็นธรรม จึงอยากเรียกร้องนักศึกษาปัญญาชนออกมาร่วมแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ในการต่อต้านโรงไฟฟ้าเทพา เพื่อร่วมกันสร้างสังคมที่เป็นธรรม”

และพื้นที่อำเภอเทพาอุดมสมบูรณ์มากจับปลามือเปล่าได้ พร้อมทั้งวิถีชุมชนและวิถีวัฒนธรรมจะถูกทำลาย ซึ่งนางสาวอิห์ซาน นีบี นักศึกษามหาวิทยาลัยฟาฏอนี จ.ปัตตานี กล่าวจากประสบการณ์ตรงที่ได้จากการลงพื้นที่อำเภอเทพา ว่า “นักศึกษามหาวิทยาลัยฟาฏอนี ได้ไปเข้าค่ายในพื้นที่ที่จะก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินพบว่าที่นั่นมีความอุดมสมบูรณ์มาก สามารถจับปลากระบอกด้วยมือเปล่าได้ มีป่าชายเลนที่สมบูรณ์ มีสวนยางพารา ทะเลที่สวยงามและอุดมสมบูรณ์ แต่ กพผ.และฝ่ายสนับสนุนกลับบิดเบือนให้ข้อมูลต่อสังคมว่าเทพาเหมือนทะเลทราย แห้งแล้งและยากจน ซึ่งเป็นการกล่าวเท็จอย่างน่ารังเกียจ จริงๆแล้วหากสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินอาจส่งผลกระทบต่อด้านสุขภาพของประชาชนในพื้นที่ สิ่งแวดล้อมจะเสื่อมโทรม ดังนั้นการปกป้องชุมชนจึงเป็นหน้าที่ของเรา”

นายตุแวดานียา ตุแวแมแง แกนนำภาคประชาชน ได้ให้การสนับสนุนทางความคิดข้างต้นเรื่องวิถีชีวิตและผลกระทบจากการตั้งโรงไฟฟ้าเทพา กล่าวว่า “หากโรงไฟฟ้าถ่านหินเกิดขึ้นวิถีชุมชนและวิถีวัฒนธรรมจะถูกทำลายจากผลกระทบที่จะเกิดขึ้น และจะเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะมีผลต่อกระบวนการสร้างสันติภาพได้ เนื่องจากความไม่สงบสร้างความเครียดให้กับชาวบ้านมากพออยู่แล้ว ทำไมจึงยังพยายามให้เกิดมลพิษ น้ำเสียจากโรงไฟฟ้าถ่านหินมาให้คนปัตตานีอีก โรงไฟฟ้าถ่านหินเทพาจะปล่อยมลพิษออกมาจำนวนมากแบบไม่เลือกฝ่าย ไม่ใช่กระทบคนหลักสิบหลักร้อย แต่จะกระทบคนเป็นแสน ซึ่งถือว่าเป็นปัญหาที่สาหัสกว่าปัญหาเหตุความไม่สงบมาก”

นอกจากนี้ยังเป็นประเด็นละเอียดอ่อน ในมิติศาสนาและพื้นที่แห่งศรัทธาต่อการใช้ชีวิตของมุสลิมในพื้นที่และปัญหาความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เพราะการยึดที่สาธารณะสร้างโรงไฟฟ้ามุสลิมในพื้นที่ไม่ให้การยอมรับ โดยนายมุฮัมมัด ฮาลี อุปนายกองค์การนักศึกษา ม.อ.ปัตตานี กล่าวว่า “...ก่อนหน้านี ที่ จ.นครศรีธรรมราช นักศึกษามหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์เคยคัดค้านโรงไฟฟ้าถ่านหิน และคัดค้านบริษัทเซฟรอน จนต้องออกจากพื้นที่ไปแล้ว วันนี้นักศึกษา ม.อ.ปัตตานีจะทำเช่นนั้นด้วย เนื่องจากการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินจะต้องการย้ายกูโบร์ มัสยิด ปอเนาะ ซึ่งเป็นที่ดินวากัฟ (สาธารณะ) ซึ่งเป็นสิ่งที่พี่น้องมุสลิมรับไม่ได้..” และ นายตุแวดานียา กล่าวต่อไปอีกว่า “แม้จะใช้เทคโนโลยีก็กรองมลพิษก็กรองได้ไม่หมด แต่มลพิษที่รอดออกมาก็อาจทำให้เป็นมะเร็งในระยะยาวได้ อีกทั้งการที่รัฐใช้อำนาจตาม พ.ร.บ.ความมั่นคงมาควบคุมสถานการณ์ ประชาชนจะออกมาคัดค้านโรงไฟฟ้าถ่านหินมากขึ้น เชื่อว่าในที่สุดอาจมีการนำ พ.ร.ก.การบริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉินกลับมาใช้ใน อ.เทพา ซึ่งไม่เป็นผลดีต่อกระบวนการสันติภาพเลย”

ประเด็นที่สืบเนื่องที่อาจมีผลต่อการเผชิญหน้า และอ่อนไหวต่อประเด็นความมั่นคง โดยนายรอมฎอน ปันจอร์ บรรณาธิการศูนย์เฝ้าระวังสถานการณ์ภาคใต้ ให้สัมภาษณ์ผ่านเว็บไซต์ Trans Border News คนชายข่าวคนชายขอบว่า “พื้นที่อำเภอเทพาเป็นพื้นที่ความมั่นคงของรัฐที่มีการใช้ พ.ร.บ.ความมั่นคงฯ และเป็นพื้นที่รอยต่อกับจังหวัดปัตตานีที่มีการใช้ พระราชกำหนดฉุกเฉินฯ และกฎอัยการศึก จึงถือเป็นพื้นที่เปราะบางทางความมั่นคง ซึ่งประชาชนที่ออกมาเคลื่อนไหวทางการเมืองย่อมมีความสุ่มเสี่ยงกว่าพื้นที่อื่นของประเทศ”

“ดังนั้นการออกมานำการเคลื่อนไหวของนักศึกษากว่า 1,000 คนในวันนี้จึงมีความน่าสนใจ เนื่องจากที่ผ่านมามีการเคลื่อนไหวของนักศึกษาจะอยู่ในประเด็นเรื่องสิทธิมนุษยชน การเรียกร้องความเป็นธรรม หรือ

เรื่องสิทธิการกำหนดชะตากรรมของคนในพื้นที่เองเท่านั้น เมื่อมีการเคลื่อนไหวในประเด็นโรงไฟฟ้า จึงทำให้เกิดการเชื่อมต่อกับนักวิชาการ และภาคประชาสังคม ซึ่งอาจทำให้ประเด็นปัญหาเหล่านี้ถูกผนวกรวมเป็นเรื่องเดียวกันได้”

นายรอมฎอน กล่าวอีกว่า แม้รัฐบาลขณะนี้ไม่ได้มาจากการเลือกตั้ง แต่ในแนวทางแก้ปัญหาความขัดแย้งในพื้นที่ ประชาชนค่อนข้างมีความหวังกับกระบวนการพูดคุยสันติสุขของรัฐที่กำลังอยู่ในขั้นตอนการสร้างควมไว้วางใจระหว่างกัน ด้วยการสร้างความมั่นคง ความปลอดภัยให้แก่ประชาชน คำถามที่เกิดขึ้นคือ โครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินที่จะนำมาเป็นเครื่องมือพัฒนาพื้นที่นี้สอดคล้องต่อแนวทางการสร้างสันติสุขแก่พื้นที่หรือไม่

นายรอมฎอน กล่าวต่อไปว่า เพราะการเคลื่อนไหวคัดค้านโรงไฟฟ้าถ่านหินมีแนวโน้มจะแหลมคมขึ้น และอาจนำไปสู่การเผชิญหน้าในอนาคต ซึ่งถือเป็นเรื่องที่ไม่ควรเกิดขึ้นในห้วงสถานการณ์การสร้างควมไว้วางใจ ตนจึงคิดว่า กอ.รมน. และ รัฐบาล ควรย้อนทบทวนว่าในเวลานี้เราต้องการแก้ปัญหาอะไรอะไร ก่อนหลัง และควรเปิดรับฟังความคิดเห็นประชาชนในเรื่องต่างๆ อย่างไรที่จะเป็นผลดีต่อการสร้างสันติสุขของรัฐที่กำลังดำเนินอยู่

ข้อเรียกร้องของเครือข่ายต่อต้านการตั้งโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา ร่วมกับทางเครือข่ายประชาชนจังหวัดชายแดนภาคใต้ปกป้องสิทธิชุมชนและสิ่งแวดล้อมเพื่อสันติภาพ (PERMATAMAS) มีดังนี้

1. เวทีรับฟังความคิดเห็นของประชาชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ค.1 ค. 2 และ ค.3 ที่ผ่านมานั้นไม่มีความชอบธรรมใดๆ ทั้งสิ้น เพราะไม่เปิดโอกาสให้กับประชาชนในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ ซึ่งไม่ใช่แค่เพียงรัศมี 5 กิโลเมตรเท่านั้น ซึ่งรวมถึงจังหวัดปัตตานี นราธิวาส ยะลา และสตูลได้นำเสนอความเห็นด้วย

2. ประชาชนในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ปัตตานี ยะลา นราธิวาส และอีกสี่อำเภอของจังหวัดสงขลา เทพา จะนะ นาทวี และสะบ้าย้อย ไม่มีความจำเป็นใดๆ ทั้งสิ้นที่ต้องมีโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา และโครงการทำเทียบเรือของโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา เพราะลำพังสถานการณ์ความขัดแย้งถึงตายด้วยอาวุธตลอดระยะเวลา 1 ทศวรรษกว่าที่ผ่านมา ก็หนักหนาสาหัสมากพอแล้ว และถ้ามีโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพาและโครงการทำเทียบเรือของโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพาขึ้นมาเชื่อว่าจะเป็นภาระยิ่งโหมไฟได้มากกว่าการพัฒนาอย่างแน่นอน

3. เครือข่ายประชาชนห้าจังหวัดชายแดนภาคใต้ นราธิวาส ยะลา ปัตตานี สงขลา และสตูลจะร่วมกับเครือข่ายประชาชน จังหวัดชายแดนภาคใต้ปกป้องสิทธิชุมชนและสิ่งแวดล้อมเพื่อสันติภาพ (PERMATAMAS) ในการพยายามถึงที่สุดตามแนวทางสันติวิธีเพื่อหยุดการดำเนินการโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา และโครงการทำเทียบเรือของโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพาให้ได้

4. กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน(กอ.รมน.) ภาค 4 ส่วนหน้า จะต้องนำกรณีปัญหาโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา และโครงการทำเทียบเรือของโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา บรรจุเป็นวาระเพื่อคลี่คลายป้องกันปัญหาความไม่พอใจของประชาชนต่อกลไกอำนาจรัฐที่เกี่ยวข้องกับโครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพาและโครงการทำเทียบเรือของโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพานั้น จะกลายเป็นน้ำผึ้งเพียงหยดเดียวท่าลายบรรยากาศการพูดคุยเพื่อสันติสุขชายแดนใต้ เพียงแค่สนองความโลภของคนไม่กี่คน

พัฒนาการความเป็นมาของการก่อตั้งเครือข่าย

การมีส่วนร่วมของท้องถิ่นต่อทรัพยากรท้องถิ่นที่ดินของเทพา ภายใต้หลักคิดระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นที่เสนอโดย *ยศ สันตสมบัติ* (2544: 116-118) 2 แนวคิดหลัก คือ

(1) ภายใต้การมองระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนในฐานะเป็นขบวนการทางสังคม ซึ่งมองว่าขบวนการที่เกิดขึ้นใหม่อันเป็นผลมาจากการรวมตัวของชาวบ้านเพื่อต่อต้านการแทรกแซงจากภายนอกบ่อยครั้งที่ระบบการจัดการของชุมชนในฐานะขบวนการทางสังคม มิได้จำกัดตนเองอยู่แต่เพียงชุมชนแห่งใดแห่งหนึ่งอย่างโดดๆ หากแต่เป็นการรวมตัวกันของชุมชนหลายๆ ชุมชนในลักษณะของ “เครือข่าย” การจัดการทรัพยากรของชุมชนจึงเป็นขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นในระดับชุมชนและเครือข่ายในระบบนิเวศแห่งหนึ่งเพื่อพิทักษ์กรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน และเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนและเป็นรูปธรรม

(2) การมองระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนในบริบทของการพัฒนาชนบทและการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ซึ่งมองว่าการจัดการเป็นกระบวนการทางเลือกเพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนาตนเองบนพื้นฐานของวัฒนธรรมและจารีตประเพณีอันหลากหลายของชุมชนชนบท เช่น ความเป็นพหุวัฒนธรรม ศาสนาพหุ ศาสนาพุทธ ศาสนาอิสลาม ชาติพันธุ์ ที่ไม่ใช่มุ่งการพัฒนาจากรัฐที่เน้นการรวมศูนย์แต่เพียงอย่างเดียว

เครือข่ายนี้มีชื่อว่า “*เครือข่ายประชาชนจังหวัดชายแดนภาคใต้ปกป้องสิทธิชุมชนและสิ่งแวดล้อมเพื่อสันติภาพ*” ความเป็นมาของเครือข่ายนี้คือเริ่มแรกนั้นเมื่อชาวบ้านเทพาตัดสินใจเพิ่มจำนวนคนเพื่อยกประเด็นให้เป็นประเด็นสาธารณะมิใช่เป็นเพียงแค่ประเด็นของพี่น้องชาวเทพาเพียงอย่างเดียว ข้อเท็จจริงทางวิชาการระบุว่า ฝุ่นละอองต่างๆ และของเสียที่ลั่งสู่ทะเลนั้นไม่เพียงแค่กระทบต่อพี่น้องที่อยู่ในบริเวณโรงไฟฟ้าเพียงอย่างเดียวแต่กระทบในระยะทาง 100 กิโลเมตร ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ในจังหวัดปัตตานีและนราธิวาสด้วย และในด้านของสิทธิชุมชนทำให้รัฐและนายทุนหากต้องการพัฒนาจะเกิดเหตุการณ์ที่ไม่ฟังเสียงของประชาชน กล่าวคือ การพัฒนาที่ไม่ปรึกษาหารือระหว่างประชาชน เมื่อต้องการพัฒนาอุตสาหกรรมหนักที่กระทบต่อสิทธิมนุษยชน หรือกระทบต่ออัตลักษณ์วัฒนธรรม ความสัมพันธ์เดิมของชุมชนกับสิ่งที่มีคุณค่าในพื้นที่ เช่น มัสยิด ปอเนาะ สถาบันเครือญาติ จะได้รับผลกระทบ เพราะจะต้องอพยพโยกย้ายไปตั้งชุมชนใหม่

เมื่อเกิดเหตุการณ์เช่นนี้ขึ้นจึงจำเป็นต้องให้ประเด็นนี้ปรากฏต่อสาธารณะ โดยมีวิธีการคือ ชาวชุมชนเทพาได้ติดต่อประสานงานกับกลุ่มนักศึกษาอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี มีกิจกรรมลงไปศึกษาวิถีชีวิตชุมชนในอำเภอปากบาง ซึ่งเป็นที่ตั้งในการก่อสร้างโรงไฟฟ้า ถ่านหิน ด้วยเหตุนี้จึงมีการจัดเวทีเสวนาเพื่อให้ประเด็นผลกระทบ ในแง่ของสิ่งแวดล้อม สุขภาพ สิทธิชุมชน อัตลักษณ์วัฒนธรรม ที่ได้รับผลกระทบจากการก่อตั้งโรงไฟฟ้า เผยแพร่ต่อสาธารณชนด้วยวิธีนี้ ในมิติของสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ได้มีวิทยากรจากเอ็นจีโอ ซึ่งติดตามประเด็นนี้มานานดูแลเรื่องนี้ในพื้นที่ แต่ในส่วนของสิทธิชุมชนและอัตลักษณ์วัฒนธรรม และบรรยากาศในการสร้างสันติภาพยังขาดวิทยากรที่จะทำความเข้าใจและเชื่อมประเด็นเหล่านี้ได้ ในส่วนของความมั่นคง สันติภาพในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ อันเป็นผลจากการต่อสู้กับภาครัฐโดยการใช้อาวุธ และประเด็นความมั่นคงด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ยังคงเป็นเรื่องใหม่ ซึ่งกลุ่มนักศึกษาได้แนะนำว่า ในประเด็นของสุขภาพให้ทางชาวบ้านติดต่อประสานมาทางผู้ให้สัมภาษณ์ ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทและเป็นที่รู้จักกันในพื้นที่ในฐานะที่เป็นนักจัดการศึกษาเรื่องสันติภาพให้กับชุมชนมาโดยตลอดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550

การรวมตัวของเครือข่ายต้านโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา

เครือข่ายมี 2 เครือข่ายใหญ่ๆ คือ เครือข่ายในพื้นที่ คือประชาชนในจังหวัดสงขลา และเครือข่ายปัตตานีที่ไม่ต้องการให้ตั้งโรงไฟฟ้าถ่านหิน ซึ่งเป็นเครือข่ายในพื้นที่ โดยมีมวลชนหลักคือประชาชนในอำเภอเทพา และอำเภอหนองจิกที่ใกล้เคียง เป้าประสงค์เดิมคือต้องการให้คนหนองจิกและคนเทพารวมตัวกันเพื่อปกป้องทรัพยากรทางทะเล เพราะมีความเห็นว่าโรงไฟฟ้าที่มาตั้งนี้จะส่งผลกระทบต่อทะเล โดยทราบเพียงว่าจะส่งผลต่ออากาศด้วย แต่ประเด็นหลังนี้ไม่ชัดเจน ในขณะที่มองประเด็นที่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรทางทะเลอย่างชัดเจน เพราะมีการสร้างท่าเรือห่างออกไป 3 กิโลเมตร ซึ่งส่งผลต่อการทำมาหากินอย่างแน่นอน จึงมีการพูดคุยกันและรวมตัวกัน จากปัญหาเรื่องของทะเล จึงได้เก็บข้อมูลเพิ่มเติมและได้ปรึกษาหารือกับผู้มีประสบการณ์เกี่ยวกับโรงไฟฟ้า เป็นผลให้เกิดประเด็นอื่นๆ เพิ่มขึ้น มีการรวมตัวที่มากขึ้น เช่น บางคนเดือดร้อนเรื่องทะเล ที่ดิน การทำมาหากิน สุขภาพ ซึ่งล้วนได้รับผลกระทบจากโรงไฟฟ้าถ่านหินทั้งสิ้น เมื่อมีประเด็นที่ขยายมากยิ่งขึ้นสมาชิกจึงเพิ่มขึ้นมากไปด้วย ในบางครั้งก็อาจรวมไปถึงประเด็นอื่นนอกเหนือจากในส่วนของโรงไฟฟ้าถ่านหินด้วย ซึ่งจำเป็นต้องเข้ามาดูแลประชาชนที่มีปัญหาทั้งหมด เพื่อการรวมตัวที่มากขึ้น และมองว่าหากไม่มีการแก้ปัญหาเล็กๆ ซึ่งเป็นเรื่องส่วนบุคคลให้ได้ก่อน การแก้ปัญหาใหญ่ๆ ก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ ด้วยเหตุนี้จึงเกิดเป็นเวทีที่ทุกคนต้องเข้ามาเพื่อช่วยกันแก้ไขปัญหาทุกๆ ประเด็นไปด้วยกัน

การรวมตัวของเครือข่ายนั้น เกิดขึ้นเมื่อ 2 ปีที่ผ่านมา ตั้งแต่ ค.1 (ค.1-ค.3 คือ ลำดับขั้นตอนการทำโรงไฟฟ้าถ่านหิน) คือในปี พ.ศ.2557 มีการพบปะพูดคุยกันอย่างน้อยสัปดาห์ละครั้ง โดยมีทั้งหมด 3 กลุ่มคือ

กลุ่มที่ 1 คือ แกนนำเฉพาะ ซึ่งมีหน้าที่หลักในการวางแผน มีจำนวนไม่เกิน 10 คน

กลุ่มที่ 2 คือ ผู้ที่เข้ามาร่วมกิจกรรมอยู่เป็นประจำ ร่วมคิด และรับงานไปปฏิบัติต่อ มีจำนวน 30-40 คน

กลุ่มที่ 3 คือ ผู้ที่เข้ามาร่วมกิจกรรม ซึ่งมีความหลากหลาย

กลุ่มที่ 1 และ กลุ่มที่ 2 จะมาพบปะประชุมกันอยู่ประจำ คือส่วนใหญ่จะเป็นวันอาทิตย์ เวลาบ่ายโมง เป็นต้นไป โดยเวียนสถานที่จัดประชุมกันไปตามหมู่บ้านต่างๆ ชาวบ้านที่มาเข้าร่วมนั้นเดิมมีเพียงแคคนในท้องถิ่น แต่ต่อมามองว่าผลกระทบที่เกิดจากโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพานั้นมีมากเนื่องจากมีขนาดใหญ่ และผลที่จะได้รับนั้นมันส่งผลกระทบต่อประชาชนทั้ง 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้ทั้งสตูล สงขลา ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส กลุ่มของเทพาจึงปรึกษากันและเกิดยุทธศาสตร์ใหม่ว่า จะต้องสร้างเครือข่ายใหม่ คือ เครือข่าย 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งอยู่ในช่วงประมาณ ค.2 เป็นช่วงของการก่อตั้งที่จะข้ามเขตแดน ก่อนหน้านั้นมีการจัดกิจกรรมและมีประชาชนจากที่อื่นๆ เข้าร่วมกิจกรรมไม่ได้มีการร่วมคิด

ในช่วงต้น ค.3 เริ่มมีการก่อรูปอย่างชัดเจน คือมีการวางยุทธศาสตร์ 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้ มีหลักการที่ชัดเจนและมีหลักฐานมารองรับ จึงได้ประกาศตัวครั้งแรกที่ตันหยงเปา อ.หนองจิก จ.ปัตตานี ว่ามีการตั้งองค์กรชื่อว่า “เปอมาตามะ” เป็นเครือข่ายประชาชนจังหวัดชายแดนภาคใต้ปกป้องสิทธิชุมชนและสิ่งแวดล้อมเพื่อสันติภาพ ซึ่งเป็นองค์กรใหญ่ที่เป็นหลักในการขับเคลื่อนอยู่ในขณะนี้ เปอมาตามะมีหน้าที่หลักในระดับ 5 จังหวัด ระดับประเทศ และระดับต่างประเทศ กล่าวคือ จังหวัดยะลา ปัตตานี และนราธิวาส จะมีเครือข่ายที่มีการติดต่อกับประเทศมาเลเซียและอินโดนีเซีย เนื่องจาก 2 ประเทศนี้ได้รับผลกระทบจากโรงไฟฟ้าถ่านหินเช่นกัน

ปัจจุบันนี้เปอมาตามะ เป็นองค์กรหลักในการขับเคลื่อนที่เข้มแข็ง มีการประชุมที่บ่อยขึ้นในทุกๆ สัปดาห์ สมาชิกให้ความร่วมมือมาประชุมอย่างสม่ำเสมอ เอาจริงเอาจัง

นอกจากนี้กลุ่มค่านโรงแยกก๊าซ เหมือนลิกไนต์สะอาดย่อยมาร่วมดำเนินการตั้งโรงไฟฟ้าเทพา โดยได้มีการรวมกลุ่มเพื่ออ่านแถลงการณ์อีกครั้ง โดยมีแกนนำภาคประชาชนในพื้นที่ต่างๆ ทั้งจาก อ.เทพา จาก อ.จะนะ จ.สงขลา ที่เคยมีประสบการณ์ในการต่อต้านโรงแยกก๊าซและโรงไฟฟ้าจะนะ และจาก อ.สะอาดย่อย จ.สงขลา ที่ยังคงคัดค้านเหมืองถ่านหินลิกไนต์สะอาดย่อยอย่างต่อเนื่องกว่า 20 ปี สลับกันขึ้นปราศรัย

ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีในการเคลื่อนไหว

4.1 โครงสร้างโอกาสทางการเมืองที่เอื้อต่อกระบวนการต่อต้านโรงไฟฟ้า

โครงสร้างแบบประชาธิปไตยจะรองรับและสนับสนุนการทำงานขององค์กรเปอมาตามะ ซึ่งเป็นการขับเคลื่อนการทำงานแบบสันติ แต่หากเป็นโครงสร้างทางการเมืองแบบเผด็จการนั้น มองว่าอันตรายต่อเปอมาตามะ ระยะเวลาที่เคยชินกับการใช้อำนาจรัฐที่เผด็จการ เคยชินกับการทับซ้อนของโครงสร้างรัฐมานาน หากโครงสร้างรัฐยิ่งกดทับมากขึ้นจะเป็นปัจจัยที่สนับสนุนให้เพิ่มการเคลื่อนไหว จะมีลักษณะคล้ายกับกลุ่มปอเนาะจิฮาด ซึ่งมีความยั่งยืน เพราะปอเนาะจิฮาดก็เป็นส่วนหนึ่งของเปอมาตามะในการขับเคลื่อน

โครงสร้างรัฐทั้งสองแบบต่างสนับสนุนการทำงานของเปอมาตามะทั้งสิ้น แต่ผลลัพธ์ต่างกัน แน่แน่นอนว่าประชาธิปไตยจะสร้างคนแบบสันติวิธีมากกว่า แต่หากเป็นเผด็จการจะสร้างคนของเปอมาตามะในแนวทางที่น้ำก้างวล เนื่องจากส่วนหนึ่งของสมาชิกเปอมาตามะเป็นบุคคลที่ได้รับการกระทำมาจากรัฐมาก่อนในประเด็นอื่น เช่น การเรียนปอเนาะ เรื่องความไม่สงบในจังหวัดชายแดนใต้ เป็นต้น ชาวบ้านในกลุ่มจึงมองว่าโรงไฟฟ้าเป็นตัวบั่นทอนสันติภาพของพวกเขา เรื่องนี้จึงเป็นสิ่งที่น่าคิดว่า หากโครงสร้างรัฐไม่มองความเป็นไปของเปอมาตามะที่คอยเตือนและให้คำแนะนำกับทางรัฐ อาจเกิดอันตรายหรือการปะทะกันได้ อย่างเช่นเหตุการณ์ล่าสุดในเพจ กฟผ. ในประเด็นที่เครือข่ายคนสงขลาละหมาดฮายัดเพื่อขอพร แต่ทาง กฟผ. ตอบโต้โดยชวนชาวพุทธร่วมกันไหว้พระ เพื่อขอพรจากพระในการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหิน ซึ่งมองว่านี่เป็นจุดแตกหักของเปอมาตามะ

กระแสต่อต้านโรงไฟฟ้าจากสามจังหวัดกำลังเกิดขึ้นเพียงแต่ที่รอเวลาและรอจังหวะ ดังนั้นรัฐจึงต้องรีบแก้ไข เพราะเคยเตือนในกรณีของกระแสปอเนาะจิฮาดว่ายากต่อการต้านทาน และกรณีของกระแสเทพา ปิซ รัสออร์ท ซึ่งไม่ต่างกัน และรัฐก็ใช้วิธีแก้ไขโดยการสกัดคนไม่ต่างกัน นี่คือนโยบายสำคัญมาก โดยทางรัฐยังไม่มีการลงมาแก้ไข เพราะมองว่าเปอมาตามะเป็นกลุ่มโจร ซึ่งเป็นการมองที่ผิดพลาดถือเป็นความผิดพลาดที่มีความเสี่ยงสูงมาก เนื่องจากเปอมาตามะไม่ได้เกิดจากฐานทางการเมือง แต่เกิดจากฐานจากการรักษาทรัพยากรธรรมชาติ และคนที่มาร่วมมาจากหลากหลายเป้าหมายแต่มีจุดหมายเดียวกัน เปอมาตามะเป็นองค์กรเดียวที่สามารถรวมคนใน 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ทั้งพุทธ มุสลิม พวกขบวนการหรือพวกปฏิวัติ และพวกที่เป็นนักวิชาการอิสระ และการเชื่อมโยงกับต่างประเทศ ซึ่งทุกๆ คนรวมกันและกำลังทำหน้าที่กันอย่างเต็มที่ ในกลุ่มเปอมาตามะนี้มีสมาชิกที่นับถือศาสนาพุทธร่วมอยู่ด้วย และเป็นผู้ขับเคลื่อนหลักอยู่หลายคนทั้งจากปानาเระ และตากใบ

เปอมาตามะ ได้รวมกลุ่มประชาสังคมในสามจังหวัดเกือบทั้งหมด ขาดเพียงแค่กลุ่มประชาสังคมที่ขึ้นกับภาครัฐ แต่สำหรับกลุ่มประชาสังคมที่พึ่งตนเองและทำด้วยใจมาโดยตลอด ได้เป็นเครือข่ายของเปอมาตามะทั้งสิ้น ประเด็นของโรงไฟฟ้าถ่านหินนั้นเป็นประเด็นของสันติภาพ มิใช่เพียงแค่ชาวเทพาหรือสงขลาเท่านั้น ไม่เหมือนกับกรณีโรงไฟฟ้าเทพาหรือ ปตท. ปัจจุบันนี้กระแสโซเชียล กระแสโลกสนับสนุนพัฒนาการทางความคิดของกลุ่มคนทั้งมุสลิมและไม่ใช่มุสลิม ต่อการก่อตั้งโรงไฟฟ้าถ่านหิน จึงเกิดเป็นปัญหาใหญ่

กลุ่มผู้นำศาสนาได้มีส่วนเข้ามา ในอีกไม่นานพวกโตะครู พวกปอเนาะ จะแสดงพลังบางอย่างออกมา เช่น การละหมาดชะยัดที่ผ่านมา มีผู้ที่ไม่เคยเข้าร่วมมาก่อนเข้าร่วมละหมาดด้วย จากที่ไม่เคยออกมาถืออก มาร่วมถือเป็นพลังที่คนส่วนใหญ่รอวันที่เหมาะสมในการออกมาแสดงพลัง การที่ผู้นำศาสนาจะออกมาได้นั้น ต้องดูถึงความเหมาะสม ดังนั้นแล้วเมื่อถึงเวลาที่เหมาะสมทุกฝ่ายจะออกมาร่วมมือกัน สำหรับเปอมาตามะ เป็นเครือข่ายที่ใจเย็น แต่รัฐนั้นมองแค่ปัจจุบันว่าไม่เกิดอะไรขึ้น ส่วนฝ่ายที่ขับเคลื่อนนั้นเห็นเงื่อนไขที่รัฐตั้งให้อยู่ตลอดเวลา แต่รัฐกลับปฏิเสธว่าไม่ตั้งเงื่อนไข

การทำงานวิจัยเกี่ยวกับประเด็นนี้นั้นยังไม่มี เนื่องจากกลุ่มเปอมาตามะเป็นกลุ่มปิด การเข้าถึงข้อมูลต่างๆ จำเป็นต้องดำเนินการตามขั้นตอนมาเรื่อยๆ และหาข้อมูลค่อนข้างยาก เป็นเรื่องของการเคลื่อนไหว แกนนำต้องการจะดำเนินงานบางครั้งจึงจำเป็นต้องเก็บข้อมูลบางส่วนไว้ กลุ่มนี้มีข้อมูลที่เป็นอัตลักษณ์ เป็นชุดข้อมูลของกลุ่มไว้แล้ว รัฐจึงจำเป็นต้องเข้าใจในเงื่อนไขของกลุ่ม

ตัวแทนเปอมาตามะ ในแต่ละท้องถิ่นพยายามเสนอตัวเคลื่อนไหวในประเด็นของการรักษาสิ่งแวดล้อม เพราะสามารถเคลื่อนไหวได้โดยไม่ถูกการสกัดจากรัฐ ซึ่งถือเป็นโอกาสของกลุ่มในการรวมตัว กระบวนการการเจรจาสันติภาพที่ประเทศมาเลเซียเกิดความล้มเหลว หากมองอีกมุมหนึ่งก็อาจคิดได้ว่าทางกลุ่มต้องการความล้มเหลว ไม่ให้มันขับเคลื่อนไปได้ แล้วใช้เปอมาตามะเป็นเงื่อนไขหนึ่ง จึงต้องช่วยกันดูแลอย่าให้เปอมาตามะกลายเป็นเงื่อนไขของความไม่สงบ

4.2 เงื่อนไขทางทางการเมือง เศรษฐกิจ ต่อโครงการพัฒนาของรัฐ โครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินจะนะเทพา

ความต้องการของความต้องการไฟฟ้าของการพัฒนาของรัฐ โดยการอ้างหากไม่มีการเพิ่มกำลังผลิตไฟฟ้า เพื่อรองรับความต้องการการใช้ไฟฟ้าสูงขึ้นในแต่ละปี ตั้งแต่หลังปี 2556 ก่อให้เกิดอุปสรรคในการพัฒนาภาคใต้แก่ภาคอุตสาหกรรม และชีวิตความเป็นอยู่ของคนในพื้นที่ภาคใต้ เพราะฉะนั้นโครงการขยายกำลังผลิตโรงไฟฟ้าจะนะ เป็นโครงการที่รัฐบาลผลักดันยิ่ง ในการสร้างความมั่นคงต่อระบบการผลิตไฟฟ้าภาคใต้

จากการต้องการพัฒนาดังกล่าวส่งผลให้เกิดความขัดแย้งต่อท้องถิ่นในอำเภอจะนะ ด้านการใช้ทรัพยากร ดิน น้ำ ระหว่างภาคธุรกิจ ชุมชนท้องถิ่น ในชนบท ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนไหวเรียกร้องของประชาชนต่อการต่อต้านโรงไฟฟ้าสงขลา

เพราะการพัฒนาที่นำโดยนายทุนร่วมกับรัฐราชการในพื้นที่ 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยที่ไม่ยอมฟังเสียงทักท้วงและข้อเสนอของประชาชนในฐานะเจ้าของชะตากรรมเลย และในขณะเดียวกันยังปล่อยให้มีการบุกรุกในกลไกโครงสร้างของรัฐทำการข่มขู่คุกคามละเมิดสิทธิมนุษยชนต่อชาวบ้านที่ไม่เห็นด้วยกับการพัฒนาดังกล่าว ได้เป็นปรากฏการณ์ที่ถักถักและย้อนแย้งกับการดำเนินการกระบวนการพูดคุยสันติสุขซึ่งได้ผ่านมติเห็นชอบและสนับสนุนจากระดับนโยบายตามคำสั่ง 230 ของสำนักนายกรัฐมนตรีโดยสิ้นเชิง ซึ่งปรากฏการณ์นี้ส่งผลต่อการเคลื่อนไหวของในหลากหลายรูปแบบ

4.3 ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีเคลื่อนไหวเครือข่ายต้านโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา

การเคลื่อนไหวของเครือข่ายประชาชนจังหวัดชายแดนภาคใต้ปกป้องสิทธิชุมชนและสิ่งแวดล้อมเพื่อสันติภาพ รวมถึงสถาบันอุดมศึกษา ผ่านยุทธวิธีที่ผ่านการใช้ให้เหมาะสม และการสร้างสรรค์ด้วยการคิดของเครือข่าย

1. การจัดเสวนาทางวิชาการของสถาบันการศึกษา วันที่ 22 มกราคม 2559 ที่ตึก 58 อาคารเรียนรวม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี (ม.อ.ปัตตานี) เครือข่ายนักศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

ม.อ.ปัตตานี เพื่อความเป็นธรรม ร่วมกับเครือข่ายประชาชนจังหวัดชายแดนภาคใต้ปกป้องสิทธิชุมชนและสิ่งแวดล้อมเพื่อสันติภาพ หรือ PERMATAMAS ได้จัดกิจกรรม “**ปลุกพลังนักศึกษา หยุดโรงไฟฟ้าถ่านหินต่อลมหายใจอีกครั้ง**” ให้กับนักศึกษาร่วมแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ว่าไม่เห็นด้วยกับโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา จังหวัดสงขลา ขนาด 2,200 เมกะวัตต์ ของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) มีนักศึกษาและเครือข่ายภาคประชาชนเข้าร่วมกว่า 1,000 คน (โรงเรียนนักข่าวชายแดนใต้, ออนไลน์: 2559)

หลังจากการเสวนาตัวแทนนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ปัตตานีได้อ่านแถลงการณ์แสดงจุดยืนคัดค้านต่อต้านโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา ร่วมเดินขบวนแสดงการคัดค้านเชิงสัญลักษณ์

จากนั้นผู้ร่วมกิจกรรมทั้งหมด รวมทั้งนักศึกษามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ปัตตานี กว่าหนึ่งพันคน ได้ตั้งขบวนพร้อมถือธงและป้ายผ้าสีเขียวที่เขียนข้อความคัดค้านโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา เดินขบวนออกจากประตูมหาวิทยาลัยไปตามถนนเจริญประดิษฐ์ ผ่านวงเวียนหอนาฬิกา มุ่งหน้าไปยังลานพระบรมรูปรัชกาลที่ 5 บริเวณหน้าศาลากลางจังหวัดปัตตานี เพื่อแสดงออกถึงการคัดค้านโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพาอย่างสันติ โดย**นายรอมฎอน บินจอร์** บรรณาธิการศูนย์เฝ้าระวังสถานการณ์ภาคใต้ ให้สัมภาษณ์ผ่านเว็บไซต์ Trans Border News คนชายข่าวคนชายขอบ ได้ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวว่า “พื้นที่อำเภอเทพาเป็นพื้นที่ความมั่นคงของรัฐที่มีการใช้ พ.ร.บ.ความมั่นคงฯ และเป็นพื้นที่รอยต่อกับจังหวัดปัตตานีที่มีการใช้ พ.ร.ก.ฉุกเฉินฯ และกฎอัยการศึก จึงถือเป็นพื้นที่เปราะบางทางความมั่นคง ซึ่งประชาชนที่ออกมาเคลื่อนไหวทางการเมืองย่อมมีความเสี่ยงกว่าพื้นที่อื่นของประเทศ

“ดังนั้นการออกมานำการเคลื่อนไหวของนักศึกษากว่า 1,000 คนในวันนี้จึงมีความน่าสนใจ เนื่องจากที่ผ่านมามีการเคลื่อนไหวของนักศึกษาจะอยู่ในประเด็นเรื่องสิทธิมนุษยชน การเรียกร้องความเป็นธรรม หรือเรื่องสิทธิการกำหนดชะตากรรมของคนในพื้นที่เองเท่านั้น เมื่อมีการเคลื่อนไหวในประเด็นโรงไฟฟ้า จึงทำให้เกิดการเชื่อมต่อกับนักวิชาการ และภาคประชาสังคม ซึ่งอาจทำให้ประเด็นปัญหาเหล่านี้ถูกผนวกรวมเป็นเรื่องเดียวกันได้”

2. การจัดกิจกรรมกิจกรรมการเคลื่อนไหว

2.1 กลุ่มชาวบ้านในพื้นที่ที่มีแกนนำโดยนายโชติบริพัฒน์ ไชยแก้ว ร่วม 700 คน จากตำบลนาทับ อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา ร่วมชุมนุมปิดทางเข้าออกโรงไฟฟ้าจะนะที่ตั้งอยู่ริมถนนเอเชียสายหาดใหญ่ ปัตตานี โดยการนำเต็นท์ออกมาทางบนถนน เพื่อให้รัฐบาลเห็นถึงผลกระทบจากการสร้างโรงไฟฟ้าเทพา ต่อบุคคลในพื้นที่ แล้วปักหลักในการชุมนุม เนื่องจากที่ผ่านมาไม่ได้รับความจริงจังในการแก้ปัญหาจากรัฐบาล

2.2 เวทีคัดค้านโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพาที่มีสยิดบ้านท่าด่าน ใกล้โรงเรียนปอเนาะญูฮาดวิทยา

2.3 กลุ่มค้านโรงแยกก๊าซ เหมือนลีกไนต์สะบาย้อยมาร่วมต้านการตั้งโรงไฟฟ้าเทพา โดยได้มีการรวมกลุ่มเพื่ออ่านแถลงการณ์ โดยมีแกนนำภาคประชาชนในพื้นที่ต่างๆ ทั้งจาก อ.เทพา จาก อ.จะนะ จ.สงขลา ที่เคยมีประสบการณ์ในการต่อต้านโรงแยกก๊าซและโรงไฟฟ้าจะนะ และจาก อ.สะบาย้อย จ.สงขลา ที่ยังคัดค้านเหมือนถ่านหินลีกไนต์สะบาย้อยอย่างต่อเนื่องกว่า 20 ปี สลับกันขึ้นปราศรัย

2.4 เครือข่ายภาคประชาชนคัดค้านโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา นัดหมายเดินทางไปที่มณฑลทหารบกที่ 42 เพื่อยื่นหนังสือเรียกร้องให้ทหารยุติคุกคามการแสดงออกของนักวิชาการที่ไม่เห็นด้วยต่อการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหิน (เมเนเจอร์ออนไลน์, 2559)

เครือข่ายพลเมืองสงขลา เครือข่ายคนสงขลาปัตตานีไม่เอาโรงไฟฟ้าถ่านหิน และเครือข่ายเปอมาตามาตาส นัดรวมพลที่หน้าค่ายเสนาณรงค์ อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา วันที่ 26 พ.ค.59 และได้ยื่นหนังสือถึง พล.ต.วิรัช กมลศิลป์ ผู้บัญชาการมณฑลทหารบกที่ 42

เนื่องจากมีสำเนาหนังสือของทางราชที่ กท.0484.63/113 ที่ส่งมาจากมณฑลทหารบกที่ 42 (มทบ. 42) ค่ายเสนาณรงค์ อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา ลงวันที่ 21 เม.ย.2559 เรื่อง ขอความร่วมมือการก่อสร้างโรงไฟฟ้า ถ่านหินเทพา เรียง อธิการบดีมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่

โดยเนื้อหาที่มีความว่า “...ตามที่มีกลุ่มมวลชนมีการเคลื่อนไหวและต่อต้านกรณีการก่อสร้าง โรงไฟฟ้าถ่านหินเทพาในพื้นที่จังหวัดสงขลา โดยมีกลุ่มแกนนำในพื้นที่ และพื้นที่ใกล้เคียง กลุ่มข้าราชการ กลุ่ม นักวิชาการ และกลุ่มประชาสังคม หรืออาจมีบุคลากรในหน่วยงานของท่านบางคนไม่เข้าใจการก่อสร้างโรงไฟฟ้า ถ่านหินเทพา อาจหันไปให้การสนับสนุนให้ความร่วมมือ...”

ทั้งนี้ การเตรียมตัวเดินทางไปแสดงออกที่มณฑลทหารบกที่ 42 เพื่อเรียกร้องให้ทหารหยุดคุกคาม นักวิชาการมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ และร่วมเรียกร้องให้ทหารเป็นกลาง ยุติการคุกคามกลุ่มคัดค้าน โรงไฟฟ้าถ่านหิน และขอให้ยกเลิกหนังสือฉบับดังกล่าว

3. ยื่นข้อเรียกร้องกับผู้อำนาจรัฐ ต่อนายพิชัย นริพทะพันธุ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพลังงาน อาทิ เรื่องการได้รับผลกระทบจากการเดินหน้าสร้างโรงไฟฟ้าจะนะ แล้วยุติการสร้างโรงไฟฟ้าแห่งที่ 2 เพื่อที่ ต้องการแก้ปัญหาผลกระทบแรกให้แล้วเสร็จ แต่การยื่นข้อเรียกร้องผ่านไป 1 เดือนก็ไม่มีคำตอบที่ชัดเจนจาก กระทรวงพลังงาน (เมเนเจอร์ออนไลน์, 2559)

ตัวแทนเครือข่ายคนสงขลา-ปัตตานีไม่เอาโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา ยื่นหนังสือต่อศูนย์ดำรงธรรมประจำ จังหวัดสงขลา ให้ตรวจสอบพฤติกรรมนายกองดีการบริหารส่วนตำบลปากบาง ที่มีพฤติกรรมข่มขู่ ไม่ต้องการ ให้ชาวบ้านคัดค้านโรงไฟฟ้าเทพา

เมื่อวันที่ 8 ตุลาคม 2558 เครือข่ายคนสงขลา-ปัตตานี ไม่เอาโรงไฟฟ้าถ่านหิน และชาวบ้านประมาณ 150 คน ได้ยื่นหนังสือต่อ นายสมโภช โชติชูช่วง นายอำเภอเทพา สอบถามในเรื่องที่ดินสาธารณะที่จะสร้าง เป็นที่ตั้งโรงไฟฟ้าเทพา

เครือข่ายภาคประชาชนคัดค้านโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา นัดหมายเดินทางไปที่มณฑลทหารบก ที่ 42 เพื่อยื่นหนังสือเรียกร้องให้ทหารยุติคุกคามการแสดงออกของนักวิชาการที่ไม่เห็นด้วยต่อการสร้าง โรงไฟฟ้าถ่านหิน ซึ่งเครือข่ายพลเมืองสงขลา เครือข่ายคนสงขลาปัตตานีไม่เอาโรงไฟฟ้าถ่านหิน และ เครือข่ายเปอมาตามาส นัดรวมพลที่หน้าค่ายเสนาณรงค์ อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา วันที่ 25 พ.ค.59 เวลา 10.00 น. เพื่อยื่นหนังสือถึง พล.ต.วิรัช กมลศิลป์ ผู้บัญชาการมณฑลทหารบกที่ 42

4. การรณรงค์เผยแพร่ความรู้โดยเครือข่ายประชาชน จังหวัดชายแดนภาคใต้ปกป้องสิทธิชุมชนและ สิ่งแวดล้อมเพื่อสันติภาพ และเครือข่ายประชาชนในพื้นที่จังหวัดสงขลา และปัตตานีที่ไม่ต้องการโรงไฟฟ้าถ่าน หิน มีการเผยแพร่ เอกสารตั้งคำถามเชิญชวนให้สังคมร่วมตรวจสอบโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา 2,200 เมกกะวัตต์ ที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตและรัฐบาลเร่งผลักดันให้เกิดในอำเภอเทพา ชี้ว่า ประชาชนในพื้นที่มี ความตื่นตัวน้อยกว่าในพื้นที่อื่น และเครือข่ายสื่อสารในประเด็นโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพาใหญ่ที่สุดในภาคใต้ แต่ เติบโตด้วยผลกระทบที่เป็นหายนะต่อพื้นที่

ต่อมาเครือข่ายฯ ได้รับรองเผยแพร่เอกสารอีกฉบับชื่อ โรงไฟฟ้าถ่านหินเทพาโอกาสหรือหายนะของ คนเทพาและสงขลาปัตตานี ที่ต้องการให้สังคมตื่นตัวและร่วมกันตั้งคำถาม ตรวจสอบการไฟฟ้าฝ่ายผลิตและ รัฐบาล ที่เร่งผลักดันโครงการตั้งโรงไฟฟ้า ในพื้นที่ ต.ปากบาง อำเภอเทพา จังหวัดสงขลา หลังจากที่มี ประชาชนในพื้นที่อื่นแสดงความคิดเห็นคัดค้านการก่อสร้างโรงไฟฟ้าเป็นจำนวนมาก

การไฟฟ้าฝ่ายผลิต กลับนำเรื่องมวลชนมีความตื่นตัวน้อยใน อำเภอเทพา จังหวัดสงขลา เพื่อสร้าง ความชอบธรรมในการผลักดันให้โครงการนี้ผลักดันให้สำเร็จ แต่จากการศึกษาปรากฏว่า โรงไฟฟ้าถ่านหิน

ไม่เฉพาะแต่เทพาเท่านั้น เป็นพลังงานที่ไม่สะอาด ใช้ต้นทุนน้อย ที่นำความหายนะหลายด้านต่อพื้นที่ อาทิส ผู้ได้รับผลกระทบส่วนใหญ่

เมื่อวันที่ 8 ตุลาคม 2558 เครือข่ายคนสงขลา-ปัตตานี ไม่เอาโรงไฟฟ้าถ่านหิน และชาวบ้านประมาณ 150 คน จัดกิจกรรมเดินรณรงค์คัดค้านโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา และจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์เพื่อแสดงเจตนารมณ์ “ไม่เอาโรงไฟฟ้าถ่านหิน” เพื่อแสดงพลังคนไม่เอาถ่านหินในพื้นที่อำเภอเทพา ซึ่งเป็นประชาชนคนเทพาเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา

5. การสร้างวาระ ความรู้สึกที่ไม่เป็นธรรมอันเกี่ยวเนื่องกับสันติสุขชายแดนใต้ เนื่องจากโรงเรียนปอเนาะญีฮาด ที่สร้างขึ้นจากศรัทธาทางศาสนา ซึ่งตั้งอยู่ใกล้สถานที่ตั้งโรงไฟฟ้าถ่านหิน แล้วพื้นที่เทพากับปอเนาะญีฮาดจึงมีความเหมือนกันในเรื่องของความรู้สึกของการถูกบังคับอย่างไม่เป็นธรรม ที่ก่อให้เกิดการรวมตัวเคลื่อนไหวคัดค้านโรงไฟฟ้าเทพา

6. ปฏิบัติการสันติวิธี การกินข้าวยาปอเนาะญีฮาด แม้ศาลจะตัดสินอย่างยุติธรรมให้รับทรัพย์ที่ดินปอเนาะให้เป็นของแผ่นดิน แต่ความสูญเสียมากมายที่ครอบครัวแวมะนอได้รับนั้นก็สร้างความสะเทือนใจและเกิดความรู้สึกเห็นใจของผู้คนในพื้นที่อย่างมาก การจัดงานกินข้าวยาเพื่อหาทุนซื้อที่ดินสร้างปอเนาะหลังใหม่ ซึ่งพื้นที่เดิมนั้นเป็นพื้นที่ก่อตั้งของโรงไฟฟ้าเทพา ซึ่งได้รับร่วมงานจากประชาชนในพื้นที่เป็นหมื่นคน ย่อมสะท้อนถึงความรู้สึกไม่เป็นธรรมของคนพื้นที่ในความเป็นธรรมของประเทศไทย ถือเป็นการสร้างยุทธวิธีการประท้วงเชิงสัญลักษณ์ของขบวนการที่สามารถสร้างความสนใจให้สาธารณชนได้ค่อนข้างมากเช่นเดียวกัน และนำมาใช้ในกรณีที่เหมาะสม เชื่อมโยงสร้างความรู้สึกร่วมให้ได้

กระบวนการนี้ แสดงออกอย่างสันติวิธี และเป็นกระบวนการอารยะขัดขืนอย่างสงบ ต่อการใช้อำนาจรัฐแสดงออก ด้วยปืน ด้วยกองทัพ ด้วยศาล ด้วยตำรวจ ส่วนอำนาจประชาชนผู้มีสองมือสองเท้าเขากลับแสดงออกอย่างสันติด้วยการมาเยี่ยมเยียนเพื่อนผู้ทุกข์ยาก มากินข้าวยา มาบริจาคเงินซื้อที่ดินใหม่ มาให้กำลังใจครอบครัวแวมะนอ ไม่มีความรุนแรง ไม่มีการกดดันรัฐบาลให้คืนที่ดิน ไม่ใช่การรวมตัวประท้วง

ปรากฏการณ์การแสดงออกอย่างสันติ เป็นอารยะขัดขืนที่สุภาพที่สุด และเป็นสิทธิโดยชอบธรรมที่สุดของประชาชนในการเข้ามาให้กำลังใจต่อคนในพื้นที่ ประชาชนเขาเลือกใช้สัญลักษณ์ด้วยสันติวิธี ปฏิบัติการทางสังคมที่ไร้ความรุนแรงโดยสิ้นเชิง แต่ทรงพลังยิ่งในการสื่อสารกับรัฐบาลไทย (เอกพลณัฐ ญัฐพัชร์นันท์, ไชยยันต์ ชัยพร (บรรณาธิการ), 2552)

จากที่กล่าวมาข้างต้นยุทธวิธีในการเคลื่อนไหวของเครือข่ายต่อต้านโรงไฟฟ้าเทพา เป็นยุทธวิธีตามช่องทางปกติ (Convention) ที่อยู่ในระดับของการยอมรับได้หรืออยู่ในบรรทัดฐานของประชาธิปไตยสมัยใหม่ วิธีการที่ไม่ต้องการความเอาใจจริงเอาใจความทุ่มเทสูง แต่มีสามารถดึงดูดผู้เข้าร่วมจำนวนมากได้ สามารถสะท้อนนัยแห่งความคาดหวังของผู้เข้าร่วมที่ร่วมต่อสู้ของคนด้อยอำนาจของสังคมไทย ที่ได้รับผลกระทบในพื้นที่อำเภอเทพา ซึ่งมีสาเหตุมาจากความเดือดร้อน (Grievances) ที่กำลังจะเกิดจากการตั้งโรงไฟฟ้าเทพา

เราจะเห็นได้ว่า เครือข่ายต้านโรงไฟฟ้าเทพา ต่างพยายามที่จะสร้างยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของตนเองขึ้นมา เพื่อดึงดูดความสนใจจากภายนอก และยุทธวิธีเหล่านี้ ก็คือยุทธวิธีการต่อสู้ (tactical repertoires) ที่เครือข่ายฯ ได้สร้างขึ้นมาจากการประสบความสำเร็จของขบวนการเคลื่อนไหวในอดีต (วิชชัย ป้องศรี, ไชยยันต์ ชัยพร (บรรณาธิการ), 2552) คือขบวนการคนจนส่งผลอิทธิพลของขบวนการต่อสู้ของเครือข่ายต้านโรงไฟฟ้าเทพา ดังนั้นหากพิจารณาแล้วส่วนใหญ่การใช้ยุทธวิธีย่อมคล้ายคลึงกัน

7. การใช้กลยุทธ์การต่อสู้ทางการเมืองเชิงสัญลักษณ์ (symbolic of politics) เครือข่ายต้านโรงไฟฟ้าเทพา สงขลานั้น ไต่ใช้แนวทางการเมืองเชิงสัญลักษณ์เป็นอีกเครื่องมือการสื่อสารไปยังภาคส่วนต่างๆ ให้เกิดการรับรู้ (วิเชียร บุราณรักษ์, 2548) ดังจะเห็นได้จาก มีการทำโลโก้สัญลักษณ์ประจำเครือข่าย มีธงสีเขียวเป็น

สัญลักษณ์ ป้าย โปสเตอร์ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้เครือข่ายฯ ได้ใช้ในการสื่อสาร ให้เกิดเป้าหมายในการรับรู้ สัญลักษณ์กลุ่มต่างๆ สื่อออกไป เช่น การใช้ธงสีเขียวอ่อน และมีโลโก้บอกชื่อ “คนสงขลา-ปัตตานี” ไม่เอาโรงไฟฟ้าถ่านหิน สะท้อนให้เห็นมุมมองเรื่องการตระหนักถึงปัญหาาร่วมกัน พื้นที่ป่าชายเลน ที่อุดมสมบูรณ์ เขียวชอุ่ม เป็นแหล่งอนุบาลพันธุ์สัตว์น้ำ หรือการมีสื่อที่มีถ้อยคำคัดค้านการตั้งโรงไฟฟ้าถ่านหิน “คนสงขลา-ปัตตานี” “เทพารักษ์ท้องถิ่น” “NO Coal”

8. การใช้กลยุทธ์การสื่อสารทางการเมือง เพื่อสร้างความเข้าใจ แนวทางการสื่อสารของเครือข่ายฯ มีหลายแนวทางมาใช้ในการเคลื่อนไหวของเครือข่ายต้านโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา ใช้พื้นที่สื่อในการนำเสนอประเด็นปัญหาและถามถึงการแก้ไขปัญหา ไม่ต้องการให้ตั้งโรงไฟฟ้าจากรัฐบาลผ่านการใช้พื้นที่สื่อ (ประชาส ปันตบแต่ง, 2556) สามารถจำแนกได้ 3 ประการ

1) สื่อกระจายภาพและเสียงรายการสถานีโทรทัศน์ ที่มีการผลิตซ้ำ หลายช่อง หลายรายการ ได้แก่ วาระประเทศไทย ตอน...คัดค้านโรงไฟฟ้าเทพา จ.สงขลา 16 ก.พ. 2559 ช่องไทยพีบีเอส, ข่าวเคลื่อนไหวคัดค้านโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา 1 ม.ค. 2559 ช่องไทยพีบีเอส, ข่าวประชาพิจารณ์สร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา - สำนักข่าวไทย 28 ก.ค. 2558 ช่องโมเดิร์นไนน์ทีวี, ข่าวภาคค่ำเครือข่ายภาคประชาชน ค้านสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา 22 ม.ค. 2559 ผ่านช่องไทยพีบีเอส, ข่าวเวทีเสวนาโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา 24 ก.ค. 2558 ช่อง News Connect Channel, การถ่ายทอดสด “โรงไฟฟ้าถ่านหินเทพาพัฒนาจริงหรือ? คุณคือผู้ร่วมตัดสินใจ” ผ่านสถานีโทรทัศน์ออนไลน์ สำนักวิทยบริการ ม.อ.ปัตตานี 29 ตุลาคม 2558, ข่าว3 มิติ “ชี้แจงการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา” 26 ก.พ. 2558 ช่อง3 ฯลฯ² ซึ่งเป็นพื้นที่สื่อสารมวลชนที่สามารถส่งสารได้อย่างกว้างขวาง

2) สื่อใหม่หรือสื่อออนไลน์ ได้แก่ บทความลงนิตยสารจังหวัดสามชายแดนใต้ออนไลน์ “หวั่นมลพิษกระจาย กระทบสันติภาพ นักศึกษา ม.อ.ปัตตานีนับพันร่วมต้านโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา” เมเนเจอร์ออนไลน์ “ภาค ปชช.นัดหมายตบเท้าเข้าค่าย มทบ.42 จักรหารหยุดคุกคามนักวิชาการต้านถ่านหิน” ฯลฯ ที่สำคัญคือ โดยใช้สื่อใหม่โซเชียลมีเดีย โดยตั้งเพจเครือข่ายคนเทพาไม่เอาโรงไฟฟ้าถ่านหิน เพจหยุดถ่านหินเทพา เพจคนเทพาไม่เอาถ่านหิน รวมทั้งการให้ข้อมูลข่าวสารแบ่งปันผ่านสื่อใหม่นี้ด้วย เพื่อส่งผ่านข้อมูลเจตนาารมณ์ที่มีการเคลื่อนไหวทุกครั้ง รวมทั้งปฏิบัติการโต้ตอบของรัฐ จึงกล่าวได้ว่า กลยุทธ์ ยุทธวิธีการสื่อสารต่อสังคม ทางเครือข่ายฯ ได้ตระหนักเห็นความสำคัญ และมีการสื่อสารผ่านช่องทางใหม่ด้วย

3) พื้นที่ในสื่ออื่นๆ เช่น รถติดเครื่องกระจายเสียงในพื้นที่ปัตตานี และการเสวนาของสถาบันอุดมศึกษา ดังที่กล่าวไว้ข้างต้น

จะเห็นว่าพื้นที่สื่อได้เข้ามามีบทบาทเป็นตัวกลางในการนำเสนอประเด็นปัญหาสู่สายตาสาธารณชน ผู้เฝ้ามองได้เห็นประเด็นการตั้งโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา ในพื้นที่สาธารณะ ซึ่งเป็นเรื่องที่สามารถทำได้ที่สามารถทำได้ในสื่อกระแสหลัก รวบรวมประเด็นผ่านหน้าจอโทรทัศน์และกระดานการสื่อสาร และหากมองในเชิงวิเคราะห์นั้น สื่อสามารถที่จะทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการดึงความรู้สึกและสายตาของสาธารณชนผู้เฝ้ามอง ผลทำให้การกระทำของรัฐที่ไม่ชอบธรรม กลับไปทบทวนประเด็นปัญหา และประชาชนตรวจสอบ โดยเฉพาะผู้มีส่วนได้เสียในการตั้งโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา (ประชาส ปันตบแต่ง, 2556) แล้วการใช้พื้นที่สื่อที่สื่อเป็นกลไกนำประเด็นเข้าสู่ระบบการเมืองในรัฐบาลเผด็จการทหาร ที่ปัจจุบันไม่สามารถเข้าถึงได้ให้รัฐบาลทหารได้รับรู้และผลกระทบจากประเด็นเรียกร้องของชาวบ้านเทพา ที่ไม่ได้รับความยุติธรรมจากรัฐ และเป็น

² ตัวอย่างที่มีการสร้างพื้นที่สื่อสารมวลชน (ย้อนหลังได้ที่ <https://www.youtube.com/watch?v=d0amo064KMI>) สื่อใหม่โซเชียลมีเดีย เช่น <https://www.facebook.com/เครือข่ายคนเทพาคัดค้านโรงไฟฟ้าถ่านหิน>, <https://www.facebook.com/หยุดถ่านหินเทพา>, <https://www.facebook.com/คนเทพาไม่เอาถ่านหิน>

เครื่องมือในการสร้างพลังและปลุกการมีส่วนร่วมประชาชนที่นิ่งเฉยในเทพา ปัตตานี สงขลา เข้ามาต่อรองทางการเมืองเชิงรุกได้ ไม่ใช่เพียงแค่ “คนเล็กคนน้อย” แต่อย่างไรก็ตามข้อเสียของการใช้สื่อสารสาธารณะในการเคลื่อนไหว ซึ่งไม่ต้องการมีส่วนร่วมมากนัก ต้องหาวิธีการเคลื่อนไหวที่มีความเป็นมืออาชีพ นักเทคนิคเฉพาะเครื่องข่ายคนรู้จัก คำนึงกัน ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่ชุมชน/ท้องถิ่นขาดผู้มีทักษะ

ผลการใช้ยุทธวิธีการสื่อสาร ได้นำไปสู่วิวาทะข้อมูลชุดความรู้ ความจริง ข้อเท็จจริง ทั้งที่ด้านหนึ่งคือการสนับสนุนการตั้งโรงไฟฟ้าถ่านหิน ที่ได้ตอบเครือข่ายฯ ว่าการตั้งโรงไฟฟ้าเป็นผลดีอย่างมากต่อชุมชน และต่อประเทศ ซึ่งการปะทะทางชุดความคิด ทักษะ ชุดความรู้ ย่อมนำไปสู่การโต้ตอบเพื่อยืนยันในข้อมูลแต่ละฝ่าย เห็นได้ว่าการสื่อสารนี้นำไปสู่การเปิดพื้นที่สื่อสารสาธารณะ ยกประเด็นสู่การเปิดพื้นที่ในวงกว้าง อันจะนำไปสู่การเคลื่อนไหวต่อสู้ด้วยข้อเท็จจริงของแต่ละฝ่ายต่อไป

9. ฝ่ายต่อต้าน (Counter Movements) และการควบคุมปราบปรามจากรัฐ

การเคลื่อนไหวของขบวนการต่อต้านการตั้งโรงไฟฟ้าเทพา มีการโต้ตอบจากฝ่ายรัฐอย่างไร ซึ่งมองจากฝ่ายรัฐที่มีความต้องการ ใช้ทรัพยากรของชุมชน คือ ที่ดิน แร่ธาตุ มาใช้ในการผลิตและสะสมทุนให้ดำเนินต่อไปได้

พบว่า วันที่ 22 มกราคม 2559 เครือข่ายนักศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (มอ.) วิทยาเขตปัตตานี เพื่อความเป็นธรรม ร่วมกับเครือข่ายประชาชนจังหวัดชายแดนภาคใต้ปกป้องสิทธิชุมชนและสิ่งแวดล้อมเพื่อสันติภาพ หรือ PERMATAMAS ได้จัดกิจกรรม “ปลุกพลังนักศึกษา หยุดโรงไฟฟ้าถ่านหิน ต่อลมหายใจอีกครั้ง” ให้กับนักศึกษาร่วมแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ว่าไม่เห็นด้วยกับโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา จังหวัดสงขลา ขนาด 2,200 เมกะวัตต์ ของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย(กฟผ.) มีนักศึกษาและเครือข่ายภาคประชาชนเข้าร่วมกว่า 1,000 คน ได้มีการปฏิบัติการต่อต้านจากรัฐ โดยเจ้าหน้าที่ด้านความมั่นคงบริเวณทางเข้าเมืองปัตตานีใกล้ห้างบิ๊กซี ได้สกัดกั้นรถกระบะและจักรยานยนต์ของประชาชนที่เดินทางมาจาก อ.เทพา จ.สงขลา ที่จะเข้าร่วมกิจกรรมนี้ โดยตรวจยึดใบขับขี่และกักกันไม่ให้เดินทางต่อ

และมีสำเนาหนังสือของทางราชที่ กท.0484.63/113 ที่ส่งมาจากมณฑลทหารบกที่ 42 (มทบ.42) ค่ายเสนาณรงค์ อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา ลงวันที่ 21 เม.ย. 2559 เรื่อง ขอความร่วมมือการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา เรียง อธิการบดี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ หาดใหญ่ โดยมีเนื้อหาว่า “ตามที่มีกลุ่มมวลชนมีการเคลื่อนไหวและต่อต้านกรณีการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพาในพื้นที่จังหวัดสงขลา โดยมีกลุ่มแกนนำในพื้นที่ และพื้นที่ใกล้เคียง กลุ่มข้าราชการ กลุ่มนักวิชาการ และกลุ่มประชาสังคม หรืออาจมีบุคลากรในหน่วยงานของท่านบางคนไม่เข้าใจการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา อาจหันไปให้การสนับสนุนให้ความร่วมมือ” เช่นนี้ถือว่ารัฐได้ใช้เครื่องมืออำนาจทางกฎหมายในการสั่งการหน่วยงาน ข้าราชการ ในพื้นที่ให้มีทิศทางที่เห็นชอบ และอีกด้านหนึ่งเป็นห้ามโดยนัยยะผลลบท่อการมองผู้เข้าร่วมเครือข่าย ที่มีนักศึกษา อาจารย์ และนักวิชาการ ของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ และสถาบันการศึกษาอื่นในพื้นที่ที่ไม่ให้ความร่วมมือภายใต้วาทกรรม “การพัฒนา”

10. ผลลัพธ์จากการเคลื่อนไหวต่อสู้

จากการเคลื่อนไหวของเครือข่ายประชาชนจังหวัดชายแดนใต้ปกป้องสิทธิชุมชนและสิ่งแวดล้อมเพื่อสันติภาพหรือกลุ่มเปอมาตามะและกลุ่มเครือข่ายประชาชนในจังหวัดสงขลาและปัตตานีที่ไม่ต้องการให้ตั้งโรงไฟฟ้าถ่านหิน ส่งผลให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยชะลอการก่อสร้างโรงไฟฟ้าเทพา แต่อย่างไรก็ตามรัฐก็พยายามที่จะผลักดันให้เกิดโครงการพัฒนาโรงไฟฟ้าเทพา และรัฐใช้เครื่องมือทางกฎหมายออกคำสั่งพยายามที่จะยับยั้งการเคลื่อนไหวต่อต้านโรงไฟฟ้าเทพา เช่น สื่อสารความเข้าใจต่อหน่วยงานราชการ

ข้าราชการ และประชาชนในพื้นที่ เพื่อที่ไม่ต้องการให้ร่วมสนับสนุนการเคลื่อนไหวต่อต้านโรงไฟฟ้าเทพา เป็นการต่อต้าน

จากการวิเคราะห์ การสร้างโรงไฟฟ้าเทพา รัฐไม่ได้คำนึงบริบทของพื้นที่ ที่ไปกระทบทั้งสันติภาพและความมั่นคงในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ ทำให้วิถีชีวิต สิ่งแวดล้อมของคนในพื้นที่เสียไป เป็นการฉีกกำลังของเครือข่ายที่ร่วมต้านการตั้งโรงไฟฟ้าเทพา

บทวิพากษ์ :สรุป การเคลื่อนไหวต่อต้านโรงไฟฟ้าเทพา กับบริบทการเมือง

นโยบายสาธารณะและโครงการพัฒนาของรัฐที่คิดขึ้นมาเป็นผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ท้องถิ่นชนบท การชุมนุมที่มีประสิทธิภาพ จำเป็นต้องมีกระบวนการเรียนรู้ภายในที่สามารถส่งผลต่อการแปรความเดือดร้อนให้เป็นการกระทำรวมหมู่ได้ การพัฒนาการจัดตั้งองค์กร มีการพิจารณาถึงโครงสร้างโอกาสทางการเมือง โครงสร้างโอกาสทางสังคมที่ปราศจากการควบคุมปราบปรามด้วย (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541) พบว่าจุดมุ่งหมายของของเครือข่ายคัดค้านการตั้งโรงไฟฟ้าเทพา มีลักษณะกว้างไกลกว่าการเรียกร้องให้แก้ไขความเดือดร้อนเฉพาะหน้า คือร่วมกันผลักดันให้มีการหยุดเปลี่ยนแปลงนโยบายและกฎหมาย และการเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชน ตลอดจนการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการตัดสินใจสาธารณะ ในด้านการต่อสู้ก็มีการร่วมมือกันเป็นเครือข่าย สร้างพันธมิตร แสวงหาความเห็นใจจากสาธารณชน ประเด็นหยิบยกความเดือดร้อนพื้นที่ป่าชายเลนที่อุดมสมบูรณ์เป็นต้น ผ่านสื่อช่องทางสื่อใหม่ สื่อมวลชน ในการบอกเล่าความเดือดร้อนของคนในพื้นที่ไปสู่สังคม เพื่อที่ต้องการนำไปสู่ความสำเร็จผลักดันให้รัฐบาลหยุดการก่อสร้างโรงไฟฟ้าเทพา การเคลื่อนไหวของกลุ่มต้านโรงไฟฟ้าเทพา ร่วมกับเครือข่ายต่างๆ เพื่อให้รัฐบาลหยุดการกำหนดนโยบายหรือออกกฎหมายที่เป็นประโยชน์ของฝ่ายรัฐเอง ซึ่งรัฐบาลจำเป็นต้องตอบสนองต่อในแง่ดี แต่หากมองถึงอีกบริบทคือ ทางด้านเศรษฐกิจ รัฐบาลก็จำเป็นต้องกำหนดนโยบายเพื่อสร้างโรงไฟฟ้าเทพา เพื่อตอบสนองความต้องการของรัฐบาลที่บริหารประเทศ และกลุ่มทุนต่างที่ได้ประโยชน์จากการผลิตไฟฟ้า (จุมพล หนีมวานิช, 2549)

การที่รัฐจัดตั้งโรงไฟฟ้าถ่านหินขึ้นในพื้นที่ของอำเภอเทพา จังหวัดสงขลานั้น เนื่องจากรัฐพยายามที่จะหลีกเลี่ยงที่ไม่ให้การสร้างโรงไฟฟ้านั้นไปเกี่ยวข้องกับกระบวนการสันติภาพในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งถ้ารัฐได้มีนโยบายสร้างโรงไฟฟ้าในพื้นที่ของจังหวัดปัตตานีหรือนราธิวาส การสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินนั้นแทบจะไม่มีโอกาสเกิดขึ้นได้เลย เพราะว่าพี่น้องประชาชนในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้นั้นมีความแตกต่างทางด้าน อัตตลักษณ์และวัฒนธรรม รวมถึงการใช้ภาษาในการสนทนา กับประชาชนในพื้นที่อื่นๆ แต่อย่างไรก็ดี การสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินที่อำเภอเทพานั้นย่อมกระทบต่อพี่น้องประชาชนในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้อย่างแน่นอนเนื่องจากรัศมีของกระบวนการผลิตนั้นกระจายถึงประมาณ 200 กิโลเมตร ซึ่งรวมไปถึงพี่น้องในพื้นที่ปัตตานีและนราธิวาสเช่นกัน

ในส่วนของการเคลื่อนไหวเชิงประเด็น การต่อรอนั้น เพื่อต้องการที่หยุดยั้งการดำเนินการสร้างโรงไฟฟ้าเทพา มีกำลังต่อรอนสนับสนุนเชิงเครือข่ายเคลื่อนไหว มีกำลังต่อรอนที่ต้องการแรงสนับสนุนในการต่อต้านการสร้างโรงไฟฟ้าเทพา จะเห็นอย่างหนึ่งความสัมพันธ์ในการโต้ตอบกับรัฐบาลและการเมืองที่เป็นการใช้อำนาจเคลื่อนไหวของมวลชน เครือข่ายประชาชนจังหวัดชายแดนใต้ปกป้องสิทธิชุมชนและสิ่งแวดล้อมเพื่อสันติภาพหรือกลุ่มเปอมาตามะและกลุ่มเครือข่ายประชาชนในจังหวัดสงขลาและปัตตานีที่ไม่ต้องการให้ตั้งโรงไฟฟ้าถ่านหิน จะมีการจัดตั้งองค์กรเพื่อเคลื่อนไหว ที่มักจะมาจากการนำของชาวบ้านที่มีความสามารถสูง

เป็นแกนนำไม่กี่คน และการเคลื่อนไหวมักถูกครอบงำ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2558) มากกว่าการร่วมคิดของชาว
เทพาร่วมกันทั้งหมดมักเป็นการคิดผู้ที่มีผลกระทบ และหากมองอีกด้านหนึ่งคือมีพวกโดยสาร (Free rider)
ด้วยที่รอรับผลประโยชน์จากการเคลื่อนไหวในครั้งนี้

การเคลื่อนไหวการตั้งโรงไฟฟ้าเทพานั้น เป็นลักษณะที่ได้แบบอย่างของการเมืองมวลชนของไทยที่
ต้องระดมกำลังมวลชนให้มาเข้าร่วมมากที่สุด เท่าที่จะทำได้ แล้วฟังปราศรัยของแกนนำและพรรคพวก แต่จะ
ใช้การเคลื่อนไหวหรือยุทธวิธีกดดันด้วยวิธีการใดนั้น เป็นเรื่องความคิดสร้างสรรค์เป็นเรื่องของแกนนำเป็นผู้
กำหนดเพื่อสร้างผลกระทบให้มากที่สุด และสันติที่สุด แต่ก็มีข้อสังเกตว่าการพัฒนาการเคลื่อนไหวการเมือง
ผ่านมวลชนเช่นนี้อยู่ในวิถีทางประชาธิปไตยหรือไม่ ย่อมคงถกเถียงกันได้

หัวใจสำคัญของการต่อสู้เชิงพื้นที่ในโรงไฟฟ้าเทพา นั้นถือเป็นการต่อสู้ทาง “วาทกรรมการเมือง เรื่อง
โครงการรัฐเพื่อการพัฒนา” ทำเพื่อพัฒนาประเทศ และสามารถมองเป็นประเด็นทางวาทกรรมสังคม ที่ช่วง
ชิงผ่านสื่อมวลชน ที่ไม่ใช่วงกว้าง เพราะเป็นช่วงที่สิทธิเสรีภาพอ่อนด้อย ท่ามกลางรัฐบาลที่เผด็จการทหาร
เช่นนี้เรียกอีกอย่างว่า การเมืองของพื้นที่ (The Politics of Space) เพื่อชิงพื้นที่ทางการเมือง (The Space
of Politics) ให้กับประชาชนในพื้นที่รวมถึงคนชั้นกลางที่เป็นนักวิชาการเห็นถึงความทุกข์ยากของคนเล็กคน
น้อย มุ่งหมายเพื่อไปสู่การเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่

แล้วหากวิเคราะห์ผลด้านลบที่จะเกิดขึ้น หากโครงการตั้งโรงไฟฟ้าเทพาสำเร็จ ทำให้เครือข่ายคัดค้าน
โรงไฟฟ้าเทพา ได้ตระหนักถึงปัญหาที่จะเกิดขึ้นกับทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ของชุมชนเทพา จึงจำเป็นต้อง
เคลื่อนไหวทั่วถึง ตรวจสอบ ต้องการให้ประชาชนในพื้นที่มีส่วนร่วมมากขึ้น ทั้งดำเนินการ ตลอดจนรับ
ผลกระทบที่เกิดขึ้นด้วยความเต็มใจของท้องถิ่น ดังนั้นความสนใจนี้เป็นมุมมองของภาคประชาชนที่เสียเปรียบ
จึงจำเป็นต้องคิดทางเลือกใหม่ โดยมีเป้าหมายสำคัญคือการสร้างอำนาจใหม่ของประชาชนให้ได้ เพื่อเป็นพลัง
ทางสังคมที่สำคัญในการผลักดันปัญหาของตนเอง ให้ได้รับการแก้ไขปัญหาอย่างจริงจัง ซึ่งสอดคล้องกับ
เงื่อนไขทางสังคม คือการสร้างการเมืองภาคประชาชน หรือการสร้างขบวนการภาคประชาชนขึ้นมา เพื่อไม่ให้
อำนาจผูกขาดโดยพรรคการเมือง หรือกลุ่มนักการเมือง นักธุรกิจการเมือง หรือรัฐบาลเผด็จการทหาร โดยผ่าน
รัฐสภาซึ่งเป็นระบบประชาธิปไตยตัวแทนเท่านั้น (วิเชียร บุราณรักษ์, 2548) ซึ่งการร่วมกันเคลื่อนไหวเป็น
การเมืองจำเป็นที่แท้จริงในการรักษาความสัมพันธ์ทางอำนาจ ร่วมสร้างและผลักดันให้เข้มแข็งเป็น
ส่วนประกอบหลักของอำนาจในสังคมไทย ที่สามารถคู่ขนานไปกับอำนาจรัฐและทุน

มิตยุทธวิธีเคลื่อนไหวต่อสู้ของเครือข่ายต้านโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา

การตระหนักถึงถึงยุทธวิธีการเคลื่อนไหวทางการเมืองของเครือข่ายต้านโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพาที่เป็น
เสมือนกุญแจที่จะนำไปสู่การขับเคลื่อนการเมือง สังคม เศรษฐกิจ เป็นแรงผลักดันในกระบวนการพัฒนา
ประชาธิปไตย (Democratization) ซึ่งกรณีการใช้ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวที่หลากหลายตั้งแต่การประชาสัมพันธ์
การให้ข้อมูลโครงการตั้งโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพาที่ไม่มีความชอบธรรมในกระบวนการคัดค้านการวิเคราะห์
ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) การให้ข้อมูลแก่สังคม/ชุมชน การตรวจสอบของภาครัฐโดยเข้ายื่นหนังสือ เช่น ยื่น
หนังสือคัดค้านผลการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) การเคลื่อนไหวยื่นข้อร้องเรียนต่อรัฐบาล การจัด
เสวนาทางวิชาการของสถาบันอุดมศึกษา การแสวงหาเครือข่ายพันธมิตรร่วมในการเคลื่อนไหว ฯลฯ

กรณียุทธศาสตร์/ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของเครือข่ายต้านโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา เป็นการระดม
ทรัพยากร (Mobilization) ใช้การปฏิบัติการไม่ใช้ความรุนแรง สันติวิธี มุ่งเน้นการเปิดประเด็นโครงการตั้ง
โรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา จังหวัดสงขลา ให้กลายเป็นประเด็นสาธารณะ (Public Space) ทางการเมืองให้เป็นที่
สนใจของประชาชนโดยทั่วไป เพื่อแสวงหาอำนาจ ความรู้ ความจริงในประเด็นดังกล่าว ซึ่งจะนำไปสู่การมี

ส่วนร่วม ตลอดจนการต่อรองกับอำนาจรัฐและทุนที่กำลังดำเนินการจับคู่เป็นพันธมิตรอย่างแนบแน่นในยุคปัจจุบันโดยลดทอนสิทธิเสรีภาพของประชาชน

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ยุทธวิธีของเครือข่ายต้านโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพาไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อที่จะยึดอำนาจรัฐ แต่เป็นการท้าทายอำนาจรัฐอำนาจทุน เพื่อลดความชอบธรรมของระบบเดิมที่ดำรงอยู่ โดยเฉพาะการลดความชอบธรรมของอำนาจรัฐ ในรูปของสิทธิที่จะไม่เชื่อฟังรัฐ (Civil Disobedience) หรืออารยะขัดขืน เพราะรัฐและทุนเป็นองค์การที่แข็งแกร่งในขณะนี้ และเป็นการตอบโต้ประชาธิปไตยแบบตัวแทน (Representation Democracy) และการพัฒนากระแสหลัก (Counter-Hegemonic Movement) ที่ครอบงำความคิดและจิตใจของคนไทยภายใต้กระแสทุนนิยม เพราะประชาธิปไตยและเผด็จการนั้น ทั้งสองแง่ล้วนเป็นการจงใจด้วยความคิดเกี่ยวกับกรอบของชาติและรัฐชาติ (ไชยรัตน์ เจริญสินโฮหาร, 2543; วิเชียร บุราณรักษ์, 2548)

แต่อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวของเครือข่ายต้านโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา ก็มีฝ่ายต่อต้าน (counter-movement) จากการรวมตัวของเครือข่ายได้นำไปสู่การตอบโต้จากฝ่ายตรงข้ามไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ เช่น หน่วยงานราชการ อำเภอ จังหวัด การไฟฟ้าฝ่ายผลิต กองทัพ มณฑลทหารบกที่ 42 ที่ตั้ง ณ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา หรือแม้กระทั่งประชาชนด้วยกันในพื้นที่ที่ไม่เห็นด้วยกับการเคลื่อนไหว ซึ่งจากปรากฏการณ์เช่นนี้ทางเครือข่ายต้านโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพาต้องนำไปคิดวิธีการเพื่อโต้กลับอย่างสร้างสรรค์ไม่ให้ฝ่ายเสียเปรียบ สร้างความชอบธรรมให้มากที่สุด

นอกจากนี้การตั้งข้อสังเกตส่งท้ายทางด้านนโยบาย การพัฒนา และระบอบประชาธิปไตยแบบตัวแทน เนื่องจากการเคลื่อนไหวทางการเมืองของเครือข่ายภาคประชาชน เป็นมิติและมุมมองจากการถูกกระทำจากภาครัฐและภาคเอกชน ในการเข้ามาจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม อัตลักษณ์ดั้งเดิมของชุมชน เพื่อดึงเอาฐานทรัพยากรท้องถิ่นให้กลายเป็นปัจจัยการผลิต ตามแนวทางกระแสหลัก ในช่วงเวลาที่ผ่านมานั้นจะเห็นภาพที่ชัดเจนกับการเคลื่อนไหวของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายหรือโครงการรัฐเพื่อการพัฒนา หรือภาครัฐร่วมมือกันทุนภาคเอกชนดำเนินการ จึงต้องมีการเมืองภาคประชาชนเข้าไปตรวจสอบและรุกคืบโดยไม่รอให้เกิดผลกระทบเมื่อเห็นความไม่ชอบธรรมของกระบวนการนโยบายสาธารณะหรือโครงการของรัฐก็จำเป็นต้องออกมาเคลื่อนไหว ตั้งคำถามกับแนวทางการดำเนินการ ผลดีผลเสียที่มีแนวโน้มจะเกิดขึ้น ตลอดจนท้วงติงและนำเสนอข้อมูลอีกชุดหนึ่ง เพื่อหาทางเลือกให้ภาครัฐและทุนภาคเอกชน ได้ทบทวนกระบวนการของโครงการขนาดใหญ่ที่จะเกิดกับชุมชน/ท้องถิ่น ซึ่งมีเป้าหมายเครือข่ายเคลื่อนไหวทางการเมืองเป็นพลังในการเปลี่ยนสังคม ที่ขับเคลื่อนสังคมไทยด้วยปัญญา ความรู้ ความจริง อีกชุดหนึ่ง สะท้อนให้เห็นว่าเป็นการสร้างสังคมไทยอยู่บนพื้นฐานความรู้ (Knowledge-Based Society) ตื่นรู้ใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผล และออกมาเคลื่อนไหวด้วยสิทธิพลเมือง (Civil Right) ดังนั้นการเมืองไทยในระบอบประชาธิปไตย ควรตระหนักและยอมรับความรู้ ความความจริง ที่ภาคประชาชนนำเสนอ มากกว่าที่จะปฏิเสธใช้อำนาจโดยที่ไม่ฟังเสียงประชาชน พร้อมทั้งการส่งเสริมการเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร อำนาจ ความรู้ วัฒนธรรมอัตลักษณ์ ฯลฯด้วยความจริงและเปิดโอกาสอย่างดีที่สุดด้วย

เอกสารอ้างอิง

ประภาส ปิ่นตบแต่ง. 2541. *การเมืองบนท้องถนน 99 วัน สมัชชาคนจน และประวัติศาสตร์การเดินขบวนชุมนุมประท้วงในสังคมไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.

ประภาส ปิ่นตบแต่ง. 2552. *กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม*. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเฮนริค เบิลล์ สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร. 2545. *วิถีชีวิต วิถีสู้: ขบวนการประชาชนร่วมสมัย*. พิมพ์ครั้งที่ 1. เชียงใหม่ : ตรัสวิน.

ธวัชชัย ป้องศรี , ไชยยันต์ ชัยพร(บรรณาธิการ). 2552. *จากกลุ่มผลประโยชน์สู่ขบวนการทางสังคมของการต่อต้านการแปรรูปการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยภายหลังวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540*. วารสารสังคมศาสตร์ ปีที่ 40 ฉบับที่ 2.

เอกพลณัฐ ญัฐพัถนันท์, ไชยยันต์ ชัยพร(บรรณาธิการ). 2552. *ผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคมไทย ตั้งแต่ปี 2531-2549*. วารสารสังคมศาสตร์ ปีที่ 40 ฉบับที่ 2.

ยัสสัน ตูมาลี และจันทนา สุทธิจารี. 2555. *ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งทะเลอ่าวปัตตานี กรณีศึกษากลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์อ่าวปัตตานี*. วารสารการเมืองการปกครอง ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 กันยายน 2555 ถึงกุมภาพันธ์ 2556 การจัดการชุมชนเพื่อความยั่งยืน. วิทยาลัยการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

บรรณาธิการโรงเรียนนักข่าวภาคใต้. *หวั่นมลพิษกระจาย กระทบสันติภาพ นักศึกษา ม.อ.ปัตตานีนับพันร่วมต่อต้านโรงไฟฟ้าถ่านหินสงขลา*.

<http://www.deepsouthwatch.org/dsj/8020#sthash.HBWV6LES.dpuf>.

ศูนย์ข่าวหาดใหญ่ ผู้จัดการออนไลน์. 2559. *ภาคประชาชนนัดหมายตบเท้าเข้าค่าย มทบ.42 จัดทหารหยุดคุกคามนักวิชาการต้านถ่านหิน*.

<http://manager.co.th/South/ViewNews.aspx?NewsID=9590000052040>. เข้าถึงเมื่อวันที่ 24 พ.ค. 2559.

แถลงการณ์ฉบับที่ 1 เครือข่ายนักศึกษา ม.อ.ปัตตานี เพื่อความเป็นธรรม

แถลงการณ์ฉบับที่ 2 เครือข่ายนักศึกษา ม.อ.ปัตตานี เพื่อความเป็นธรรม

ผู้ให้ข้อมูล

1. นายดิเรก เหมนคร (แกนนำเครือข่ายคนสงขลา-ปัตตานี ไม่เอาโรงไฟฟ้าถ่านหิน). สัมภาษณ์เมื่อ วันที่ 22 พ.ค. 59 เวลา 9.53 น.
2. นายตุแวตานียา ตูแวแมแมง (ผู้อำนวยการสำนักปาตานีรายาเพื่อสันติภาพและการพัฒนา หรือ LEMPAR) สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 21 พ.ค. 59 เวลา 10.10 น.
3. คุณหนู (มูลนิธินิติธรรมสิ่งแวดล้อม หรือ ENLAW) สัมภาษณ์เมื่อ 21 พ.ค. 59 เวลา 9.45 น.

อาหาร การเกษตร และ ตลาดที่มีจิตสำนึก
(Food Agriculture and Mindful Market)

การเมืองว่าด้วยการวางกรอบความมั่นคงทางอาหาร : บทสำรวจการให้ความหมายความมั่นคงทางอาหาร ในกรอบของภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคมในประเทศไทย¹

วีระ หวังสัจจะโชค

อาจารย์ประจำ คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

weera36448@gmail.com

บทคัดย่อ

ความมั่นคงทางอาหารเป็นแนวคิดสำคัญที่มีปัญหาในการนิยามและวางกรอบในการวิเคราะห์ เนื่องจากนิยามที่มีมากกว่า 200 นิยามและกว่า 450 ตัวชี้วัด ทำให้การเลือกใช้คำว่า “ความมั่นคงทางอาหาร” กลายเป็นการใช้แนวคิดเชิงยุทธศาสตร์ที่ทุกภาคส่วนอ้างอิง แต่ถูกเลือกใช้และวางกรอบตามเป้าหมายของภาคส่วนของตน งานวิจัยนี้จึงตั้งคำถามว่าภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคมของไทย มีกระบวนการให้ความหมายความมั่นคงทางอาหารแตกต่างกันอย่างไร และการให้ความหมายความมั่นคงทางอาหารที่แตกต่างกัน เห็นมิติการเคลื่อนไหวทางการเมืองในการต่อสู้ต่อรองอำนาจและวัตถุประสงค์เบื้องหลังการนิยามที่แตกต่างกันอย่างไร โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพอย่างการสำรวจเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และกรอบการศึกษาวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ เพื่อค้นหาการเมืองและอุดมการณ์ครอบงำที่แฝงอยู่ในการเลือกใช้ภาษาและแนวคิด จนมีข้อค้นพบว่ามีการเมืองในการเลือกหยิบใช้และวางกรอบความมั่นคงทางอาหารของภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม ที่แตกต่างกันไปใน 4 ประเด็นสำคัญ คือ มิติการมองความมั่นคงทางอาหาร หน่วยในการวิเคราะห์ความมั่นคงทางอาหาร เป้าหมายของความมั่นคงทางอาหาร และการใช้อำนาจรูปแบบต่างๆ ในการจัดการความมั่นคงทางอาหารตามจุดยืนของภาคส่วนตน ผลการศึกษานำมาสู่ข้อเสนอที่ว่าความมั่นคงทางอาหารมีการเมืองในการวางกรอบนิยามตามเป้าหมายและผลประโยชน์ของแต่ละภาคส่วนอย่างปฏิเสธไม่ได้ และหากต้องการสร้างความมั่นคงทางอาหารที่อาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วน ต้องก้าวข้ามการถกเถียงเชิงแนวคิด แล้วมาเน้นความร่วมมือในเชิงปฏิบัติร่วมกันผ่านหน่วยงานในระดับจังหวัดและชุมชน

คำสำคัญ: ความมั่นคงทางอาหาร การเมืองในการวางกรอบทฤษฎี วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์

¹ งานวิจัยฉบับนี้ได้รับการสนับสนุนจากคณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

Politics of Theorizing Food Security: A Survey Research on Defining Food Security in the Governmental, Private, and Civil Society Aspects in Thailand

Weera Wongsatjachock

Lecturer, Faculty of Political Science and Law, Burapha University

weera36448@gmail.com

Abstract

Food security is one of the most problematic concept to define and frame because it has more than 200 definitions and 450 indicators. Food security hence becomes a strategic concept which has been cited by every sectors based on their purposes. These situations turned to research questions of this article. What were different definitions of food security theorized by Thai government, private, and civil society sectors? And how did they employ power relations to do so? The research used qualitative methods, including documentary research, in-depth interview, and critical discourse analysis to demonstrate politics and hegemonic power behind selected language and concept. The finding showed that politics of theorizing concept of food security relied on four issues: dimensions, units of analysis, goals of each sector, and powers of positions they standing for. In upshot, contributions of the research lead to understanding that politics of theorizing the concepts of food security is undeniable. To reconcile every sectors to solve issues of food security, the sectors should build practical cooperation, not ideological argumentation, in term of provincial and community-based organizations.

Keywords: Food security, politics of theorizing the theory, critical discourse analysis

1. บทนำและความสำคัญของคำถามวิจัย

ความมั่นคงทางอาหาร (food security) เป็นประเด็นสำคัญที่สังคมโลกให้ความสนใจอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับประเทศกำลังพัฒนา (the developing countries) ที่พยายามพัฒนาเศรษฐกิจไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ (modernization) เพื่อแสวงหาตัวเลขทางเศรษฐกิจที่เติบโตอย่างต่อเนื่อง แต่ความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ (basic needs) กลับถูกละเลยจากหลายประเทศ ความต้องการพื้นฐานดังกล่าวจะเป็นตัวบ่งบอกถึงความมั่นคงในชีวิตของมนุษย์ (human security) และการพัฒนาประเทศโดยนำมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (human-centered) ของการพัฒนา รวมไปถึงสภาพปัญหาของวิกฤตราคาอาหาร (food crisis) ในช่วงปี ค.ศ. 2008 ที่ทำให้เกิดปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหารขึ้นทั่วโลก การศึกษาเรื่องความมั่นคงทางอาหารจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง

อย่างไรก็ดี ความมั่นคงทางอาหารเป็นคำศัพท์สำคัญที่มีปัญหาในการนิยามมากที่สุดคำหนึ่งในโลก เพราะการนิยามคำว่า “ความมั่นคงทางอาหาร” มีมากกว่า 200 นิยาม และกว่า 450 ตัวชี้วัด (McKeown, 2006: 20) การทำความเข้าใจในเรื่องความมั่นคงทางอาหารจึงมีความหลากหลายและแตกต่างกันอย่างมาก โดยจะขึ้นอยู่กับการนิยามกรอบของแต่ละภาคส่วนและแต่ละองค์กรว่ามี “เป้าหมาย” ของภาคส่วนหรือองค์กร สอดคล้องกับการ “สร้างนิยามกรอบ” ของเรื่องความมั่นคงทางอาหารอย่างไร

ตัวอย่างเช่น ภายใต้ร่างกฎหมาย “ร่างพ.ร.บ.ความปลอดภัยทางชีวภาพ พ.ศ. ...” หรือที่รู้จักในชื่อร่างพ.ร.บ.จีเอ็มโอ ที่มีการเคลื่อนไหวให้นำเข้าสู่สภานิติบัญญัติแห่งชาติเมื่อปีพ.ศ. 2558 พบว่าภาครัฐได้ให้ความสำคัญกับกฎหมายดังกล่าวในฐานะการสร้างควบคุมและสร้างสถาบัน (institutionalization) กับการทดลองและการค้าสินค้าพืชตัดแต่งพันธุกรรม (Genetically Modified Organisms, GMOs) ในการสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับประชาชน ในขณะที่ภาคเอกชนเห็นว่าการทดลองพืชจีเอ็มโอมีประโยชน์ในการเพิ่มผลผลิตต่อไร่ (yield) คุณภาพของสินค้าเกษตร และลดความเสี่ยงในการทำการเกษตร ทำให้ได้ผลผลิตที่แน่นอนในการค้าซึ่งจะเพิ่มความสามารถในการแข่งขัน (competitiveness) ให้กับตลาดการเกษตรไทย เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารเช่นกัน แตกต่างจากกลุ่มภาคประชาสังคมที่มีการเคลื่อนไหวต่อต้านร่างกฎหมายดังกล่าวโดยเห็นว่าจะเป็นการทำลายความหลากหลายทางพันธุกรรม เกิดการผูกขาดเมล็ดพันธ์ุกับบริษัทขนาดใหญ่ และการทำให้สินค้าเกษตรไปอยู่ในสายพานการผลิตแบบทุนนิยมผูกขาด การออกมเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมนี้ได้อ้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเช่นเดียวกัน จากตัวอย่างนี้จึงทำให้เห็นถึง “ความสับสน” ในการอ้างถึงความมั่นคงทางอาหาร หรืออาจเข้าใจได้ว่าแต่ละภาคส่วนมี “วาระ” ของตนเองที่จะต้องขับเคลื่อน โดยการใส่ความหมายในตัวบทและคำพูด (texts and talks) ให้กับคำว่า “ความมั่นคงทางอาหาร” จึงเกิดภาพของการต่อสู้ทางอุดมการณ์ (ideology) และการครอบงำ (hegemony) ของแนวคิดที่หลากหลายของแต่ละชุดคำอธิบายความมั่นคงทางอาหาร

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาเรื่อง “การเมือง” ในการวางกรอบทฤษฎีและความหมายในคำว่า “ความมั่นคงทางอาหาร” จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการจัดกลุ่มนิยามความมั่นคงทางอาหารให้สอดคล้องกับเป้าหมายและผลประโยชน์ของแต่ละภาคส่วน ซึ่งแต่ละความหมายมีการต่อสู้ต่อรองทางอำนาจ (power bargaining) ระหว่างกันในการให้ความหมายความมั่นคงทางอาหาร ดังนั้น งานวิจัยชิ้นนี้จึงได้พยายามหยิบใช้กรอบการวิเคราะห์ของนีโอกรัมเซียน (Neogramscianism) ของ Robert W. Cox (1986: 207) ที่ว่า “ทฤษฎีมีขึ้นสำหรับใครบางคน เพื่อเป้าประสงค์บางอย่างเสมอ” (theory is always for someone, and for some purpose) เพื่อศึกษาการเมืองในการสร้างกรอบทฤษฎี (politics of theorizing the theory) ในประเด็นของ

ความมั่นคงทางอาหาร รวมไปถึงแนวคิดเรื่องวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (Critical Discourse Analysis) ซึ่งเป็นวิธีการในการศึกษาการเมืองและอุดมการณ์ในการให้ความหมายความมั่นคงทางอาหาร

การศึกษาด้วยกรอบของการครอบครองอำนาจนำ (hegemony) ไม่ใช่เรื่องใหม่ในการศึกษาการเมือง เรื่องอาหารและเกษตรกรรม ตัวอย่างเช่น งานของ Prapimhan Chiengkul (2015) ที่ได้ทำการศึกษารอบครอบครองอำนาจนำในระบบเกษตรกรรมอาหารไทยช่วงปี ค.ศ.1990-2014 ในเชิงเศรษฐกิจการเมืองเพื่อเชื่อมโยงโครงสร้างการทำงานระดับสากลและระดับท้องถิ่นเข้าหากันจนพบว่าระบบเกษตรกรรมอาหารของไทยถูกครอบงำด้วยอำนาจครอบงำ (hegemonic force) ในเรื่องการผลิตเพื่อสะสมทุน ทั้งในระดับชาติและข้ามชาติ ในขณะที่ขบวนการทางสังคมในประเทศไทยได้สร้างกระแสต่อต้านการครอบงำ (counter-hegemonic ideas) ผ่านการเคลื่อนไหวของประชาสังคมสายปฏิรูป ด้วยเหตุนี้ทำให้เห็นได้ว่าการเมืองเรื่องอาหารเป็นการปะทะกันทางความคิดระหว่างอำนาจนำและการต่อต้านอำนาจนำ

ในการศึกษารวบรวมกรอบนิยามความมั่นคงทางอาหารผ่านเรื่องของการครอบครองอำนาจนำและการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ สามารถพิจารณาแง่มุมที่ทำให้ความมั่นคงทางอาหารถูกจำแนกออกจากกัน และมีหลายมิติ อันเนื่องมาจากตัวแบ่งสองส่วนสำคัญ คือ ส่วนหนึ่ง “มิติ” (dimension) ในความเข้าใจในเรื่องความมั่นคงทางอาหาร กระบวนการของอาหาร และระบบเกษตรกรรมทางอาหาร ที่ไม่ใช่เพียงเรื่องการนิยามให้เป็นลายลักษณ์อักษรที่ชัดเจน แต่เป็นเรื่องของแนวทางปฏิบัติและการต่อสู้ขัดแย้งในชุดของความรู้ต่างๆ และส่วนที่สองคือ “หน่วยงานการวิเคราะห์” (units of analysis) ในการนิยามกรอบความมั่นคงทางอาหารที่แตกต่างกันทำให้การมองความมั่นคงทางอาหารแตกต่างกันด้วย

การเมืองในการรวบรวมนิยามความมั่นคงทางอาหาร สามารถศึกษาภายใต้ขอบเขตของ 3 ภาคส่วนสำคัญของประเทศไทย ประกอบด้วย ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม จึงมีคำถามวิจัยหลักที่ต้องการหาคำตอบสองด้าน ด้านแรก ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคมของไทย มีกระบวนการให้ความหมายความมั่นคงทางอาหารแตกต่างกันอย่างไร และอีกด้านหนึ่งคือ การให้ความหมายความมั่นคงทางอาหารที่แตกต่างกัน เห็นมิติการเคลื่อนไหวทางการเมืองในการต่อสู้ต่อรองอำนาจและวัตถุประสงค์เบื้องหลังการนิยามที่แตกต่างกันอย่างไร

รายงานวิจัยฉบับนี้จึงขอเริ่มจากส่วนของการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับกรอบความมั่นคงทางอาหารและการใช้แนวการศึกษาวาทกรรมเชิงวิพากษ์ (critical discourse analysis) ผ่านวิธีการศึกษาในด้านของการวิเคราะห์ตัวบท สัญลักษณ์ และคำพูดของตัวแสดงสำคัญ นำมาสู่ผลการศึกษาของงานวิจัย และการอภิปรายผลเพื่อหาคำตอบในการสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างภาครัฐ เอกชน และประชาสังคม

2. ทบทวนวรรณกรรม

2.1 การเมืองในกรอบความมั่นคงทางอาหาร

ความมั่นคงทางอาหาร (food security) เป็นประเด็นสำคัญที่สังคมโลกให้ความสนใจอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับประเทศกำลังพัฒนา (the developing countries) ที่พยายามพัฒนาเศรษฐกิจไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ (modernization) เพื่อแสวงหาตัวเลขทางเศรษฐกิจที่เติบโตอย่างต่อเนื่อง แต่ความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ (basic needs) กลับถูกละเลยจากหลายประเทศ ซึ่งความต้องการพื้นฐานดังกล่าวจะเป็นตัวบ่งบอกถึงความมั่นคงในชีวิตของมนุษย์ และการพัฒนาประเทศโดยนำมนุษย์เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา รวมไปถึงสภาพปัญหาของวิกฤตราคาอาหารในช่วงปี ค.ศ.2008 อันทำให้เกิดปัญหาความไม่มั่นคงทาง

อาหารขึ้นทั่วโลก และประเด็นความมั่นคงทางอาหารกลับมาเป็นในกลางสำคัญสำหรับความมั่นคงของมนุษย์ (human security) และเป็นความมั่นคงสมัยใหม่ (non-traditional security) (วีระ, 2557: 2)

ความมั่นคงทางอาหารเป็นรูปแบบหนึ่งของความมั่นคงสมัยใหม่ (non-traditional/modern security) ที่ไม่ได้สนใจเพียงความมั่นคงของรัฐแบบเดิม แต่เป็นความมั่นคงในระดับของปัจเจกบุคคลและสังคมโดยรวม ซึ่งความมั่นคงทางอาหารได้กลายเป็นแนวคิดที่ก่อตัวขึ้นช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 1970 ในการประชุมอาหารโลก (The World Food Conference) ในปี ค.ศ.1974 และการนิยาม “อาหาร” ในฐานะความมั่นคงเพื่อสร้างความมั่นใจว่าประชาชนทุกคนสามารถเข้าถึงอาหารพื้นฐาน (basic food) ทั้งทางเศรษฐกิจและทางกายภาพได้ตลอดเวลาที่พวกเขาต้องการ (FAO, 1983)

ทั้งนี้ เป้าหมายของวาระในงานประชุมดังกล่าวคือการสร้างความมั่นคงทางอาหารผ่าน “การเพิ่มผลิตภาพ” ในการผลิตอาหารและ “การสำรองอาหาร” ระหว่างประเทศ (McMichael, 1992: 357-359) กลไกดังกล่าวจึงถูกพัฒนามาพร้อมกับกระแสสำคัญ 2 ด้าน ประกอบด้วย

1. เสรีนิยมใหม่ (Neoliberalism) เน้นในเรื่องการปฏิรูปเศรษฐกิจให้เป็นเสรีมากยิ่งขึ้นและการส่งเสริมการผลิตจำนวนมาก และการค้าระหว่างประเทศเพื่อเพิ่มความสามารถในการแข่งขัน (competitiveness) (Harvey, 2005) ส่งผลให้การมีอาหารที่มีจำนวนมากขึ้นและราคาถูกลงจากการค้าเสรีระหว่างประเทศ เพื่อจัดการกับปัญหาเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในช่วงปี ค.ศ.1970s ที่ทำให้เกิดการขาดแคลนอาหารทั่วโลก อันเนื่องมาจากปัญหาราคาน้ำมัน

2. การปฏิวัติเขียว (The Green Revolution) ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ยุค ค.ศ.1960s และส่งผลถึงยุค 1970s นำหลักเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์มาใช้ในการผลิตทางการเกษตร เพื่อสามารถผลิตอาหารจำนวนมาก (mass production) ออกมาได้ตามความต้องการทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และการมีบริษัทข้ามชาติเข้ามาถือครองการใช้เทคโนโลยีดังกล่าวในการผลิตเมล็ดพันธุ์และปัจจัยทางการผลิตอื่นๆ (Patel, 2012: 3-7)

อย่างไรก็ดี ภายใต้กรอบคำอธิบายที่สลับซับซ้อนของความมั่นคงทางอาหาร ในงานของ Maxwell (1996) เรื่อง *Food Security: A Post-Modern Perspective* พยายามชี้ให้เห็นปัญหาของนิยามความมั่นคงทางอาหารที่หลากหลายมาจากสภาพปัญหาที่มีความซับซ้อนและเกี่ยวข้องกับประเด็นทางวิทยาศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยา และการเมือง โดย Maxwell ชี้ให้เห็นว่านิยามความมั่นคงทางอาหารมีการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ (paradigm shifts) ในการระบุปัญหาและกรอบความเข้าใจใน 3 ช่วงสำคัญ ประกอบด้วย

1. มุมมองความมั่นคงทางอาหารจากระดับ “สากลและชาติ” มาสู่การหาตัวชี้วัดระดับ “ครัวเรือนและปัจเจกบุคคล” เป็นหน่วยในการวิเคราะห์หลัก โดยจะเน้นศึกษาในเชิงวิทยาศาสตร์สุขภาพ โภชนาการ และฐานะทางเศรษฐกิจครัวเรือน ช่วงของการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์นี้เกิดขึ้นในปี ค.ศ.1975-1985

2. มุมมองความมั่นคงทางอาหารจาก “อาหารเป็นหลัก” มาสู่ “วิถีชีวิต” (livelihood) เป็นการวางกรอบความมั่นคงทางอาหารในระยะยาวที่เกี่ยวข้องกับสังคมและชุมชนในเรื่องของการปรับตัว (resilience) เกิดขึ้นในช่วงหลัง ค.ศ. 1985 ที่มีการศึกษาความมั่นคงทางอาหารและความอดอยากในกลุ่มประเทศแอฟริกา พบว่าปัญหาความยากจนและความมั่นคงในชีวิตระดับชุมชนเป็นส่วนสำคัญในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร

3. มุมมองความมั่นคงทางอาหารจากตัวชี้วัดที่เป็น “วัตถุวิสัย” มาสู่มุมมองความรับรู้เชิง “อัตวิสัย” โดยเป็นกระแสการทำความเข้าใจความมั่นคงทางอาหารช่วงปลาย ค.ศ.1980s เพราะเกิดข้อคำถามเกี่ยวกับการใช้ข้อมูลวิทยาศาสตร์และสถิติ เช่น การวัดความเพียงพอในการได้รับโภชนาการของแต่ละประเทศ ที่มีความแตกต่างกัน เป็นต้น รวมถึงกระแสการศึกษาความมั่นคงทางอาหารด้วยวิธีการเชิงคุณภาพ (qualitative

methods) ได้เข้ามาช่วยเติมเต็มคำอธิบายที่ตัวเลขในวิธีเชิงปริมาณ (quantitative methods) ไม่สามารถอธิบายได้ เช่น จริตของอาหารในท้องถิ่น (local food habits) ความเข้าใจทางวัฒนธรรมต่ออาหาร (cultural acceptability) และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (human dignity) เป็นต้น จึงนำมาสู่ข้อถกเถียงที่สำคัญคือการสร้างความมั่นคงทางอาหารอาจไม่ได้มองที่ “ปริมาณ” เพียงอย่างเดียว แต่หากต้องสนใจข้อมูลเชิงคุณภาพมากขึ้น ซึ่งต้องอาศัยการประเมินแบบอัตวิสัย (subjective assessment)

ด้วยเหตุนี้ ตั้งแต่ ค.ศ.1980s เป็นต้นมา แนวคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหารจึงกลายมาเป็นประเด็นหลักในการศึกษาประเด็นด้านอาหารของโลก ผ่านการสนับสนุนขององค์กรระหว่างประเทศ ที่กระทบต่อการเปลี่ยนแปลงภายในประเทศและระดับชุมชน จนกลายมาเป็นความคิดกรอบวิเคราะห์หลักในการวัดการพัฒนาของแต่ละประเทศในการจัดการกับปัญหาความมั่นคงทางอาหารและเงื่อนไขที่ทำให้เกิดความเสถียรต่อความมั่นคงดังกล่าว

จากที่กล่าวถึงความมั่นคงทางอาหารข้างต้นจะพบว่าปัญหาของความมั่นคงทางอาหารที่เติบโตขึ้นอย่างมากตั้งแต่ปี ค.ศ. 1980 เป็นต้นมา สามารถวิเคราะห์จากกรอบการศึกษาการเมืองเรื่องอาหารภายใต้ “ระบอบอาหาร” (Food Regime) ที่ได้กล่าวถึงความสอดคล้องกันระหว่างการเติบโตของแนวคิดความมั่นคงทางอาหารและ “ระบอบบริษัทอาหาร” (Corporate food regime) ภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่

ก่อนอื่นต้องมาพิจารณาถึงกรอบการศึกษาเรื่อง “ระบอบอาหาร” ที่นำโดยนักวิชาการอย่าง Harriet Friedmann และ Philip McMichael ที่วิพากษ์การเมืองเรื่องอาหารในยุคเสรีนิยมใหม่ โดยจำแนกการเมืองเรื่องอาหารออกเป็น 3 ยุคสำคัญ แสดงให้เห็นในตารางที่ 1 ดังนี้

1. ระบอบอาหารยุคแรก เติบโตขึ้นพร้อมกับจักรวรรดินิยมอังกฤษและการค้าแบบพาณิชย์นิยมที่พยายามเปิดการค้าเสรีภายใต้การครอบงำของอำนาจของอังกฤษ เพื่อส่งผลผลิตอาหารในประเทศอาณานิคมและขายให้เจ้าอาณานิคม กรณีนี้อาจเห็นตัวอย่างชัดเจนจากประเทศไทยยุคสนธิสัญญาเบาริง (ค.ศ.1855) ที่อังกฤษบังคับให้ไทยเปิดการค้าเสรี และส่งผลกระทบไปถึงการเปลี่ยนแปลงระบบเกษตรการจากผลิตน้ำตาลมาเป็นการผลิตข้าวเพื่อตอบสนองตลาดโลก (Kesboonchoo-Mead, 2004: 6-8)

2. ระบอบอาหารยุคที่สอง เติบโตขึ้นในช่วงหลังสงครามโลก และการครอบงำอำนาจในระบบเศรษฐกิจโลกของสหรัฐอเมริกา ทำให้การผลิตอาหารกลายเป็นหนึ่งในโครงการที่อยู่ภายใต้ “โครงการพัฒนา” (development projects) ของรัฐ ที่สหรัฐอเมริกาส่งเสริมออกไปทั่วโลกภายใต้นโยบายต่างประเทศของลัทธิทรูแมน (Truman Doctrine) ในการสู้กับโลกคอมมิวนิสต์ ระบบการผลิตอาหารจึงได้รับการสนับสนุนจากโครงการพัฒนาของรัฐจนเกิดเป็นอุตสาหกรรมอาหารและเริ่มต้นยุคปฏิวัติเขียวที่กล่าวไว้ในหัวข้อนั้นของบทความ

3. ระบอบอาหารยุค “บริษัทอาหาร” เป็นรูปแบบของเศรษฐกิจการเมืองหลังวิกฤตเศรษฐกิจราคาน้ำมัน และการล่มสลายของระบบ The Bretton Woods และกระแสความคิดทางเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ ภายใต้การลดบาทของรัฐอย่างสหรัฐอเมริกา มาเป็นบทบาทนำของ “บริษัทข้ามชาติ” (Transnational Corporations, TNCs) ในฐานะตัวแสดงที่ไม่ใช่รัฐ (non-state actors) ที่เข้ามาส่งเสริมการผลิตอาหารเพื่อตอบสนองกลไกตลาดและความสามารถในการแข่งขันระหว่างประเทศ และกระแสของการเปิดการค้าเสรี (free trade) ทั่วโลก ในยุคนี้เองเป็นช่วงเวลาเดียวกับแนวคิด “ความมั่นคงทางอาหาร” ได้ก่อตัวเป็นความคิดหลักในองค์กรระหว่างประเทศ

ตารางที่ 1 ระเบียบอาหารกับการทำความเข้าใจในการเมืองเรื่องอาหาร

ประเด็นหลัก	ระบอบอาหารยุคแรก (The first food regime, 1870-1914)	ระบอบอาหารยุคสอง (The second food regimen, 1945-1973)	ระบอบบริษัทอาหาร (The corporate food regime, 1980-present)
บริบททางเศรษฐกิจการเมือง	การเติบโตของจักรวรรดินิยมอังกฤษ และการค้าแบบพาณิชย์นิยม	การเติบโตของสหรัฐอเมริกาหลังจากสงครามโลกครั้งที่สอง	หลังวิกฤตเศรษฐกิจราคา น้ำมัน และการล่มสลายของระบบ The Bretton Woods
ลัทธิทางเศรษฐกิจ	การค้าเสรีภายใต้การครองอำนาจนำทางเศรษฐกิจการเมืองของจักรวรรดิอังกฤษ (Pax Britannica)	การค้าภายใต้ระบบ The Bretton Woods ² ในการครองอำนาจนำของสหรัฐอเมริกา (Pax Americana)	กระแสของความคิดทางเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่และบทบาทนำของ “บริษัทข้ามชาติ” ในฐานะตัวแสดงที่ไม่ใช้รัฐ
เป้าหมายของการผลิตอาหาร	ส่งผลผลิตอาหารในประเทศยากจน/อาณานิคม เพื่อขายให้เจ้าอาณานิคม	การผลิตอาหารอยู่ภายใต้ “โครงการพัฒนา” ของรัฐ และการสนับสนุนของสหรัฐอเมริกา	การผลิตอาหารเพื่อตอบสนองกลไกตลาดและความสามารถในการแข่งขันระหว่างประเทศ
แนวคิดเรื่องอาหาร	การผลิตเพื่อการค้าเสรีในระบบอาณานิคม	การเกิดขึ้นของอุตสาหกรรมอาหารและเริ่มต้นยุคปฏิวัติเขียว	การผลิตจำนวนมากและการค้าเสรีระหว่างประเทศ

ที่มา: สรุปรจาก Friedmann and McMichael, 1989; McMichael, 2009; Holt-Giménez and Shatuck, 2011

ด้วยเหตุนี้ ความมั่นคงทางอาหารกลายเป็นประเด็นสากลที่องค์กรระหว่างประเทศ ภาครัฐ และเอกชน ได้หยิบยืมไปใช้สำหรับวาระทางการเมืองต่างๆ โดยการอธิบายความมั่นคงทางอาหารถือว่ามี “การเมือง” ในตัวของมันเองที่ใกล้ชิดกับระบบคิดทางเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ สามารถนำมาสู่การวิพากษ์ภายใต้การเมืองเรื่องอาหาร แบบระบอบบริษัทอาหาร โดยในงานของ Holt-Giménez and Peabody (2008: 1-3) ได้กล่าวถึงปัญหาด้านระบอบอาหารโลกมีปัญหามาจากหลักการเสรีนิยมใหม่ ระบบโลกาภิวัตน์ทางเทคโนโลยีและเศรษฐกิจ และปัญหาบริษัทข้ามชาติ ดังต่อไปนี้

ด้านแรก: ปัญหาของความมั่นคงทางอาหารกับหลักการของเสรีนิยมใหม่ (Neoliberalism)

จากที่กล่าวไว้ข้างต้น ความมั่นคงทางอาหารหลังยุคปี ค.ศ.1980s กลับมาให้ความสำคัญในระดับ “ปัจเจกบุคคล” และเศรษฐกิจแบบจุลภาค ตามรายงานของ FAO ในปี ค.ศ.1997 ได้กล่าวว่า “ความมั่นคงทางอาหาร คือ ยุทธศาสตร์ระดับปัจเจกบุคคล ในการอยู่รอดและมีคุณภาพชีวิตที่ดี เช่นเดียวกับนโยบายระดับชาติและการลงทุนสาธารณะในการด้านผลิตอาหารและการสร้างรายได้” (cited in Fairbairn, 2010: 24-25) ส่งผลให้การทำความเข้าใจเรื่องความมั่นคงทางอาหารกลายเป็นประเด็นทางเศรษฐกิจระดับปัจเจกบุคคลในเรื่องของการเข้าถึงอาหารที่มี “จำนวนมากเพียงพอและราคาถูก”

² The Bretton Woods System คือ การเปลี่ยนแปลงของระเบียบทางเศรษฐกิจโลกที่นำโดยสหรัฐอเมริกา โดยการผูกเงินสกุลดอลลาร์เข้ากับทองคำเพื่อรักษาเสถียรภาพทางการเงินในตลาดโลก จนเกิดองค์กรที่เข้ามาดูระบบเศรษฐกิจโลกอย่าง IMF (International Monetary Fund) GATT (General Agreement on Tariffs and Trade) และถูกพัฒนาต่อมาเป็น WTO (World Trade Organization) และ IBRD (International Bank for Reconstruction and Development) ที่กลายมาเป็นธนาคารโลก (World Bank)

คำว่า “จำนวนมากเพียงพอและราคาถูก” นี้เอง ได้เปิดช่องให้อุดมการณ์แบบเสรีนิยมใหม่สามารถเข้ามาครอบครองอำนาจนำในเรื่องของการสร้างโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ (economic globalization) การบูรณาการทางเศรษฐกิจ (economic integration) และการเปิดตลาดเสรี (free market) เพื่อส่งเสริมผลิตภาพและความสามารถในการแข่งขัน (productivity and competitiveness) ในการผลิตอาหารจำนวนมากตามกลไกอุตสาหกรรมแบบทุนนิยม และลดราคาอาหารให้ถูกลงตามตรรกะของการเปิดการค้าเสรี และการลดข้อจำกัดทางการค้าต่างๆ ซึ่งเป้าหมายสุดท้ายคือการรักษาอัตรากำไรให้ดำรงอยู่ได้ในการสะสมทุน (Taylor, 2008: 3)

ประกอบกับการที่ความมั่นคงทางอาหารไปเน้นในเรื่อง “จำนวนมากเพียงพอและราคาถูก” และการวิเคราะห์เศรษฐกิจแบบ “ปัจเจกบุคคล” เป็นหลัก ทำให้เห็นสายธารทางความคิดของลัทธิเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ (Neoliberalism) ที่เกิดโตขึ้นในช่วงปี ค.ศ.1970s ที่เน้นเรื่องความเป็นปัจเจกบุคคลและแนวคิดยึดมั่นถือมั่นในกลไกตลาด ที่เป็นฐานคิดในแผนปฏิรูปของสหรัฐอเมริกาที่เรียกว่า Washington Consensus จำนวน 10 นโยบายที่มุ่งเน้นการเปิดเสรีให้กลไกตลาดทำงาน เพิ่มบทบาทของภาคเอกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริษัทข้ามชาติ และลดบทบาทการแทรกแซงทางเศรษฐกิจของรัฐและข้อจำกัดทางการค้าระหว่างประเทศต่างๆ ทั้งนี้มีกลุ่มนักวิชาการสำนัก Chicago school ที่เข้าไปให้คำปรึกษาประเทศกำลังพัฒนาเพื่อให้มีการปฏิรูประบบเศรษฐกิจให้มีความเป็นเสรีมากยิ่งขึ้น กระแสของเสรีนิยมได้ส่งผลกระทบไปถึงนโยบายเกษตรและการผลิตอาหารในหลายประเทศ (Harvey, 2005: 2; วีระ, 2556) ด้วยเหตุนี้ จึงอาจไม่เกินเลยไปนักหากจะกล่าวว่าการเติบโตของความคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหารอยู่ภายใต้กระแสของเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ ในกรอบการเมืองเรื่องอาหารแบบระบอบบริษัทอาหาร

ด้านที่สอง: *ความคิดที่ครอบครองอำนาจนำ (hegemonic idea) ของเรื่องความมั่นคงทางอาหารผ่านโลกาภิวัตน์ทางเทคโนโลยีและเศรษฐกิจ ที่ส่งผลเสียของประเทศกำลังพัฒนา*

ความคิดเรื่อง “ความมั่นคงทางอาหาร” กลายมาเป็นความคิดหลักที่ครอบครองอำนาจนำในระบบเศรษฐกิจอาหารโลก ตั้งแต่ปัญหาเรื่องวิกฤตราคาและจำหน่ายสต็อกอาหารในช่วงปี ค.ศ.1972-74 ทำให้แผนที่ปรับปรุงมาจากแนวคิดประธานผู้อำนวยการ FAO ชาวเนเธอร์แลนด์ชื่อ Addeke Henrik Boerma ในการประชุม The World Food Conference ค.ศ.1974 ได้นำหลักการเรื่องความมั่นคงทางอาหารมาใช้สำหรับการสร้างคลังสำรองอาหารในระดับชาติและนานาชาติ การให้ความช่วยเหลือด้านอาหาร และการจัดการกับความอดอยาก ภายใต้แนวคิด “เพิ่มปริมาณอาหาร” ผ่านการผลิตจำนวนมาก (Jarosz, 2014: 171)

ความมั่นคงทางอาหารได้กลายมาเป็นความคิดหลักในการครอบงำ (hegemony) อันเนื่องมาจากการผูกแนวคิดความมั่นคงทางอาหารให้เข้ากับโลกาภิวัตน์ทางเทคโนโลยีและเศรษฐกิจภายใต้การเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่า “การปฏิวัติเขียว” (the Green Revolution) นำมาสู่การผลิตอาหารจำนวนมากผ่านสายพานอุตสาหกรรมเกษตรและอาหาร ที่ส่งผ่านมาถึงวิธีการผลิตสินค้าเกษตรและอาหารในประเทศกำลังพัฒนา เพื่อให้ผลผลิตสามารถรองรับกับการเปิดเสรีทางการค้าได้ (Staples, 2006 : 121)

นอกจากนี้ ในปี ค.ศ.1986 ธนาคารโลกได้มีเอกสารชื่อว่า *Poverty and Hunger: Issues and Options for Food Security in Developing Countries* เพื่อนิยามความมั่นคงทางอาหารให้กลายเป็นภารกิจหลักของประเทศกำลังพัฒนา ผ่านโครงการปรับโครงสร้างหนี้ (structural adjustment programs) การเปิดเสรีทางเศรษฐกิจ (economic liberalization) และการผสมผสานประเทศกำลังพัฒนาให้เข้ากับระบบตลาดทุนนิยมโลก (integration into global capital markets) ทำให้การผลิตและราคาอาหารถูกผูกกับการเคลื่อนไหวของระบบตลาดโลกด้วย (Jarosz, 2014: 171; Rosset, 2006: 52-68) จึงนำมาสู่เหตุผลในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรในการตอบสนองตลาดโลก ไม่ว่าจะด้วยอุตสาหกรรมเกษตร การรักษาเสถียรภาพ

ราคาในการขายผ่านระบบเกษตรพันธะสัญญา การผลิตข้าวจำนวนมากด้วยกลวิธีแบบการปลูกหลายรอบ (multiple cropping) เทคโนโลยีการเกษตรแบบการตัดต่อพันธุกรรม (Genetically Modified Organisms, GMOs) เป็นต้น การครอบครองอำนาจของความมั่นคงทางอาหารจึงเป็นฐานทางความชอบธรรมให้กับระบบตลาดทุนนิยมโลก

ด้านที่สาม: ปัญหาด้านความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรระหว่างประเทศ (international organization) และบริษัทเกษตรกรรมทางอาหารระหว่างประเทศ (agri-food TNCs)

ในสองประเด็นข้างต้น ทั้งกระแสของเสรีนิยมใหม่และการครอบครองอำนาจของแนวคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหารได้ทำงานผ่านปัจจัยเชิงสถาบันระหว่างประเทศ (international institutions) ด้วยความสัมพันธ์ของตัวแสดงองค์กรระหว่างประเทศ และบริษัทเกษตรกรรมทางอาหารระหว่างประเทศ

อย่างไรก็ดี การทำความเข้าใจในการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจการเมืองอาหาร อาจต้องย้อนไปถึงกลุ่มที่เคลื่อนไหวเพื่อการปฏิวัติเขียวในช่วง ค.ศ.1960s ที่มีมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ (Rockefeller Foundation) องค์กรเอกชนของสหรัฐอเมริกาเข้ามาเคลื่อนไหวในการส่งเสริมการใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตสินค้าเกษตรเพื่อตอบสนองตลาดโลกในยุคแห่งการพัฒนา (development era) ประกอบกับการเกิดขึ้นของ GATT ที่ผูกโยงประเด็นด้านอาหารให้เข้ามาอยู่ในระบบเศรษฐกิจโลก และความมั่นคงทางอาหารกลายเป็นประเด็นสาธารณะสำหรับองค์กรระหว่างประเทศหลังจากการประชุมปี ค.ศ. 1974 เรื่องการเพิ่มปริมาณผลิตอาหารภายในประเทศและการกำหนดสต็อกอาหารระหว่างประเทศ (McMichael, 1992: 355-358)

ความมั่นคงทางอาหารได้ถูกก่อตัวผ่านการค้าเสรีมากยิ่งขึ้น จนกลายมาเป็นข้อตกลงที่เรียกว่า *The Uruguay Round* ค.ศ.1986-1994 ของ GATT และกลายมาเป็น WTO ที่ประกาศให้กลไกตลาดเป็นเครื่องมือหลักในการกำกับราคาและผลผลิตสินค้าเกษตรและอาหาร ข้อตกลงนี้จึงอยู่ภายใต้ของกระแสอุดมการณ์แบบเสรีนิยมใหม่ผ่านการใช้กลไกระหว่างประเทศเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับกลุ่มธุรกิจบริษัทข้ามชาติด้านเกษตรและอาหารเข้ามามีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเรื่องราคาและผลผลิตอาหาร (McMichael, 2000: 127) รวมไปถึงการประชุม *The Doha Development Round* ที่ได้รวมประเทศที่พัฒนาแล้วอย่างสหรัฐอเมริกา สหภาพยุโรป และญี่ปุ่น ให้เข้ามาทำข้อตกลงกับประเทศกำลังพัฒนาอย่างอินเดีย บราซิล และจีน ในเรื่องการค้าเสรี การพัฒนาเศรษฐกิจ การเสริมสร้างเทคโนโลยีทางการเกษตร และการส่งเสริมการส่งออกเพื่อการค้าระหว่างประเทศ (McMichael, 1992: 343-344)

ผลของการเจรจาในองค์การระหว่างประเทศ ได้นำไปสู่หลักเกณฑ์ที่เรียกว่า “ข้อตกลงว่าด้วยการเกษตร” (The Agreement on Agriculture, AoA) ในปี ค.ศ.1995 ที่ทำให้ประเด็นเรื่องการเกษตรและอาหารอยู่ภายใต้กรอบข้อตกลงหลัก 4 ด้านประกอบด้วย

1. การเข้าถึงตลาด (market access)
2. การสนับสนุนจากภายในประเทศ (domestic support) เพื่อการผลิตและการค้า
3. การแข่งขันในการส่งออก (export competition)
4. การเข้าถึงข้อตกลงเกี่ยวกับสุขลักษณะและสุขอนามัยของพืชและอาหาร (sanitary and phytosanitary issues) โดยส่วนนี้จะหมายถึงการใช้เทคโนโลยี สารเคมี และวิทยาศาสตร์ เข้ามาจัดการกับปัญหาโรคและแมลงในการผลิตภาคเกษตร

ประกอบกับการทดลองในสินค้าเกษตรและอาหาร ทั้งในเชิงการพัฒนาพันธุ์ (breeding) และการตัดต่อพันธุกรรม (genetically engineered) กลับต้องเผชิญกับปัญหาของสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวข้องการค้า (Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights, TRIPs) ของ WTO

ได้กำหนดให้บุคคลหรือบริษัทผู้ถือสิทธิบัตรมีสิทธิแต่เพียงผู้เดียวในการผลิต ขาย ใช้ ครอบครองเพื่อจำหน่าย นำมาสู่ปัญหาในการทำให้สินค้าเกษตรและอาหารที่เป็นผลผลิตจากส่วนร่วม (common) กลางเป็นของส่วนบุคคล (private) ทำให้ชาวนาและเกษตรกรทั่วไป ไม่สามารถเข้าถึงวัตถุดิบดังกล่าวได้ (Rosset, 2006: 32-33) อาจนำไปสู่การกำกับตลาดจากบริษัทผู้มั่งคั่งในทรัพย์สินปัญญา

ด้วยเหตุนี้ จึงปฏิเสธได้ยากกว่าการทำงานขององค์การระหว่างประเทศไม่ได้เกี่ยวข้องกับบริษัทข้ามชาติ ในทางกลับกัน พบว่าองค์การระหว่างประเทศได้วางกฎกติกาเชิงสถาบันเพื่อเอื้อต่อการดำเนินกิจการแสวงหากำไรของบริษัทข้ามชาติในประเด็นเกี่ยวกับสินค้าเกษตรและอาหาร ผ่านข้ออ้างในเรื่องของ “ความมั่นคงทางอาหาร” เพราะฉะนั้น จึงไม่น่าแปลกใจหากจะเห็นบริษัทห้างร้านขนาดใหญ่หรือ กลุ่มธุรกิจผูกขาดสินค้าเกษตรและอาหาร และกลุ่มนักวิทยาศาสตร์ที่ทดลองเกี่ยวกับการตัดต่อพันธุพืชเพื่อการค้า รวมไปถึงความร่วมมือระหว่างรัฐ กลุ่มธุรกิจ และองค์การระหว่างประเทศ จะใช้เรื่องความมั่นคงทางอาหารในการสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมเพื่อประโยชน์ของกลุ่มตน เพราะความมั่นคงทางอาหารกลายเป็นความคิดหลักที่ครอบงำระบบเศรษฐกิจโลกในกระแสของเสรีนิยมใหม่นั้นเอง

2.2 กรอบการศึกษาวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (Critical Discourse Analysis)

เมื่อต้องวิเคราะห์เกี่ยวกับการเมืองและอุดมการณ์ที่แฝงอยู่ในภาษา ปฏิเสธไม่ได้เลยว่าแนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์จะมีส่วนในการช่วยเป็นกรอบแบบข้ามวิทยาการ (cross-discipline) ในการศึกษาการประกอบสร้างความหมายในตัวบทและคำพูด (texts and talks) เพื่อทำให้เห็นกระบวนการสร้างความหมาย (semiosis) ที่มีเรื่องอุดมการณ์ (ideology) อำนาจ (power) การครองอำนาจ (dominance) อคติ (prejudice) และการแทนความหมาย (representation) อยู่ในการใช้ภาษาและบริบทของการใช้ภาษานั้น (Tenorio, 2011: 183-184) การตั้งคำถามว่าภาษาคืออะไร ภาษามีหน้าที่อะไร ภาษาและการให้ความหมายเกี่ยวข้องกับบริบททางสังคมอย่างไร ภาษาได้รับอิทธิพลจากอะไร และภาษากลายไปเป็นอิทธิพลหรืออำนาจให้กับบริบททางสังคมได้อย่างไร ผ่านการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ในการครองอำนาจ (dominance relations) ระหว่างชนชั้นนำและสถาบันต่างๆ ภายใต้จุดยืนทางสังคมการเมืองของวาทกรรม (sociopolitical stance of discourse) ที่ให้ความชอบธรรมและอำนาจกับภาษาผ่านการผลิตซ้ำในตัวบทและคำพูด (texts and talks) (Van Dijk, 1993: 249)

การศึกษากระบวนการให้ความหมายในภาษาลักษณะนี้จึงมองว่าภาษาเป็นเสมือนอำนาจและอุดมการณ์ที่ทำงานอยู่ในสังคม อันนำมาสู่ปัญหาทางสังคม เช่น ความไม่เท่าเทียมกัน การกดขี่ขูดรีด การครอบครองอำนาจนำ เป็นต้น เห็นได้จากงานของ Hodge and Kress (1993) ที่พยายามมองภาษาว่าเป็นอุดมการณ์ (Language as Ideology) ที่ทำการผลิตซ้ำและประกอบสร้างความจริงจากสังคม (socially constructed reality) ในฐานะที่ภาษาเป็นประดิษฐ์กรรมทางสังคม (social artifacts) ทำให้ภาษามี “จุดยืนทางสังคมการเมืองที่ชัดเจน (sociopolitical stance)” ดังนั้น ภาษาและกระบวนการให้ความหมายจึง *ไม่มี* ความเป็นกลางและไม่เคยเป็นกลาง แต่เต็มไปด้วยอุดมการณ์และการเมืองภายใต้การให้ความหมายดังกล่าวที่มีการตัดสินใจเชิงคุณค่าเสมอ (value judgment)

จุดเริ่มต้นของแนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ เกิดขึ้นในลักษณะเดียวกับงานของ Cox ได้กล่าวไว้ข้างต้น คือ กระแสของทฤษฎีวิพากษ์ (Critical Theory) ในช่วงยุคหลังพฤติกรรมศาสตร์ ที่มาจาก Horkheimer มาสู่การศึกษาเพื่อตั้งคำถามกับบทบาทของภาษาและเปิดโปงกระบวนการให้ความหมายที่มีปฏิสัมพันธ์กับโครงสร้างทางอำนาจและอุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลังวาทกรรมนั้น

อย่างไรก็ดี เส้นทางการพัฒนาแนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์สามารถย้อนไปถึงงานของ Marx and Engles ที่ศึกษาการกดขี่ขูดรีดของระบบทุนนิยมด้วยวิธีการวิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์ (historical dialectical method) และการอธิบายถึง “โครงสร้างส่วนบน” (superstructure) ที่คอยดูแลวิถีการผลิต (mode of production) ของระบบทุนนิยมเอาไว้ ทั้งรัฐ การศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม จุดนี้อาจทำให้เห็นภาพของความพยายามในการเข้าใจ “ภาษา” ในฐานะที่เป็นโครงสร้างส่วนบนที่มีการผลิตซ้ำเพื่อให้เกิดจิตสำนึกทางสังคม (social consciousness) ที่ไม่รู้สึกขัดแย้งกับระบบทุนนิยม (Tenorio, 2011: 188)

ประกอบกับแนวคิดของ Althusser ในเรื่องกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ (ideological state apparatuses) อธิบายเรื่องการตั้งคำถามถึงตัวตน (interpellation) ที่เป็นกระบวนการของกลไกทางอุดมการณ์ในการส่งผ่าน “อุดมการณ์” ไปสู่ระดับปัจเจกบุคคล ผ่านการเข้าใจความหมายของภาษาของครองอำนาจทางอุดมการณ์ (the dominant ideology) และมักมีความใกล้ชิดกับรัฐ เช่น การตำรวจบอกให้เรา “หยุด” ทำให้เราคิดว่าเราอยู่ภายใต้อำนาจบางอย่างจนต้องยอมหยุดและกลัว เป็นต้น การสร้างภาษาผ่านอุดมการณ์นี้จึงไม่ใช่เพียงการสร้างจากรัฐ แต่เป็นการเรียกร่องตัวตนของปัจเจกบุคคลที่รับรู้เอง และการสร้างความเป็นไพร่ (constructed subject) ภายใต้การเข้าใจความหมายของปัจเจกบุคคลเอง จึงคล้ายคลึงกับแนวคิดของ Gramsci ในเรื่อง “การครองอำนาจนำ” (hegemony) ที่กล่าวถึงความยินยอม (consent) ต่อความคิดและอุดมการณ์บางอย่าง จนไม่รู้สึกว่าเป็นเรื่องผิดปกติ แม้ว่าจะมีความรุนแรง การขูดรีด และการกดขี่ข่มเหงในความคิดดังกล่าวก็ตาม (Tenorio, 2011: 188)

ในแนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์จึงเชื่อมโยงกับงานของ Habermas (1984) ในเรื่องของแนวคิดปฏิบัติการทางการสื่อสาร (Theory of Communicative Action) ในการเป็นช่องทางระหว่างการส่งและรับความหมาย ที่สามารถบิดเบือนผ่านการครอบงำทางสังคมและการบังคับจัดการในทางสังคม โดยภาษาในการสื่อสารสามารถผลิตข้ออ้างอะไรก็ได้เพื่อสร้างความมีเหตุผล (validity claims) ให้กับตัวบทหรือคำพูดนั้นๆ ซึ่งเป็นการกำหนดความหมายจากผู้ส่งสารและบริบททางสังคมของผู้ส่งสารนั้น

สำหรับทางวิชาการแนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ได้มีการรวมกลุ่มกันอยู่ในสำนักภาษาศาสตร์ของมหาวิทยาลัย the University of East Anglia ในการศึกษาการทำงานของภาษาและการให้ความหมายเพื่ออธิบายถึงความไม่เป็นธรรมในสังคม (social injustice) ในการวิเคราะห์ตัวบทและหลักเกณฑ์ทางภาษาศาสตร์ต่างๆ (Hodge and Kress, 1993)

ดังนั้น ในงานชิ้นนี้จะยึดแนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์จาก 3 กลุ่มหลัก คือ

1) กลุ่มของ Fairclough (1995) ที่มองการให้ความหมายของภาษาในฐานะที่เป็นอุดมการณ์และการครอบอำนาจ ผ่านแนวการวิเคราะห์แบบ Marxism

2) กลุ่มของ Van Dijk (1993; 1995) ที่ศึกษาพื้นที่การรับรู้ร่วม (cognitive interface) ของตัวแบบองค์ความรู้ ทัศนคติ อุดมการณ์ และการแสดงภาพแทนทางสังคม (social representation) ที่กระทำต่อปัจเจกบุคคลและโครงสร้างอำนาจทางสังคม

3) กลุ่มของ Wodak and Meyer (2009) ที่ศึกษาการให้ความหมายจากแนววิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์วาทกรรม (discourse-historical approach) เพื่อเข้าใจอำนาจของภาษาและการรักษาการครองอำนาจนั้น (power to maintain domination)

อย่างไรก็ดี แนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ที่จะใช้กับการทำความเข้าใจความหมายและกระบวนการวางกรอบโครงที่เกี่ยวข้องกับอำนาจและอุดมการณ์นี้ จะ*ไม่ใช่*ไปไกล ถึงกลุ่มแนวคิดของ Foucault (1980) ที่เห็นแตกต่างจากการสำรวจวรรณกรรมในข้างต้นว่า “จิตสำนึก” ไม่ได้เกิดการกระบวนการผลิตสร้าง

ทางสังคม แต่เกิดมาจากวาทกรรมที่ดำรงอยู่อย่างอิสระในความคิดของปัจเจกบุคคลและเป็นสิ่งประกอบขึ้นเป็นตัว “กำหนด” กระบวนการผลิตสร้างทางสังคมและความสัมพันธ์ทางอำนาจ

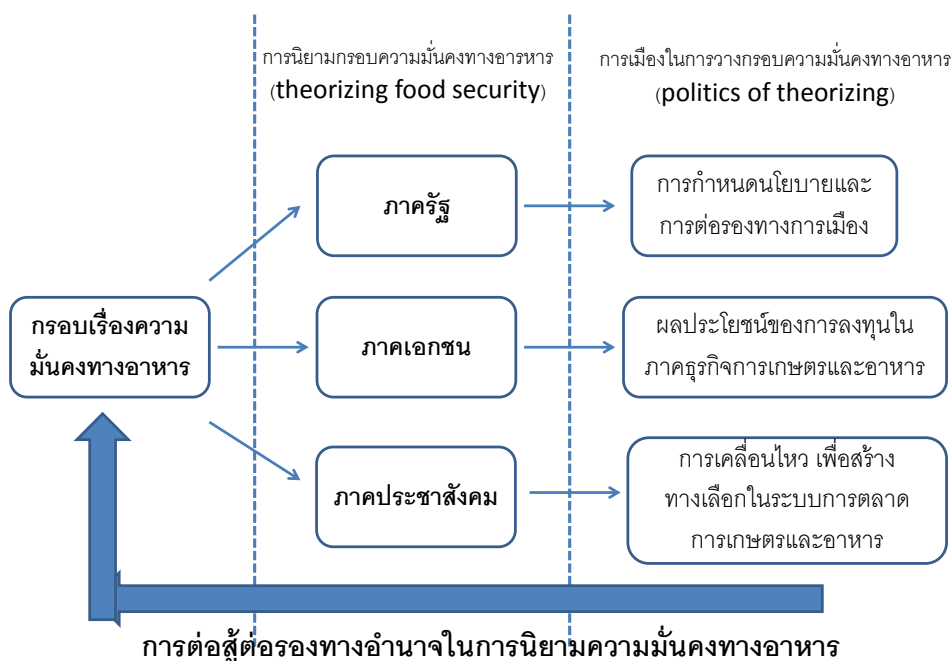
3. วิธีการศึกษา

งานชิ้นนี้ใช้วิธีวิจัย (research methods) ประกอบด้วยการสำรวจเอกสาร (documentary research) การเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) โดยมีขอบเขตอยู่ที่การศึกษานโยบายความมั่นคงทางอาหารของภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม ผ่านการนิยามความมั่นคงทางอาหารตั้งแต่การเกิดวิกฤตราคาอาหารโลกในปี พ.ศ. 2550/51 (the 2007/08 Global Food Price Crisis) เป็นต้นมา

สำหรับการวิเคราะห์ได้นำกรอบการศึกษาแนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ในงานของ Fairclough (1995) สามารถจำแนกกระบวนการศึกษาวิจัยได้จากตัวบท (text) ปฏิบัติการทางวาทกรรม (discourse practice) และปฏิบัติการทางสังคมวัฒนธรรม (sociocultural practice) เพื่อมองภาษาที่วิเคราะห์ภายใต้กรอบแนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์จะมองทั้งภาษาเขียน ภาษาพูด และการสื่อสารในลักษณะใดๆ ที่เป็นการสร้างความหมาย (meaning-making) ในกระบวนการทางสังคมและการกระทำทางสังคมที่ถูก “จัดเรียกในเชิงสังคม” (socially constitutive) และ “ถูกออกแบบในเชิงสังคม” (socially shaped) ที่ทำให้การใช้ภาษาและความหมายตอบสนองต่อผลประโยชน์บางอย่าง ภายใต้บริบททางประวัติศาสตร์และสังคมหนึ่ง (Fairclough and Wodak, 1997: 276; Van Leeuwen, 2009: 144)

อย่างไรก็ดี งานของ Van Dijk (1993) ได้พยายามเตือนว่าการศึกษาแนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์เป็นกิจกรรมทางวิชาการในการตีความและหาข้อถกเถียงแบบข้ามวิทยาการ ไม่ใช่เพียง “วิธีวิจัย” (research method) เพียงอย่างเดียว แต่จำเป็นต้องอาศัยวิธีวิจัยอันหลากหลายจากศาสตร์ต่างๆ เพื่อทำความเข้าใจภาษากับอุดมการณ์ในบริบทของสังคม

แผนภาพที่ 1 กรอบความคิดรวบยอดงานวิจัย (Conceptual Framework)

ด้วยเหตุนี้ กรอบความคิดรวมยอดในงานวิจัย (conceptual framework) ตามแผนภาพที่ 1 จะพยายามแสวงหา “การเมือง” ในการวางกรอบทฤษฎีเรื่องความมั่นคงทางอาหารที่แตกต่างหลากหลายของ 3 กลุ่มสำคัญ ดังนี้

1. การเมืองของการวางกรอบทฤษฎีความมั่นคงทางอาหารของ “ภาครัฐ” ที่พยายามนิยามความมั่นคงทางอาหารให้สอดคล้องกับแนวนโยบายและการเพิ่มอำนาจในการต่อรองทางการเมือง
2. การเมืองของการวางกรอบทฤษฎีความมั่นคงทางอาหารของ “ภาคเอกชน” ที่มุ่งนิยามความมั่นคงทางอาหารให้สอดคล้องกับกิจกรรมขององค์กรในการแสวงหาผลประโยชน์ทางด้านการลงทุนในภาคธุรกิจ การเกษตรและอาหาร
3. การเมืองของการวางกรอบทฤษฎีความมั่นคงทางอาหารของ “ภาคประชาสังคม” ที่มุ่งเน้นให้ตอบสนองการเคลื่อนไหวเพื่อทางเลือกในระบบตลาดการเกษตรและอาหาร และต่อรองผลประโยชน์กับภาครัฐและภาคเอกชน

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะพบว่าความมั่นคงทางอาหารที่มีนิยามกว่าร้อยความหมายและตัวชี้วัดอีกจำนวนนับไม่ถ้วน ไม่ใช่เรื่องของความบังเอิญ แต่เป็นเรื่องของ “การเมือง” ในการวางกรอบทฤษฎีความมั่นคงทางอาหารให้สอดคล้องกับอุดมการณ์ วัตถุประสงค์ และผลประโยชน์ของแต่ละภาคส่วนอย่าง “จงใจ” จึงปฏิเสธไม่ได้เลยว่าการศึกษาเพื่อสำรวจการนิยามความมั่นคงทางอาหารในประเทศไทยจะมีความสำคัญอย่างยิ่ง ไม่ใช่เพียงเข้าใจความแตกต่างของความมั่นคงทางอาหารอย่างเป็นระบบ แต่จะช่วยทำความเข้าใจเหตุผลในการนิยามความมั่นคงทางอาหารของแต่ละองค์กรด้วยเช่นกัน

4. ผลการศึกษา

4.1 การวางกรอบความมั่นคงทางอาหารกับความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม

ผลการศึกษาค้นพบว่า การวางกรอบความมั่นคงทางอาหารสามารถสรุปยอดให้เห็นได้ในตารางที่ 2 ผ่านการจำแนกมิติการมองความมั่นคงทางอาหาร หน่วยในการวิเคราะห์ความมั่นคงทางอาหาร เป้าหมายของความมั่นคงทางอาหาร และการใช้อำนาจรูปแบบต่างๆ รวมถึงคำสำคัญที่เป็น “ภาษา” ที่แต่ละภาคส่วนใช้ในการอธิบายกรอบความมั่นคงทางอาหารของตน ดังนี้

ตารางที่ 2 กรอบความมั่นคงทางอาหารของภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม

ประเด็นหลัก	ภาครัฐ	ภาคเอกชน	ภาคประชาสังคม
มิติในการมองความมั่นคงทางอาหาร	ความมั่นคงทางอาหารจากการช่วยเหลือและพัฒนาโดยกลไกของรัฐที่มีความชอบธรรมทางกฎหมายและมาตรฐานของวัตถุดิบและสินค้าเกษตรและอาหาร	ความมั่นคงทางอาหารในระดับมหภาค (macro) ที่จำเป็นต้องอาศัยระบบการผลิต การกระจาย และกลไกการเข้าถึงผู้บริโภคขนาดใหญ่ และมีประสิทธิภาพ	ความมั่นคงทางอาหารจากชุมชน และกระบวนการอาหารที่เป็นธรรม ควบคู่ไปกับการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพและสิ่งแวดล้อม
หน่วยวิเคราะห์ในการวางกรอบความมั่นคงทางอาหาร	เศรษฐกิจการเมืองและบทบาทของรัฐกำหนด จากบนสู่ล่าง	ระบบเศรษฐกิจอาหารในภาพกว้าง ทั้งด้านอุปสงค์และอุปทาน	ชุมชน – เศรษฐกิจการเมืองจากล่างสู่บน
เป้าหมายของความมั่นคงทางอาหาร	การสร้างมาตรฐานที่ได้รับการยอมรับและมีปริมาณสำรองอาหารที่เพียงพอ บรรลุเป้าหมายในการพัฒนาตามแผนยุทธศาสตร์ชาติ	การผลิต การกระจาย และการบริโภค ที่มีเพียงพอสำหรับสังคมและธุรกิจ สามารถจัดหาให้ได้ ภายใต้เงื่อนไขที่ทรัพยากรมีจำกัด	รักษาความยั่งยืนเพื่อให้ประชาชนได้รับ “สิทธิในการเข้าถึงอาหาร” (Rights to Food) อย่างเท่าเทียมกัน ในระดับครัวเรือนและชุมชน
อำนาจในการจัดการความมั่นคงทางอาหาร	กลไกของรัฐที่ชอบธรรมด้วยกฎหมาย สามารถกำหนดมาตรการและมาตรฐานเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร ผ่านการใช้ข้อมูลสารสนเทศ รวมถึงการใช้กลไกรัฐในการจัดสรรที่ดิน และแก้ความยากจน ผ่านนโยบายสาธารณะ	ความมั่นคงทางอาหารเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้ภาคธุรกิจสามารถดำเนินกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง (บรรลุเป้าหมายในแสวงหาผลกำไร) และมีการเจริญเติบโตในระยะยาว ควบคู่ไปกับการรับผิดชอบต่อสังคม	การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมที่มีแหล่งปฏิบัติการหลักอยู่ในพื้นที่ชุมชน แต่ก็มีอำนาจต่อรองในระดับชาติผ่านการเคลื่อนไหวทางสังคมและบางส่วนที่มีความใกล้ชิดกับรัฐไทย ในขณะที่บางส่วนต่อต้านทั้งรัฐและทุน
“คำสำคัญ” ในการมองความมั่นคงทางอาหาร	Sufficiency, Standardization, Ending stock, Sustainable Development Goals, (SDGs)	Food availability, Productivity, Accessibility, Corporate Social Responsibility, Sustainability	Agroecology, Food Safety, Food Democracy, Resilience, Community, Sustainability

ในด้านของมิติในการมองความมั่นคงทางอาหาร ภาครัฐใช้กลไกรัฐที่มีความชอบธรรมเชิงสถาบันในการกำหนดความมั่นคงทางอาหาร แตกต่างจากภาคเอกชนที่มองในระดับมหภาคทางเศรษฐกิจ ทั้งในและระหว่างประเทศ ในขณะที่ภาคประชาสังคมมองความมั่นคงทางอาหารจากชุมชนและสิ่งแวดล้อม ส่งผลให้หน่วยในการวิเคราะห์ของแต่ละภาคส่วนแตกต่างกันออกไปด้วย โดยภาครัฐหน่วยอยู่ที่เศรษฐกิจการเมืองและบทบาทของรัฐกำหนดจากบนสู่ล่าง (top-down) ภาคเอกชนมองระบบเศรษฐกิจอาหารในภาพกว้าง ทั้งด้านอุปสงค์และอุปทาน และภาคประชาสังคมสนใจที่ชุมชนและเศรษฐกิจการเมืองจากล่างสู่บน (bottom-up)

การที่มีมิติและหน่วยในการวิเคราะห์ความมั่นคงทางอาหารแตกต่างกันทำให้เป้าหมายของความมั่นคงทางอาหารก็จะแตกต่างกันไปด้วย โดยภาครัฐเห็นถึงความจำเป็นในการสร้างมาตรฐานที่ได้รับการยอมรับ

และมีปริมาณสำรองอาหารที่เพียงพอ บรรลุเป้าหมายในการพัฒนาตามแผนยุทธศาสตร์ชาติ ในขณะที่ภาคเอกชนมองการผลิต การกระจาย และการบริโภค ที่มีเพียงพอสำหรับสังคมและธุรกิจสามารถจัดหาให้ได้ ภายใต้เงื่อนไขที่ทรัพยากรมีจำกัด แต่ภาคประชาสังคมมีเป้าหมายที่รักษาความยั่งยืนเพื่อให้ประชาชนได้รับ “สิทธิในการเข้าถึงอาหาร” (Rights to Food) อย่างเท่าเทียมกัน ในระดับครัวเรือนและชุมชน

รวมถึงอำนาจในการจัดการความมั่นคงทางอาหาร ที่ภาครัฐจะใช้กลไกของรัฐที่ขอบเขตด้วยกฎหมาย สามารถกำหนดมาตรการและมาตรฐานเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร ผ่านการใช้ข้อมูลสารสนเทศ รวมถึงการใช้กลไกรัฐในการจัดสรรที่ดินและแก้ความยากจน ผ่านนโยบายสาธารณะ แตกต่างจากภาคเอกชนที่จะใช้อำนาจในด้านของการวางกรอบความมั่นคงทางอาหารเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้ภาคธุรกิจสามารถดำเนินกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง (บรรลุเป้าหมายในแสวงหาผลกำไร) และมีการเจริญเติบโตในระยะยาว ควบคู่ไปกับความรับผิดชอบต่อสังคม และอำนาจของภาคประชาสังคมจะอยู่ที่การเคลื่อนไหวมีแหล่งปฏิบัติการหลักอยู่ในพื้นที่ชุมชน แต่ก็มีอำนาจต่อรองในระดับชาติผ่านการเคลื่อนไหวทางสังคมและบางส่วนของความใกล้ชิดกับรัฐไทย ในขณะที่บางส่วนต่อต้านทั้งรัฐและทุน

ทั้งหมดนี้จึงนำมาสู่การใช้ภาษาในการปฏิบัติการทางวาทกรรมผ่านคำว่าความมั่นคงทางอาหารที่แตกต่างกันของแต่ละภาคส่วน ดังนี้

1. ภาครัฐ: ความพอเพียง (Sufficiency) การสร้างมาตรฐาน (Standardization) จำนวนสำรองอาหารในคลัง (Ending stock) เป้าหมายในการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development Goals, SDGs) ตามแผนแม่บทของชาติ

2. ภาคเอกชน: อาหารที่เพียงพอ (Food availability) ผลิตภาพ (Productivity) การเข้าถึง (Accessibility) ความรับผิดชอบต่อสังคมของบริษัท (Corporate Social Responsibility) และความยั่งยืน (Sustainability) ในความหมายของภาคเอกชนก็คือความอยู่รอดของบริษัทให้สามารถดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจได้ในระยะยาว

3. ภาคประชาสังคม: นิเวศเกษตรกรรม (Agroecology) อาหารปลอดภัย (Food Safety) ประชาธิปไตยทางอาหาร (Food Democracy) การปรับตัว (Resilience) ชุมชน (Community) และความยั่งยืน (Sustainability) ในความหมายของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติสำหรับคนรุ่นหลัง

4.2 ความแตกต่างในกรอบความมั่นคงทางอาหาร และการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อบรรลุเป้าหมายของนิยามความมั่นคงทางอาหาร

จากความแตกต่างในการนิยามกรอบความมั่นคงทางอาหารในข้างต้นจะพบว่าการเมืองในการสร้างแนวคิดทฤษฎีความมั่นคงทางอาหาร (politics of theorizing food security) ในปฏิบัติการเชิงวาทกรรม (discourse practice) และปฏิบัติการทางสังคมวัฒนธรรม (sociocultural practice) ผ่านการใช้ตัวบทหรือคำศัพท์ (text) เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร จะทำให้เห็นจุดร่วมและจุดขัดแย้งของแต่ละภาคส่วนอย่างชัดเจน

ในกรณีของภาครัฐ มีเป้าหมายในการสร้างความมั่นคงให้กับรัฐ ออกกฎหมาย กำหนดนโยบาย และการต่อรองทางการเมือง หลายครั้งจึงพยายามกำกับภาคเอกชนผ่านกฎกติกาและมาตรฐานต่างๆ และปะทะกับภาคประชาสังคมอันเนื่องมาจากปฏิบัติการที่แตกต่างกันระหว่างบน-ล่าง ในเชิงความสัมพันธ์ทางอำนาจ อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาจะพบว่าภาคเอกชนหลายครั้งร่วมมือกับภาครัฐได้ในเรื่องของมาตรฐานต่างๆ ในขณะที่ภาคประชาสังคมแม้ว่าจะเหมือนเป็นคู่ปะทะกับภาครัฐ แต่ในหลายกรณีพบว่าภาคประชาสังคมไทย

ส่วนหนึ่งมีความใกล้ชิดกับภาครัฐ และสามารถเจรจาต่อรองกับภาครัฐจนสามารถยับยั้งบางนโยบายที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารได้

ประกอบกับภาครัฐในฐานะกลไกสำคัญทางสังคมการเมืองที่มีความชอบธรรมตามกฎหมายและสามารถวางนโยบายสาธารณะที่ส่งผลต่อภาพรวมทั้งประเทศ ได้มีความพยายามนำแนวคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหารมาปรับใช้ ผ่านการผลิตซ้ำเข้าไปกับกรอบวาทกรรมเดิมของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง การพัฒนา และความมั่นคงของรัฐผ่านศักยภาพของรัฐในการส่งออก รวมไปถึงความมั่นคงทางอาหารจากการช่วยเหลือและพัฒนาโดยกลไกของรัฐ ที่มีความชอบธรรมทางกฎหมายและมาตรฐานของวัตถุดิบและสินค้าเกษตรและอาหาร

ในกรณีของภาคเอกชน ที่ต้องบรรลุเป้าหมายในการแสวงหากำไรและความอยู่รอดในระบบเศรษฐกิจ ทำให้หลายครั้งจำเป็นต้องร่วมมือกับภาครัฐผ่านโครงการเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารต่างๆ เพื่อให้เกิดความสัมพันธ์แบบภาครัฐ-เอกชนขึ้นมา ในขณะเดียวกันก็ต้องนำหลักการและคำศัพท์ของภาคประชาสังคม อย่างเช่น “ความยั่งยืน” มาใช้เพื่อให้สามารถอยู่รอดและดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างราบรื่นในระบบเศรษฐกิจการสะสมทุนระยะยาว

บทบาทของภาคเอกชนในเรื่องการวางกรอบความมั่นคงทางอาหารผ่านปฏิบัติการเชิงวาทกรรมจะพบว่าความมั่นคงทางอาหารในภาษาของภาคเอกชนจะเป็นระดับมหภาค (macro) คือ กลไกตลาด ทั้งในประเทศและระหว่างประเทศ นำมาสู่ข้อเสนอมความมั่นคงทางอาหารในลักษณะของการผลิตอาหารจำนวนมากเพื่อให้อาหารเพียงพอ และการผลิตจำนวนมากทำให้ราคาสินค้าถูกลง ประกอบการกับการมีสายพานการผลิตและการกระจายสินค้าผ่านร้านค้าปลีกทำให้ประชาชนจึงสามารถเข้าถึงอาหารได้สะดวกขึ้น ความมั่นคงทางอาหารจึงมีหน่วยวิเคราะห์ในระดับระบบเศรษฐกิจอาหารในภาพกว้าง ทั้งด้านอุปสงค์และอุปทาน

นอกจากนี้ ความมั่นคงทางอาหารของภาคเอกชนได้มีความสัมพันธ์ผ่านกลไกเชิงสถาบันของภาครัฐ และมีการนำภาษาของภาคประชาสังคมอย่างเรื่องความรับผิดชอบทางสังคมและความยั่งยืน มาใช้ในการผลิตกรอบความมั่นคงทางอาหารสำหรับภาคเอกชนเพื่อให้สามารถอยู่รอดและดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างราบรื่นในในระบบเศรษฐกิจระยะยาว

ตรรกะความมั่นคงทางอาหารของภาคเอกชน จึงอยู่ที่การผลิต การกระจาย และการบริโภค ที่มีเพียงพอสำหรับสังคมและธุรกิจสามารถจัดหาให้ได้ ภายใต้เงื่อนไขที่ทรัพยากรมีจำกัดและประชากรเพิ่มในจำนวนไม่จำกัด อย่างไรก็ตาม ได้มีข้อโต้แย้งว่าตลอด 20 ปีที่ผ่านมาปริมาณอาหารเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องร้อยละ 2 ต่อปี ในขณะที่อัตราการเพิ่มของประชากรลดลงร้อยละ 1.14 ต่อปี (Holt-Gimenez and Peabody, 2008:1) ซึ่งขัดแย้งกับตรรกะของภาคเอกชน นำมาสู่แนวคิดเชิงยุทธศาสตร์ของภาคประชาสังคมเรื่องความมั่นคงทางอาหารและอธิปไตยทางอาหารที่จะกล่าวในบทถัดไป

ในกรณีของภาคประชาสังคม ที่เป้าหมายเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อให้เกิดพื้นที่ของภาคส่วนที่สาม (Third Sector) ในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร และทางเลือกในระบบการผลิตและการตลาดทางด้านการเกษตรและอาหาร ทำให้ปฏิเสธไม่ได้เลยว่าต้องเข้าไปปะทะกับภาครัฐและภาคเอกชนอยู่เสมอ แต่อำนาจในการต่อสู้ต่อรองของภาคประชาสังคมในไทยยังมีอิทธิพลต่อภาครัฐสูงพอสมควร ทำให้ภาคประชาสังคมจึงสามารถเคลื่อนไหวช่วงชิงอำนาจการวางกรอบนิยาม และปฏิบัติการในทางสังคมผ่านแนวคิดความมั่นคงทางอาหารเพื่อสร้างทางเลือกในระบบการตลาดการเกษตรและอาหารได้ และภาคประชาสังคมบางส่วนถูกจัดตั้งจากภาครัฐและภาคเอกชนในการเข้ามาดูแลเรื่องความมั่นคงทางอาหาร จึงนำไปสู่คำถามสำหรับภาคประชาสังคมว่าแท้จริงแล้ว Third Sector อยู่ตรงไหนกันแน่ระหว่างรัฐและเอกชน

จากที่กล่าวมาในบทนี้จะพบว่าภาคประชาสังคมเป็นภาคส่วนที่พยายามมองความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน โดยยึดในด้านหนึ่งคือ “ชุมชน” เป็นจุดสำคัญในการจัดการความมั่นคงทางอาหาร แต่อีกด้านหนึ่งมองเรื่อง “เศรษฐกิจการเมือง” ว่าความมั่นคงทางอาหารต้องมองทั้งกระบวนการผลิตและกระจายอาหาร ที่มีเรื่องของอำนาจ สิทธิ และความขัดแย้งกันเสมอ และเพื่อบรรลุถึงความเท่าเทียมและความเป็นธรรม ส่งผลให้ภาคประชาสังคมเข้ามาเคลื่อนไหวในการวางกรอบความมั่นคงทางอาหารด้วย

อย่างไรก็ดี ในบทนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงการปะทะกันทางความคิดเรื่องการวางกรอบความมั่นคงทางอาหารระหว่างภาคประชาสังคมและภาคเอกชน โดยมีภาครัฐคอยเป็นเสมือนตัวแสดงที่ขยับไปมาระหว่างแนวคิดของสองชุดนี้ เพราะอำนาจในการต่อสู้ต่อรองของภาคประชาสังคมในไทยยังมีอิทธิพลต่อภาครัฐสูงพอสมควร ส่งผลให้ภาคประชาสังคมสามารถช่วงชิงอำนาจในการนิยามกรอบความมั่นคงทางอาหาร สำหรับปฏิบัติการในชุมชนหมู่บ้านอันเป็นเป้าหมายหลักของภาคประชาสังคมในการสร้างทางเลือกในระบบเกษตรกรรมอาหาร

5. บทสรุปและข้อเสนอแนะ

สำหรับประเทศไทย เรื่องความมั่นคงทางอาหารอาจมองไม่เห็นความเสี่ยง (risk) และภัยคุกคาม (threat) เพราะประเทศไทยมีอาหารเพียงพอ (food availability) (อาจจะไม่ใช่ความปลอดภัยแบบ food safety) แต่ปัญหาที่ถกเถียงกันในเรื่องความมั่นคงทางอาหารจะอยู่ในลักษณะของ “การถกเถียง” (argumentation) มากกว่าการสร้างข้อตกลงร่วมกันในการบริหารจัดการ และเมื่อการมองความหมายยังอยู่ในระยะของการถกเถียงก็จะนำไปสู่แนวทางการจัดการปัญหาที่ “ต่างคนต่างเคลื่อนไหว” แก้ไขปัญหาความมั่นคงทางอาหารตามข้อถกเถียง (argument) ของกลุ่มตน และเกิดการ “ช่วงชิง” พื้นที่ในการทำงานด้านความมั่นคงทางอาหารระหว่างกัน

นอกจากนี้ การถกเถียงในเรื่องความมั่นคงทางอาหาร แม้ว่าจะทำให้เห็นมุมมองที่แตกต่างกันของแต่ละภาคส่วน แต่กลับไม่ได้มีความเข้าใจร่วมกันหรือเรียนรู้ระหว่างกันมากนัก จึงนำมาสู่การหยิบใช้ “ข้อมูล” (information) ตามประเด็นที่ภาคส่วนตัวเองสนใจเท่านั้น และพยายามที่จะลดความสำคัญของข้อมูลจากภาคส่วนอื่นที่เห็นไม่ตรงกัน

การสร้างความร่วมมือในการรักษาความมั่นคงทางอาหารถือว่าเป็นยุทธศาสตร์สำคัญของคณะกรรมการอาหารแห่งชาติ โดยมีเป้าหมายในการสร้างเครือข่ายความร่วมมือในการดำเนินงานและการมีส่วนร่วมผ่านประเด็นต่างๆ ในเรื่องความมั่นคงทางอาหาร เช่น การปรับใช้กฎหมายสภาองค์กรชุมชนสภาเกษตรกรแห่งชาติ การให้ภาคเอกชนมีการดำเนินการด้านความรับผิดชอบต่อสังคมและเข้าไปร่วมกับชุมชนในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร การผลักดันองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้มีบทบาทในการดูแลความมั่นคงทางอาหารและพัฒนาเกษตรกร และแสวงหาความร่วมมือกับประเทศเพื่อนบ้านในด้านการผลิตอาหารที่ขาดแคลน เป็นต้น (คณะกรรมการอาหารแห่งชาติ, 2559: 73)

ด้วยเหตุนี้การทำให้ทุกภาคส่วนเข้าใจและมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาความมั่นคงทางอาหาร จึงจำเป็นต้องมีการมาคุยเรื่องมิติและหน่วยการวิเคราะห์ให้เข้าใจตรงกันก่อน อาจจะมี “หน่วยงานกลาง” ในลักษณะของคณะกรรมการร่วม 3 ฝ่าย เป็นหน่วยในการบริหารจัดการและพูดคุยในเรื่องความมั่นคงทางอาหาร เพื่อนำไปสู่การสร้างกรอบในการ “ปฏิบัติการ” ร่วมกัน เช่น เริ่มในความร่วมมือระดับ “จังหวัด” เป็นต้น

เหตุผลที่ควรให้จังหวัดเป็นหน่วยงานกลางในการหาความเชื่อมโยงเรื่องความมั่นคงทางอาหารร่วมกัน เพราะเป็นพื้นที่ที่สามารถ “กระจายอำนาจ” ในระดับหน่วยงานจังหวัดได้ดีกว่าส่วนกลาง (จังหวัดในที่นี้คือ “พื้นที่” ไม่ใช่หน่วยการปกครองภูมิภาค) โดยในจังหวัดสามารถสร้างความร่วมมือระหว่างส่วนราชการในภูมิภาค องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคประชาสังคมที่เคลื่อนไหวในพื้นที่ และภาคเอกชนที่มีบทบาทด้านอาหารและเกษตรกรรมในพื้นที่ เข้ามาร่วมสร้าง “แนวทางปฏิบัติ” (practice) ร่วมกัน ซึ่งน่าจะมีแนวโน้มที่จะประสบความสำเร็จมากกว่าระดับประเทศ

ในระดับรัฐ ในฐานะหน่วยงานที่สามารถมีจัดสถาบันอย่างเป็นทางการในการวางกฎระเบียบที่บังคับใช้ได้อย่างทั่วไป อาจจะต้องสนใจในรูปแบบของการ “ช่วยขาย” ผ่านนโยบายต่างๆ เพื่อสร้างเศรษฐกิจฐานราก ประชากร และกิจกรรมเพื่อสังคม (social enterprise) ต่างๆ เป็นหน้าที่ของการสนับสนุนมากกว่าที่จะลงไปกำหนดนิยามความมั่นคงทางอาหารว่าอะไร “ใช่-ไม่ใช่”

ส่วนในระดับ “ปัจเจกบุคคล” คนธรรมดา จะมองความมั่นคงทางอาหารอย่างไร ต้องมองในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงวาทกรรม (Discursive change) ในลักษณะที่ความมั่นคงทางอาหารเป็นการต่อสู้ทางวาทกรรมและปฏิบัติการทางวาทกรรมระหว่างภาครัฐ-เอกชน-ประชาสังคม แต่ในฐานะประชาชนสามารถเป็นกลไกพื้นที่ในการแก้ไขปัญหาความมั่นคงทางอาหารได้ เพราะเป็นหน่วยระดับต้นที่มีพื้นฐานอธิบาย (baseline) ที่ชัดเจนที่สุด อาจออกมาเป็นในลักษณะของความต้องการของประชาชนก็ได้ เช่น ไม่มีข้าวกิน อาหารแพง ไม่มีไฟฟ้าใช้ เป็นต้น ปัญหาระดับพื้นฐานนี้จะสามารถสร้างความร่วมมือในการแก้ไขปัญหา ร่วมกันได้

กล่าวในอีกนัยหนึ่งคือ การสร้างความร่วมมือทางความมั่นคงทางอาหารต้องมาจากปัญหาของประชาชนเป็นหลัก และค่อยวางกรอบความมั่นคงทางอาหารจากปัญหาของประชาชนแบบ “ล่างสู่บน” (Bottom-up) และสร้างความยั่งยืน (sustainability) ผ่านการสร้างคนรุ่นใหม่ในการจัดการความมั่นคงทางอาหาร

ดังนั้น ในอนาคตการมองความมั่นคงทางอาหาร อาจต้องเริ่มจากการตั้งคำถามถึงกรอบการนิยามและตัวชี้วัดของความมั่นคงทางอาหารของแต่ละหน่วยงานเพื่อสร้างความเข้าใจให้ตรงกัน บทฐานคิด 4 ด้านสำคัญประกอบด้วย

1. ความมั่นคงทางอาหารเป็นแนวคิดทางยุทธศาสตร์ (strategic concept) ที่แต่ละหน่วยงานสามารถเลือกนำไปใช้เพื่ออธิบายตามสภาพวัตถุประสงค์และเป้าหมายของหน่วยงานหรือองค์การของตัวเอง ความมั่นคงทางอาหารจึงมีความแตกต่างหลากหลายได้เป็นเรื่องปกติ จึงควรทำความเข้าใจความมั่นคงทางอาหารผ่านมุมมองวิธีคิดที่ไม่เหมือนกันดังกล่าว โดยไม่ยึดมั่นถือมั่นนิยามใดนิยามหนึ่งเป็นสรณะหรือความจริงสูงสุด

2. การมองความมั่นคงทางอาหารควรมองในฐานะ “เงื่อนไขในการดำเนินชีวิตที่ดี” ที่จำเป็นต้องมี “การออกแบบ” (design) ร่วมกัน ไม่ใช่เพียงการกำหนดตัวชี้วัดแบบบนลงล่างในลักษณะของ “การวางแผน” (planning) (Maxwell, 1996: 163)

3. การศึกษาความมั่นคงทางอาหารควรมองในลักษณะของสหวิทยาการ (multidisciplinary) ที่ทุกศาสตร์ต้องร่วมกันทำความเข้าใจ เพราะเงื่อนไขที่ทำให้เกิดความเสี่ยงต่อความมั่นคงทางอาหารมีความหลากหลายและสลับซับซ้อน การใช้ศาสตร์ใดเพียงศาสตร์หนึ่งมาศึกษาความมั่นคงทางอาหารจึงไม่เพียงพอในการทำความเข้าใจสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น และนำไปสู่การระบุทางออกที่คลาดเคลื่อนกว่าที่ควรจะเป็น

4. ความมั่นคงทางอาหาร ไม่ต่างจาก “ความรู้” ในเรื่องอื่นๆ ที่มีเรื่องของ “การเมือง” ในการเข้ามา กำหนดวาระ (agenda setting) และกำหนดกรอบทางอุดมการณ์ (ideological framing) ให้กับความรู้ชิ้นๆ

ด้วยเหตุนี้ หากเห็นการอ้างอิงความมั่นคงทางอาหารไม่ว่าจะในภาคส่วนหรือหน่วยงานใดก็ตาม จะปฏิเสธว่าไม่เป็นการเมือง (apolitical agenda) คงจะไม่ได้ แต่การทำความเข้าใจการเมืองดังกล่าวจะช่วยให้สามารถเข้าใจการเคลื่อนไหวและเป้าหมายของแต่ละภาคส่วน จนสามารถเจรจาต่อรองเพื่อให้เกิดทางออกในการจัดการความมั่นคงทางอาหารให้ยั่งยืนต่อไป

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

คณะกรรมการอาหารแห่งชาติ (2559) กรอบยุทธศาสตร์การจัดการด้านอาหารของประเทศไทย, Available: <http://food.fda.moph.go.th/igtfdapv/data/Strategy.pdf>, Accessed on March 12, 2017.

วีระ หวังสัจจะโชค (2556) “เสรีนิยมใหม่กับการลดบทบาทของรัฐด้านนโยบายข้าว: ศึกษากรณีการเปลี่ยนแปลงนโยบายพรีเอมิยมข้าวของไทยและนโยบายนารวมของเวียดนาม” วารสารสังคมศาสตร์, ปีที่ 43 ฉบับที่ 2.

วีระ หวังสัจจะโชค (2557) *ความมั่นคงทางอาหารในอาเซียน: บทสำรวจร่วมสมัย*, นนทบุรี: มูลนิธิเกษตรยั่งยืน (ประเทศไทย).

วีระ หวังสัจจะโชค (2559) “ความมั่นคงทางอาหารและอธิปไตยทางอาหาร: การศึกษาการเมืองเรื่องอาหาร (Food Politics) ในศตวรรษที่ 21” *วารสารรัฐศาสตร์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช*, 1 (2), หน้า 77-104.

ภาษาต่างประเทศ

Chiangkul, Prapimhan (2015) *Hegemony and counter-hegemony in the agri-food system in Thailand (1990-2014)*. PhD thesis, University of Warwick.

Cox, Robert W. (1986) “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relation Theory”, in Robert O. Keohane (ed.) *Neoliberalism and Its Critics*, New York: Columbia University Press, pp. 204-254.

Cox, Robert W. (1996) “Gramsci, Hegemony, and International Relations: An Essay in Method (1983)” Robert W. Cox and Timothy J. Sinclair (eds.) in *Approach to World Order*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 124-143.

Fairbairn, Madeleine (2010) “Framing Resistance: International Food Regime and the Roots of Food Sovereignty” in Hannah Wittman, Annette Desmarais and Nettie Wiebe (eds.) *Food Sovereignty: Reconnecting Food, Nature, and Community*, Oxford: Pambazuka Press, pp. 15-32.

Fairclough, Norman (1995) *Critical Discourse Analysis*, London: Longman.

Fairclough, Norman and Ruth Wodak (1997) “Critical Discourse Analysis” in Teun A. Van Dijk (ed.) *Discourse as Social Interaction*, Vol. 2, London: Sage, pp. 258-284.

FAO (1983) *World Food Security: A Reappraisal of the Concepts and Approaches*. Director-General's Report, Rome.

FAO (1996) *Rome Declaration on World Food Security and World Food Summit Plan of Action*, World Food Summit 13-17 November 1996. Rome.

- FAO (2006) "Food Security". *Policy Brief*. June. Issue 2.
- Foucault, Michel (1980) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*, Colin Gordon, Leo Marshall, John Mepham, and Kate Soper (trans), New York: Pantheon Books.
- Friedmann, Harriet (1982) "The Political Economy of Food: The Rise and Fall of the Postwar International Food Order", *American Journal of Sociology*, 88 (5), pp. S248-S286.
- Friedmann, Harriet (1993) "The Political Economy of Food: A Global Crisis" *New Left Review*, 197, pp. 29-57.
- Friedmann, Harriet and Philip McMichael (1989) "Agriculture and the State System: The Rise and Decline of National Agricultures, 1870 to the Present" *Sociologia Ruralis*, 29 (2), pp. 93-117.
- Habermas, Jurgen (1984) *The Theory of Communicative Action Vol.1: Reason and the Rationalization of Society*, Thomas McCarthy (trans.) Boston: Beacon Press.
- Harvey, David (2005) *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Hodge, Robert and Gunther Kress (1993) *Language as Ideology*, London and New York: Routledge and Kegan Paul.
- Holt-Giménez, Eric (2006) *Campesino a Campesino: Voices from Latin America's Farmer to Farmer Movement for Sustainable Agriculture*, San Francisco: Food First Books.
- Holt-Giménez, Eric and Loren Peabody (2008) "From Food Rebellions to Food Sovereignty: Urgent Call to Fix a Broken Food System" *Food First Backgrounder*, 14 (1), pp.1-6.
- Holt-Giménez, Eric and Annie Shattuck (2011) "Food Crises, Food Regimes and Food Movements: Rumbblings of Reform or Tides of Transformation?" *The Journal of Peasant Studies*, 38 (1), pp. 109-144.
- Horkheimer, Max (1982) *Critical Theory: Selected Essays*, translated by Matthew J. O'Connell et al., New York: Continuum.
- Howard, Philip H. (2016) *Concentration and Power in the Food System*, NY: Bloomsbury.
- Jarosz, Lucy (2014) "Comparing Food Security and Food Sovereignty Discourses" *Dialogues in Human Geography*, 4 (2), pp. 168-181.
- Kesboonchoo-Mead, Kullada (2004) *The Rise and Decline of Thai Absolutism*. London: Routledge Curzon.
- Maxwell, Simon (1996) "Food Security: A Post-Modern Perspective" *Food Policy*, 21 (2), pp. 155-170.

- McKeown, David (2006) "Chapter One: Definition of Food Security" in *Food Security: Implications for the Early Year*, Available: http://www1.toronto.ca/city_of_toronto/torontopublic_health/healthy_public_policy/children/files/pdf/fsbp_ch_1.pdf, Accessed on July 11, 2016
- McMichael, Philip (1992) "Tensions between National and International Control of the World Food Order: Contours of a New Food Regime", *Sociological Perspectives*, 35 (2), pp. 343-365.
- McMichael, Philip (2000) "Global Food Politics" in Fred Magdoff, John Bellamy Foster, and Frederick H. Buttel (eds.) *Hungry for Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food, and the Environment*, New York: Monthly Review Press, pp.125-143.
- McMichael, Philip (2009) "A Food Regime Genealogy", *Journal of Peasant Studies*, 36 (1), pp. 139-170.
- McMichael, Philip and Mindi Schneider (2011) "Food Security Politics and the Millennium Development Goals", *Third World Quarterly*, 32 (1), pp. 119-139.
- Patel, Raj (2012) "The Long Green Revolution" *The Journal of Peasant Studies*, 40 (1), pp. 1-63.
- Rosset, Peter (2006) *Food is Different: Why We Must Get the WTO Out of Agriculture*, London and New York: Zed Book.
- Staples, Amy L. S. (2006) *The Birth of Development: How the World Bank, Food and Agriculture Organization and World Health Organization Changed the World, 1945-1965*, Kent, Ohio: The Kent State University Press.
- Taylor, Marcus (2008) "Introduction", in Marcus Taylor (ed.) *Global Economy Contested: Power and Conflict across the International Division of Labour*, London and New York: Routledge, pp.1-8.
- Tenorio, Encarnacion Hidalgo (2011) "Critical Discourse Analysis, An Overview" *Nordic Journal of English Studies*, 10 (1), pp. 183-210.
- Van Dijk, Teun A. (1993) "Principles of Critical Discourse Analysis" *Discourse and Society*, 4 (2), pp. 249-283.
- Van Dijk, Teun A. (1995) "Aims of Critical Discourse Analysis" *Japanese Discourse*, 1, pp. 17-27.
- Van Leeuwen, Teun (2009) "Discourse as the Recontextualization of Social Practice: A Guide" in Ruth Wodak and Michael Meyer (eds.) *Methods of Critical Discourse Analysis*, London: Sage, pp. 144-161.
- Wodak, Ruth and Michael Meyer (2009) "Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory, and Methodology" in Ruth Wodak and Michael Meyer (eds.) *Methods of Critical Discourse Analysis*, London: Sage, pp. 1-33.

เกษตรพอเพียงชนเมือง: แหล่งอาหารของคนเมือง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วันเพ็ญ เจริญตระกูลปิติ

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

wanpen_charoen@yahoo.com

นิกร มหาวัน

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการออกแบบสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยแม่โจ้

nikorn512@yahoo.com

บทคัดย่อ

บทบาทของพื้นที่เกษตรกรรมชนเมืองนอกจากเป็นแหล่งอาหารที่มีความสำคัญต่อการบริโภคของคนเมืองแล้ว ยังส่งเสริมคุณภาพของระบบนิเวศเมือง โดยเฉพาะการเกษตรแบบพอเพียง การศึกษานี้จึงใช้พื้นที่เกษตรกรรมชนเมืองของชุมชนแผ่นดินทองคอยรุตต์กัว เขตหนองจอก กรุงเทพมหานคร เป็นกรณีศึกษา โดยชุมชนมีการดำเนินชีวิตตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงด้วยการปลูกข้าวและพืชผักผลไม้ที่เป็นฐานอาหารแก่คนในชุมชนและคนในพื้นที่โดยรอบ ในขณะที่เดียวกันพื้นที่เกษตรของชุมชนยังให้บริการระบบนิเวศด้านอื่นๆ ต่อพื้นที่เมืองโดยรอบ ด้วยการควบคุมคุณภาพอากาศจากการเป็นพื้นที่สีเขียวที่ช่วยฟอกอากาศบริสุทธิ์ การสร้างความอุดมสมบูรณ์ของความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ด้วยการเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ต่างๆ ในระบบนิเวศ ได้แก่ แมลง และนกต่างๆ และเป็นพื้นที่หน่วงน้ำเพื่อป้องกันน้ำท่วมให้กับเขตเมืองชั้นในและชั้นกลางของกรุงเทพมหานคร ดังนั้นพื้นที่เกษตรกรรมชนเมืองนั้นเป็นทั้งแหล่งอาหารที่ปลอดภัยให้กับคนเมืองและยังส่งเสริมระบบนิเวศที่ดีต่อพื้นที่เมืองได้หากได้รับการส่งเสริมการรวมกลุ่ม การตลาด และเทคโนโลยีการรวบรวมข้อมูล

คำสำคัญ : เกษตรกรรมชนเมือง เศรษฐกิจพอเพียง แหล่งอาหารของเมือง บริการทางนิเวศ

Peri-Urban Sufficient Agriculture: Food Supply for Urban Consumption

Wanpen Charoentrakulpeeti

Assitant Professor, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University

wanpen_charoen@yahoo.com

Nikorn Mahawan

Lecturer, Faculty of Architecture and Environmental Design, Maejo University

nikorn512@yahoo.com

Abstract

The role of agricultural areas in peri-urban areas as food production sources is significant for both urban food consumption and urban ecosystem services. The application of economy sufficiency approach into agriculture; however, helps to acknowledge this duality by integrating agriculture and conservation objectives. Koeyruttukwa Gold Land community, located in suburban areas of Nongchok district, Bangkok, was selected as a case study. The community livelihood follows the principle of economy sufficiency, such as rice and vegetable cultivation, which served as a source of food production for their lives and also the nearby urbanite. Simultaneously, agricultural area still provides other ecosystem services to surrounding urban areas, for instance, regulating air quality by being air purification, enhancing biodiversity with the habitation of various animals in ecosystem i.e. insects, and several birds; besides, it is retention areas of flooding protection for inner and middle zone of Bangkok. Therefore, agriculture in peri-urban areas not only actively contributes to subsistence of urban people but also friendly support ecosystem through farming with the inducing cooperation, marketing, and information technology.

Key words : Peri-urban Agriculture, Sufficient Economy, Urban Food Source, Ecological Services

บทนำ

จากข้อมูลการศึกษาขององค์การสหประชาชาติ (United Nations, 2014) พบว่าในปี ค.ศ.1900 มีประชากรที่อาศัยในเมืองเพียงร้อยละ 13 ของประชากรโลก ต่อมาได้เพิ่มเป็น 746 ล้านคน หรือร้อยละ 30 ในปี ค.ศ.1950 และเพิ่มต่อเนื่องเป็น 3.9 พันล้านคน หรือร้อยละ 54 ในปี ค.ศ.2014 และคาดการณ์ว่าประชากรโลกที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เมืองจะเพิ่มเป็น 6.4 พันล้านคน หรือร้อยละ 66 ในปี ค.ศ.2050 หากพิจารณาในข้อมูลด้านการเพิ่มขึ้นของประชากรพบว่า ประชากรที่อาศัยในเมืองมีการเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่องและมากกว่าประชากรที่อาศัยในชนบท การเพิ่มขึ้นของประชากรที่อาศัยในเมืองทำให้มีความต้องการการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อกิจกรรมเมืองสูงขึ้น และยังทำให้มีความต้องการการบริโภคอาหารสูงขึ้นด้วย

การเพิ่มขึ้นของประชากรเมืองและกระบวนการพัฒนาเมืองมีอิทธิพลอย่างสูงต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินของพื้นที่ชานเมือง ซึ่งเป็นพื้นที่บริเวณรอบนอกเมืองที่มีประชากรอาศัยไม่หนาแน่นเหมือนในเขตเมือง แต่ก็หนาแน่นกว่าเขตชนบท (rural area) ที่อยู่ไกลออกไป (คณะกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์ประชากรศาสตร์ ราชบัณฑิตยสถาน, 2553) โดยชุมชนที่อาศัยในพื้นที่ชานเมืองประกอบอาชีพเกษตรกรรม บ้านเรือนไม่แออัด แต่อาจขาดการวางแผน (กรุงเทพมหานคร, 2550) พื้นที่ชานเมืองส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่ยังคงเป็นพื้นที่สีเขียวที่ชุมชนยังคงอาศัยและพึ่งพาระบบนิเวศในพื้นที่ นอกจากนี้ยังเป็นพื้นที่ที่ให้บริการระบบนิเวศต่อคนเมือง (Douglas, 2006; Huang, Wang, & Budd, 2009)

บริการระบบนิเวศ (Ecosystem services) หมายถึง ประโยชน์ที่มนุษย์ได้รับทั้งทางตรงและทางอ้อมจากระบบนิเวศ (Costanza et al., 1997) เพื่อเป็นฐานในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนและสังคม เช่น น้ำ ต้นไม้ การคุ้มครองความเสี่ยงภัยทางธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม การควบคุมการกัดเซาะของดิน การควบคุมสภาพภูมิอากาศ การพักผ่อนหย่อนใจ และการดูดซับก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ เป็นต้น MA (2005) ได้จัดกลุ่มบริการระบบนิเวศเป็น 4 ด้าน ประกอบด้วย 1) บริการด้านการเป็นแหล่งผลิต (Provisioning services) คือ การให้บริการวัตถุดิบในการผลิต เช่น น้ำ อาหาร ทรัพยากรป่าไม้ แร่ธาตุ พืชพันธุ์และสัตว์ต่างๆ เป็นต้น 2) บริการด้านการควบคุมกลไกของระบบ (Regulating services) คือ การควบคุมปรากฏการณ์และกระบวนการทางธรรมชาติของระบบนิเวศ เช่น การควบคุมสภาพภูมิอากาศ การป้องกันการกัดเซาะชายฝั่ง การป้องกันน้ำท่วม และการป้องกันการกัดเซาะของดิน เป็นต้น 3) บริการด้านวัฒนธรรม (Cultural services) คือ ประโยชน์ทางนามธรรมที่ดำรงคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น ประเพณี การพักผ่อนหย่อนใจ คุณค่าทางจิตใจ ความเพลิดเพลินจากความงดงามของธรรมชาติ สุนทรียภาพและนันทนาการ เป็นต้น และ 4) บริการด้านการเกื้อหนุน (Supporting services) คือ กระบวนการทางธรรมชาติที่สนับสนุนการดำรงอยู่ของบริการอื่นๆ เช่น เป็นแหล่งธาตุอาหารของระบบการผลิตขั้นต้น การเป็นแหล่งที่อยู่ของสัตว์วัยอ่อน เป็นต้น

พื้นที่เกษตรกรรมนับว่าเป็นพื้นที่ที่ให้บริการระบบนิเวศทางเกษตรกรรม (agro-ecosystem services) ที่มีการจัดการแล้ว (Zhang, et al., 2009) และเป็นประโยชน์ต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์ อย่างไรก็ตามพื้นที่เกษตรกรรมชานเมืองถือเป็นพื้นที่ที่มีความอ่อนไหวต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน ซึ่งจะส่งผลต่อการเป็นแหล่งผลิตอาหารที่จะสูญเสียไป (Seto and Ramankutty, 2016) ในขณะที่การรวมตัวของมนุษย์ที่เพิ่มสูงขึ้นในพื้นที่เมืองต้องการอาหาร น้ำที่สะอาด อากาศที่บริสุทธิ์ และพลังงาน ซึ่งพื้นที่เมืองไม่สามารถจัดหาได้อย่างเพียงพอต่อความต้องการของเมืองจึงต้องพึ่งพาจากพื้นที่ชนบทเป็นส่วนใหญ่ แต่การขยายตัวของพื้นที่เมืองกลับเป็นสาเหตุหลักในการสูญเสียพื้นที่เพาะปลูกที่เป็นแหล่งอาหารของคนในเมืองเอง (Seto and Ramankutty, 2016) พื้นที่ชานเมืองจึงเป็นพื้นที่ที่มีความสลับซับซ้อนทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ

และสิ่งแวดล้อม ที่ขึ้นอยู่กับบริการระบบนิเวศทางเกษตรกรรมที่พื้นที่นั้นสามารถจัดหาให้กับคนเมืองได้ (Tacoli, 1998) ดังนั้นการพัฒนาเมืองไปพร้อมกับการอนุรักษ์พื้นที่เกษตรชนเมืองจึงเป็นสิ่งที่ท้าทาย (Mckinney, 2002, p. 883)

แนวคิดหนึ่งที่สามารถกระทำได้ในการอนุรักษ์พื้นที่สีเขียวชนเมืองที่ให้บริการทางนิเวศทั้ง 4 ด้าน แก่คนเมือง คือ การทำเกษตรแบบพอเพียงและน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศมหาภูมิพลอดุลยเดช ซึ่งผลผลิตจากการเกษตรของชุมชนนั้นเพียงพอต่อการบริโภคของคนในชุมชน และหากได้รับการส่งเสริมการรวมกลุ่มและการเข้าถึงสารสนเทศจะสามารถเพิ่มศักยภาพการผลิตของเกษตรกรซึ่งสามารถเป็นแหล่งอาหารของคนเมืองได้ และยังเป็นแหล่งบริการนิเวศที่สำคัญต่อเมือง

กระบวนการเป็นเมืองและการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินพื้นที่ชนเมืองของกรุงเทพมหานครมีผลต่อแหล่งอาหารของคนเมือง

กระบวนการกลายเป็นเมือง (Urbanization) ในประเทศกำลังพัฒนาเกิดจากการอพยพจากชนบทสู่เมืองเป็นส่วนใหญ่และบ่อยครั้งเกิดขึ้นในเมืองหลวง จึงทำให้ขนาดของประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เช่น กรุงเทพมหานคร กัวลาลัมเปอร์ จาร์การ์ตา และมะนิลา (Satterthwaite, 2001) การขยายตัวของเมืองเกิดขึ้นจากพื้นที่ศูนย์กลางเมืองที่มีความหนาแน่นมากจึงเกิดการขยายสู่บริเวณรอบนอก โดยการพึ่งพาระบบคมนาคมขนส่งที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น (Clark, 1951) เช่น การเจริญเติบโตของเมืองในเอเชียที่ในตอนแรกจะอยู่ที่เมืองหลักและค่อยๆ กระจายตัวออกไปสู่พื้นที่ชนเมืองและชนบทที่มีการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (McGee, 1991; Drakakis-Smith, 1995) การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของเมืองเหล่านี้ถูกกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งประชากร สังคม เศรษฐกิจ และการเมือง (Satterthwaite, 2001) และบางพื้นที่อาจได้รับอิทธิพลของการแผ่ขยายของเศรษฐกิจระดับโลก เช่น การลงทุนข้ามชาติ (Foreign Development Investment) ซึ่งอาจเรียกว่าเป็น *กระบวนการเป็นเมืองจากแรงผลักดันภายนอก* (Exo-urbanization) เช่น ในฮ่องกง (Sit & Yund, 1997) ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงของเมืองทำให้ประชาชนและธุรกิจมีการแข่งขันกันสูงขึ้นในด้านพื้นที่การอยู่อาศัยและการทำงานในเมือง การเจริญเติบโตนี้สร้างแรงกดดันต่อปริมาณที่ดิน รูปร่างของเมืองที่ทำให้เกิดกระบวนการเป็นเมืองในพื้นที่ชนเมือง (Suburbanization) ตามมาด้วย

ในกรณีของกรุงเทพมหานคร (Bangkok Metropolitan Administration: BMA) เมืองหลวงของประเทศไทย มีการขยายตัวของเมืองมาอย่างต่อเนื่อง โดยในปี พ.ศ. 2443 กรุงเทพมหานครมีพื้นที่เพียง 13 ตร.กม. เพิ่มขึ้นเป็น 43 ตร.กม. ในปี พ.ศ. 2479 (Mekvichai, 1998: 242) ต่อมาในปี พ.ศ. 2490 กรุงเทพมหานครมีพื้นที่เป็น 60-70 ตร.กม. และขยายต่อเนื่องเป็น 90 ตร.กม. ประชากรมากกว่า 2 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2503 (Donner, 1978) และปี พ.ศ. 2513 พื้นที่เมืองขยายเป็น 184 ตร.กม. (Sternstein, 1976) พื้นที่เมืองได้ขยายตัวอย่างไร้ทิศทางและมีความซับซ้อนมากขึ้นเป็น 239 ตร.กม. ในปี พ.ศ. 2523 ปัจจุบันพื้นที่กรุงเทพมหานครมีพื้นที่ 1,568.737 ตร.กม. ประชากรตามทะเบียนราษฎร ณ ปีพ.ศ. 2557 มีจำนวน 5,692,284 คน (สำนักยุทธศาสตร์และประเมินผล กรุงเทพมหานคร, 2557) หากรวมประชากรแฝงที่ไม่มีชื่อในทะเบียนบ้าน 3,061,583 คน ณ ปีพ.ศ. 2553 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2558) พบว่ากรุงเทพมหานครมีประชากรเกือบสิบล้านคน ทำให้อาณาเขตของความเป็นเมืองของกรุงเทพมหานครได้เชื่อมต่อไปยังพื้นที่จังหวัดใกล้เคียง หรือที่เรียกว่า กรุงเทพมหานครและปริมณฑล (Bangkok Metropolitan Region: BMR) ซึ่งหมายถึง พื้นที่ปกครองกรุงเทพมหานครกับ 5 จังหวัดใกล้เคียง ประกอบด้วย สมุทรปราการ สมุทรสาคร

ปทุมธานี นนทบุรี และ นครปฐม นอกจากนี้การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจในช่วงปลายศตวรรษที่ 20 กรุงเทพมหานครได้รับการขนานนามจากคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติใหม่ว่า ‘Mega-urban Region’ or ‘Extended Bangkok Metropolitan Region’ (EBMR) ตามการแผ่ขยายของกรุงเทพมหานครไปทางเหนือสู่อยุธยา ตะวันออกไปติดฉะเชิงเทรา และไปตามชายฝั่งไปติดระยอง (Nophakhun, 1993; Kaothien, 1995) จากการขยายตัวเชิงพื้นที่ของกรุงเทพมหานครในช่วงแรกเป็นปรากฏการณ์ของกระบวนการเป็นเมือง (Urbanization) ที่มีประชากรจากภาคชนบทอพยพเข้าไปอาศัยในเมือง ทำให้เมืองมีความหนาแน่นเพิ่มสูงขึ้นจนเกิดความแออัด ในเวลาต่อมาจึงเริ่มมีการขยายตัวของที่อยู่อาศัยและศูนย์การค้าย่อยออกสู่ออกนอกเมือง เนื่องด้วยมีระบบคมนาคมขนส่งที่แผ่ขยายจากศูนย์กลางเมือง ทั้งระบบโครงข่ายถนนและทางด่วนที่เชื่อมระหว่างศูนย์กลางเมืองกับพื้นที่ชานเมือง การเดินทางเป็นไปได้สะดวก ประชากรส่วนใหญ่พึ่งพารถยนต์ส่วนตัวมากขึ้น โดยในปี พ.ศ.2490 ถึงปี พ.ศ.2500 จำนวนรถยนต์ส่วนตัวในเขตกรุงเทพมหานครเพิ่มขึ้นมากกว่า 650% หรือคิดเป็น 87% ของรถส่วนตัวของประเทศ (Bongsadadt, 1973) ทำให้เกิดศูนย์กลางย่อยบริเวณชานเมือง ปรากฏการณ์นี้เรียกว่า Suburbanization ซึ่งสามารถสังเกตได้จากการใช้ประโยชน์ที่ดินที่มีการเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่เกษตรกรรมหรือพื้นที่โล่งเป็นพื้นที่อาคารเพื่อการอยู่อาศัยและพาณิชยกรรมเพิ่มขึ้น จาก 13 ตร.กม. ในปี พ.ศ.2443 เป็น 181 ตร.กม. ในปี พ.ศ.2529 และเพิ่มต่อเนื่องเป็น 331 ตร.กม. ในปี พ.ศ.2538 จนถึงปี พ.ศ.2547 เพิ่มเป็น 389 ตร.กม. (Madhavan, 2001)

ในขณะที่พื้นที่เมืองเพิ่มขึ้น การใช้ที่ดินเพื่อเกษตรกรรม กลับลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยในปี พ.ศ.2529 กรุงเทพมหานครมีพื้นที่เพื่อเกษตรกรรม 666 ตร.กม. ลดลงเหลือ 588 ตร.กม. ในปี พ.ศ.2538 และลดต่อเนื่องลงเหลือ 487 ตร.กม. ในปี พ.ศ.2543 การลดลงของพื้นที่เกษตรกรรมมีผลกระทบต่อระยะทางของแหล่งอาหารของคนกรุงเทพมหานครที่ไกลขึ้น ในพ.ศ.2554 การประกอบอาชีพเกษตรกรรมของกรุงเทพมหานครมี 26 เขต จากทั้งหมด 50 เขต คิดเป็นพื้นที่ 180,305.49 ไร่ มีครอบครัวเกษตรกร 13,774 ครอบครัว โดยเขตหนองจอก มีครัวเรือนเกษตรกรมากที่สุดคือ 4,057 ครัวเรือน หรือคิดเป็นร้อยละ 29.45 ของจำนวนครัวเรือนเกษตรกรในกรุงเทพมหานคร พืชที่ปลูกในพื้นที่กรุงเทพมหานคร มีทั้งข้าว ผัก ผลไม้ กล้วยสนาม และไม้ดอกไม้ประดับ โดยเขตหนองจอกเป็นพื้นที่ที่มีการปลูกข้าวมากที่สุดถึง 72,491 ไร่ สำหรับการปศุสัตว์ที่มีการเลี้ยงในพื้นที่เขตหนองจอก มีจำนวน 23,902 ตัว และการประมงในเขตหนองจอกมีพื้นที่ 2,903 ไร่ (สำนักผังเมือง, 2555) ในขณะที่การบริโภคข้าวของคนกรุงเทพมหานครบริโภคครัวเรือนละ 151 กิโลกรัม หรือคนละ 46 กิโลกรัม/ปี (สมพร อ่างโน ปรีดา, 2553) เท่ากับว่ากรุงเทพมหานครต้องการข้าวเพื่อบริโภคปีละ 262,034 ตัน นอกจากนี้ยังพบว่า คนที่อาศัยในเมืองมีรูปแบบอาหารที่ต้องการ (food demand side) เปลี่ยนแปลง คือ มีแนวโน้มในการบริโภคข้าวลดน้อยลง แต่มีความต้องการบริโภคโปรตีนจากสัตว์มากขึ้น โดยเฉพาะมีการบริโภคเนื้อต่อคนคิดเป็น 36.9 กิโลกรัม/ปี (Tilman and Clark, 2014) ในขณะที่พื้นที่เกษตรกรรมของกรุงเทพมหานครและปริมณฑลมีแนวโน้มลดลง จากข้อมูลของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2560) แสดงให้เห็นถึงพื้นที่เกษตรกรรมของกรุงเทพมหานครและปริมณฑลในปี พ.ศ.2545 มีพื้นที่ 4,959,150 ไร่ โดยเป็นพื้นที่นาข้าว 1,701,731 ไร่ โดยพื้นที่เกษตรกรรม ลดลงเหลือ 4,203,164 ไร่ ในปี พ.ศ. 2556 และพื้นที่นาข้าวลดลง 1,862,897 ไร่ นั่นหมายถึงแหล่งอาหารของคนเมืองจำเป็นต้องมีการขนส่งในระยะทางที่ไกลขึ้นเพื่อรองรับกับความต้องการของคนเมือง

บทความนี้ต้องการนำเสนอถึงพื้นที่เกษตรกรรมชานเมืองของชุมชนแผ่นดินทองคอยู๊ดตั๊กวา ตั้งอยู่ในเขตหนองจอกบริเวณชานเมืองฝั่งตะวันออกของกรุงเทพมหานคร ที่มีการประกอบอาชีพเกษตรกรรมและน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ในการทำ

เกษตรกรรมและการดำเนินชีวิต และเพื่อค้นหาผลผลิตทางการเกษตรของชุมชนพอเพียงกับการบริโภคในชุมชน และสามารถเป็นแหล่งอาหารของคนเมืองได้หรือไม่ รวมถึงประโยชน์ของพื้นที่เกษตรในการเป็นแหล่งบริการนิเวศที่สำคัญต่อเมือง เพื่อเป็นแนวทางในการรักษาพื้นที่แหล่งอาหารของคนกรุงเทพมหานคร

เกษตรกรรมแหล่งอาหารของคนเมือง

ชุมชนแผ่นดินคอยรัฐตี๊กว่า ก่อตั้งในปีพ.ศ.2492 มีอายุมากกว่าร้อยปีบนที่ดินของตนเอง ในอดีตมีชื่อว่าชุมชนลำไทร ปัจจุบันมีครัวเรือน 169 หลังคาเรือน ประชากร 985 คน บนที่ดิน 1,000 ไร่ โดยแบ่งเป็นที่อยู่อาศัยประมาณ 400 ไร่ และที่ทำเกษตรทำกิน 600 ไร่ เป็นชุมชนมุสลิม โดยเฉลี่ยแล้วแต่ละครัวเรือนทำการเกษตรประมาณ 25 ไร่ การเป็นพื้นที่เกษตรกรรมของชุมชนแผ่นดินทองคอยรัฐตี๊กว่าของเขตหนองจอก ซึ่งเป็นเขตชานเมืองของกรุงเทพมหานครนั้น พบว่าในอดีตเป็นชุมชนประกอบอาชีพเกษตรกรรมเกือบทุกครัวเรือน แต่ในปัจจุบันเหลือครัวเรือนในชุมชนที่ทำเกษตรเพียงร้อยละ 50 ที่เหลืออีกร้อยละ 50 ของชุมชนประกอบอาชีพเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมใกล้เคียง โดยพันโทอัมพร สะนิละ อดีตประธานชุมชนฯ 2 สมัย เล่าว่า “คนหนุ่มสาวในชุมชนไปทำงานในโรงงาน” การเปลี่ยนผ่านของกระบวนการเป็นเมืองในพื้นที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการประกอบอาชีพของคนในชุมชนด้วย

วิถีการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของคนในชุมชนแผ่นดินคอยรัฐตี๊กว่า ยังคงเป็นเกษตรพอเพียงที่ไม่พึ่งสารเคมี โดยร้อยละ 90 ของครัวเรือนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมปลูกข้าว นอกจากนี้ยังมีการปลูกพืชผักสวนครัวแบบอินทรีย์ ได้แก่ ผักกะเฉด มะเขือ และการประมง (เลี้ยงปลาในบ่อปูน ได้แก่ ปลาตูก ปลาสรวย ปลานิล) ผลผลิตทางเกษตรที่ได้จะบริโภคในครัวเรือนก่อน หากมีเหลือจึงมีการแลก การขาย ดังคำบอกเล่าของเกษตรกรในชุมชนว่า “เราจะปลูกข้าว จะปลูกไว้กินเองก่อน เหลือจึงขาย” สำหรับผลผลิตทางการเกษตรของชุมชนสามารถเลี้ยงคนในชุมชนเพียงพอ และยังมีเหลือที่จะขายโดยผลผลิตข้าวจะนำไปขายพ่อค้าคนกลางหรือโรงสีแถวบ้าน สำหรับผลผลิตพืชผักนั้นเกษตรกรจะนำไปขายที่ตลาดกันเองและในบางแปลงจะมีพ่อค้าคนกลางเข้ามารับซื้อ

หลักยึดเหนี่ยวของชุมชนวิถีพอเพียง

การมีวิถีชีวิตพอเพียงท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงโลกาภิวัตน์เป็นสิ่งที่ท้าทาย อย่างไรก็ตามชุมชนแผ่นดินทองคอยรัฐตี๊กว่า สามารถยืนหยัดได้มากกว่าร้อยปี ทั้งนี้เนื่องจากเกษตรกรในชุมชนมีหลักยึดอยู่ 4 หลัก คือ

1) ยึดถือศาสนาและบรรพบุรุษ ชุมชนแผ่นดินทองคอยรัฐตี๊กว่า เป็นชุมชนมุสลิม มีการประกอบพิธีทางศาสนาในมัสยิดที่ตั้งอยู่ในชุมชนเองทุกวันศุกร์ ทำให้ได้มีการพบปะ แลกเปลี่ยน พูดคุยกัน โดยรองประธานชุมชนฯ กล่าวว่า “การที่ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ ช่วยเหลือกัน เพราะเรามีศาสนาเป็นตัวยึดเหนี่ยวมีการทำละหมาดทุกวันศุกร์” การสืบทอดใช้ศาสนานำทางผ่านบรรพบุรุษ และมีวิธีการสืบสานโดยการดั่งเด็กในชุมชนที่สนใจเข้าร่วม

2) ยึดตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง จากวิถีการดำเนินชีวิตพอเพียงทำให้ชุมชนแผ่นดินทองคอยรัฐตี๊กว่า ได้รับเลือกให้เป็นพื้นที่กรณีศึกษาเศรษฐกิจพอเพียง โดยการทำการเกษตรกรรมในชุมชนจะทำให้เกษตรกรอินทรีย์ทั้งหมด ไม่ใช่สารเคมี และได้รับการจัดตั้งเป็นศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อให้ผู้มาศึกษา

ดูงานได้ทราบแนวทางของเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชน มีคนเข้ามาศึกษาดูงานประมาณเดือนละ 200 คน จาก การนำชมเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในชุมชนทำให้ชุมชนมีการแบ่งปันและแลกเปลี่ยนกัน โดยในชุมชนมีฐาน การเรียนรู้ ได้แก่ ฐานปลูกพืชผักสวนครัว เลี้ยงปลาในบ่อปูนซีเมนต์ ปลูกไม้ดอกไม้ประดับ ฐานการออมทรัพย์ ฐานการปลูกพืชรักการค้า เลี้ยงปลา ฐานการทำหมักชีวภาพด้วยผลไม้ และฐานการเพาะเห็ด การแปรรูป อาหาร การเลี้ยงปลาในบ่อดิน เป็นต้น

3) พึ่งตนเอง พันโทอัมพร สะนิละ อดีตประธานชุมชนฯ 2 สมัย กล่าวว่า “ข้างนอกมีการเปลี่ยนแปลง เร็วมาก เราจำเป็นต้องพึ่งตนเองให้ได้ เพราะเศรษฐกิจภายนอกไม่แน่นอน” เช่นในปี พ.ศ.2540 ประเทศไทย ประสบกับวิกฤติเศรษฐกิจและได้บทเรียนถึงการเจริญเติบโตที่ไม่มีเสถียรภาพและไม่สมดุล บางส่วนนั้นเกิด จากกระบวนการพัฒนาทางสังคมและเศรษฐกิจที่ไม่เหมาะสมซึ่งไปพึ่งพากับตลาดภายนอกประเทศและเงินทุน ต่างประเทศมากเกินไป (The Chaipattana Foundation, 2017) และ

4) ใช้หลักผู้นำแสดงให้คนในชุมชนเห็น ชุมชนใช้หลักการบริหารชุมชนด้วยการใช้ผู้นำกลุ่ม ชุมชนจะ แบ่งกลุ่มบ้านเป็น 14 กลุ่ม แต่ละกลุ่มบ้านจะมีหัวหน้ากลุ่มบ้าน ผู้นำจะสื่อสารผ่านหัวหน้ากลุ่มทั้ง 14 กลุ่ม บ้าน ให้รับทราบและกระจายข้อมูล นอกจากนี้ยังมีการเยี่ยมบ้าน การติดต่อผ่านการแจ้งให้ทราบทางเอกสาร และประชาสัมพันธ์

ด้วยหลักทั้งสี่ข้อนี้ทำให้ชุมชนสามารถยังคงเป็นพื้นที่เกษตรกรรมและมีการดำเนินชีวิตแบบพอเพียงไว้ ได้ นอกจากการเป็นพื้นที่เกษตรของชุมชนเป็นแหล่งอาหารของชุมชนและคนในพื้นที่ใกล้เคียงแล้ว พื้นที่ เกษตรกรรมยังมีประโยชน์ในการบริการนิเวศด้านอื่นๆ แก่สิ่งมีชีวิตอื่นๆ อีกด้วย

บริการนิเวศของพื้นที่เกษตรกรรม

ประโยชน์ของบริการทางนิเวศของพื้นที่เกษตรกรรมของชุมชนแผ่นดินทองคอยรูตตี้กัว ที่มีต่อวิถีการ ดำเนินชีวิตของชุมชนและสิ่งมีชีวิตอื่นๆ สามารถจำแนกได้เป็น 4 ด้าน ตามการจัดกลุ่มของ Millennium Ecosystem Assessment (MA, 2005) ดังนี้

1) บริการด้านการจัดหา (Provisioning) พบว่าชุมชนได้รับประโยชน์จากการทำการเกษตรกรรม ได้แก่ การปลูกข้าวและผักบนพื้นที่เกษตรกรรมชานเมืองคอยรูตตี้กัว ทำให้ชุมชนสามารถบริโภคและมีรายได้ จากผลผลิตที่ปลูกได้ รวมถึงเป็นแหล่งอาหารของคนในพื้นที่ใกล้เคียงด้วย

2) บริการด้านการควบคุม (Regulating) พื้นที่เกษตรกรรมของชุมชนสามารถช่วยหนองน้ำได้ในช่วง ฤดูฝน ช่วยในการลดความถี่ ความรุนแรง จากน้ำท่วมขังและอุทกภัย เนื่องจากเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำ ช่วยกักเก็บน้ำ และชะลอความเร็วของน้ำไม่ให้ไหลเข้าไปในเมือง อดีตประธานชุมชนเล่าว่า “พื้นที่ชุมชนจะมีน้ำท่วมบางปี แต่ส่วนใหญ่จะท่วม” นั้นหมายถึงชุมชนเป็นพื้นที่รับน้ำหรือหนองน้ำ นอกจากนี้ชุมชนเกษตรกรรมแผ่นดินทอง คอยรูตตี้กัว ยังช่วยในการควบคุมการพังทลายของดินด้วยการปลูกพืชคลุมดิน มีบทบาทช่วยป้องกันการชะ ล้างพังทลายของดิน สำหรับการควบคุมด้านภูมิอากาศ ช่วยลดมลพิษทางอากาศได้ (เช่น ฝุ่นละออง ก๊าซพิษ ต่างๆ) เนื่องจากมีต้นไม้คลุมพื้นที่อยู่สูง

3) บริการด้านวัฒนธรรม/พักผ่อนหย่อนใจ (Cultural/Recreating) ที่ได้รับจากระบบนิเวศธรรมชาติ หรือระบบนิเวศที่มนุษย์สร้างขึ้นมีคุณค่าทางด้านจิตใจ ศาสนา ความงาม การคงอยู่ เป็นต้น จากการศึกษา พบว่าชุมชนแผ่นดินทองคอยรูตตี้กัว มีนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชมชุมชน แต่ไม่ได้เกิดจากทัศนียภาพที่ สวยงามหรือสิ่งดึงดูดใจอื่นๆ จากพื้นที่เกษตรกรรมของชุมชน แต่นักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชมชุมชนเนื่องจาก

ต้องการคู่มือชีวิต การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและประเพณีเก่า โครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ ศูนย์การเรียนรู้ เศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นระบบนิเวศที่มนุษย์สร้างขึ้น

4) บริการด้านการเกี่ยวพัน (Supporting) พื้นที่เกษตรกรรมในชุมชนแผ่นดินทองคอยรู๊ดตี่กัว มีส่วนช่วยในการเป็นแหล่งธาตุอาหาร ได้แก่ กระจก หุ่นนา นกเอี้ยง นกกระจิบ นกพิราบ นกเป็ดน้ำ นกกระยาง ปลิง หอยเชอรี่ หนอน ซึ่งจะมาตามฤดูกาล อดีตประธานชุมชนฯ เล่าว่า “ในพื้นที่ชุมชน มีสัตว์พวกตะกวด กิ้งก่า นกปากห่าง กระจก อาศัยในที่นา นกปากห่างมากินหอยเชอรี่ กระจกมากินผลไม้ เราใช้ถุงหุ้มผลไม้ กันกระจกมากิน ไม่ฆ่ามัน”

ความท้าทายของการวิถีเกษตรพอเพียงท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง

ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ชุมชนแผ่นดินทองคอยรู๊ดตี่กัว ต้องเผชิญกับความไม่มั่นคงที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน การเคลื่อนย้ายของฐานอาชีพ และผลกระทบทางด้านสุขภาพ

อิทธิพลที่สำคัญต่อการคงอยู่ของพื้นที่เกษตรกรรมของชุมชนแผ่นดินทองคอยรู๊ดตี่กัว คือ แรงกดดันจากการขยายตัวของเมือง (Urbanization) ส่งผลต่อการให้ความสำคัญแก่การอนุรักษ์พื้นที่เกษตรกรรมลดลง ซึ่งหากพื้นที่เกษตรกรรมชานเมืองได้มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินไปแล้ว ก็เป็นการยากที่จะนำกลับมาเป็นพื้นที่เกษตรดั้งเดิม เนื่องจากการปนเปื้อนและการสูญเสียที่เกิดจากการลงทุนด้านเศรษฐกิจในด้านสิ่งปลูกสร้างและโครงสร้างพื้นฐาน ทำลายระบบการพึ่งพาระหว่างธรรมชาติและสิ่งมีชีวิต ในปัจจุบัน กฎกระทรวงให้ใช้บังคับผังเมืองรวมกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2556 ได้กำหนดพื้นที่เขตหนองจอกเป็นที่ดินประเภทชนบทและเกษตรกรรม (สำนักผังเมือง, 2559) ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อเกษตรกรรม การสงวนรักษาสภาพทางธรรมชาติ และการส่งเสริมเศรษฐกิจการเกษตร และเพื่อเป็นชุมชนและศูนย์กลางการให้บริการทางสังคมและการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนในพื้นที่ชนบทและเกษตรกรรม ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยรักษาพื้นที่เกษตรกรรมชานเมืองไว้ได้ อย่างไรก็ตามการแบ่งกลุ่มเขตของกรุงเทพมหานครตามลักษณะเฉพาะและศักยภาพของพื้นที่ออกเป็น 12 กลุ่มเขต โดยกำหนดให้เขตหนองจอก และเขตคลองสามวา เป็นพื้นที่ กท 9 หรือเรียกว่า กลุ่มสุวินทวงศ์ ให้เป็นเขตเกษตรกรรมและที่อยู่อาศัยสภาพแวดล้อมดี ซึ่งสภาพปัจจุบันของเขตหนองจอก ส่วนใหญ่ร้อยละ 80 ยังคงเป็นพื้นที่เกษตรกรรม แต่หากกำหนดให้เป็นเขตการพัฒนาที่อยู่อาศัยสภาพแวดล้อมดี นั้นหมายถึงเขตหนองจอกอาจได้รับผลจากการรุกคืบของโครงการหมู่บ้านจัดสรรราคาแพงที่จะเข้ามาในพื้นที่ซึ่งจะส่งผลถึงการสูญหายของพื้นที่เกษตรกรรม ประกอบกับการศึกษาของนิกร (2559) พบว่านักวางผังเมืองยังไม่ได้มีการบูรณาการองค์ความรู้ด้านบริการระบบนิเวศกับกระบวนการวางผังเมืองอย่างเป็นรูปธรรม ประเด็นการคงรักษาพื้นที่เกษตรกรรมและการพัฒนาจึงเป็นสิ่งที่นโยบายที่เกี่ยวข้องต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ

การดำเนินชีวิตของคนไทยในปัจจุบันส่วนใหญ่อยู่บนพื้นฐานของโลกอุตสาหกรรม จากการสำรวจภาวะการทำงานของประชากรของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่ารูปแบบการทำงานของคนไทยเปลี่ยนไปจากที่ส่วนใหญ่ทำงานในภาคการเกษตรมาเป็นการทำงานนอกภาคเกษตร โดยสัดส่วนแรงงานในภาคเกษตรของไทย ในพ.ศ. 2533 มีแรงงานภาคเกษตรร้อยละ 63.4 ของผู้มีงานทำทั้งหมด ลดลงเหลือเพียงร้อยละ 41.1 ในพ.ศ. 2554 โดยแรงงานเคลื่อนย้ายไปภาคบริการและภาคการผลิตเพิ่มขึ้น และสัดส่วนการเปลี่ยนแปลงของผู้ที่ทำงานในภาคการเกษตรเมื่อจำแนกตามอายุ พบว่าประชากรกลุ่มอายุ 15-24 ปี (วัยรุ่น) มีแนวโน้มที่จะทำงาน

ภาคการเกษตรลดน้อยลงเกือบ 3 เท่าตัวในช่วง 20 ปี คือ จากร้อยละ 35.3 ในปี 2530 เหลือเพียงร้อยละ 12.1 ในปี 2554 ในขณะที่ในกลุ่มอายุ 40-59 ปีและผู้สูงอายุ (60 ปีขึ้นไป) มีสัดส่วนคนทำงานในภาคการเกษตรเพิ่มขึ้น (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2560) สำหรับชุมชนแผ่นดินทองคอรูตตี๊กว่า ก็เช่นเดียวกันจากอดีตที่เป็นชุมชนเกษตรกรรม ในปัจจุบันอาจเรียกได้ว่าเป็นชุมชนมีประกอบอาชีพกึ่งเมืองกึ่งเกษตร เนื่องจากครึ่งหนึ่งของครัวเรือนทั้งหมดประกอบอาชีพเกษตร ในขณะที่อีกครึ่งหนึ่งของครัวเรือนทั้งหมดประกอบอาชีพในโรงงานอุตสาหกรรม การเคลื่อนย้ายของฐานอาชีพของชุมชนแผ่นดินทองคอรูตตี๊กว่านอกจากกระบวนการทางอุตสาหกรรม (Industrialization) แล้วยังเกิดจากอุปสรรคทางด้านตลาดจึงทำให้เกษตรกรเปลี่ยนอาชีพโดยอดีตประธานชุมชนฯ เล่าว่า “เขตมาส่งเสริมให้ปลูก แต่ไม่ซื้อ เพราะชุมชนไม่มีใบเสร็จ ไม่มีบิล ไม่มีตลาดให้วางขาย ที่มีอยู่ก็เก็บเงินแพง ไม่มีพอจ่ายค่าเช่า” จึงส่งผลให้ชุมชนไม่สามารถขายผลิตผลโดยตรงแก่ผู้บริโภคต้องผ่านพ่อค้าคนกลางโดยมีพ่อค้ารายใหญ่เข้ามาซื้อถึงชุมชน ทำให้ได้ราคาไม่ดีพอ

ในขณะที่โลกปัจจุบันคนส่วนใหญ่ถามหาอาหารปลอดภัย แต่วิถีการผลิตยังคงพึ่งพาสารเคมีเพื่อปราบศัตรูพืช จากการศึกษาของ Elmquist et al. (2013) พบว่า การขยายตัวของพื้นที่เมืองเป็นสาเหตุหลักในการสูญเสียพื้นที่เพาะปลูกที่เป็นแหล่งอาหารของคนในเมืองและยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบอาหารของชุมชนไปจากเดิมจากการผลิตเพื่อบริโภคเป็นการผลิตเพื่อการค้า จากการบริโภคอาหารสดเป็นการกินอาหารที่ผ่านกระบวนการเปลี่ยนรูปสารอาหารเพื่อยืดเวลาการเน่าเสียของอาหารดังกล่าว (Djurfeldt , 2015) สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยส่วนหนึ่งนำไปสู่ปัญหาด้านสุขภาพรูปแบบใหม่ที่ในปัจจุบันชุมชนทั่วโลกกำลังเผชิญกับการระบาดของโรคที่ไม่ติดต่อ เช่น โรคหัวใจและหลอดเลือด มะเร็ง ทางเดินหายใจเรื้อรัง และเบาหวาน เป็นต้น (Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 2012) ชุมชนแผ่นดินทองคอรูตตี๊กว่า ที่ทำการเกษตรกรรมอินทรีย์ที่บริโภคภายในชุมชนซึ่งทำให้ลดผลกระทบสารพิษจากอาหารที่จะมีต่อสุขภาพของคนในชุมชน อย่างไรก็ตามชุมชนประสบกับอุปสรรคที่ไม่สามารถควบคุมการเพาะปลูกให้เป็นอินทรีย์ได้ร้อยเปอร์เซ็นต์ เนื่องจากชุมชนใช้วิธีขอความร่วมมือ แต่จะมีเกษตรกรบางราย (ร้อยละ 10) ที่มีการใช้สารเคมีในการเพาะปลูก ซึ่งหากชุมชนไม่สามารถต้านทานต่อรูปแบบการผลิตที่เปลี่ยนไปก็จะนำมาซึ่งการเจ็บป่วยที่เกิดจากอาหารการกินที่เพิ่มขึ้นได้

สรุปและเสนอแนะ

พื้นที่เพาะปลูกของชุมชนแผ่นดินทองคอรูตตี๊กว่า ในบริเวณชานเมืองของกรุงเทพมหานครเป็นพื้นที่เกษตรกรรมซึ่งประชากรได้รับผลประโยชน์จากบริการระบบนิเวศของพื้นที่ อย่างไรก็ตามอิทธิพลการเจริญเติบโตของเมืองมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินเพื่อเกษตรกรรมลดลง ซึ่งนำไปสู่ความสามารถของบริการระบบนิเวศที่ลดลงด้วย นอกจากการสูญเสียแหล่งผลิตอาหารให้กับชุมชนและคนในเมืองแล้วยังส่งผลถึงการลดลงของศักยภาพในการควบคุมระบบน้ำใต้ดิน การควบคุมภูมิอากาศท้องถิ่น การป้องกันน้ำท่วม รวมถึงการสูญหายของที่อยู่อาศัยของสัตว์ ที่จะนำไปสู่การบริการด้านวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวที่ลดลงด้วย (Kroeger & Casey, 2007; Martínez et al., 2009; Seto & Fragkias, 2005; Weng, 2007, Chang & Ying, 2005) นอกจากนี้การลดประสิทธิภาพในการให้บริการระบบนิเวศเป็นการเพิ่มขึ้นของความเปราะบางของเมืองต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (Lee, Y., Ahern, J. Yeh, C. 2015)

การให้ความสำคัญแก่การอนุรักษ์พื้นที่เกษตรกรรมเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องสร้างความเข้าใจในแนวคิดผลประโยชน์ของระบบนิเวศต่อเมืองซึ่งจะสามารถช่วยกำหนดนโยบายได้อย่างมีประสิทธิภาพและสามารถ

รักษาพื้นที่เกษตรกรรมชนเมืองไว้ได้ แต่ในทางปฏิบัติที่ผ่านมาการพัฒนาเมืองยังขาดความตระหนักในการรักษาพื้นที่เกษตรกรรมชนเมืองอย่างแท้จริงด้วยเชื่อว่าสามารถพึ่งพาทรัพยากรจากแหล่งเกษตรกรรมในระยะที่ห่างไกลได้ด้วยระบบขนส่งที่มีประสิทธิภาพ ประกอบกับชุมชนเกษตรกรรมชนเมืองขาดความสามารถในการต้านทานการเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาเมืองที่ขยายมาสู่พื้นที่ด้วยกลไกการตลาดที่มูลค่าของผลผลิตจากภาคพาณิชย์กรรมหรืออุตสาหกรรมให้ผลที่มากกว่ามูลค่าที่เกิดจากภาคเกษตรกรรม ทำให้ชุมชนไม่สามารถคงการใช้ที่ดินภาคเกษตรกรรมไว้ได้

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนแผ่นดินทองคอยรัฐดีกัว มีศักยภาพในการผลิตอาหารไว้บริโภคในพื้นที่ตนเองและคนในพื้นที่ใกล้เคียงเท่านั้น แต่ยังไม่สามารถเป็นแหล่งอาหารให้กับคนเมืองได้ หากต้องการส่งเสริมการเป็นแหล่งอาหารของคนเมืองจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนให้ทำเกษตรกรรมในระดับเขต ประธานชุมชนเล่าว่า “หากจะเป็นครัวกรุงเทพฯ จำเป็นต้องทำระดับเขตทั้ง 96 ชุมชนของเขตหนองจอก ถึงจะเป็นแหล่งอาหารของคนเมืองได้” นั่นหมายถึงการดำเนินงานส่งเสริมของรัฐจำเป็นต้องมองอย่างเป็นระบบ ทั้งในด้านการผลิต และในด้านการตลาดที่ในปัจจุบันยังไม่เพียงพอ จึงเป็นปัญหาความไม่ยั่งยืนของชุมชนที่ไม่สามารถเพิ่มผลผลิตของชุมชนได้ หากพิจารณา ‘ทฤษฎีบันได 9 ขั้นสู่ความพอเพียง’ แล้ว ชุมชนแผ่นดินทองคอยรัฐดีกัว มีผลผลิตเพื่อยังชีพที่พอกินตลอดทั้งปี มีการแบ่งปัน และเมื่อผลผลิตเหลือแล้วจึงนำไปจำหน่ายเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว นั่นคือเศรษฐกิจพอเพียงขั้นพื้นฐาน แต่ยังไม่สามารถก้าวข้ามขั้นพื้นฐานสู่ขั้นก้าวหน้า คือ การรวมกลุ่มกันของเกษตรกรเพื่อพัฒนาการผลิตสู่วิสาหกิจชุมชน เกิดการพัฒนาและแปรรูปผลิตภัณฑ์นำไปสู่การยกระดับกระบวนการไปสู่บันไดขั้นสูงกว่าขั้นพื้นฐาน เพื่อเพิ่มคุณภาพชีวิตชุมชนที่มั่นคงมากขึ้น ถึงแม้ว่าชุมชนจะได้รับรางวัลสมัยต้นแบบเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง จากกรมการศาสนา ในปี พ.ศ.2557 และได้รับการสนับสนุนการศึกษาดูงานจากการไฟฟ้าฝ่ายผลิต ในส่วนนี้เป็นการเพิ่มองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของชุมชน แต่ยังไม่เพียงพอที่จะกระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อการพัฒนาการแปรรูปผลผลิตในรูปแบบวิสาหกิจชุมชน นอกจากนี้ ความมั่นคงในการสร้างผลผลิตทางการเกษตรของชุมชนคอยรัฐดีกัว จำเป็นต้องมีการสร้างเครือข่ายทั้งระหว่างชุมชนกับภาคธุรกิจต่างๆ ในเมือง และระหว่างชุมชนกับชุมชนด้วยกันเพื่อให้เกิดตลาดสำหรับการขายสินค้าหรือแลกเปลี่ยนผลผลิตของชุมชนซึ่งเป็นบันไดขั้นสุดท้ายตามทฤษฎีบันได 9 ขั้น และจะเป็นผลให้เกิดการดำเนินงานตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงที่ยั่งยืนต่อไป (เสนห์, 2552)

หลักการดำเนินชีวิตภายใต้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองในด้านความต้องการขั้นพื้นฐานได้ เป็นแนวทางการสร้างความสามารถให้ชุมชนดำเนินชีวิตอย่างมั่นคงและยั่งยืน ที่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมีภูมิคุ้มกันของชุมชนในสภาวะการแข่งขันในระบบสังคม 4.0 นอกจากนี้ หากชุมชนสามารถพัฒนาความสามารถในการใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีการสื่อสารที่ก้าวหน้าในปัจจุบันสำหรับการติดต่อสื่อสารระหว่างเครือข่ายชุมชน และการสื่อสารกิจกรรมและผลผลิตของชุมชนสู่สังคมภายนอก จะส่งเสริมความสามารถของชุมชนในการต่อสู้กับตลาดในรูปแบบบริษัทข้ามชาติหรือธุรกิจผูกขาด ซึ่งเป็นสิ่งที่ท้าทายที่สำคัญต่อเกษตรกรที่ต้องปรับตัวเพื่อการอยู่ในสังคม 4.0 อย่างมีคุณภาพชีวิตที่ดีต่อไป

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กรุงเทพมหานคร. 2550. รายงานการศึกษา: ชุมชนในเขตกรุงเทพมหานคร ปีพ.ศ. 2548. กรุงเทพมหานคร: กองนโยบายและแผนงาน สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร.
- ปรีดา บุตรดี. 2553. คนไทยกินข้าวกันวันละเท่าไร. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: <https://www.gotoknow.org/posts/279785> (14 กรกฎาคม 2560).
- นิกร มหาวัน. 2559. ทศนคติของนักวางผังเมืองต่อความสำคัญของความหลากหลายทางชีวภาพของเมือง. ในรายงานการประชุมวิชาการ การบริหารจัดการความหลากหลายทางชีวภาพแห่งชาติ ครั้งที่ 3 เรื่อง “Biological and Cultural Diversity: Living in Harmony” หน้า 119–125. สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ.
- เสน่ห์ จามริก. 2552. สิทธิและแนวทางการจัดการกับการพัฒนาที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน และไม่นำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน. เอกสารรายงานสัมมนาวิชาการ เรื่อง การวางแผนพัฒนาชุมชน อย่างยั่งยืนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ณ ศูนย์ประชุมสถาบันวิจัยจุฬาภรณ์ กรุงเทพมหานคร วันที่ 30 พฤษภาคม 2551 ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, พิมพ์ครั้งแรก 2552.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2558. รายงานประชากรแฝง พ.ศ. 2553. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสถิติแห่งชาติ. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: <http://popcensus.nso.go.th/file/registered-population-2553.pdf> (10 กรกฎาคม 2560).
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2560. ทิศทางการทำงานของแรงงานไทย. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: http://service.nso.go.th/nso/nsopublish/citizen/news/news_lfsdirect.jsp (15 มิถุนายน 2560).
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2560. การใช้ที่ดิน. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: <http://www.oae.go.th/economicdata/land.html> (14 กรกฎาคม 2560).
- สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. 2553. ชานเมือง. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: <http://www.royin.go.th> (10 กรกฎาคม 2560).
- สำนักผังเมือง. 2555. รายงานการศึกษา เรื่อง เกษตรกรรมในกรุงเทพมหานคร. กรุงเทพมหานคร.
- สำนักผังเมือง. 2559. ราชกิจจานุเบกษา กฎกระทรวงให้ใช้บังคับผังเมืองรวมกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2559. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2556/A/041/1.PDF> (10 กรกฎาคม 2560).
- สำนักยุทธศาสตร์และประเมินผล กรุงเทพมหานคร. 2557. สถิติกรุงเทพมหานคร 2557. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: [http://www.bangkok.go.th/upload/user/00000130/Logo/statistic/stat2557\(thai\).pdf](http://www.bangkok.go.th/upload/user/00000130/Logo/statistic/stat2557(thai).pdf) (15 มิถุนายน 2560).

ภาษาต่างประเทศ

- Bongsadatt, M. 1973. *The analysis of Bangkok and Thonburi transportation*. Bangkok: Theera Press.
- Clark, C. 1951. Urban population densities. *Journal of the Royal Statistical Society A*, 114, 490-496.
- Chang, K., and Ying, Y.-H. 2005. External benefits of preserving agricultural land: Taiwan's rice fields. *Social Science Journal*, 42, 285–293.
- Costanza, R., d'Arge, R., de Groot, R. S., Farber, S., Grasso, M., Hannon, B. 1997. The value of the world's ecosystem services and natural capital. *Nature*, 387, 253–260.
- Djurfeldt, A., 2015. Urbanization and linkages to smallholder farming in sub-Saharan Africa: Implications for food security. *Global Food Security* 4, 1-7.
- Donner, W. 1978. *The five faces of Thailand. An economic geography*. Queensland: University of Queensland Press.
- Douglas, I. 2006. Peri-urban ecosystems and societies: Transitional zones and contrasting values. In D. McGregor, D. Simon, & D. Thompson (Eds.), *The peri-urban interface* (pp. 18–27). London: Earthscan.
- Drakakis-Smith, D. 1995. Third world cities: sustainable urban development 1, *Urban Studies*, 32, 659-678.
- Elmqvist, T., Redman, C. L., Barthel, S., and Robert C. 2013. *Urbanization, Biodiversity and Ecosystem Services: Challenges and Opportunities*. A Global Assessment.
- Huang, S.-L., Wang, S.-H., and Budd, W. W. 2009. Sprawl in Taipei's peri-urban zone: Responses to spatial planning and implications for adapting global environmental change. *Landscape and Urban Planning*, 90, 20–32.
- Kaothien, U. 1995. The Bangkok metropolitan region: Policies and issues in the Seventh Plan. In T.G. McGee and I.M. Robinson (Eds.). *The mega-urban regions of Southeast Asia*. Vancouver: UBC Press.
- Kroeger, T., and Casey, F. 2007. An assessment of market-based approaches to providing ecosystem services on agricultural lands. *Ecological Economics*, 64, 321–332.
- Lee, Y-C., Ahern, J., and Yeh, C-T. 2015. Ecosystem services in peri-urban landscapes: The effects of agricultural landscape change on ecosystem services in Taiwan's western coastal plain. *Landscape and Urban Planning*, 139, 137-148.
- MA, 2005. *Ecosystems and Human Wellbeing. Current State and Trends*. vol. 1, Washington DC: Island Press.

- Madhawan, B. B., Kubo, S., Kurisaki, N. and Sivakumar, T. 2001. Appraising the anatomy and spatial growth of the Bangkok Metropolitan area using a vegetation-impervious-soil model through remote sensing. *International Journal of Remote Sensing*, 22, 789 – 806.
- Martínez, M. L., Pérez-Maqueo, O., Vázquez, G., Castillo-Campos, G., García-Franco, J., and Mehlreter, K. 2009. Effects of land use change on biodiversity and ecosystem services in tropical montane cloud forests of Mexico. *Forest Ecology and Management*, 258, 1856–1863.
- McGee, T.G. and Robinson I.M. 1995. *The Mega-urban Regions of Southeast Asia*. Vancouver: UBC Press
- McKinney, M. 2002. Urbanisation, biodiversity and conservation. *BioScience*. 52, 883–890.
- Mekvichai, B. 1998. A review of urban land management in Thailand. In: J.H. Ansari, & N.V. Einsiedel (Eds.), *Urban land management. Improving policies and practices in developing countries of Asia* (pp. 235-291). New Delhi: Oxford & IBH Pub.
- Muller, N., Werner, P., and Kelcey J. 2010. *Urban Biodiversity and Design*. UK: Wiley-Blackwell.
- Nophakhun, K. 1993. Out of the stranglehold. In: D. Chotana, & P. Janviroj (Eds.), *Thailand 2010. Which way do we grow?*. Bangkok: The Nation Publishing Group.
- Renwick, A. and Schellhorn, N. 2016. A perspective on land sparing versus land sharing. In: Dean Ansell, Fiona Gibson and David Salt (eds.), *Learning from Agri-environment schemes in Australia investing in biodiversity and other ecosystem services on farms*, (pp. 117-126), Australia: ANU press.
- Satterthwaite, D. 2001. *The world comes to town: Planet 21*. Retrieved from Website <http://www.peopleandplanet.net/doc.php?id=1054§ion=5>. International Institute for Environment and Development (IIED).
- Secretariat of the Convention on Biological Diversity. 2012. *Cities and Biodiversity Outlook*. Montreal.
- Seto, K. C., and Fragkias, M. 2005. Quantifying spatiotemporal patterns of urban landuse change in four cities of China with time series landscape metrics. *Landscape Ecology*, 20(7), 871–888.
- Seto Karen C. and Ramankutty, N. 2016. Hidden linkages between urbanization and food systems. *Science*, 352(6288), 943-945.
- Sit, V.E.S. and Yand, C. 1997. Foreign-investment-induced exo-urbanization in the Pearl Delta, China. *Urban Studies*, 33: 647-677.
- Sternstein, L. 1976. *Thailand. The Environment of Modernization*. Sydney: McGraw Hill.

- Tacoli, C. 1998. Rural-urban interactions: A guide to the literature. *Environment and Urbanization*, 10, 147–166.
- The Chaipattana Foundation, 2017. *เศรษฐกิจพอเพียง*. [ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา: http://www.chaipat.or.th/site_content/34-13/19-2009-10-30-07-44-57.html (10 กรกฎาคม 2560).
- Tilman, D. and Clark, M. 2014. Global diets link environmental sustainability and human health. *Nature*, 515, 518–522.
- United Nations. 2014. *World urbanization prospects: The 2014 revision*. New York: United Nations.
- Weng, Y. C. 2007. Spatiotemporal changes of landscape pattern in response to urbanization. *Landscape and Urban Planning*, 81, 341–353.
- Zhang, Y., Zheng, B., Brenda, A., Letson, N., and Sibley, J. 2009. Tree Ordinance as Public Policy and Planning Tool: Development in Alabama. *Arboriculture & Urban Forestry*. 35(3), 165–17.

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย เรื่อง “แนวทางการสร้างความสมดุลระหว่างความหลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาเมือง” ซึ่งได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2558 และได้รับการสนับสนุนจากกองทุนพัฒนาวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประจำปี 2560

ความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวภายใต้บริบทนโยบายที่เปลี่ยนแปลง: ศึกษากรณีระบบค้าข้าว อ.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร¹

ปริญญา วิจิตรมงคลสิน
นิสิตหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม (สหสาขาวิชา) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อ

ข้าวถือเป็นอาหารหลักและสินค้าส่งออกที่สำคัญของประเทศไทย ระบบค้าข้าวจึงเป็นระบบที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างกว้างขวางและในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา รัฐบาลมีนโยบายสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อระบบค้าข้าวอย่างสำคัญ โดยเฉพาะนโยบายประกันราคาข้าว และนโยบายจำนำข้าว ระบบค้าข้าวจึงได้รับอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายจากรัฐบาลโดยตรง บทความฉบับนี้มุ่งอธิบายความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ที่ได้รับผลกระทบจากบริบทเชิงนโยบายที่ต่างกันในช่วง 10 ปี (2548-2558) คือ นโยบายประกันราคาข้าวในช่วงรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ นโยบายจำนำข้าวในช่วงรัฐบาลยิ่งลักษณ์ ชินวัตร และหลังนโยบายจำนำข้าว โดยให้ความสำคัญกับนโยบายของรัฐบาลดังกล่าว ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบค้าข้าวว่ามีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร และภายใต้บริบทของระบบค้าข้าวที่เปลี่ยนแปลงส่งผลกระทบต่อตัวแสดงในระบบอย่างไร และมีการปรับตัวอย่างไร ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า แม้ว่าความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบค้าข้าวจะเป็นการแลกเปลี่ยนซื้อขายตามกลไกตลาด และการได้รับอิทธิพลจากนโยบาย แต่การใช้ทุนทางสังคมหรือเครือข่ายของความไว้วางใจระหว่างชาวนา พ่อค้าคนกลางกับโรงสีในพื้นที่ มีบทบาทอย่างสำคัญทำให้ชาวนาบางกลุ่มปรับตัวและอยู่รอดได้มากกว่าชาวนาที่ใช้ความสัมพันธ์ในกลไกตลาดเท่านั้น

คำสำคัญ : ความสัมพันธ์ทางสังคม ทุนทางสังคม ระบบการค้าข้าว

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง ความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวภายใต้บริบทนโยบายที่เปลี่ยนแปลง: ศึกษากรณีระบบค้าข้าว อ.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร

Social Relationship in Rice Trade System in the Context of Changing Policies : The Case Study of Rice Trade System in Sawangdandin, Sakonnakhon

Abstract

Rice is the main food and one of popular products about exporting in Thailand. Therefore, Rice Trade System is the system which make social relationship widely. In last 10 years, Government has issued policies that impact on Rice Trade System, especially rice pledging and rice subsidy scheme. Then, Rice Trade System has been impacted from changing policies by Government. This research aimed to explain social Relationship in Rice Trade System in Sawangdandin, Sakonnakhon, Thailand in the context of changing policies between 2005 and 2015, particularly rice pledging in Abhisit Vejjajiva's government, rice subsidy scheme in Yingluck Shinawatra's government and after rice subsidy scheme period. How the government policies affect the social relationship in the rice trade system? How the changing in rice trade system affect players in system and how they adapt in this effect? As a result of the study, it has shown that gaining social capital or social relationship among farmers, middlemen and mill owner in area is important for famers. Therefore, some farmers, who gaining social capital or social relationship with others, will possible have more opportunity to adapt and survive effectively than farmers who only use market forces only.

Keyword: Social Relationship, Social Capital, Rice Trade System

บทนำ

อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร เป็นอำเภอหนึ่งที่มีการทำเกษตรเป็นจำนวนมาก โดยมีพืชเศรษฐกิจที่สำคัญและมีพื้นที่การทำเกษตรมากที่สุด คือ ข้าวนาปี (เกษตรอำเภอสว่างแดนดิน, 2558) ทำให้อาชีพที่เกี่ยวข้องกับข้าวหรืออาชีพในระบบการค้าข้าวมีความสำคัญอย่างยิ่ง ในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร อีกทั้งอาชีพในระบบการค้าข้าวที่สำคัญอย่างยิ่งยังมีหลากหลายคือ ชวนา พ่อค้าคนกลาง โรงสี หง² พ่อค้าส่ง พ่อค้าปลีก และเส้นทางการเดินทางของข้าวตั้งแต่เป็นข้าวเปลือกจนเดินทางไปสู่การแปรรูปเป็นข้าวสาร และส่งไปยังช่องทางต่างๆ จนถึงมือผู้บริโภคจำเป็นต้องอาศัยอาชีพต่างๆ ที่หลากหลายบทบาทหน้าที่กันในระบบการค้าข้าว ทำให้ในระบบการค้าข้าวจึงเป็นระบบที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างกว้างขวาง และจากการที่ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมารัฐบาลมีนโยบายที่สำคัญ ที่ส่งผลกระทบต่อระบบการค้าข้าวอย่างสำคัญ โดยเฉพาะนโยบายประกันราคาข้าวในช่วงรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ นโยบายจำนำข้าวในช่วงรัฐบาลยิ่งลักษณ์ ชินวัตรที่มีเงื่อนไขของนโยบายที่แตกต่างกัน จนทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวมีการเปลี่ยนแปลง จากผลกระทบที่ได้รับจากอิทธิพลของนโยบาย และทำให้อาชีพในระบบการค้าข้าวที่หลากหลายมีการปรับตัว และถึงแม้ว่าจะมีอาชีพเดียวกันในระบบการค้าข้าวก็ยังมี การปรับตัวที่แตกต่างกัน

และจากการปรับตัวที่ซึ่งมีความแตกต่างกันในแต่ละบุคคล ยังแสดงให้เห็นว่าในระบบการค้าข้าวการจะปรับตัวไปในทิศทางไหน หรือรูปแบบไหน มีเงื่อนไขที่หลากหลายไม่ได้ขึ้นอยู่กับว่าทำอาชีพอะไรในระบบการค้าข้าวเพียงอย่างเดียว ผู้วิจัยจึงมองไปถึงเงื่อนไขที่สำคัญอย่างยิ่ง ที่อาจจะเป็นปัจจัยที่ทำให้การปรับตัวมีความแตกต่างกันในแต่ละบุคคล แม้ว่าจะมีอาชีพเดียวกันในระบบการค้าข้าว คือ ทุนทางสังคมในรูปแบบต่างๆ ที่มีในระบบการค้าข้าว ที่มาจกความสัมพันธ์ทางสังคมที่สะสมมาตั้งแต่อดีต โดยจะมีมากมีน้อยแค่ไหนขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ทางสังคมอันดี ที่สะสมเป็นระยะเวลานาน หรือสร้างมันขึ้นมาอย่างต่อเนื่องระหว่างอาชีพต่างๆ ในระบบการค้าข้าว จนเป็นตัวแปรที่สำคัญที่สามารถนำทุนทางสังคมไปใช้ให้เกิดความสัมพันธ์ที่ช่วยให้เกิดผลประโยชน์เชิงบวกระหว่างกันได้

บทความฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อมุ่งอธิบายความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ที่ได้รับผลกระทบจากบริบทเชิงนโยบายที่ต่างกัน ในช่วง 10 ปี (2548-2558) คือ นโยบายประกันราคาข้าวในช่วงรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ นโยบายจำนำข้าวในช่วงรัฐบาลยิ่งลักษณ์ ชินวัตร และหลังนโยบายจำนำข้าว ว่าจากผลกระทบจากนโยบายดังกล่าวในระบบการค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ได้มีการปรับตัวอย่างไรในแต่ละอาชีพในระบบการค้าข้าว และจากการปรับตัวดังกล่าวมีทุนทางสังคมเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างไร ที่ส่งผลให้อาชีพในระบบการค้าข้าวมีการปรับตัวที่แตกต่างกัน แม้ว่าจะมีอาชีพเหมือนกันก็ตาม

² หง คือนายหน้าในการซื้อขายข้าวสารเป็นตัวกลางในการซื้อขายข้าวระหว่างโรงสีกับพ่อค้าส่งในประเทศ โดยโรงสี และหงจะติดต่อกันเป็นตัวแทนของกันและกันในการติดต่อซื้อขายกับพ่อค้าส่งในประเทศรายใหญ่ที่อยู่ในกรุงเทพฯที่โรงสีไม่สามารถเข้าไปติดต่อเองได้

บททวนวรรณกรรม/แนวคิดทฤษฎี

บทความนี้ได้มีการนำการประมวลผลของผู้เขียนจากงานอัมมาร (2553) เพื่อมาเป็นกรอบของลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีมาแต่เดิม และกรอบแนวคิดในงานของของอรธจักร (2559) และประภาส (2558) ที่มาช่วยอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคม และแนวคิดทุนทางสังคมเพื่อมาเป็นกรอบในการอธิบายการใช้ทุนทางสังคมของตัวแสดงในระบบค้าข้าวในช่วงที่มีการปรับตัว

จากการประมวลผลจากงานของอัมมาร (2533) ในอดีตความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวแบบดั้งเดิม มีรูปแบบลักษณะความสัมพันธ์ที่ข้าวเปลือกจากชาวนาจะสามารถเดินทางไปยังโรงสีได้นั้น ต้องอาศัยพ่อค้าคนกลางร้อยละ 75 เป็นคนไปรวบรวมซื้อข้าวเปลือกจากชาวนารายย่อยๆ ก่อนที่พ่อค้าคนกลางจะนำไปขายให้กับโรงสี เพราะพ่อค้าคนกลางซึ่งมักจะอยู่ในท้องที่ หรือออกไปรับซื้อข้าวเป็นประจำทุกปี จะมีความถนัดในการซื้อข้าวเปลือกจากชาวนารายย่อยๆ ซึ่งกระจัดกระจายอยู่ตามแหล่งผลิตในท้องที่ต่างๆ มากกว่าโรงสี และยังมีความสัมพันธ์ที่เป็นรูปแบบของระบบอุปถัมภ์ที่ชาวนาบางส่วนมีหนี้สินต่อพ่อค้าคนกลาง โดยพ่อค้าคนกลางจะให้ชาวนากู้ยืมเงินทุนไปใช้ในการผลิตก่อน และชาวนาที่เป็นลูกหนี้เมื่อเกี่ยวข้าวได้ผลผลิตมาก็จะต้องนำข้าวเปลือกมาขายให้กับพ่อค้าคนกลางที่เป็นเจ้าหนี้ และในงานของอรธจักร (2559) ยังสร้างกรอบแนวคิดว่าลักษณะความสัมพันธ์แบบเดิมมีพัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คือ จากในระบบอุปถัมภ์แบบเดิมเริ่มเปลี่ยนแปลงเมื่อระบบอำนาจในสังคมเริ่มกระจายออกไป เช่น ในเรื่องของนโยบายที่มีการกระจายอำนาจรวมถึงความเปลี่ยนแปลงทางทางเศรษฐกิจในภาคเกษตร ทำให้ชาวนาไม่จำเป็นต้องอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของพ่อค้าคนกลางเหมือนเก่า อีกทั้งการที่การคมนาคมและการสื่อสารที่สะดวกขึ้นอย่างกว้างขวาง ก็ยังทำให้คนในชนบทซึ่งรวมถึงชาวนาล้วนแต่แสวงหาช่องทางเดินในชีวิตของตนได้หลากหลาย และเป็นอิสระจากระบบเดิมมากขึ้น และในงานของประภาส (2558) ยังชี้ให้เห็นในส่วนของระบบการค้าข้าวที่เคยผูกขาดอยู่ที่เจ้าแก่เพียงรายเดียว แต่เมื่อมีความเปลี่ยนแปลงในชุมชนหลายมิติเช่น การเข้ามาของเทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่ส่งผลให้ระบบเจ้าแก่ข้าวผู้ซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์ในระบบแลกเปลี่ยนกับชาวนาเปลี่ยนไป

การแทรกแซงของรัฐบาลที่มีต่อการค้าข้าวภายในประเทศตั้งแต่อดีต

จากการย้อนไปศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการแทรกแซงระบบการค้าข้าวผ่านนโยบายของรัฐบาล รัฐบาลได้เริ่มเข้ามามีบทบาทตั้งแต่อดีต โดยรัฐบาลได้เข้ามามีบทบาทในการค้าข้าวภายในประเทศเป็นครั้งแรกในปี 2488 หลังสงครามโลกครั้งที่สองจบลง โดยออกพระราชบัญญัติควบคุมเครื่องอุปโภค ซึ่งรวมถึงข้าวด้วย เพื่อที่รัฐจะได้ซื้อข้าวจากตลาดภายในเพื่อจัดส่งให้แก่ประชาชนชาติตามสัญญา ในฐานะผู้แพ้สงคราม (นวลนุช, 2523) และจนมาถึงในช่วง พ.ศ.2518 ที่รัฐบาลเริ่มให้ความสนใจกับการแทรกแซงราคาข้าวเปลือกภายในประเทศมากขึ้น โดยมีเป้าเพื่อยกระดับราคาข้าวเปลือก และรัฐบาลหลายชุดใช้ชื่อนโยบายต่างๆ กัน เช่น ประกันราคาข้าว พุงราคาข้าว แทรกแซงราคาข้าว เป็นต้น ในช่วง พ.ศ.2525 รัฐบาลจึงเริ่มโครงการจำหน่ายข้าว แต่ยังเป็นโครงการเล็กๆ ซึ่งยังไม่มีความสำคัญมากนัก จนมาถึงช่วง พ.ศ.2529 เป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของนโยบายจำหน่ายข้าว เมื่อรัฐบาลได้ให้ ธกส. รับจำหน่ายข้าวเปลือกเป็นจำนวนมากเป็นครั้งแรก โดยให้ธนาคารแห่งประเทศไทยปล่อยเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชาวนามีรายได้ที่ดีขึ้น ให้ชาวนาจำหน่ายแล้วเก็บข้าวไว้ขายช่วงปลายฤดู เพราะราคาข้าวจะต่ำในช่วงต้นฤดูเพราะมีการนำข้าวมาขายจำนวนมาก และราคาข้าวจะสูงขึ้นเมื่อปลายฤดู แต่ถึงอย่างนั้นผู้ที่รับความเสี่ยงจากการเปลี่ยนแปลงของราคานี้จากโครงการก็ยังเป็นชาวนา เพราะจากการที่รัฐบาลผลักดัน และให้คำสัญญากับชาวนาว่าเก็บข้าวเอาไว้จะทำให้ขายข้าวได้ในราคาที่ดีขึ้น ส่งผลให้ชาวนาเข้าไปเสี่ยงในการเก็งกำไรจากพ่อค้าคนกลาง และโรงสี และผู้ส่งออก ซึ่งล้วนแต่มีข้อมูล ประสบการณ์ในการเก็งกำไร และข้าวเป็นเวลานานมากกว่าชาวนาทั้งสิ้น (อัมมาร,

2533) จนถึงปี 2552 ยุคของการประกันราคาข้าวโดยนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ที่ใช้นโยบายประกันราคาข้าวที่ไม่แทรกแซงราคาตลาดข้าวมากเกินไป โดยกำหนดให้ราคาข้าวสูงกว่าต้นทุนเฉลี่ยต่อไร่ของชาวนา บวกด้วยกำไรของชาวนาถึง 40% และจนมาถึงช่วงปี 2554-2557 ยุคของนโยบายจำนำข้าว ที่รับจำนำข้าวไม่จำกัดจำนวน ในราคาซื้อข้าวเปลือกที่ความชื้น 15% ข้าวเปลือกหอมมะลิ 20,000 บาท/ตัน และข้าวเหนียว 16,000 บาท/ตัน โดยจะทำการหักความชื้น สิ่งเจือปน และเปอร์เซ็นต์ต้นข้าวตามที่กรมการค้าภายในกำหนด (สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2557)

สรุปจากการเปลี่ยนแปลงของนโยบายต่างๆ ของรัฐบาลในแต่ละยุค ผู้วิจัยมองว่าปัจจัยที่ทำให้ชาวนาไม่ได้รับผลประโยชน์จากนโยบายอย่างเต็มที่ ถึงแม้ว่านโยบายส่วนใหญ่ที่รัฐบาลออกมา จะเพื่อช่วยเหลือชาวนาโดยตรง เพราะชาวนายังขาดความรู้ และประสบการณ์ในการวิเคราะห์ข้อมูลข่าวสารภายในระบบการค้าข้าว ทำให้ผลประโยชน์ดังกล่าวตกไปอยู่กับทั้งโรงสี พ่อค้าคนกลาง ที่มีทั้งเงินทุน ความรู้ และประสบการณ์ในการวิเคราะห์ข้อมูลข่าวสารถึงทิศทางของระบบการค้าข้าวในอนาคตมากกว่า ผู้วิจัยจึงมองว่าหากมองชาวนาผ่านทุนทางสังคม และช่วยอธิบายให้ชาวนาเข้าใจถึงความสำคัญของความสัมพันธ์ทางสังคม ที่เกิดขึ้นในระบบการค้าข้าวจากทุนทางสังคม อาจจะทำให้ชาวนาสามารถใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าว ทั้งเพื่อรวมกลุ่มช่วยเหลือกัน และวิเคราะห์ทิศทางของระบบการค้าข้าวจากข้อมูลข่าวสารได้ดีขึ้น จนสามารถหาแนวทางการปรับตัวร่วมกัน เพื่อตอบรับผลกระทบที่ได้รับจากการเปลี่ยนแปลงได้ดียิ่งขึ้นในทุกๆ สถานการณ์

ทุนทางสังคม

ผู้วิจัยได้นำแนวคิดทุนทางสังคมมาเป็นกรอบ เพื่อมองความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร โดยการมองระบบการค้าข้าวผ่านทุนทางสังคม จะทำให้ผู้วิจัยเข้าใจถึงความสัมพันธ์ดังกล่าว ว่ามีความสอดคล้องกับรูปแบบของทุนทางสังคมอย่างไร และในสถานการณ์ของนโยบายในช่วง 10 ปีมานี้ที่ส่งผลกระทบต่อระบบการค้าข้าว ทุนทางสังคมที่มีการสะสมมาตั้งแต่อดีต ได้มีการนำมาใช้อย่างไร และจากการทบทวนวรรณกรรมมีนักคิดหลายคน ที่ให้ความหมายและอธิบายถึงทุนทางสังคมในมุมมองของตนต่างๆ มากมายดังนี้

โดยหากกล่าวถึงการมองทุนทางสังคม นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2540 อ้างถึงใน อมรธา, 2551) ได้อธิบายว่าทุนทางสังคมในสังคมไทยมีอยู่มาก เพียงแต่ไม่มีโอกาสได้พัฒนาปรับเปลี่ยนให้ก้าวหน้าตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ดังนั้นการที่จะมองหาทุนสังคม อาจเริ่มด้วยการมองความสัมพันธ์หลักในสังคม ด้วยความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ที่เกิดจากที่สมาชิกในสังคมเข้าถึงทรัพยากรได้ไม่เท่ากัน ทำให้คนที่เข้าถึงทรัพยากรได้น้อยกว่า เข้าหาคนที่เข้าถึงทรัพยากรได้มากกว่า และทั้งสองมีความสัมพันธ์ที่ต้องการบางอย่างจากกัน ความสัมพันธ์นี้จึงเป็นการแลกเปลี่ยนต่างตอบแทนกัน ซึ่งคนที่เข้าถึงทรัพยากรได้มากกว่าย่อมได้เปรียบ

Putnam (2002 อ้างถึงใน ปิ่นวดี, 2547) ได้อธิบายเรื่องของเครือข่ายและบรรทัดฐานทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการเอื้อประโยชน์ต่อกันว่า เป็นทุนทางสังคมชนิดหนึ่ง เพราะเครือข่ายก็คือ ทุนทางสังคมชนิดหนึ่งที่ลงทุนสร้างได้ และก่อให้เกิดผลประโยชน์ทั้งในปัจเจกบุคคลและกลุ่มในเครือข่าย โดยในกลุ่มนั้นจะมีสิ่งที่ยึดโยง (bonding) ระหว่างสมาชิกในกลุ่มอยู่ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ทำให้เกิดเป็นทุนทางสังคมภายในกลุ่ม และเมื่อในกลุ่มนั้นมีการติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มอื่นก็จะเป็นการเชื่อมโยง (bridging) ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มอื่นเกิดขึ้นในลักษณะของการสร้างเครือข่ายนั่นเอง

Cohen and Prusak (2001 อ้างถึงใน วรวิทย์, 2548) ได้ให้ความหมายของทุนทางสังคม เป็นสิ่งที่ประกอบไปด้วยสิ่งที่ทำให้การติดต่อกันระหว่างบุคคล เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งได้แก่ เรื่องของความ

ไว้วางใจ และความเข้าใจอันดีระหว่างกัน การมีพฤติกรรมของสมาชิกที่อยู่ในรูปของเครือข่ายระหว่างคน จะก่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างกัน

Fukuyama (1995 อ้างถึงใน วรุฒิ, 2548) ได้ให้ความหมายของทุนทางสังคม เป็นค่านิยมที่ไม่เป็นทางการ บรรทัดฐาน และจารีตธรรมเนียมของสมาชิกในกลุ่ม ซึ่งทำให้เกิดความร่วมมือกัน ช่วยเหลือกัน โดยทุนทางสังคมเป็นทรัพยากร (resources) ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของคนในสังคม เช่น ความไว้วางใจ บรรทัดฐาน/จารีตประเพณี และความเป็นเครือข่าย ทั้งหมดนี้เป็นทรัพยากรในรูปแบบของทุนทางสังคม

James Coleman (2000 อ้างถึงใน อมรา, 2551) มองทุนทางสังคมในแง่ของสังคมวิทยาและเศรษฐศาสตร์ควบคู่กัน โดยมองถึงการที่ตัวแสดงต่างๆ สามารถนำทุนทางสังคม ทั้งความสัมพันธ์ในครอบครัว ความสัมพันธ์ในองค์กรชุมชน หรือบรรทัดฐาน ความคิด ความเชื่อ ความไว้วางใจมาใช้กระทำการสิ่งหนึ่งได้ และเขายังอธิบายว่า ความสัมพันธ์ทางสังคม คือ ทรัพยากรหรือต้นทุนที่สะสมอยู่ในรูปของความผูกพัน ความคาดหวัง และความไว้วางใจ รวมทั้งการสร้างช่องทางการสื่อสาร และการสร้างบรรทัดฐานในเรื่องบุญคุณ ต้องได้รับการตอบแทน ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ เป็นทุนทางสังคมที่เกิดจากกิจกรรมที่กระทำมาในอดีต ที่ทำเพื่อเป้าหมายอื่น แต่มีผลในการสะสมในรูปของทุน และ Coleman ยังเสนอให้แบ่งบทบาททุนสังคมไว้ 3 รูปแบบ ดังนี้ คือ

1. หน้าที่ผูกพัน (obligation) ความคาดหวัง (expectation) และความเชื่อใจ ไว้วางใจ (trustworthiness) ที่มีอยู่ในโครงสร้างสังคม และสิ่งแวดล้อมทางสังคมเป็นตัวกำหนดคุณสมบัติเหล่านี้ว่า บุคคลมีหน้าที่ผูกพันที่จะต้องตอบแทนกันในรูปแบบหรือระดับใด

2. การใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแหล่งข้อมูล หรือช่องทางการสื่อสาร โดยเฉพาะการเรียนรู้ข้อมูลจากกันและกัน และการใช้ข้อมูลเพื่อควบคุมการกระทำของสมาชิกในกลุ่ม โดยที่โครงสร้างที่มีเครือข่ายทางสังคมแบบปิด จะช่วยสร้างทุนทางสังคมได้ คือการที่สมาชิกของเครือข่ายรู้จักกันจนสามารถให้ข้อมูลข่าวสารแก่กัน และทำให้สามารถควบคุมการกระทำของสมาชิกในกลุ่มได้

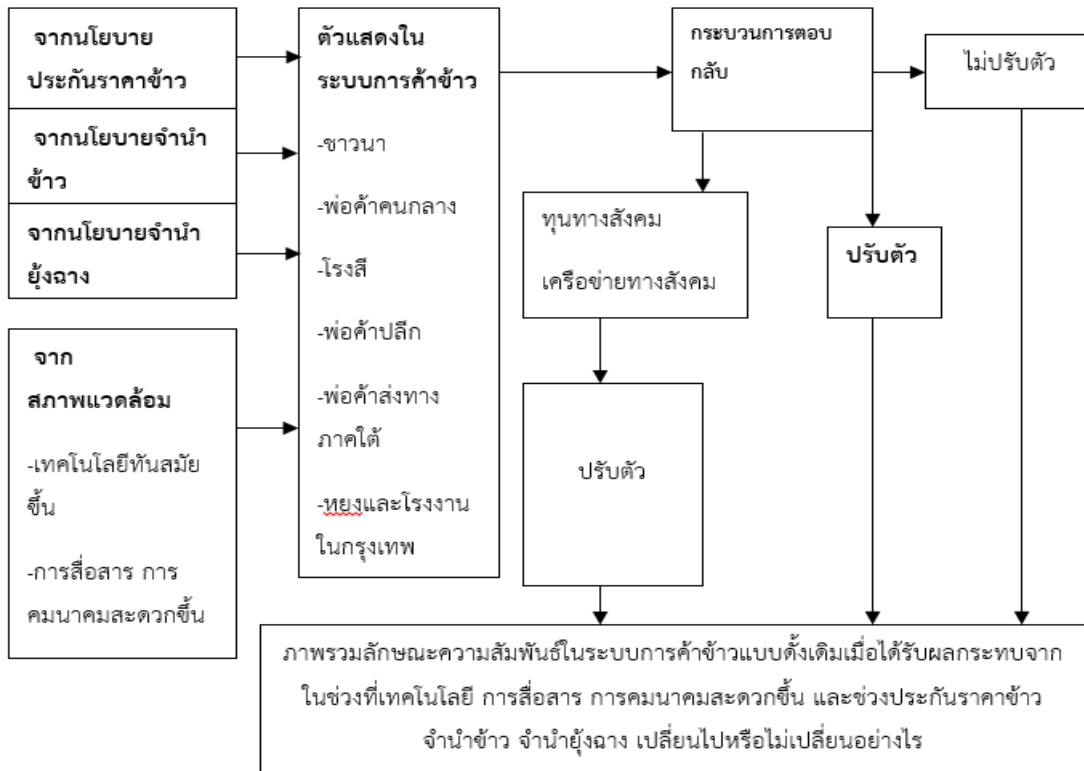
3. บรรทัดฐานที่ทำหน้าที่เป็นทุนสังคม คือ บรรทัดฐานที่เป็นการกระทำในระดับกลุ่มหรือสังคมโดยรวม เช่น บรรทัดฐานในเรื่องเกียรติยศชื่อเสียง ความรับผิดชอบต่อสังคม และบรรทัดฐาน ค่านิยมเหล่านี้จะทำหน้าที่สนับสนุนกิจกรรมบางเรื่องที่เหมาะสม หรือไม่เหมาะสม

สรุปแนวคิดทุนทางสังคม ทุนทางสังคมหมายถึง ความสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ เช่น ความไว้วางใจ เครือข่าย บรรทัดฐานร่วมกัน ระหว่างบุคคลหรือกลุ่ม ที่มีส่วนช่วยให้เกิดรูปแบบความสัมพันธ์ต่างๆ ที่จะนำไปสู่การติดต่อแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ต่างตอบแทนร่วมกัน โดยบทความนี้จะมองทุนทางสังคมในระบบการค้าข้าว คือความสัมพันธ์ทางสังคมที่หลากหลาย และเกิดขึ้นระหว่างตัวแสดงในระบบการค้าข้าวตั้งแต่สองคนขึ้นไป จนเกิดเป็นพลังในการนำความสัมพันธ์ดังกล่าว เพื่อมาช่วยเหลือกันให้เกิดประโยชน์ต่อกันไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะนำแนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมที่กล่าวมา เพื่อมาใช้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในระบบการค้าข้าว ที่มีส่วนช่วยให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนตัวแสดงในระบบการค้าข้าวเพื่อพัฒนาตนให้ยิ่งดีขึ้น มีความเป็นทุนทางสังคมรูปแบบไหน

จากกรอบแนวคิดของงานที่กล่าวมาผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า ลักษณะความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวแต่เดิมส่วนใหญ่ มักจะเป็นความสัมพันธ์ในรูปแบบของการอุปถัมภ์โดยที่ผู้ถูกอุปถัมภ์ต้องอาศัยผู้ที่อุปถัมภ์ทำให้ผู้ที่ให้การอุปถัมภ์มีความได้เปรียบเช่น ชวนาที่ต้องหวังพึ่งการอุปถัมภ์จากพ่อค้าคนกลาง และพัฒนาการของลักษณะความสัมพันธ์แบบเดิม เริ่มเปลี่ยนไปเมื่อมีนโยบายในการกระจายอำนาจ และการเข้ามาของเทคโนโลยีสมัยใหม่ การคมนาคม การสื่อสารที่กว้างขวางขึ้น จนส่งผลให้ผู้ที่เคยถูกอุปถัมภ์ได้มีช่องทางในการเลือกช่องทางการเดินในชีวิตทางอื่น และไม่จำเป็นต้องเลือกพึ่งพาผู้ที่เคยอุปถัมภ์แต่เดิมเพียงอย่างเดียว และใน

แนวคิดทุนทางสังคมตัวแสดงในระบบค้าข้าวสามารถนำมาใช้เพื่อให้เกิดผลประโยชน์ได้ ซึ่งอาจจะทำให้ในบางสถานการณ์การนำทุนทางสังคมมาใช้ ช่วยให้มีโอกาสทางการปรับตัวได้ดีกว่าตัวแสดงที่พึ่งพาแต่กลไกตลาดในการปรับตัวเพียงอย่างเดียว

กรอบแนวคิด

วิธีการศึกษา

พื้นที่ที่ผู้วิจัยใช้เป็นกรณีศึกษา คือ อำเภอสว่างแดนดินที่มีพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ คือ ข้าวนาปี และมีพื้นที่การทำนาข้าวนาปีมากที่สุดในการทำเกษตร คือ ทั้งหมด 272,034 ไร่ แบ่งเป็นการปลูกข้าวเหนียว 186,274 ไร่ ข้าวเจ้าหอมมะลิ 85,760 ไร่ และพื้นที่ส่วนใหญ่ร้อยละ 92 ของเกษตรกรยังเป็นเจ้าของที่ดินเอง (เกษตรอำเภอสว่างแดนดิน, 2558)

ในการศึกษานี้ ผู้วิจัยใช้กรณีศึกษาในการวิจัยและใช้การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant interview) ที่เป็นตัวแสดงสำคัญในระบบการค้าข้าว โดยชื่อหมู่บ้าน³ และชื่อผู้ให้ข้อมูล ผู้วิจัยจะใช้เป็นนามสมมติทั้งหมด คือ ชาวนาในอำเภอสว่างแดนดิน 10 คน พ่อค้าคนกลาง 3 คน เจ้าของโรงสี 1 คน พ่อค้าส่ง 1 ร้าน พ่อค้าปลีก 2 ร้าน หยัง 1 คน โดยผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ เป็นตัวแสดงในระบบการค้าข้าวที่สำคัญ ที่มีความสัมพันธ์ร่วมกัน และติดต่อกันไม่ทางใดก็ทางหนึ่งในระบบการค้าข้าว ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ผู้วิจัยจึงมองว่าการเก็บข้อมูลจากบุคคลเหล่านี้ จะทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ของระบบการค้า

³ ชื่อหมู่บ้านต่างๆ ที่มีการพูดถึงในงานวิจัยของผู้เขียน จะแทนด้วย A B C

ข้าวในช่วงปี 10 ปีที่การเปลี่ยนแปลงอย่างซับซ้อน และความแตกต่างของตัวแสดงดังกล่าวที่ได้มีการนำพุนทางสังคมมาใช้ต่างกันได้อย่างลึกซึ้ง

ความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดิน

ช่วงปี 2531 ในสมัยนั้นการคมนาคมและการสื่อสารยังไม่สะดวก ชาวนาส่วนใหญ่ยังไม่มีพาหนะเป็นของตนเอง โรงสีจะให้เงินพ่อค้าคนกลางยืมเพื่อไปซื้อข้าวเปลือกจากชาวนา และพ่อค้าคนกลางก็เอาเงินส่วนนี้ไปให้ชาวนายืมในเรื่องของต้นทุนการทำนาต่ออีกทอดหนึ่ง และชาวนาก็จะต้องนำข้าวมาขายให้กับพ่อค้าคนกลางคนนี้ และเมื่อพ่อค้าคนกลางนำข้าวเปลือกที่รวบรวมมาขายให้โรงสี ก็ได้หักเงินที่ยืมจากโรงสีในตอนแรก โดยความสัมพันธ์ของทั้งสาม เป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กันต่อไปเป็นทอดๆ โดยเป็นบรรทัดฐานของความไว้วางใจว่าจะต้องต่างตอบแทนกันเมื่อมีการช่วยเหลือ และในช่วงนี้โรงสีจะสร้างความสัมพันธ์กับร้านค้าขายข้าวสารต่างๆ โดยการขับรถของต่อนอกถนนที่จนถึงภาคใต้เพื่อนำตัวอย่างข้าวสาร และเบอร์ติดต่อกลับไปให้ร้านค้าข้าว เพื่อพิจารณาคุณภาพของข้าว หากร้านค้าข้าวสารสนใจก็จะติดต่อกลับมา และยังมีความสัมพันธ์กับหียง ซึ่งเป็นนายหน้าที่ติดต่อซื้อข้าวกับโรงสี ให้กับโรงงานในกรุงเทพฯ โดยที่ความสัมพันธ์นี้หียงจะเป็นคนที่ติดต่อกับทางโรงสีมาก่อน จากที่หียงรับหน้าที่จากโรงงานในกรุงเทพฯ ให้ออกไปหาข้าวสารข้าวหัก จากทั่วประเทศ

ช่วงปี 2544-2552 เริ่มจากที่มีการผลักดันกองทุนหมู่บ้าน จากนโยบายของรัฐบาล โดยกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ เป็นกองทุนหมุนเวียนประเภทเพื่อการกู้ยืมซึ่งถือเป็นเงินนอกงบประมาณของรัฐบาลดำเนินงานมาตั้งแต่ปี 2544 โดยรัฐบาลจัดสรรงบประมาณ เพื่อจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองกองทุนละ 1 ล้านบาท โดยให้ประชาชนร่วมกันบริหารจัดการกองทุนด้วยตนเอง ทั้งนี้เงินที่แต่ละหมู่บ้านได้รับนั้น ไม่ได้ส่งไปยังหมู่บ้านโดยตรง แต่เป็นการส่งผ่านธนาคารออมสินหรือ ธ.ก.ส. โกลัสมูลี่บ้านที่กองทุนหมู่บ้านเปิดไว้รองรับเงินจัดสรรจากรัฐบาล (สำนักงานประมาณของรัฐบาล, 2558) ทำให้ชาวนาในอำเภอสว่างแดนดินสามารถมีการกู้เงินผ่านกองทุนเงินล้าน กองทุนเงินแสน และ ธ.ก.ส.⁴ มาใช้ในเรื่องของต้นทุนการผลิต จนทำให้ความจำเป็นการที่ต้องไปกู้ยืมเงินพ่อค้าคนกลางทั้งหมดลดน้อยลง แต่ก็ยังมีกู้ยืมอยู่บ้างในบางกรณีแต่ไม่ใช่การกู้ยืมต้นฤดูเหมือนเก่า เป็นการกู้ยืมเป็นบางครั้งบางคราว ในช่วงเกี่ยวข้าวที่บางครั้งเงินอาจจะไม่พอในจำนวนที่ไม่มากนัก (สัมภาษณ์ เต [นามสมมุติ], ชาวนา, 5 กุมภาพันธ์ 2560) ทำให้ในช่วงนี้ความสัมพันธ์ของชาวนาที่ต้องกู้ยืมพ่อค้าคนกลางเริ่มลดน้อยลง แต่ก็ยังมีความเกรงใจกันอยู่บ้างเพราะบางครั้งเมื่อเงินไม่พอหลังจากที่กู้ยืมในระบบไปแล้ว ชาวนาก็ต้องกู้ยืมเงินอยู่บ้างเล็กน้อย เช่นยืมค่าเกี่ยวข้าวและเมื่อความสัมพันธ์ดังกล่าวลดน้อยลง พ่อค้าคนกลางที่จะไปซื้อข้าวเปลือกจากชาวนา ก็ต้องอาศัยการเช็คราคาจากหลากหลายพื้นที่ และการซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาพ่อค้าคนกลางต้องให้ราคาที่ดีกว่าคนอื่นโดยที่ชาวนาที่มีการยืมเงินเล็กน้อย ก็ยังคงมีความเกรงใจอยู่บ้าง โดยที่บางครั้งพ่อค้าคนกลางจากที่อื่นให้ราคาดีกว่าก็ยังคงรอขายให้กับพ่อค้าคนกลางที่ให้กู้ยืมเงินเล็กน้อย แต่มีการเรียกร้องราคาเพิ่มให้เท่ากับคนอื่น (สัมภาษณ์ ดำ, [นามสมมุติ], พ่อค้าคนกลาง, 6 กุมภาพันธ์ 2560) อีกทั้งการเข้ามาของกองทุนต่างๆ เมื่อชาวนามีแหล่งการกู้ยืมเงินในระบบจนสามารถหาต้นทุนมาลงทุนได้มากขึ้น ยังทำให้ในช่วงนี้ชาวนานอกจากทำนาอย่างเดียว ยังลองปลูกยางพาราเพิ่มเติมเพื่อให้มีรายได้หลายช่องทางมากขึ้น (ฤดี [นามสมมุติ], ชาวนา, สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2560) จน

⁴ กองทุนต่างๆ มีเงื่อนไขที่รัฐบาลจะโอนเงินผ่านธนาคารออมสิน หรือ ธ.ก.ส. เป็นการผลักดันให้คนชนบทกู้เงินในระบบมากขึ้น จนมีส่วนทำให้ชาวนาตัดสินใจผ่าน ธ.ก.ส. มากขึ้น

มาถึงช่วงปี 2548 จากการที่การคมนาคมเริ่มสะดวกขึ้นและการเข้ามาของห้างโลตัสในตัวเมืองอำเภอสว่างแดนดินมาก ทำให้ชาวบ้านบางส่วนเริ่มจ้างรถรับจ้างเพื่อพาครอบครัวเข้ามาซื้อของในตัวเมืองกันมากขึ้น โดยก่อนมาโลตัสก็จะขนข้าวเข้าเปลือกไปขายให้กับทางโรงสีโดยตรงก่อน เมื่อขายเสร็จก็ถึงนำเงินมาใช้ซื้อของใช้ส่วนตัว อีกทั้งชาวบ้านบางส่วนยังมีคนในครอบครัวที่ทำการค้าขายของทั่วไปตามหมู่บ้าน ก็โดยสามารถพร้อมกันและซื้อของจากโลตัสกลับไปขาย เพราะของที่โลตัสเมื่อซื้อจำนวนมากราคาจะถูก ทำให้ในช่วงนี้อาชีพรถรับจ้างเริ่มเป็นที่นิยม และชาวบ้านบางส่วนเริ่มมีความสัมพันธ์กับรถรับจ้างในการจ้างขนส่งข้าวเปลือกไปขายที่โรงสีโดยตรง โดยไม่ได้ขายผ่านพ่อค้าคนกลางเหมือนช่วงก่อนหน้านี้ (ณี [นามสมมุติ], ชาวนา, สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2560) และในส่วนของการรับจ้างก็จะมีการขอค่ากาแพเป็นบางครั้งที่มาขายข้าวให้กับโรงสี และเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีและคาดหวังว่ารถรับจ้างจะพาชาวบ้านคนอื่นมาขายให้กับโรงสี โรงสีก็จะให้ค่ากาแพไป 20-50 บาท และจากที่ชาวบ้านนำข้าวมาขายให้กับโรงสีโดยตรง ทำให้โรงสีเริ่มเห็นคุณภาพข้าวที่แตกต่างกันในแต่ละหมู่บ้าน โดยโรงสีก็จะเริ่มมีความสัมพันธ์ที่พิเศษกับชาวบ้านหมู่บ้าน A ที่มีคุณภาพข้าวที่ดีอย่างสม่ำเสมอ ที่อาจจะมาจากความใส่ใจในการทำของแต่ละหมู่บ้าน และพอเริ่มเป็นบรรทัดฐานจากความต่อเนื่องจนทำให้คนในหมู่บ้าน A ที่ข้าวมีคุณภาพก็จะเริ่มมีคุณภาพทั้งหมู่บ้าน เพราะคนในหมู่บ้าน A ก็จะมีการพูดกันปากต่อปากว่าให้ทำข้าวที่มีคุณภาพแล้วก็จะได้ราคาดีจนกลายเป็นความภาคภูมิใจของชาวบ้านหมู่บ้าน A ว่าข้าวหมู่บ้านตนมีคุณภาพ และโรงสีก็ให้ราคาดีกว่าหมู่บ้านอื่นและให้ความสำคัญ อีกทั้งในช่วงนี้ที่ชาวบ้านเริ่มเข้ามาขายข้าวเอง ทำให้ในช่วงนี้จากที่ชาวบ้านมาขายข้าวโดยตรงไม่ต้องขายข้าวผ่านพ่อค้าคนกลางเหมือนสมัยก่อน ทำให้ช่วงนี้โรงสีไม่จำเป็นต้องอุปถัมภ์เรื่องเงินทุนกับพ่อค้าคนกลางเพื่อนำเงินไปซื้อข้าวเปลือกกับชาวบ้านเหมือนเดิม แต่โรงสีก็ยังคงรักษาความสัมพันธ์กับพ่อค้าคนกลางที่ติดต่อกันประจำและเชื่อใจได้และมีการช่วยเหลือกันบ้างในบางครั้งบางคราว และคนที่สามารถหาข้าวเปลือกมาให้ได้ในปริมาณมากๆ โรงสีก็จะให้ราคาข้าวเปลือกพิเศษกว่าคนอื่น และยังเป็นความสัมพันธ์ที่โรงสีใช้พ่อค้าคนกลางให้เช็คราคาข้าวเปลือกจากที่อื่นว่าซื้อราคาเท่าไร เพราะพ่อค้าคนกลางถึงจะถูกกดบทยาน้อยลง จากที่ชาวบ้านเริ่มมาขายข้าวเองผ่านรถรับจ้าง แต่ก็ยังมีพ่อค้าคนกลางสามคนที่ติดต่อกับโรงสีประจำ ยังสามารถหาข้าวเปลือกได้โดยไม่ต้องขยันเช็คราคาจากหลากหลายพื้นที่และขอราคาพิเศษกว่าราคาซื้อข้าวเปลือกโรงสีหน้าป่ายเพื่อที่จะไปซื้อข้าวจากชาวบ้านได้ (สัมภาษณ์ ยิง, [นามสมมุติ], เจ้าของโรงสี, 12 กุมภาพันธ์ 2560)

ช่วงปี 2553 ช่วงประกันราคาข้าว ในช่วงนี้ชาวบ้านเริ่มมีรถยนต์เป็นของตนเองมากขึ้น จากที่ก่อนหน้านี้ชาวบ้านไปปลูกยางพาราควบคู่กับการทำนา และช่วงนี้ราคายางพุ่งขึ้นสูง ชาวนาเลยขนข้าวเปลือกมาขายให้กับโรงสีโดยตรงมากขึ้นและใช้รถรับจ้างเพื่อมาขายข้าวน้อยลง (ฤดี [นามสมมุติ], ชาวนา, สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2560) จนโรงสีไม่ได้มีความสัมพันธ์ที่ต้องให้ค่ากาแพกับรถรับจ้างเหมือนเดิมรถรับจ้างส่วนใหญ่ก็ปรับเปลี่ยนรถสองแถวรับส่งคนแทน และในช่วงนี้มีนโยบายประกันราคาข้าวที่จะให้ส่วนต่างของราคาเพิ่มเติมกับชาวบ้าน ผ่าน ธ.ก.ส โดยต้องเปิดบัญชีกับ ธ.ก.ส. และต้องไปขึ้นทะเบียนผู้ปลูกที่สำนักงานเกษตรอำเภอ

ช่วงปี 2554-2557 นโยบายจํานำข้าวที่เพิ่มราคารับจํานำสูงกว่ากลไกตลาดค่อนข้างมาก ทำให้พ่อค้าคนกลางต้องใช้ต้นทุนในการซื้อข้าวสูงขึ้นและความสัมพันธ์ของพ่อค้าคนกลางทั้งสามคนมีความแตกต่างกัน โดยพ่อค้าคนกลาง A เนื่องจากช่วงนี้หาข้าวเปลือกยากขึ้นเลือกที่จะไปขายประกัน และปรับตัวเองมาทำนาของตนเพียงอย่างเดียว จนทำให้พ่อค้าคนกลาง A ในช่วงนี้เป็นเพียงแค่ทำนาเป็นอาชีพเสริม และขายประกันเป็นอาชีพหลัก (สัมภาษณ์ ต๊ะ, [นามสมมุติ], พ่อค้าคนกลาง, 6 กุมภาพันธ์ 2560) ส่วนพ่อค้าคนกลาง B เนื่องจากต้องการเงินทุนเยอะขึ้น จึงเลือกที่ใช้ความสัมพันธ์นอกระบบค้าข้าวโดยนำรถของตนไปวิ่งรับจ้าง เช่น วิ่งขนอ้อย ขนไม้ เพื่อให้ตนมีรายได้เพิ่มและมีเงินทุนพอมารับซื้อข้าวเปลือกที่ราคาสูงขึ้น (สัมภาษณ์ สำลี, [นามสมมุติ], พ่อค้าคนกลาง, 6 กุมภาพันธ์ 2560) แตกต่างจากพ่อค้าคนกลาง C ที่เลือกใช้ความสัมพันธ์กับโรงสีที่

สะสมอย่างต่อเนื่อง และนำข้าวสารจากโรงสีไปขาย จากการแนะนำของโรงสีจึงยิ่งทำให้ความสัมพันธ์กับโรงสีในช่วงนี้กับพ่อค้าคนกลาง C มีเพิ่มมากกว่าพ่อค้าคนกลางอีกสองคนเงินทุน (สัมภาษณ์ ต้า, [นามสมมุติ], พ่อค้าคนกลาง, 6 กุมภาพันธ์ 2560) จนเป็นความสัมพันธ์ที่โรงสีได้ช่วยอุปถัมภ์ในเรื่องของเงินทุนแต่แตกต่างจากความสัมพันธ์ในช่วงก่อนปี 2548 ที่ได้กล่าวมาคือเนื่องจากในช่วงนโยบายจํานำข้าวโรงสีต้องพึ่งพ่อค้าคนกลางจากการซื้อข้าวเปลือกยกขึ้นทำให้อำนาจการต่อรองของพ่อค้าคนกลางสูงขึ้นกว่าในความสัมพันธ์แบบเดิม และเพิ่มจากเดิม คือโรงสียังให้ข้าวสารไปขายก่อน และเมื่อขายได้ถึงนำเงินมาคืน หรือหักกับค่าข้าวเปลือกที่นำมาขาย อีกทั้งยังแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารเรื่องข้าว เรื่องเครื่องจักรโรงสีจนทำให้พ่อค้าคนกลาง C ปรับตัวจนเป็นโรงสีขนาดเล็กได้และในส่วนของความสัมพันธ์ขานานากับโรงสี ก็ยังคงเอาข้าวมาขายให้โรงสีเหมือนเดิม โดยเฉพาะข้าวเหนียวเพราะขานานาที่ติดต่อกับโรงสีเป็นประจำก็มั่นใจว่าโรงสีจะให้ราคาใกล้เคียงกับโครงการจํานำก็ยังคงมาขายให้กับโรงสี ส่วนข้าวเจ้าขานานาจะเอาไปขายเข้าโครงการจํานำเพราะราคาในโครงการจํานำข้าวเจ้าสูงมาก

ช่วงปี 2558 ในช่วงนี้ภายหลังไม่มีนโยบายจํานำข้าว ที่ราคาข้าวตกต่ำลงอย่างมากโดยเฉพาะข้าวเจ้า ถึงแม้ว่าจะมีนโยบายจํานำยุ่งฉาง ที่ช่วยเหลือให้เงินขานานา 1,000 บาท ต่อเก็บข้าวเอาไว้ 1 ตัน ในระยะเวลา 30 วัน แต่ก็ยังไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพของขานานา ขานานาบางส่วนจึงได้ปรับตัวโดยการใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมกับขานานาด้วยกันเองเพื่อรวมตัวกันสร้างเครือข่าย เพื่อไปต่อรองราคาข้าวกับโรงสี (สัมภาษณ์ เต, [นามสมมุติ], ขานานา, 5 กุมภาพันธ์ 2560)

ทุนทางสังคมในระบบการค้าข้าว

ผลการวิจัยพบว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวที่มีการสะสมจนเป็นทุนทางสังคมทั้งในรูปแบบของเครือข่าย และความไว้วางใจ มีส่วนช่วยในการลดผลกระทบจากนโยบายของรัฐบาลที่ส่งผลกับตัวแสดงในระบบการค้าข้าว และช่วงที่ราคาข้าวตกต่ำ อีกทั้งยังช่วยในการปรับตัวให้ดีขึ้นกว่าปกติดังนี้

ทุนทางสังคมในรูปแบบของเครือข่ายของขานานาหมู่บ้าน A กับโรงสี

เครือข่ายถือเป็นทุนทางสังคมชนิดหนึ่ง เพราะเครือข่ายก็คือ ทุนทางสังคมชนิดหนึ่งที่ลงทุนสร้างได้ และก่อให้เกิดผลประโยชน์ทั้งในปัจจุบันบุคคล กลุ่มในเครือข่าย (Putnam, 2002 อ้างถึงใน ปิ่นวดี, 2547) ในกรณีของเครือข่ายของขานานาหมู่บ้าน A กับโรงสีหากมองย้อนกลับไปเริ่มต้นมีการเริ่มสะสมทุนทางสังคมในช่วง พ.ศ.2548 จากการที่ขานานาเริ่มมีการจ้างรถรับจ้าง เพื่อที่จะมาขายข้าวยังโรงสีในตัวอำเภอสว่างแดนดินเอง โดยไม่ผ่านพ่อค้าคนกลาง ทำให้ขานานาเริ่มได้มีการติดต่อกับโรงสีโดยตรง อีกทั้งโรงสีก็ได้ทราบราคาข้าวเปลือกที่นำมาขายจากหมู่บ้านไหนมีคุณภาพอย่างไร จึงเริ่มที่มีการสะสมทุนทางสังคมอยู่ในรูปแบบของความคาดหวังกับคุณภาพของข้าวหมู่บ้านนี้ โดยที่หลังจากนั้นขานานาหมู่บ้าน A ก็เริ่มสร้างบรรทัดฐานการทำข้าวที่มีคุณภาพอย่างต่อเนื่องด้วยกันทั้งหมู่บ้าน จนกลายเป็นเครือข่ายในหมู่บ้าน A ว่ามีข้าวที่มีคุณภาพทั้งกลุ่ม จนนำไปสู่การรวมตัวแลกเปลี่ยนข่าวสารกันในกลุ่มเพื่อเพิ่มอำนาจในการต่อรองราคาข้าวกับโรงสี

“จากประสบการณ์ของโรงสีและการติดต่อกับขานานาหมู่บ้าน A ที่มาขายข้าวให้กับโรงสีมานาน ทำให้เรารู้ว่าหมู่บ้าน A เป็นหมู่บ้านที่มีผลผลิตข้าวที่ได้คุณภาพ ก็อาจจะมาจากการที่ขานานาหมู่บ้านนี้มีความใส่ใจในการทำปลูกข้าว และพอมีคนเริ่มทำข้าวมีคุณภาพแล้วได้ราคาข้าวดี ก็เลยเริ่มทำตามกันตลอด เราก็เลยให้ความสำคัญกับคนในหมู่บ้านนี้เมื่อนำข้าวมาขาย เพราะเราต้องการข้าวที่มีคุณภาพในการสีข้าว และถ้าเราให้ราคาข้าวที่สูงกับขานานาหมู่บ้านนี้ เราก็คาดหวังว่าขานานาหมู่บ้านนี้ก็จะไปบอกปากต่อ

ปาก ว่าขายข้าวได้ราคาพิเศษกับคนในหมู่บ้านของเขา และชวานาก็กลับมาขายข้าวจริงๆ แล้วก็บอกกับเราว่าตามกันมาเห็น คนในหมู่บ้านเห็นว่าได้ราคาข้าวเท่านี้ และเราก็ต้องให้ราคาข้าวเท่ากับชวานาก่อนหน้านี้ไม่งั้นชาวบ้านก็จะกลับไปคุยกันแล้วเกิดปัญหาได้หากได้ราคาแตกต่างกัน” (สัมภาษณ์ ย้ง, [นามสมมุติ], เจ้าของโรงสี, 12 กุมภาพันธ์ 2560)

“ข้าวของอ้ายสวยได้ เมล็ดข้าวเหนียวเป็นเมล็ดดีขนาด ตอนทำน้าอ้ายก็ใส่ใจ ตั้งใจทำข้าวมันก็สวยแบบนี้ทุกปี เวลาไปขายกับโรงสี เฝิ่นจะรู้เลย เฝิ่นก็จะให้ราคาอ้ายพิเศษตลอดแหละ คนมาขายประจำเนอะพอขายเสร็จก็ไปบอกเพื่อนๆ พี่น้องในหมู่บ้านให้มาขายกับโรงสีนี้ เฝิ่นก็ให้ราคาพิเศษกับพวกอ้ายตลอด” (สัมภาษณ์ เต, [นามสมมุติ], ชวานา, 5 กุมภาพันธ์ 2560)

จากในกรณีหมู่บ้าน A มีรูปแบบการนำทุนทางสังคมมาใช้เหมือนกับที่ James Coleman (2000 อ้างถึงใน อมรา, 2551) ได้อธิบายถึงบทบาททุนทางสังคม ในข้อสองว่า คือการใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแหล่งข้อมูล หรือช่องทางการสื่อสาร และการใช้ข้อมูลเพื่อควบคุมการกระทำของสมาชิกในกลุ่ม โดยที่โครงสร้างที่มีเครือข่ายทางสังคมแบบปิดจะช่วยสร้างทุนทางสังคมได้ คือ การที่สมาชิกของเครือข่ายรู้จักกันจนสามารถให้ข้อมูลข่าวสารแก่กัน

คือ หมู่บ้าน A เริ่มมีการใช้ความสัมพันธ์ระหว่างคนภายในหมู่บ้าน เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลกัน เพื่อใช้ข้อมูลดังกล่าว ควบคุมการกระทำของคนในหมู่บ้านให้เป็นบรรทัดฐาน ว่าต้องทำข้าวที่มีคุณภาพอย่างสม่ำเสมอเหมือนกัน แล้วจะได้ราคาพิเศษจากโรงสีตลอด จนกลายเป็นเครือข่ายการขายข้าวเปลือกคุณภาพเฉพาะของหมู่บ้าน A เพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองราคาข้าวจากโรงสี⁵ จึงอาจเรียกได้ว่าชาวหมู่บ้าน A มีการรวมตัวกันจนเป็นทุนทางสังคมในรูปแบบของเครือข่าย เพื่อต่อรองราคาให้สูงขึ้น ซึ่งในกรณีนี้หากชวานาหมู่บ้านนี้ไม่มีการสร้างบรรทัดฐานของหมู่บ้าน ในเรื่องของข้าวที่มีคุณภาพทั้งหมู่บ้าน และไม่มีการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลเรื่องข้าวกันอย่างสม่ำเสมอ ก็จะไม่สามารถมีอำนาจในการต่อรองราคาขายข้าวสูงขึ้นแบบนี้ ทำให้ชวานาหมู่บ้านนี้แม้ว่าจะได้รับผลกระทบจากที่ภายหลังนโยบายจำนำข้าว ราคาข้าวตกต่ำลงจากเดิมมาก ก็ยังอาศัยทุนทางสังคมในรูปแบบเครือข่ายตรงนี้ ช่วยทำให้ได้รับผลกระทบน้อยลงกว่าชวานาที่ไม่มีทุนทางสังคมนี้อยู่ และสามารถตอบรับราคาข้าวที่ตกต่ำลงได้มากกว่า

ทุนทางสังคมในรูปแบบของความไว้วางใจของพ่อค้าคนกลางกับโรงสี

ความไว้วางใจถือเป็นทุนทางสังคมนี้อย่างหนึ่งที่ James Coleman (2000 อ้างถึงใน อมรา, 2551) ได้อธิบายถึงบทบาททุนทางสังคม ในข้อแรกก็คือ หน้าที่ผูกพัน (obligation) ความคาดหวัง (expectation) และความเชื่อใจ ไว้วางใจ (trustworthiness) ที่มีอยู่ในโครงสร้างสังคม และมีหน้าที่ผูกพันที่จะต้องตอบแทนกัน ในกรณีของพ่อค้าคนกลางคนนี้กับโรงสีแม้ว่าในช่วงปี 2548 ที่โรงสีไม่ได้มีความจำเป็นต้องอุปถัมภ์เงินทุนให้กับพ่อค้าคนกลางเหมือนแต่เดิม แต่พ่อค้าคนกลางคนนี้ก็ยังคงสอบถามราคาจากโรงสีอยู่เสมอและขอราคาพิเศษกับทางโรงสีหากตนนำข้าวเปลือกมาขายให้ในจำนวนมาก เพื่อที่จะนำราคาข้าวเปลือกที่สูงขึ้นไปจูงใจชวานาให้ขายข้าวเปลือกให้ จนถึงในช่วงของนโยบายจำนำข้าวที่โรงสีและพ่อค้าคนกลางได้รับ

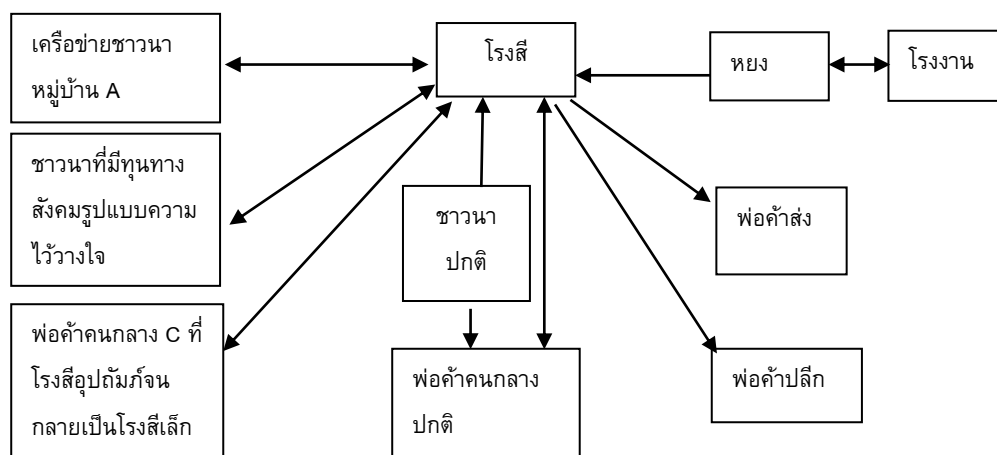
⁵ โรงสีก็คาดหวังว่าข้าวที่นำมาขายให้จะต้องมีคุณภาพสม่ำเสมอ โดยมีความชื้นไม่เกิน 15 เปอร์เซ็นต์ เวลาสีข้าวแล้วเมล็ดข้าวส่วนใหญ่เต็มเมล็ดไม่หัก ข้าวไม่ปนข้าวชนิดอื่น และข้าวจากชวานาหมู่บ้านนี้มาขายให้กับโรงสีทั้งหมู่บ้าน เมื่อหมู่บ้าน A ทำได้ อำนาจในการต่อรองราคาข้าวกับโรงสีก็เลยมีเพิ่มมากขึ้น จากการรวมตัวของคนในหมู่บ้านถึงแม้ว่าจะไม่ได้นำข้าวมาขายพร้อมกันทั้งหมด แต่โรงสีก็ทราบที่ชวานาหมู่บ้าน A มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลกันในหมู่บ้าน เมื่อตกลงมาขายที่ไหนแล้ว คนในหมู่บ้านก็จะพากันมาขายที่นั่นทั้งหมด พร้อมกับต้องได้ราคาเดียวกันทั้งหมู่บ้าน ในราคาที่สูงกว่าราคาหน้าป้ายที่ทางโรงสีรับซื้อชวานาปกติประมาณ 0.20-0.50 บาท (สัมภาษณ์ ย้ง, [นามสมมุติ], เจ้าของโรงสี, 12 กุมภาพันธ์ 2560.)

ผลกระทบด้วยกันทั้งคู่ ทำให้ทั้งคู่สามารถนำทุนทางสังคมตรงนี้มาใช้เพื่อช่วยในการปรับตัวจากผลกระทบดังกล่าว

คือ ทุนทางสังคมในรูปแบบของความไว้วางใจของพ่อค้าคนกลางกับโรงสี ที่นอกจากจะมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารความรู้กัน โรงสียังมีการอุปถัมภ์ในเรื่องของเงินทุนกับพ่อค้าคนกลาง C ที่มีการติดต่อกันมาอย่างต่อเนื่อง จนเกิดเป็นความไว้วางใจกัน และคาดหวังว่าจะค้าขายร่วมกันได้ จนนำไปสู่การอุปถัมภ์ช่วยเหลือในเรื่องของเงินทุนกับพ่อค้าคนกลาง C ที่ประสบปัญหาต้องใช้เงินทุนสูงขึ้นจากนโยบายจำนำข้าวที่จำเป็นต้องซื้อข้าวสูงขึ้น

โดยเริ่มแรกโรงสีได้เริ่มชักชวนพ่อค้าคนกลาง C ให้นำข้าวสารไปขายโดยที่เมื่อขายได้ หรือนำข้าวเปลือกมาขายให้กับโรงสีถึงมีการหักเงินคืน และยังมีมาให้เงินทุนไปซื้อข้าวเปลือกก่อนกับชาวนา เพื่อนำมาขายให้กับโรงสีอีกที โดยโรงสีเมื่อช่วยพ่อค้าคนกลางแล้วก็คาดหวังให้พ่อค้าคนกลางคนนี้นำข้าวเปลือกมาขายให้กับตนในจำนวนมาก (สัมภาษณ์ ย้ง, [นามสมมุติ], เจ้าของโรงสี, 12 กุมภาพันธ์ 2560) โดยที่พ่อค้าคนกลาง C หลังจากที่ได้นำข้าวสารจากโรงสีไปขายได้ระยะหนึ่ง จนไม่มีปัญหาในเรื่องของเงินทุน จึงไม่ได้พึ่งพาโรงสีในเรื่องของเงินทุนเหมือนตอนแรก โดยเริ่มที่จะมีเงินทุนของตนเองมากขึ้น จากการขายข้าวสาร และนำข้าวเปลือกไปขายให้กับโรงสี จนทำให้จากที่รับข้าวสารจากโรงสีมาขายเพียงอย่างเดียว นำไปสู่การปรับตัวเป็นโรงสีขนาดเล็กที่มีการสีข้าวสารเกรดรอง⁶ เพิ่มขึ้น แต่ก็ยังคงรับข้าวสารของโรงสีมาขาย เพราะช่องทางการขายข้าวสารของโรงสีเล็ก ยังไม่มากเท่ากับโรงสีใหญ่ ยังต้องอาศัยการขายข้าวเปลือกให้กับโรงสีส่วนหนึ่ง และการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความรู้เรื่องโรงสี ทั้งการสั่งเครื่องจักรโรงสี จากโรงสีใหญ่ที่มีประสบการณ์ในการทำโรงสี และช่องทางการขายข้าวสารมากกว่า (สัมภาษณ์ ดำ, [นามสมมุติ], พ่อค้าคนกลาง, 6 กุมภาพันธ์ 2560)

สรุปทุนทางสังคมในระบบการค้าข้าว จากการปรับตัวของชาวนาเมื่อได้รับผลกระทบในช่วงภายหลังนโยบายจำนำข้าวที่ราคาข้าวตกต่ำชาวนาได้มีการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายไปต่อรองกับโรงสีจากการที่มีการสะสมทุนทางสังคมมาก่อนหน้านั้นจนทำให้สามารถช่วยเพิ่มอำนาจการต่อรองราคาข้าวเปลือกกับโรงสีได้ อีกทั้งพ่อค้าคนกลางกับโรงสียังใช้ทุนทางสังคมเพื่อใช้ช่วยเหลือกันในช่วงนโยบายจำนำข้าวที่ทั้งคู่ได้รับผลกระทบได้ ผู้วิจัยจึงมองว่า ในสถานการณ์ดังกล่าวทุนทางสังคมมีบทบาทอย่างสำคัญที่ทำให้ชาวนาบางกลุ่มปรับตัวและอยู่รอดได้มากกว่าชาวนาที่ใช้ความสัมพันธ์ในกลไกตลาดเท่านั้น

ภาพแสดงความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดิน

⁶ โรงสีขนาดเล็กยังไม่สามารถสีข้าวได้คุณภาพเท่ากับโรงสีขนาดใหญ่

จากรูปแสดงความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวที่รวบรวมข้อมูลมา แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของ ขาวนาปกติ กับขาวนาที่มีทุนทางสังคมจะมีเส้นลูกศรที่แตกต่างกันคือเส้นลูกศรเปลี่ยนไปชี้หาทั้งสองฝั่ง แสดงให้เห็นว่าจากที่ขาวนาแค่นำข้าวไปขายให้พ่อค้าคนกลางหรือโรงสีเพียงอย่างเดียว เมื่อขาวนามีทุนทางสังคม ทั้งเครือข่าย หรือความไว้วางใจ โรงสีจะสร้างความสัมพันธ์กับขาวนาเพิ่มขึ้นกลับมา ทั้งมีการแลกเปลี่ยนข้อมูล กันหรือให้ราคาพิเศษกว่าขาวนาปกติ ทำให้ลูกศรชี้ไปทั้งสองฝั่ง

สรุปผลการวิจัยและอภิปราย

ระบบการค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนครมีความสัมพันธ์ทางสังคม ระหว่างตัวแสดงใน ระบบค้าข้าวในรูปแบบของบทบาทหน้าที่ตามอาชีพในระบบการค้าข้าว และในบริบทของนโยบายของรัฐบาล ที่เข้ามาแทรกแซงระบบการค้าข้าว จะส่งผลกระทบต่อตัวแสดงในระบบการค้าข้าว โดยเริ่มแรกในปี 2531 ความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าว จะเป็นการอุปถัมภ์กันต่อกันเป็นทอดๆ จากโรงสีสู่พ่อค้าคนกลาง และพ่อค้า คนกลางสู่ขาวนา และเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากการที่รัฐบาลผลักดันให้มียกย่องกองทุนหมู่บ้านในปี 2544 ที่เป็นการผลักดันให้ขาวนากู้ยืมเงินในระบบมากขึ้น รวมถึงการกู้ยืมผ่าน ธ.ก.ส. ส่งผลให้มีความสำคัญในการที่ ขาวนากู้ยืมเงินพ่อค้าคนกลางแบบอุปถัมภ์แบบเดิมเริ่มลดน้อยลง จนถึงช่วงปี 2548 ที่การเข้ามาของความ เจริญและการคมนาคมที่สะดวกขึ้นมาก เช่นมีห้างโลตัสเข้ามาในตัวอำเภอสว่างแดนดินครั้งแรก ส่งผลให้ ขาวนาส่วนมากจ้างรถรับจ้างให้เข้ามาขายข้าวที่โรงสีก่อนที่จะนำเงินที่ได้จากการขายข้าวไปพาลูกหลาน ญาติ พี่น้องไปซื้อของที่โลตัส ทั้งของใช้ส่วนตัว และนำไปไว้ขายยังร้านค้าของคนครอบครัวขาวนา จนทำให้ ความสัมพันธ์แบบเดิมที่โรงสีจำเป็นต้องอุปถัมภ์พ่อค้าคนกลางลดน้อยลง เหลือไว้แต่การช่วยเหลือพ่อค้าคน กลางที่มีความสัมพันธ์ที่สนิทสนมกันในบางครั้งคราว

จนระบบค้าข้าวดำเนินมาถึงในช่วงนโยบายประกันราคาข้าว ที่แม้ว่ารัฐบาลไม่ได้เข้ามาแทรกแซง ระบบค้าข้าวมาก แต่ก็มีการให้เงินส่วนต่างจากการขายข้าวให้กับขาวนาเพิ่มขึ้น อีกทั้งจากปัจจัยแวดล้อม ทั่วไปที่ในช่วงนี้ราคาขายขึ้นพุ่งสูง จนทำให้ขาวนาส่วนมากที่ก่อนหน้านี้ไปปลูกยางพาราควบคู่กับการทำนา สามารถมีเงินออกรถยนต์เป็นของตนเองได้ ทำให้รถรับจ้างเริ่มหายไปจากระบบค้าข้าว และมาถึงในช่วง นโยบายจำหน่ายข้าวที่รัฐบาลเข้ามาแทรกแซงราคาข้าวเปลือกให้สูงขึ้น ทำให้พ่อค้าคนกลางกับโรงสีได้รับ ผลกระทบมาก และภายหลังนโยบายจำหน่ายข้าวที่ราคาข้าวตกต่ำลง ที่ทำให้ขาวนาได้รับผลกระทบหนัก จนต้อง มีการปรับตัวเพื่อตอบรับผลกระทบดังกล่าว และจากผลการศึกษาพบ พ่อค้าคนกลาง โรงสี ขาวนาที่มีการนำ ทุนทางสังคมในรูปแบบของเครือข่าย ความไว้วางใจ สองรูปแบบที่ทำให้ในสถานการณ์นี้ตัวแสดงดังกล่าว สามารถปรับตัวให้อยู่รอดได้มากกว่าตัวแสดงที่อาศัยแต่กลไกตลาดในระบบการค้าข้าว และรอการช่วยเหลือ จากรัฐบาลเพียงอย่างเดียวดังนี้

รูปแบบแรก ทุนทางสังคมในรูปแบบของเครือข่ายเกิดขึ้นได้จากการที่ขาวนาในหมู่บ้านใช้การ แลกเปลี่ยนข้อมูลกัน เพื่อสร้างบรรทัดฐานในการทำข้าวคุณภาพให้กับหมู่บ้าน และใช้ข้อมูลดังกล่าว เพื่อ ควบคุมให้คนในหมู่บ้านทำตามจนกลายเป็นเครือข่ายของคนในหมู่บ้านนี้ ที่ช่วยเพิ่มอำนาจการต่อรองราคา ข้าวกับโรงสีได้ จากการที่โรงสีต้องการข้าวที่มีคุณภาพจำนวนมากของหมู่บ้านนี้จนสามารถช่วยลดผลกระทบ ของขาวนาหมู่บ้านนี้ ที่ได้รับจากช่วงภายหลังนโยบายจำหน่ายข้าวที่ราคาตกต่ำลง

รูปแบบที่สอง ทุนทางสังคมในรูปแบบของความไว้วางใจ จนนำไปสู่การอุปถัมภ์กันระหว่างพ่อค้า คนกลางกับโรงสี ในเรื่องของเงินทุนจากผลกระทบที่พ่อค้าคนกลางต้องใช้จ่ายเงินในการซื้อข้าวสูงขึ้นตามราคา

นโยบายจำหน่ายข้าว โดยเริ่มแรกโรงสีไว้วางใจในพ่อค้าคนกลาง จากการศึกษาที่ติดต่อกันมานาน และคาดหวังว่าจะสามารถทำการค้าขายร่วมกันได้ แต่ถึงอย่างนั้นพ่อค้าคนกลางก็ไม่ได้หวังพึ่งการช่วยเหลือเรื่องเงินทุนจากโรงสี ตลอด เมื่อเริ่มมีเงินทุนปรับตัวเป็นโรงสีเล็กได้ ก็ลดการพึ่งพิงเงินทุนจากโรงสี จนเปลี่ยนเป็นมีความสัมพันธ์กัน ในการการค้าขายร่วมกัน การแลกเปลี่ยนความรู้ ข้อมูลข่าวสารร่วมกัน

จากทุนทางสังคมในระบบการค้าข้าวที่เกิดขึ้น จากที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยจึงมองว่าการที่นำทุนทางสังคมมาใช้ สามารถลดผลกระทบจากราคาข้าวที่ตกต่ำในช่วงภายหลังนโยบายจำหน่าย และยังช่วยในการตัดสินใจในการปรับตัวในช่วงที่นโยบายจำหน่ายที่มีผลกระทบโดยตรง ทำให้ในสถานการณ์ดังกล่าวการนำทุนทางสังคมมาใช้มีส่วนช่วยให้การปรับตัวของชาวนา และพ่อค้าคนกลางอยู่รอดได้มากกว่าการปรับตัวที่อาศัยแต่กลไกตลาดเพียงอย่างเดียว

ข้อเสนอแนะ (1) ทุนทางสังคมเป็นความสัมพันธ์ที่ต้องมองผลประโยชน์ในระยะยาวแม้ว่าในช่วงแรกอาจจะยังมองไม่เห็นผลประโยชน์ของการสะสมทุนทางสังคม แต่ในบางสถานการณ์ทุนทางสังคมอาจจะช่วยให้มีช่องทางในการแก้ไขปัญหามากขึ้น (2) จากบริบทที่นโยบายมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดซึ่งมีบางช่วงที่ชาวนาอาจไม่ได้รับผลประโยชน์เท่าที่ควร การหวังพึ่งการช่วยเหลือจากนโยบายของรัฐบาลแต่เพียงอย่างเดียวดูเหมือนจะไม่ใช่วิธีทางออกที่ทำให้ชาวนาสามารถอยู่รอดได้

เอกสารอ้างอิง

- นวนนุช พิริยวิทย์โยภาส. การศึกษาระบบการค้าข้าวของเอกชนและรัฐบาลในกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.
- ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ. วาทกรรมทุนทางสังคม: กระบวนการสร้างแนวคิดและปฏิบัติการในบริบทการพัฒนาของไทย (พ.ศ. 2540-2546). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาสังคมวิทยา ภาควิชาสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองในชุมชนชนบทและการปรับตัวของชาวนาวารสารพัฒนาสังคม ปีที่ 17 ฉบับที่ 1 (เมษายน - ตุลาคม 2558) : 30-63.
- วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์. ทุนทางสังคม. กรุงเทพมหานคร : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, 2549.
- สำนักงบประมาณของรัฐสภา. รายงานการศึกษากองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ 2558 [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.parliament.go.th> [25 มิถุนายน 2560]
- สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. โครงการศึกษาวิจัยเรื่อง การทุจริตกรณีศึกษา; โครงการจํานำข้าวทุกเม็ด. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2557.
- อมรา พงศาพิชญ์. “ทุนสังคมและทุนวัฒนธรรม” ท่าฝ่าวิกฤตเศรษฐกิจและสังคมไทย. ใน บทความประกอบการสัมมนาทางวิชาการ, หน้า 1-14. 11 ธันวาคม 2551 ณ หอประชุมปัญญาภิวัตน์ สถาบันเทคโนโลยีปัญญาภิวัตน์, 2551.
- อัมมาร สยามวาลา. ประมวลความรู้เรื่องข้าว. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2533.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. ลืมตาอ้าปาก จาก “ชาวนา” สู่ “ผู้ประกอบการ”. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, 2559.

สัมภาษณ์ (นามสมมติ)

- เต, ชาวนา. สัมภาษณ์, 5 กุมภาพันธ์ 2560
- رج, ชาวนา. สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2560
- นี, ชาวนา. สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2560
- สังค์, ชาวนา. สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2560
- มหา, ชาวนา. สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2560
- แกลบ, ชาวนา. สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2560
- ปุย, ชาวนา. สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2560
- ฤดี, ชาวนา. สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2560
- หม่อง, ชาวนา. สัมภาษณ์, 10 กุมภาพันธ์ 2560
- มง, ชาวนา. สัมภาษณ์, 10 กุมภาพันธ์ 2560
- ดำ, พ่อค้าคนกลาง. สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2560
- ตั้, พ่อค้าคนกลาง. สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2560
- สำลี, พ่อค้าคนกลาง. สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2560

ย้ง, เจ้าของโรงสี สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2560
มงคล, หยง สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2560
เอ, พ่อค้าปลี๊ก สัมภาษณ์, 17 กุมภาพันธ์ 2560
นุ้ย, พ่อค้าปลี๊ก สัมภาษณ์, 17 กุมภาพันธ์ 2560
มีชัย, พ่อค้าส่งทางภาคใต้ สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2560

สังคมที่รวมกัน

Inclusive Society

ความแตกต่างระหว่างเพศ และสถานภาพสมรสกับความอยู่ดีมีสุข ทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย

จากรุวรรณ ศรีภักดี

วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

sugarcane.s@hotmail.co.th

บทคัดย่อ

สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางประชากรของประเทศไทยไปสู่สังคมสูงวัย ที่ประเทศกำลังเผชิญอยู่ในขณะนี้ และมีแนวโน้มว่าจะก้าวไปสู่สังคมสูงวัยระดับสมบูรณ์ และสังคมสูงวัยระดับสุดยอดตามลำดับนั้น ประเด็นความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจจึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญที่ไม่อาจละเลยได้ เพราะเป็นโอกาสที่จะนำพาผู้สูงอายุไทยไปสู่การมีความมั่นคง มั่งคั่ง และมีความยั่งยืนทางด้านหลักประกันในชีวิตว่าจะไม่เป็นผู้สูงอายุที่ตกอยู่ในสภาวะยากลำบากทางเศรษฐกิจในช่วงบั้นปลายของชีวิตเมื่อสถานการณ์ทางสังคมและเศรษฐกิจของประเทศเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ดังนั้นบทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อมุ่งเน้นนำเสนอสถานการณ์ความแตกต่างระหว่างเพศและสถานภาพสมรสกับความอยู่ดี มีสุขทางด้านเศรษฐกิจ รวมทั้งศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย โดยกลุ่มตัวอย่าง คือ ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไปที่ตอบแบบสอบถามด้วยตนเองในโครงการสำรวจประชากรสูงอายุในประเทศไทย ปี พ.ศ.2557 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ จำนวนทั้งสิ้น 26,937 คน ซึ่งผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์ถดถอยโลจิสติกแบบเรียงลำดับ (ordered logistic regression) เพื่อวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางด้านประชากร เศรษฐกิจและสังคม พื้นที่อยู่อาศัย และสุขภาพ กับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย ผลการศึกษาพบว่า ผู้สูงอายุไทยมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจอยู่ในระดับปานกลาง แต่หากพิจารณาเป็นรายด้าน 4 ด้าน ได้แก่ 1) รายได้ 2) การทำงาน 3) ทรัพย์สินและเงินออม และ 4) การดำรงชีพ พบว่า ผู้สูงอายุไทยมีความอยู่ดีมีสุขทางเศรษฐกิจด้านการทำงาน และการดำรงชีพอยู่ในระดับที่สูง และมีความอยู่ดีมีสุขทางเศรษฐกิจด้านรายได้ และทรัพย์สินและเงินออมอยู่ในระดับปานกลาง ซึ่งโดยส่วนใหญ่ผู้หญิงจะมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในระดับสูงด้านการทำงาน ทรัพย์สินและเงินออม และการดำรงชีพ ส่วนผู้ชายส่วนใหญ่มีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในระดับสูงด้านรายได้ และเมื่อควบคุมอิทธิพลของตัวแปรอิสระแล้ว พบว่าเพศและสถานภาพสมรส อายุ การมีบุตร ระดับการศึกษา รูปแบบครัวเรือน เขตที่อยู่อาศัย ภาคที่อยู่อาศัย และสถานะทางสุขภาพ มีความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย โดยข้อค้นพบจากการศึกษาในครั้งนี้ที่เด่นชัดในเรื่องความแตกต่างของลักษณะทางประชากรในกลุ่มผู้สูงอายุ คือ การมีเพศ สถานภาพสมรส และระดับการศึกษาที่แตกต่างกัน จะส่งผลให้ผู้สูงอายุไทยมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจต่างกันตามไปด้วย โดยเฉพาะในกลุ่มผู้สูงอายุชายโสด มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในระดับสูงต่ำกว่าผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสอื่นๆ และผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาสูง มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในระดับสูงมากกว่าผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาต่ำ โดยเฉพาะในกลุ่มผู้สูงอายุที่จบการศึกษาระดับปริญญาตรีขึ้น

ไปมีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านรายได้ในระดับสูงมากกว่าผู้สูงอายุที่เรียนจบต่ำกว่า ประถมศึกษา

จากผลการศึกษาข้างต้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจึงควรให้ความสำคัญกับการศึกษาของผู้สูงอายุไทย เนื่องจากระดับการศึกษาของผู้สูงอายุเป็นปัจจัยบ่งชี้ที่สำคัญและมีความสัมพันธ์ทางบวกกับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในระดับสูงที่ชัดเจนที่สุด โดยการยกระดับการศึกษาจะเป็นแนวทางหนึ่งในการลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย เพราะการศึกษาเป็นพื้นฐานสำคัญในการที่จะลดช่องว่างทางโอกาสในด้านต่างๆ ของผู้สูงอายุไทย ทั้งโอกาสในการทำงาน การสร้างรายได้ การสะสมความมั่งคั่ง และการมีมาตรฐานในการดำรงชีวิตที่ดีขึ้น นอกจากนี้ การเสริมสร้างหลักประกันความมั่นคงในชีวิต และการเสริมสร้างศักยภาพทางเศรษฐกิจให้กับผู้สูงอายุไทยก็มีความสำคัญที่ต้องดำเนินการควบคู่กันไป เพื่อนำพาผู้สูงอายุไทยไปสู่ความอยู่ดีมีสุขอย่างมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน ต่อไป

คำสำคัญ: ความแตกต่างระหว่างเพศ สถานภาพสมรส ความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจ ผู้สูงอายุไทย

Gender Differences, Marital Status and Economic Well-Being of Thai Elderly

Jaruwan Sripakdee

College of Population Studies, Chulalongkorn University.

E-mail: sugarcane.s@hotmail.co.th

Abstract

The demographic change of Thailand to the aging society occurred recently and Thailand is likely to step into aged-society and into super-aged society, respectively. Economic well-being is an important issue that cannot be neglected because it is important to bring Thai elders to security, wealth, and sustainable life in the hope that they will not be elderly people in economic hardship at the end of their lives when the social and economic situation of the country changes over time.

This article aims to present the situation of gender differences, marital status and economic well-being and to study the factors correlated with the economic well-being of Thai elderly. The sample size in the study is 26,937. All samples were elderly (aged 60 and over), who answered the questionnaires by themselves in the 2014 National Survey of Older Persons in Thailand conducted by the National Statistical Office. Ordered logistic regression technique was utilized to analyze the relationship between demographic, socio-economic, geographical, and health factors and economic well-being. The study found that Thai elderly had medium level of economic well-being. However, if considered four dimensions as follows: 1) income 2) work 3) property and savings, and 4) living conditions, it was found that Thai elderly had economic well-being in the area of work and living conditions at high level and economic well-being in the area of income and property and savings at medium level. In most cases, elderly women had a high level of economic well-being in the area of work, property and savings, and living conditions. Elderly men had high level of economic well-being in the area of income. After controlling for the influence of other independent variables, the analysis of ordered logistic regression model shows that gender and marital status, age, childbearing, level of education, pattern of household, residential area, region of residence and health status shows correlation with economic well-being of Thai elderly. The finding from this study showed that the differences in demographic characteristics of Thai elderly, including gender, marital status, and educational levels are correlated with the economic well-being. Especially single men are more likely to have lower economic well-being, and the elderly who had high level of education are more likely to have high level of economic well-being compared to the elderly who had low education levels. In particular,

those with bachelor's degree or above are much more likely to have better economic well-being in the area of income compared to those with lower than primary school.

Based on the above results, the relevant agencies should pay attention to the education of Thai elderly. This is one of the ways to reduce the economic inequality among the elderly in Thailand because the level of education of the elderly is an important indicator that is positively correlated with economic well-being and fundamental to reducing the opportunities gap in various fields of Thai elderly, such as opportunity to work, income, wealth accumulation and standard of living. In addition, it is important to strengthen the economic security and economic empowerment for Thai elderly. This will lead to improved economic well-being of Thai elderly and to bring Thai elderly to security, wealth, and sustainability in the future.

Key words: Gender differences, Marital status, Economic well-being, Thai elderly

บทนำ

ประเด็นเรื่องความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทยถือว่าเป็นเรื่องที่ภาครัฐต้องให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในสถานการณ์การเป็นสังคมสูงอายุ (aging society) ของประเทศไทย เพราะมีความเกี่ยวข้องกับครอบครัว ชุมชน และสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (Knodel, Teerawichitchainan, Prachuabmoh, & Pothisiri, 2015) ซึ่งการก้าวเข้าสู่สังคมสูงอายุของประเทศไทยมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2543 ที่มีการเพิ่มขึ้นของสัดส่วนผู้สูงอายุไม่เพียงแต่ในปัจจุบันเท่านั้น แต่แนวโน้มในอนาคตจากการคาดประมาณประชากรของประเทศ ยังพบว่า ในปี พ.ศ.2564 ประเทศไทยจะก้าวเข้าสู่สังคมสูงอายุแบบสมบูรณ์ (aged society) คือ มีสัดส่วนประชากรที่อายุ 60 ปีขึ้นไป มากกว่าร้อยละ 20 ของประชากรทั้งประเทศ และถัดไปอีก 10 ปี ข้างหน้า ประเทศไทยก็จะก้าวเข้าสู่สังคมสูงอายุแบบสุดยอด (super-aged society) คือ มีสัดส่วนประชากรที่อายุ 65 ปีขึ้นไป มากกว่าร้อยละ 20 ของประชากรทั้งประเทศ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2556) โดยสถานการณ์ทางด้านประชากรเหล่านี้ จะส่งผลให้ลักษณะการพึ่งพิงทางเศรษฐกิจระหว่างประชากรวัยต่างๆ เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม อีกทั้งอัตราส่วนเพศ (sex ratio) ของประชากรไทยมีเพศหญิงมากกว่าเพศชายในทุกกลุ่มอายุ และจะแตกต่างกันค่อนข้างมากในกลุ่มประชากรสูงอายุ ซึ่งผู้หญิงก็มีอายุยืนยาวกว่าผู้ชาย (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2556; สำนักบริหารการทะเบียน, 2558) ถ้าหากในอนาคตประเทศไทยก้าวเข้าสู่สังคมสูงอายุแบบสมบูรณ์ และสังคมสูงอายุแบบสุดยอดแล้วก็เป็นที่น่ากังวลว่าสัดส่วนของผู้สูงอายุที่เพิ่มขึ้นส่วนใหญ่นั้นจะเป็นผู้สูงอายุที่เป็นเพศหญิงมากกว่าผู้สูงอายุเพศชาย อีกทั้งสถานการณ์ความไม่มั่นคงในชีวิตสมรสของผู้สูงอายุไทยก็เป็นประเด็นที่ท้าทายเนื่องจากมีสัดส่วนที่แตกต่างกันค่อนข้างมากระหว่างเพศหญิงและเพศชาย เนื่องจากข้อมูลของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่าผู้สูงอายุเพศหญิงมีสัดส่วนของการเป็นหม้ายสูงกว่าผู้สูงอายุเพศชายถึง 3 เท่า โดยมีผู้สูงอายุเพศหญิงที่เป็นหม้าย สูงถึงร้อยละ 43.2 ซึ่งเป็นสัดส่วนที่มากเมื่อเทียบกับผู้สูงอายุเพศชายที่เป็นหม้ายเพียงร้อยละ 14.1 เท่านั้น (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2557)

โดยมีข้อมูลจากงานวิจัยหลายเรื่องพบว่า ความแตกต่างระหว่างเพศในกลุ่มประชากรสูงอายุมีความสัมพันธ์กับข้อได้เปรียบและเสียเปรียบทางด้านเศรษฐกิจในระดับบุคคล โดยในกลุ่มสตรีสูงอายุจะมีรายได้จากการทำงาน และรายได้อื่นๆ ที่ต่ำกว่าผู้ชายสูงอายุ (Gneezy, Niederle, & Rustichini, 2003; Ofstedal, Reidy, & Knodel, 2004; Rudkin, 1993) ซึ่งการก้าวเข้าสู่สังคมสูงอายุของประเทศไทยจะส่งผลต่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ และจะทำให้มีผู้สูงอายุเข้ามามีส่วนร่วมในกำลังแรงงานเพิ่มขึ้น เพื่อสร้างความมั่นคงในชีวิตให้กับตนเอง (สำนักส่งเสริมความเสมอภาคหญิงชาย, 2552) ถึงแม้ว่าที่ผ่านมาภาครัฐจะให้ความสำคัญกับนโยบายและแผนงานด้านผู้สูงอายุ โดยการจัดสวัสดิการสำหรับผู้สูงอายุในด้านต่างๆ อย่างต่อเนื่อง แต่การจะสร้างความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจให้กับผู้สูงอายุได้นั้น การช่วยเหลือจากภาครัฐเพียงอย่างเดียวไม่สามารถทำได้สำเร็จ เพราะต้องอาศัยปัจจัยด้านอื่นๆ ทั้งตัวผู้สูงอายุเอง ลูกหลาน และสมาชิกในครอบครัวของผู้สูงอายุก็มีส่วนสำคัญในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุให้อยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจ (ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, 2552) แต่ครัวเรือนไทยในปัจจุบันมีขนาดเล็กลงอันเป็นผลมาจากการลดลงของภาวะเจริญพันธุ์ และคนในยุคปัจจุบันนิยมมีบุตรจำนวนน้อยลงกว่าในอดีต ซึ่งจะส่งผลให้การเกื้อหนุนช่วยเหลือ และพึ่งพิงกันเชิงเศรษฐกิจภายในครอบครัวในอนาคตลดน้อยลงตามไปด้วย และในอนาคตพ่อแม่ที่เป็นผู้สูงอายุต้องพึ่งพาตนเองเพิ่มมากขึ้น (อนันต์ ภาวสุทธิไพศิฐ, 2558)

จากประเด็นที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยเล็งเห็นถึงความสำคัญของความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย เพราะปัญหาความไม่มั่นคงทางด้านเศรษฐกิจจะส่งผลกระทบต่อฐานะทางการเงินและความยากจน

ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการดำเนินชีวิต และความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุด้านต่างๆ ในช่วงบั้นปลายของชีวิต (Choudhury & Leonasio, 1997) แต่ถ้าหากผู้สูงอายุไทยมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจก็จะทำให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ ลดภาวะพึ่งพิงจากบุคคลอื่น และเป็นกำลังสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศต่อไปได้ ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการศึกษาถึงสถานการณ์ความแตกต่างระหว่างเพศ และสถานภาพสมรส กับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย โดยการสร้างดัชนีชี้วัดความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย รวมทั้งศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำข้อค้นพบที่ได้จากการวิจัยในครั้งนี้ไปใช้เป็นข้อมูลประกอบการวางแผนและกำหนดนโยบายเกี่ยวกับการดำเนินงานด้านผู้สูงอายุ เพื่อเสริมสร้างหลักประกันความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้กับผู้สูงอายุไทย ซึ่งจะทำให้ผู้สูงอายุไทยมีความอยู่ดีมีสุขอย่างมั่นคงต่อไป

การทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุในประเทศไทยยังมีไม่มาก โดยส่วนใหญ่งานวิจัยเกี่ยวกับผู้สูงอายุในประเทศไทย เป็นการศึกษาความอยู่ดีมีสุข และความสุข สำหรับงานด้านความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจ ตัวอย่างเช่น การศึกษาของ จอห์น โนเดล และนภาพร ชโยวรรณ (2552) เรื่องการอยู่ดีมีสุขของผู้สูงอายุในประเทศไทย ซึ่งพบว่า ผู้สูงอายุไทยมีแนวโน้มของความอยู่ดีมีสุขทางด้านวัตถุ (Material well-being) เพิ่มขึ้นจากในอดีต โดยในปี พ.ศ.2550 มีผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนที่มีสิ่งของเครื่องใช้และสิ่งอำนวยความสะดวกเพิ่มมากขึ้น และส่วนใหญ่ครัวเรือนที่ผู้สูงอายุอาศัยอยู่มีรถจักรยานยนต์จึงทำให้ผู้สูงอายุเดินทางได้สะดวกขึ้น และอาศัยอยู่ในครัวเรือนที่มีโทรศัพท์มือถือเพิ่มมากขึ้น จึงทำให้ผู้สูงอายุสามารถติดต่อสื่อสารกับบุตรและญาติที่อยู่อื่นได้สะดวกมากขึ้น (จอห์น โนเดล และนภาพร ชโยวรรณ, 2552) ส่วนงานวิจัยในต่างประเทศในประเด็นที่ใกล้เคียง เช่น การศึกษาของ Chan et al. (2001) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุในประเทศสิงคโปร์และประเทศไต้หวัน โดยผลการศึกษาพบว่า สถานภาพสมรสมีความสัมพันธ์กับความเพียงพอของรายได้ อย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งการเป็นหม้ายในกลุ่มสตรีสูงอายุมีความสัมพันธ์กับความยากลำบากทางด้านเศรษฐกิจ (Chan, Ofstedal, & Hermalin, 2001) และการศึกษาของ Ofstedal et al. (2004) ได้ศึกษาเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างเพศในเรื่องการเกื้อหนุนทางด้านเศรษฐกิจและความอยู่ดีมีสุขของผู้สูงอายุในประเทศเอเชีย ได้แก่ ประเทศบังกลาเทศ มาเลเซีย อินโดนีเซีย สิงคโปร์ ไทย เวียดนาม ฟิลิปปินส์ และไต้หวัน โดยผลการศึกษาพบว่า ประเทศไทย สิงคโปร์ ไต้หวัน และฟิลิปปินส์ มีความแตกต่างระหว่างเพศในด้านเศรษฐกิจที่ชัดเจนที่สุด โดยผู้สูงอายุเพศหญิงมีความเสียเปรียบทางด้านรายได้มากกว่าเมื่อเทียบกับผู้สูงอายุเพศชาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มสตรีสูงอายุของประเทศไทยและฟิลิปปินส์ (Ofstedal et al., 2004) โดยการศึกษาในครั้งนี้มีแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจระดับบุคคล

ความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจ (Economic Well-Being) ของบุคคล หมายถึง การที่บุคคลมีความมั่นคงทางด้านรายได้ การทำงาน ทรัพย์สิน เงินออม และการเป็นกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินต่างๆ รวมทั้งมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีและสามารถเข้าถึงความต้องการการบริโภคที่จำเป็นขั้นพื้นฐานสำหรับตนเองและครอบครัว และมีโอกาสในการทำกิจกรรมต่างๆ ทางเศรษฐกิจได้อย่างเท่าเทียมกัน จึงจะทำให้บุคคลมีความสามารถในการซื้อ บริโภคสินค้า และบริการด้านต่างๆ ได้ (Clark, 1989; Nesadurai, 2005; Rejda, 2015; สำนักงาน

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550) โดยการประกอบอาชีพที่มั่นคงก็เป็นส่วนหนึ่งที่จะนำมาซึ่งรายได้และทำให้มีปัจจัยพื้นฐานที่เพียงพอในการดำรงชีวิตและสามารถพึ่งพาตนเองได้ (กระทรวงการพัฒนาระบบเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547) โดยสิ่งที่จะบ่งชี้ถึงความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของบุคคลที่สำคัญ (Hacker, 2006; Rejda, 2015; ศักดิ์ศรี บริบาลบรรพตเขตต์, 2535) มี 4 องค์ประกอบ ดังนี้

1) การมีงานทำ เป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำไปสู่การมีรายได้ที่มั่นคงเพราะการว่างงานจะทำให้สูญเสียรายได้ขนาดใหญ่ โดยการที่บุคคลได้ทำงานเต็มเวลา และมีความแน่นอน ชัดเจนในเรื่องของระยะเวลาการทำงาน มีหลักประกันในการทำงาน และเป็นการทำงานที่ได้รับค่าตอบแทนที่เหมาะสม จะทำให้ได้รับผลประโยชน์หรือสวัสดิการสังคมด้านต่างๆ จากการทำงานตามมาด้วย เช่น มีระบบประกันสังคม ระบบกองทุนสะสมต่างๆ ระบบบำเหน็จบำนาญ เป็นต้น และทำให้มีหลักประกันความมั่นคงทางด้านรายได้เมื่อเกิดเหตุฉุกเฉินหรือเจ็บป่วย

2) รายได้ เป็นสิ่งที่จะบ่งชี้อย่างหนึ่งว่าบุคคลจะมีความสามารถที่จะซื้อสินค้าและบริการได้ โดยบุคคลต้องมีรายได้ที่สูงกว่าระดับความยากจนจึงจะสามารถตอบสนองต่อความต้องการ และความจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของตนเองหรือครอบครัวในด้านต่างๆ ได้อย่างไม่ลำบากมากนัก ซึ่งความต่อเนื่องของรายได้ส่วนบุคคลก็มีส่วนสำคัญต่อความเพียงพอของรายได้เพื่อใช้จ่ายทั้งในปัจจุบันและอนาคต

3) สภาพชีวิตความเป็นอยู่ เป็นตัวที่จะบ่งชี้ถึงมาตรฐานในการดำรงชีพ โดยบุคคลต้องมีมาตรฐานในการดำรงชีวิตในระดับเดียวกันหรือใกล้เคียงกับมาตรฐานในการดำรงชีวิตของชุมชน และมีความพึงพอใจต่อสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของตนในระดับหนึ่ง โดยปัจจัยสำคัญที่จะนำไปสู่การมีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี คือ การมีรายได้ที่เพียงพอในการจัดหาสิ่งของและบริการ เพื่ออำนวยความสะดวก และตอบสนองความต้องการของตนเองที่เหนือกว่าความต้องการขั้นพื้นฐาน

4) การมีหลักประกันความมั่นคงในชีวิต โดยบุคคลต้องมีสวัสดิการ มีหลักประกันทั้งทางด้านสุขภาพในกรณีเจ็บป่วยหรือมีภาวะทุพพลภาพ และมีหลักประกันทางด้านรายได้เมื่อเกษียณจากการทำงานแล้ว เช่น บำเหน็จบำนาญ เงินสำรองเพื่อการเลี้ยงชีพ ประกันชีวิต ประกันสังคม เงินออมหรือทรัพย์สินที่สามารถประเมินมูลค่าทางเศรษฐกิจได้ เป็นต้น

ทั้งนี้ การที่บุคคลมีอายุที่สูงขึ้น ทำให้การบริโภคสินค้าและบริการสูงขึ้นตามไปด้วยในขณะที่รายได้ลดลง ซึ่งหากบุคคลใดไม่มีการเตรียมความพร้อมทางการเงินเพื่อยามสูงวัยที่ตีมากพอ ก็อาจส่งผลให้เกิดปัญหาความไม่มั่นคงทางด้านเศรษฐกิจตามมาในช่วงบั้นปลายของชีวิตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในทางกลับกัน หากบุคคลได้มีการวางแผนทางการเงิน และสะสมทรัพย์สิน เพื่อเตรียมความพร้อมไว้ใช้จ่ายในยามสูงวัยเป็นอย่างดี จะทำให้บุคคลนั้นมีหลักประกัน และเชื่อมั่นได้ว่าจะไม่ตกอยู่ในสภาวะยากลำบากทางด้านเศรษฐกิจ และเป็นผู้สูงอายุที่มีความมั่นคง (Albert & Modigliani, 1963)

2. แนวคิดเกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย และความแตกต่างระหว่างเพศในด้านเศรษฐกิจ

ประเด็นความเหลื่อมล้ำที่สำคัญในสังคมไทยซึ่งกำลังเป็นประเด็นสำคัญที่ส่งผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ มี 6 ด้าน ได้แก่ 1) รายได้ 2) สิทธิทางการเงิน 3) การถือครองที่ดิน 4) การศึกษา 5) การให้บริการสาธารณสุข และ 6) ความไม่เสมอภาคทางเพศ โดยสามารถจำแนกได้เป็น 2 มิติ คือ มิติด้านเศรษฐกิจ และมิติด้านสังคม ซึ่งในด้านเศรษฐกิจจะพิจารณาจากความไม่เท่าเทียมกันของการกระจายรายได้และทรัพย์สิน ในส่วนของความเหลื่อมล้ำทางด้านสังคมจะพิจารณาความเหลื่อมล้ำทางโอกาสในการเข้าถึงบริการพื้นฐานของภาครัฐ เช่น การศึกษา สาธารณสุข และการคุ้มครองทางสังคม เป็นต้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2558) ซึ่งในปัจจุบันความยากจนยังคงเป็น

ปัญหาที่มีความสำคัญต่อสังคมไทย เพราะประชากรไทยกว่า 1 ใน 4 ยังคงมีระดับรายจ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภคสูงกว่าเส้นความยากจนไม่เกินร้อยละ 20 จึงถือว่าเป็นกลุ่มเสี่ยง และในกลุ่มประชากรสูงอายุ ยังคงพบว่าผู้สูงอายุบางกลุ่มในสังคมยังคงเข้าไม่ถึงสิทธิและสวัสดิการที่รัฐจัดให้ อาทิ เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ เบี้ยความพิการ และสิทธิรักษาพยาบาล (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2558)

โดยความแตกต่างระหว่างเพศในกลุ่มประชากรสูงอายุก็น่าเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่สังคมไทยกำลังเผชิญอยู่ในขณะนี้ ซึ่งสามารถอธิบายได้จากแนวคิดความแตกต่างระหว่างเพศ ที่มองว่าการที่บุคคลมีเพศที่แตกต่างกันย่อมส่งผลให้มุมมองในการใช้ชีวิตแตกต่างกันตามไปด้วย ทั้งในเรื่องของการทำงาน การเก็บออม การสะสมทรัพย์สิน การสมรส ความสัมพันธ์ในครอบครัว การมีบุตร การเกษียณ รวมไปถึงเรื่องสุขภาพและการเจ็บป่วย (Yount, 2009) โดยเฉพาะประเด็นทางด้านเศรษฐกิจและด้านสุขภาพ ในกลุ่มผู้สูงอายุ พบว่าความแตกต่างระหว่างเพศส่งผลต่อการใช้ชีวิตในช่วงบั้นปลายของชีวิตที่แตกต่างกันค่อนข้างมาก (Conklin, Forouhi, Surtees, Wareham, & Monsivais, 2015; Sousa, 2009) โดยมีงานวิจัยหลายเรื่องพบว่า สตรีสูงอายุที่เป็นหม้าย เนื่องจากคู่สมรสเสียชีวิตไปแล้ว ส่วนใหญ่จะไม่แต่งงานใหม่ จึงทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัวแทน หรือบางส่วนก็อาศัยอยู่กับบุตรหลานในครัวเรือน ซึ่งจะแตกต่างจากผู้ชายที่เมื่อคู่สมรสเสียชีวิตไปแล้วก็มักจะแต่งงานใหม่ภายในเวลาไม่นานนัก (United Nations, 2004; United Nations Centre for Human Settlements, 2004; Yount, 2009) ดังนั้นประเด็นเรื่องความแตกต่างระหว่างเพศ จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจในสถานการณ์การเป็นสังคมสูงวัยของประเทศไทยทั้งในปัจจุบันและอนาคตที่จะมีอัตราส่วนเพศ (sex ratio) แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญในกลุ่มประชากรสูงอายุ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอนาคตกลุ่มประชากรสูงอายุวัยปลาย อายุตั้งแต่ 80 ปีขึ้นไป จะมีอัตราส่วนเพศชายต่อเพศหญิง 100 คน แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ 2 เท่า (ผู้ชาย 57.95 คนต่อผู้หญิง 100 คน) (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2556) เนื่องจากความแตกต่างระหว่างเพศจะส่งผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุ ซึ่งการศึกษาในประเด็นความแตกต่างระหว่างเพศของผู้สูงอายุในประเทศไทยที่ผ่านมา พบว่าสตรีสูงอายุของไทยจะมีข้อเสียเปรียบในหลายด้านเมื่อเทียบกับผู้สูงอายุชาย เช่น มีระดับการศึกษาที่ต่ำกว่า มีระดับรายได้ที่ต่ำกว่า มีการหย่าร้างที่สูงกว่า มีการเจ็บป่วยมากกว่า เป็นต้น (Sobieszczyk, Knodel, & Chayovan, 2003) ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Ofstedal et al. (2004) ที่ศึกษาเรื่องการเกษียณทางเศรษฐกิจและความอยู่ดีมีสุขของผู้สูงอายุในเอเชียที่พบว่า ผู้สูงอายุเพศชายมีรายได้ในระดับที่สูงกว่าผู้สูงอายุเพศหญิง แต่หากพิจารณาในประเด็นของผู้สูงอายุที่เป็นโสด กลับพบว่า ผู้สูงอายุเพศหญิงที่เป็นโสดจะได้เปรียบทางด้านเศรษฐกิจมากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับผู้สูงอายุเพศชายที่เป็นโสด เนื่องจากผู้สูงอายุหญิงเพศหญิงที่ไม่ได้แต่งงานส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในครัวเรือนแบบหลายรุ่นจึงได้รับการเกื้อหนุนจากครอบครัวทั้งทางตรงและทางอ้อม

ข้อมูลและวิธีการศึกษา

1. ข้อมูลประชากร และกลุ่มตัวอย่าง ที่ใช้ในการศึกษา

การศึกษาในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปริมาณโดยใช้ข้อมูลทุติยภูมิจากโครงการสำรวจประชากรสูงอายุในประเทศไทย ปี พ.ศ.2557 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ซึ่งเป็นข้อมูลภาคตัดขวาง (Cross-sectional Data) เพื่อสำรวจและเก็บรวบรวมข้อมูลลักษณะทางประชากรเศรษฐกิจสังคมภาวะสุขภาพการเกษียณและลักษณะการอยู่อาศัย โดยประชากรที่ใช้ในการศึกษา คือ ประชากรไทยที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป ซึ่งสำนักงานสถิติแห่งชาติใช้วิธีการเลือกตัวอย่างแบบสองขั้นตอน (Stratified Two-stage Sampling) มีรายละเอียดดังนี้

การเลือกตัวอย่างขั้นที่ 1 เลือกพื้นที่ตัวอย่างในกรุงเทพมหานครและทุกจังหวัดเป็นสตราตัม รวมทั้งสิ้น 76 สตราตัม และทำการแบ่งแต่ละสตราตัมออกเป็น 2 สตราตัมย่อย ตามเขตปกครอง คือ ในเขตเทศบาล เรียกว่าชุมชนอาคาร และนอกเขตเทศบาลเรียกว่าหมู่บ้าน ได้ชุมชนอาคาร/หมู่บ้านตัวอย่างจำนวน 5,970 ชุมชนอาคาร/หมู่บ้าน

การเลือกตัวอย่างขั้นที่ 2 เลือกครัวเรือนส่วนบุคคลในพื้นที่ตัวอย่างทั้งในเขตเทศบาลและนอกเขตเทศบาล โดยในแต่ละชุมชนอาคารจะเลือกครัวเรือนส่วนบุคคล จำนวน 15 ครัวเรือน และในแต่ละหมู่บ้านจะเลือกครัวเรือนส่วนบุคคล จำนวน 12 ครัวเรือน ได้จำนวนครัวเรือนส่วนบุคคลตัวอย่างทั่วประเทศ จำนวน 83,880 ตัวอย่าง

จากนั้น ผู้วิจัยทำการคัดเลือกข้อมูลจากโครงการสำรวจประชากรสูงอายุในประเทศไทย พ.ศ.2557 โดยคัดเลือกเอาเฉพาะผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป ที่เป็นผู้ตอบแบบสอบถามด้วยตนเองและตอบครบทุกข้อคำถามที่ผู้วิจัยต้องการใช้เป็นตัวแปรในการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยในครั้งนี้ ได้กลุ่มตัวอย่างจำนวนทั้งสิ้น 26,937 คน และผู้วิจัยได้ทำ normalized weight¹ เพื่อให้ค่าคลาดเคลื่อนมาตรฐานของกลุ่มตัวอย่างที่คัดเลือกมา มีความถูกต้องและเชื่อมั่นได้ว่าทุกๆ ตัวอย่างมีโอกาสได้รับการคัดเลือกจากประชากรเท่าๆ กัน (Thomas & Heck, 2001) หลังจากนั้นจึงทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การวิเคราะห์ถดถอยโลจิสติกแบบเรียงลำดับ (ordered logistic regression) เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย ซึ่งการวิเคราะห์ถดถอยโลจิสติกแบบเรียงลำดับเป็นวิธีการประมาณค่าความน่าจะเป็นสูงสุด (maximum likelihood estimates) และรายงานอิทธิพลของตัวแปรอิสระที่มีความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทยด้วยค่าผลกระทบส่วนเพิ่ม (marginal effect) เพื่อให้การอธิบายผลการศึกษามีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น

2. วิธีการศึกษา

การศึกษาในครั้งนี้ มีกรอบในการวิเคราะห์ถึงลักษณะทางประชากร เศรษฐกิจและสังคม พื้นที่อยู่อาศัย สุขภาพ และความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทยใน 4 มิติ ได้แก่ รายได้ การทำงาน ทรัพย์สินและเงินออม และการดำรงชีพ ซึ่งนำไปสู่ข้อสมมติฐานที่ว่า 1) ลักษณะทางประชากร ได้แก่ เพศ และสถานภาพสมรส อายุ และการมีบุตรที่ต่างกัน จะส่งผลให้ความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทยต่างกัน 2) ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ ระดับการศึกษา และรูปแบบครัวเรือน ที่ต่างกัน จะส่งผลให้ความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทยต่างกัน 3) ลักษณะทางพื้นที่อยู่อาศัย ได้แก่ เขตที่อยู่อาศัย และภูมิภาคที่อาศัย ที่ต่างกัน จะส่งผลให้ความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทยต่างกัน 4) ลักษณะทางสุขภาพที่ต่างกัน จะส่งผลให้ความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทยต่างกัน

โดยในการศึกษานี้ ผู้วิจัยได้สร้างดัชนีชี้วัดความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจ (Economic well-being) ของผู้สูงอายุไทยใน 4 มิติ ได้แก่ ด้านรายได้ ด้านการทำงาน ด้านทรัพย์สินและเงินออม และด้านการดำรงชีพ ซึ่งในส่วนมิติทางด้านการงานนั้น ผู้วิจัยได้ปรับวิธีการวัดการทำงานที่แตกต่างจากประชากรวัยแรงงานซึ่งวัดที่ความต่อเนื่องของการทำงาน การงานเต็มเวลา และได้รับค่าตอบแทนที่เหมาะสม ตามที่กฎหมายกำหนด มาเป็นการวัดการทำงานที่ตรงตามความต้องการของกลุ่มตัวอย่าง เนื่องจากกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษานี้เป็นประชากรวัยสูงอายุ ซึ่งตามพระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ.2546 มาตรา 11 (3) กำหนดให้ผู้สูงอายุมีสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครอง ส่งเสริม และสนับสนุนในด้านการงาน การประกอบอาชีพ

¹ ทำการ normalized weight โดยใช้สูตร $W_n = (W_i * n) / N$ โดยที่ W_n หมายถึง ค่า normalized weight, W_i หมายถึง ค่าถ่วงน้ำหนักในแต่ละค่าสังเกต, n หมายถึง จำนวนตัวอย่างที่ได้คัดเลือกไว้, N หมายถึง จำนวนประชากรจริงของประเทศไทย

หรือฝีกอาชีพตามความเหมาะสม (พระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ.2546) ดังนั้นผู้วิจัยจึงกำหนดวิธีการวัดความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านการการทำงานที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ เป็นวัดการทำงานที่ตรงตามต้องการ และการมีชั่วโมงการทำงานที่เหมาะสม โดยรายละเอียดและเกณฑ์การให้คะแนนตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจ มีดังนี้

ตารางที่ 1 รายละเอียดและเกณฑ์การให้คะแนนในแต่ละตัวชี้วัดขององค์ประกอบความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจ ที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้

องค์ประกอบความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจ	รายละเอียดของตัวชี้วัด	มาตรวัดและเกณฑ์การให้คะแนน ²
1) ด้านรายได้	1.1 ระดับของรายได้	คะแนน 1 = ต่ำกว่า 40,000 บาท 2 = 40,000-69,999 บาท 3 = 70,000-99,999 บาท 4 = 100,000-299,999 บาท 5 = 300,000 บาทขึ้นไป
	1.2 ความเพียงพอของรายได้	คะแนน 1 = ไม่เพียงพอ 2 = เพียงพอบางครั้ง 3 = เพียงพอ/เกินเพียงพอ
	1.3 ความพึงพอใจในภาวะการเงิน	คะแนน 1 = ไม่พอใจ 2 = พอใจ 3 = พอใจมาก
2) ด้านการทำงานตามความต้องการ	2.1 การมีงานทำ	คะแนน 0 = ไม่ได้ทำงาน 1 = ทำงาน
	2.2 การทำงานตรงตามความต้องการ	คะแนน 0 = ทำงานไม่ตรงตามความต้องการ ³ 1 = ทำงานตรงตามความต้องการ ⁴
	2.3 ประเภทงาน	ประเภทงานจะคิดเฉพาะคนที่ทำงานเท่านั้น 1 = ไม่มีทักษะ 2 = มีทักษะ
	2.4 จำนวนชั่วโมงการทำงานต่อสัปดาห์	จำนวนชั่วโมงการทำงานต่อสัปดาห์จะคิดเฉพาะคนที่ทำงานเท่านั้น 1 = ต่ำกว่า 35 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ 2 = 35-48 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ 3 = มากกว่า 48 ชั่วโมงต่อสัปดาห์

² ผู้วิจัยทำการปรับมาตรวัดและค่าคะแนนในแต่ละตัวแปรให้มีค่าตั้งแต่ 0.0000 - 1.0000

³ ทำงานไม่ตรงตามความต้องการ หมายถึง ต้องการทำงาน แต่ไม่ได้ทำ และไม่ต้องการทำงาน แต่ได้ทำ

⁴ ทำงานตรงตามความต้องการ หมายถึง ต้องการทำงาน และได้ทำรวมทั้ง ไม่ต้องการทำงาน และไม่ได้ทำ

องค์ประกอบความอยู่ดีมีสุข ทางด้านเศรษฐกิจ	รายละเอียดของตัวชี้วัด	มาตรวัดและเกณฑ์การให้คะแนน ²
3. ความอยู่ดีมีสุขทางด้าน ทรัพย์สินและเงินออม	3.1 ระดับของมูลค่าทรัพย์สิน/เงิน ออม/ทอง/ที่ดิน	คะแนน 0 = ไม่มี 1 = รวมมูลค่าทรัพย์สินต่ำกว่า 50,000 บาท 2 = รวมมูลค่าทรัพย์สิน 50,000-199,999 บาท 3 = รวมมูลค่าทรัพย์สิน 200,000-999,999 บาท 4 = รวมมูลค่าทรัพย์สิน 1,000,000 บาทขึ้นไป
	3.2 การที่ผู้สูงอายุหรือคู่สมรสเป็น เจ้าของที่อยู่อาศัย	คะแนน 0 = ไม่เป็นเจ้าของ 1 = เป็นเจ้าของ
4) ความอยู่ดีมีสุขทางด้าน การดำรงชีพ	4.1 การมีที่อยู่อาศัยที่มีลักษณะ มั่นคง	คะแนน 1 = ลักษณะของที่อยู่อาศัยไม่มั่นคง 2 = ลักษณะของที่อยู่อาศัยมั่นคง
	4.2 การมีห้องน้ำ/ห้องส้วมที่ตั้งใน สถานที่สะดวกและปลอดภัย	คะแนน 1 = นอกตัวบ้าน ห่างจากตัวบ้าน 2 = นอกตัวบ้าน ติดกับตัวบ้าน 3 = ในบ้าน
	4.3 การมีแหล่งน้ำดื่มที่สะอาด	คะแนน 1 = มีแหล่งน้ำดื่มที่ไม่สะอาด ⁵ 2 = แหล่งน้ำดื่มที่สะอาด ⁶
	4.4 การมีแหล่งน้ำใช้ที่สะอาด	คะแนน 1 = มีแหล่งน้ำดื่มที่ไม่สะอาด ⁷ 2 = แหล่งน้ำดื่มที่สะอาด ⁸
	4.5 การมีสิ่งอำนวยความสะดวก ในครัวเรือน ได้แก่	คะแนน 0 = ไม่มี 1 = มี 1 อย่าง 2 = มี 2 อย่าง 3 = มี 3 อย่าง 4 = มี 4 อย่าง 5 = มี 5 อย่าง 6 = มี 6 อย่าง 7 = มี 7 อย่าง 8 = มีทั้ง 8 อย่าง
	4.6 การมีสิ่งอำนวยความสะดวก ในการเดินทาง	คะแนน 0 = ไม่มี 1 = มีรถจักรยานยนต์ 2 = มีทั้งรถยนต์ส่วนบุคคล/รถปิกอัพ/รถตู้ (หรือ อาจมีรถจักรยานยนต์ร่วมด้วย)

⁵ ไม่สะอาด หมายถึง ไม่ผ่านการบำบัด (น้ำประปา, น้ำบาดาล/น้ำบ่อ, น้ำจากแม่น้ำ/ลำธาร/น้ำตก/ภูเขา และน้ำฝน)

⁶ สะอาด หมายถึง ผ่านการบำบัด (น้ำดื่มบรรจุขวด/ตู้ น้ำดื่มหยอดเหรียญ และน้ำประปาผ่านการบำบัด ต้ม/กรอง)

⁷ ไม่สะอาด (น้ำบาดาล/น้ำบ่อ และน้ำจากแม่น้ำ/ลำธาร/น้ำตก/ภูเขา)

⁸ สะอาด (น้ำประปา, น้ำฝน, น้ำประปาผ่านการบำบัด ต้ม/กรอง และน้ำดื่มบรรจุขวด/ตู้ น้ำดื่มหยอดเหรียญ)

โดยในการสร้างดัชนีเพื่อชี้วัดความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์แยกความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจแต่ละด้านก่อน หลังจากนั้นจึงวิเคราะห์ความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจภาพรวม โดยการรวมดัชนีย่อยทั้ง 4 ดัชนีเข้าด้วยกัน โดยผู้วิจัยใช้เทคนิคการวิเคราะห์องค์ประกอบหลัก (Principal component analysis) เนื่องจากเป็นเทคนิคที่ให้ความสำคัญกับการถ่วงน้ำหนักของแต่ละข้อคำถาม ซึ่งผู้วิจัยพิจารณาแล้วว่าเทคนิคดังกล่าวมีความเหมาะสมที่จะใช้ในการคำนวณหาค่าดัชนีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจ โดยจะทำการถ่วงน้ำหนักคะแนนของแต่ละข้อคำถามในแต่ละด้าน เพื่อคำนวณหาคะแนนรวมของความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในแต่ละด้าน จากนั้นก็จะคำนวณหาค่าดัชนีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจภาพรวม โดยวิธีการสร้างคะแนน และวิธีการคำนวณหาค่าดัชนีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในรูปสมการ (Vyas & Kumaranayake, 2006; กัลยา วาณิชย์บัญชา, 2552) รายละเอียดตามตารางที่ 2 ดังนี้

ตารางที่ 2 วิธีการสร้างดัชนีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย ด้วยค่าน้ำหนักของตัวประกอบหลัก

ความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจ	ค่าน้ำหนักรวมขององค์ประกอบแต่ละด้าน	ค่าคะแนนรวมขององค์ประกอบแต่ละด้าน	สูตรในการคำนวณ
1. ด้านรายได้	W_1	Y_1	$W_1 * Y_1$
2. ด้านการทำงาน	W_2	Y_2	$W_2 * Y_2$
3. ด้านทรัพย์สินและเงินออม	W_3	Y_3	$W_3 * Y_3$
4. ด้านการดำรงชีพ	W_4	Y_4	$W_4 * Y_4$
รวม	W_{T1-4}	ผลรวมคะแนนทั้ง 4 ด้าน = $(W_1 * Y_1) + (W_2 * Y_2) + (W_3 * Y_3) + (W_4 * Y_4)$	

ดัชนีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจ = $((W_1 * Y_1) + (W_2 * Y_2) + (W_3 * Y_3) + (W_4 * Y_4)) / W_{T1-4}$
โดยที่ W_{T1-4} หมายถึง ค่าถ่วงน้ำหนักรวม

ที่มา: จัดทำโดยผู้วิจัย

จากนั้นผู้วิจัยประยุกต์ใช้เกณฑ์ในการแบ่งระดับดัชนีการพัฒนามนุษย์ (Human Development Index: HDI) ของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (United Nations Development Programme, 2013) ที่สร้างขึ้นเพื่อใช้วัดระดับคุณภาพชีวิต มาใช้เป็นเกณฑ์ในการแบ่งระดับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุ โดยนำค่าดัชนีองค์ประกอบของความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจมาเทียบกับเกณฑ์ดังกล่าว ดังนี้

ค่าคะแนน 0.000 - 0.499	ระดับต่ำ
ค่าคะแนน 0.500 - 0.799	ระดับปานกลาง
ค่าคะแนน 0.800 - 1.00	ระดับสูง

ผลการวิจัย

การนำเสนอผลการวิจัยในครั้งนี้แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ 1) ลักษณะทั่วไปของกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา 2) สถานการณ์ความแตกต่างระหว่างเพศกับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย และ 3) ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย โดยมีรายละเอียดผลการศึกษา ดังนี้

1. ลักษณะทั่วไปของกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา

สำหรับข้อมูลความแตกต่างระหว่างเพศและสถานภาพสมรสที่ผู้วิจัยนำมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย ทั้ง 4 ด้าน และภาพรวมนั้น พบว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุเพศชายวัยต้นที่มีอายุระหว่าง 60-69 ปีที่สมรส (ร้อยละ 24.45) รองลงมาคือ ผู้สูงอายุเพศหญิงวัยต้นที่มีอายุระหว่าง 60-69 ปีที่สมรส (ร้อยละ 20.33) ผู้สูงอายุเพศชายวัยกลางที่มีอายุระหว่าง 70-79 ปีที่สมรส (ร้อยละ 10.64) ผู้สูงอายุเพศหญิงวัยต้นที่มีอายุระหว่าง 60-69 ปี ที่เป็นหม้าย (ร้อยละ 9.52) ผู้สูงอายุเพศหญิงวัยกลางที่มีอายุระหว่าง 70-79 ปีที่เป็นหม้าย (ร้อยละ 8.07) ผู้สูงอายุเพศหญิงวัยกลางที่มีอายุระหว่าง 70-79 ปีที่สมรส (ร้อยละ 6.75) ผู้สูงอายุเพศชายวัยปลายที่อายุตั้งแต่ 80 ปีขึ้นไปที่สมรส (ร้อยละ 2.81) ผู้สูงอายุเพศชายวัยกลางที่มีอายุระหว่าง 70-79 ปีที่เป็นหม้าย (ร้อยละ 2.55) ผู้สูงอายุเพศหญิงวัยต้นที่มีอายุระหว่าง 60-69 ปีที่เป็นโสด (ร้อยละ 2.23) และสถานภาพอื่นๆ มีเป็นสัดส่วนที่น้อย

เมื่อพิจารณาในภาพรวมของข้อมูลที่ผู้วิจัยนำมาวิเคราะห์หาความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย ทั้ง 4 ด้าน และภาพรวมนั้น พบว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีสถานภาพสมรส มีอายุระหว่าง 60-69 ปี มีบุตร 2 คน จบการศึกษาระดับต่ำกว่าประถมศึกษา ซึ่งพบว่าโดยส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุเพศหญิง สำหรับผู้สูงอายุเพศชาย พบว่ามีระดับการศึกษาตั้งแต่มัธยมศึกษาจนถึงปริญญาตรีหรือสูงกว่าเป็นส่วนใหญ่ อาศัยอยู่ในครัวเรือนแบบข้ามรุ่น ซึ่งพบว่าส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุเพศหญิง โดยอาศัยอยู่ในเขตชนบท ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และมีสุขภาพดีเป็นส่วนใหญ่

2. สถานการณ์ความแตกต่างระหว่างเพศกับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย

สถานการณ์ความแตกต่างระหว่างเพศ และความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย จำแนกตามลักษณะของตัวชี้วัดดัชนีองค์ประกอบ ทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ ด้านรายได้ ด้านการทำงาน ด้านทรัพย์สินและเงินออม และด้านการดำรงชีพ โดยผลการศึกษาพบว่า 1) ด้านรายได้ ผู้สูงอายุไทยส่วนใหญ่มีรายได้ต่อปี ต่ำกว่า 40,000 บาท แต่มีความเพียงพอของรายได้ และผู้สูงอายุไทยส่วนใหญ่มีความพึงพอใจในภาวะทางการเงินของตน โดยผู้สูงอายุเพศหญิงมีสัดส่วนมากที่สุด 2) ด้านการทำงาน พบว่า ผู้สูงอายุไทยส่วนใหญ่เพศหญิงไม่ได้ทำงาน ในส่วนของคนที่ทำงาน พบว่าส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุเพศชาย และเมื่อพิจารณาการทำงานที่ตรงตามความต้องการ พบว่าผู้สูงอายุส่วนใหญ่ไม่ต้องการทำงาน และไม่ได้ทำ ซึ่งถือว่าตรงตามความต้องการ และส่วนใหญ่ผู้สูงอายุเพศหญิงไม่ได้ทำงานและไม่ต้องการทำ หากพิจารณาเฉพาะคนที่มีงานทำนั้น พบว่างานที่ผู้สูงอายุไทยส่วนใหญ่ทำเป็นงานประเภทที่มีทักษะ และส่วนใหญ่มีชั่วโมงการทำงานต่ำกว่า 35 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ 3) ด้านทรัพย์สินและเงินออม พบว่าผู้สูงอายุไทยส่วนใหญ่เพศหญิง มีมูลค่าของทรัพย์สิน อยู่ระหว่าง 200,000-999,000 บาท และเป็นเจ้าของที่อยู่อาศัย และ 4) ด้านการดำรงชีพ พบว่าผู้สูงอายุส่วนใหญ่มีลักษณะของที่อยู่อาศัยที่มั่นคง มีห้องน้ำ/ห้องส้วมที่ตั้งอยู่ในบ้าน มีแหล่งน้ำดื่มน้ำใช้ที่สะอาด มีสิ่งของอำนวยความสะดวกในครัวเรือน และมีรถจักรยานยนต์เพื่อใช้อำนวยความสะดวกในการเดินทาง

เมื่อนำข้อมูลมาคำนวณหาค่าดัชนีชี้วัดระดับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย พบว่า ผู้สูงอายุไทยส่วนใหญ่มีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง โดยผู้สูงอายุเพศหญิงมีสัดส่วนมากที่สุด (ร้อยละ 39.07) และหากแยกพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่าผู้สูงอายุส่วนใหญ่มีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านรายได้อยู่ในระดับปานกลาง โดยผู้สูงอายุเพศหญิงมีสัดส่วนมากที่สุด (ร้อยละ 40.44) ด้านการทำงานอยู่ในระดับสูง โดยผู้สูงอายุเพศหญิงมีสัดส่วนมากที่สุด (ร้อยละ 35.72) ด้านทรัพย์สินและเงินออม อยู่ในระดับปานกลาง โดยผู้สูงอายุเพศหญิงมีสัดส่วนมากที่สุด (ร้อยละ 28.60) และด้านการดำรงชีพอยู่ในระดับสูง โดยผู้สูงอายุเพศหญิงมีสัดส่วนมากที่สุด (ร้อยละ 37.27) รายละเอียดสามารถอธิบายได้ตามตารางที่ 3

ตารางที่ 3 ร้อยละของผู้สูงอายุไทย จำแนกตามระดับของความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจ 4 ด้าน และภาพรวม

ระดับของความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจ	ความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจ จำแนกรายด้าน และภาพรวม จำนวน (ร้อยละ)				
	รายได้	การทำงาน	ทรัพย์สินและเงินออม	การดำรงชีพ	ภาพรวม
ระดับต่ำ					
- ชาย	185 (0.69)	5,544 (20.58)	2,012 (7.47)	65 (0.24)	1,005 (3.73)
- หญิง	247 (0.92)	3,858 (14.32)	3,202 (11.89)	81 (0.30)	829 (3.08)
ระดับปานกลาง					
- ชาย	9,518 (35.33)	961 (3.57)	6,903 (25.63)	3,523 (13.08)	9,093 (33.76)
- หญิง	10,893 (40.44)	1,072 (3.98)	7,703 (28.60)	4,430 (16.45)	10,523 (39.07)
ระดับสูง					
- ชาย	2,684 (9.97)	5,882 (21.84)	3,473 (12.89)	8,799 (32.66)	2,289 (8.50)
- หญิง	3,410 (12.66)	9,621 (35.72)	3,645 (13.53)	10,039 (37.27)	3,198 (11.87)
รวม	26,937 (100.00)	26,937 (100.00)	26,937 (100.00)	26,937 (100.00)	26,937 (100.00)

เมื่อพิจารณาความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย จำแนกตามสถานภาพสมรส ระหว่างเพศชายและเพศหญิง พบว่า ผู้สูงอายุส่วนใหญ่มีสถานภาพสมรส และเป็นผู้สูงอายุเพศชายมากที่สุดนั้น พบว่า ผู้สูงอายุชายที่สมรส มีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านรายได้ และทรัพย์สินและเงินออม อยู่ในระดับปานกลาง ด้านการทำงานอยู่ในระดับต่ำ และด้านการดำรงชีพอยู่ในระดับสูง ส่วนผู้สูงอายุเพศหญิงที่สมรส พบว่า มีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านรายได้ และทรัพย์สินและเงินออม อยู่ในระดับปานกลาง ด้านการทำงาน และการดำรงชีพอยู่ในระดับสูง และในกลุ่มผู้สูงอายุที่เป็นหม้ายซึ่งมีสัดส่วนมากเป็นอันดับ 2 พบว่า ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุเพศหญิง และมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านรายได้ และทรัพย์สินและเงินออม อยู่ในระดับปานกลาง ด้านการทำงาน และด้านการดำรงชีพอยู่ในระดับสูง รายละเอียดตามตารางที่ 4

ตารางที่ 4 จำนวนและร้อยละของความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย จำแนกตามสถานภาพสมรส ระหว่างเพศชายและเพศหญิง

ความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจ 4 ด้าน	เพศและสถานภาพสมรส							
	จำนวน (ร้อยละ)							
	โสด		สมรส		หม้าย		หย่า/แยกกันอยู่	
	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง
1. ด้านรายได้								
ระดับต่ำ	52 (0.19)	203 (0.75)	1,821 (6.76)	1,537 (5.71)	312 (1.16)	1,288 (4.78)	52 (0.19)	87 (0.32)
ระดับปานกลาง	123 (0.45)	420 (1.56)	6,012 (22.32)	5,005 (18.58)	1,105 (4.10)	3,833 (14.23)	139 (0.52)	245 (0.91)
ระดับสูง	48 (0.18)	204 (0.76)	2,377 (8.82)	1,044 (3.88)	237 (0.88)	600 (2.23)	109 (0.41)	84 (0.31)
รวม	223 (0.83)	827 (3.07)	10,210 (37.90)	7,586 (28.16)	1,654 (6.14)	5,721 (21.24)	300 (1.11)	416 (1.54)
26,937 (100.00)								
2. ด้านการทำงาน								
ระดับต่ำ	93 (0.35)	242 (0.90)	4,901 (18.19)	2,537 (9.42)	412 (1.53)	973 (3.61)	138 (0.51)	106 (0.39)
ระดับปานกลาง	26 (0.09)	86 (0.32)	832 (3.09)	574 (2.13)	81 (0.30)	363 (1.35)	22 (0.08)	49 (0.18)
ระดับสูง	104 (0.38)	499 (1.85)	4,477 (16.62)	4,475 (16.61)	1,161 (4.31)	4,385 (16.28)	140 (0.52)	261 (0.97)
รวม	223 (0.83)	827 (3.07)	10,210 (37.90)	7,586 (28.16)	1,654 (6.14)	5,721 (21.24)	300 (1.11)	416 (1.54)
26,937 (100.00)								
3. ด้านทรัพย์สินและเงินออม								
ระดับต่ำ	82 (0.30)	251 (0.93)	1,483 (5.51)	1,377 (5.11)	370 (1.38)	1,493 (5.54)	75 (0.28)	81 (0.30)
ระดับปานกลาง	93 (0.34)	410 (1.52)	5,787 (21.48)	4,192 (15.56)	846 (3.14)	2,886 (10.71)	177 (0.66)	215 (0.80)
ระดับสูง	48 (0.18)	166 (0.62)	2,940 (10.91)	2,017 (7.49)	438 (1.63)	1,342 (4.98)	48 (0.18)	120 (0.45)
รวม	223 (0.83)	827 (3.07)	10,210 (37.90)	7,586 (28.16)	1,654 (6.14)	5,721 (21.24)	300 (1.11)	416 (1.54)
26,937 (100.00)								
4. ด้านการดำรงชีพ								
ระดับต่ำ	0 (0.00)	7 (0.03)	47 (0.17)	33 (0.12)	15 (0.06)	32 (0.12)	3 (0.01)	9 (0.03)
ระดับปานกลาง	97 (0.36)	232 (0.86)	2,747 (10.20)	2,139 (7.94)	583 (2.16)	1,963 (7.29)	96 (0.36)	96 (0.36)
ระดับสูง	126 (0.47)	588 (2.18)	7,416 (27.53)	5,414 (20.10)	1,056 (3.92)	3,726 (13.83)	201 (0.74)	311 (1.15)
รวม	223 (0.83)	827 (3.07)	10,210 (37.90)	7,586 (28.16)	1,654 (6.14)	5,721 (21.24)	300 (1.11)	416 (1.54)
26,937 (100.00)								
ภาพรวม								

ความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจ 4 ด้าน	เพศและสถานภาพสมรส จำนวน (ร้อยละ)							
	โสด		สมรส		หม้าย		หย่า/แยกกันอยู่	
	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง
ระดับต่ำ	39 (0.15)	62 (0.23)	834 (3.10)	470 (1.75)	94 (0.35)	284 (1.05)	37 (0.14)	12 (0.04)
ระดับปานกลาง	151 (0.56)	576 (2.14)	7,533 (27.96)	5,510 (20.45)	1,190 (4.42)	4,136 (15.35)	219 (0.81)	302 (1.12)
ระดับสูง	33 (0.12)	189 (0.70)	1,843 (6.84)	1,606 (5.96)	370 (370)	1,301 (4.83)	44 (0.70)	102 (0.38)
รวม	223	827	10,210	7,586	1,654	5,721	300	416
26,937 (100.00)	(0.83)	(3.07)	(37.90)	(28.16)	(6.14)	(21.24)	(1.11)	(1.54)

3. ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย

ผู้วิจัยได้ศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย 4 มิติ ได้แก่ 1) ด้านรายได้ 2) ด้านการทำงานตามความต้องการ 3) ด้านทรัพย์สินและเงินออม และ 4) ด้านการดำรงชีพ และความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจภาพรวม โดยใช้การวิเคราะห์ถดถอยแบบเรียงลำดับ (ordered logistic regression) จำแนกเป็นรายด้านและภาพรวม รายละเอียดผลการศึกษาดังตารางที่ 5 โดยผลการศึกษานี้สรุปได้ดังนี้

ผลการศึกษาพบว่า การที่ผู้สูงอายุมีเพศและสถานภาพสมรสที่แตกต่างกัน ส่งผลให้มีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจภาพรวมที่แตกต่างกันตามไปด้วย โดยผู้สูงอายุเพศชายที่สมรส และเป็นหม้าย ผู้สูงอายุเพศหญิงที่เป็นโสด สมรส หม้าย และหย่า/แยกกันอยู่ มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในระดับสูงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 8.63, 13.83, 13.30, 14.98, 14.97 และ 18.74 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุเพศชายที่เป็นโสด และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่าผู้สูงอายุเพศชายที่เป็นหม้าย ผู้สูงอายุเพศหญิงที่เป็นโสด สมรส หม้าย หย่า/แยกกันอยู่ มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านการทำงานในระดับสูงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 10.06, 13.43, 14.53, 23.68 และ 15.58 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุเพศชายที่เป็นโสด ส่วนผู้สูงอายุเพศชายที่สมรส และเป็นหม้าย ผู้สูงอายุเพศหญิงที่สมรส และหย่า/แยกกันอยู่ จะมีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านทรัพย์สินและเงินออมในระดับสูงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 12.12, 6.80, 10.00 และ 8.72 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุเพศชายที่เป็นโสด และในด้านการดำรงชีพก็เช่นเดียวกัน ซึ่งพบว่า ผู้สูงอายุเพศชายที่สมรส และเป็นหม้าย รวมทั้งผู้สูงอายุเพศหญิงที่เป็นโสด สมรส หม้าย และหย่า/แยกกันอยู่ มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านการดำรงชีพในระดับสูงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 7.56, 7.23, 8.71, 7.99, 7.18 และ 9.45 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุเพศชายที่เป็นโสด ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการมีคู่สมรสทำให้มีส่วนร่วมในการช่วยเหลือ เกื้อหนุนด้านสิ่งของเครื่องใช้ และสิ่งอำนวยความสะดวกในครัวเรือน จึงทำให้ผู้สูงอายุที่สมรส มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในระดับที่สูงมากกว่าผู้สูงอายุที่เป็นชายโสด ส่วนในด้านทรัพย์สินและเงินออมก็เช่นเดียวกัน ซึ่งพบว่าผู้สูงอายุทั้งเพศชายและเพศหญิงที่สมรสนั้น มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในระดับที่สูงกว่าผู้สูงอายุที่เป็นชายโสด ส่วนหนึ่งอาจเนื่องมาจากการมีคู่สมรสมีส่วนต่อการช่วยเหลือ เกื้อหนุนกันทางเศรษฐกิจ จึงทำให้ผู้สูงอายุที่สมรสมีระดับของมูลค่าทรัพย์สินในระดับที่สูงกว่าผู้สูงอายุที่เป็นชายโสด ซึ่งจะไปสอดคล้องกับการมีบุตรของผู้สูงอายุด้วยเช่นกัน เนื่องจากการ

มีบุตรมีความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านทรัพย์สินและเงินออมในระดับที่สูงกว่าผู้สูงอายุที่ไม่มีบุตร

เมื่อพิจารณาในเรื่องของอายุ พบว่ามีความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจทุกด้านรวมทั้งภาพรวม โดยผลการศึกษาพบว่า ผู้สูงอายุวัยกลาง (อายุระหว่าง 70-79 ปี) และวัยปลาย (อายุตั้งแต่ 80 ปีขึ้นไป) มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในระดับสูงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 8.25 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุวัยต้น (อายุระหว่าง 60-69 ปี) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านรายได้ ผู้สูงอายุวัยกลาง (อายุระหว่าง 70-79 ปี) มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านรายได้ในระดับสูงลดลง ร้อยละ 1.86 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุวัยต้น (อายุระหว่าง 60-69 ปี) ซึ่งสาเหตุอาจเนื่องมาจากผู้สูงอายุที่อยู่ในช่วงวัยกลางเริ่มที่จะทำงานในเชิงเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดรายได้ได้น้อยลง จึงทำให้มีรายได้น้อยกว่าผู้สูงอายุวัยต้น ซึ่งเป็นช่วงวัยที่ยังคงมีพลังและสามารถทำงานในเชิงเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดรายได้ได้มากกว่า ส่วนในด้านการทำงาน พบว่า ผู้สูงอายุวัยกลาง (อายุระหว่าง 70-79 ปี) และวัยปลาย (อายุตั้งแต่ 80 ปีขึ้นไป) มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขด้านการทำงานในระดับสูงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 27.58 และ 38.38 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุวัยต้น (อายุระหว่าง 60-69 ปี) ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากผู้สูงอายุที่อยู่ในช่วงวัยกลางและวัยปลายได้ทำงานที่ตรงตามความต้องการมากกว่า โดยผู้สูงอายุวัยนี้เป็นช่วงวัยแห่งการพักผ่อนและอยู่กับลูกหลาน จึงอาจจะไม่ต้องการทำงานแล้ว ดังนั้นจึงไม่ได้ทำงาน ซึ่งก็ถือว่าตรงตามความต้องการของผู้สูงอายุ ในขณะที่ผู้สูงอายุที่อยู่ในช่วงวัยต้น บางส่วนยังคงทำงานอยู่ โดยอาจจะมาจากความจำเป็นที่ต้องทำ หรืออาจจะทำเพราะยังมีกำลังและความรู้ความสามารถ ซึ่งในส่วนนี้อาจจะตรงหรือไม่ตรงตามความต้องการบ้าง หรืออาจจะมีจำนวนชั่วโมงการทำงานต่อสัปดาห์ที่มากเกินไป จึงทำให้มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านการงานต่ำกว่าผู้สูงอายุที่อยู่ในช่วงวัยกลางและวัยปลาย ส่วนด้านทรัพย์สินและเงินออม พบว่า ผู้สูงอายุวัยปลาย (อายุตั้งแต่ 80 ปีขึ้นไป) มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านทรัพย์สินและเงินออมในระดับสูงลดลง ร้อยละ 2.50 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุวัยต้น (อายุระหว่าง 60-69 ปี) และในด้านการดำรงชีพก็เช่นเดียวกับ พบว่า ผู้สูงอายุวัยกลาง (อายุระหว่าง 70-79 ปี) และวัยปลาย (อายุตั้งแต่ 80 ปีขึ้นไป) มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านการดำรงชีพในระดับสูงลดลง ร้อยละ 4.66 และ 6.82 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุวัยต้น (อายุระหว่าง 60-69 ปี)

สำหรับการมีบุตรของผู้สูงอายุนั้น พบว่า มีความสัมพันธ์ทางบวกกับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจทุกด้านรวมทั้งภาพรวม โดยพบว่า ผู้สูงอายุที่มีบุตร 1 คน และ 2 คน มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในระดับสูงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 3.65 และ 2.90 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุที่ไม่มีบุตร เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านรายได้ ผู้สูงอายุที่มีบุตร 1 คน 2 คน 3 คน 4 คน และตั้งแต่ 5 คนขึ้นไป มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านรายได้ในระดับสูงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 3.86, 7.18, 7.02, 7.02 และ 3.69 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุที่ไม่มีบุตร ด้านการทำงาน พบว่า ผู้สูงอายุที่มีบุตร 4 คน และตั้งแต่ 5 คนขึ้นไป มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านการงานในระดับสูงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 5.01 และ 9.91 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุที่ไม่มีบุตร ด้านทรัพย์สินและเงินออม พบว่า ผู้สูงอายุที่มีบุตร 1 คน 2 คน 3 คน 4 คน และตั้งแต่ 5 คนขึ้นไป มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านทรัพย์สินและเงินออมในระดับสูงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 5.11, 8.71, 7.31, 8.25 และ 8.60 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุที่ไม่มีบุตร และด้านการดำรงชีพ พบว่า ผู้สูงอายุที่มีบุตร 1 คน 2 คน และ 3 คน มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านการดำรงชีพในระดับสูงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 5.37, 7.80 และ 5.66 ซึ่งจากผลการศึกษาที่กล่าวมา

ข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่า การมีบุตรมีส่วนสำคัญต่อความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุในทุกด้านทั้งด้านรายได้ การทำงาน ทรัพย์สินและเงินออม รวมทั้งการดำรงชีพ เพราะการมีบุตรมีส่วนต่อการช่วยเหลือเกื้อหนุนกันทางเศรษฐกิจกับบิดามารดาที่เป็นผู้สูงอายุในทุกด้าน

ในด้านการศึกษาของผู้สูงอายุไทย พบว่ามีความสำคัญเป็นอย่างมาก เนื่องจากผลการศึกษาพบว่า มีความสัมพันธ์ทางบวกกับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในทุกด้านรวมทั้งภาพรวม โดยพบว่า ผู้สูงอายุที่จบการศึกษาระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นจนถึงอนุปริญญา และระดับปริญญาตรีหรือสูงกว่า มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในระดับสูงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 3.21, 15.26 และ 34.74 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุที่จบการศึกษาระดับต่ำกว่าประถมศึกษา ซึ่งถือว่าเพิ่มขึ้นในสัดส่วนที่ค่อนข้างสูง และเมื่อแยกพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านรายได้ ผู้สูงอายุที่จบการศึกษาระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นจนถึงอนุปริญญา และระดับปริญญาตรีหรือสูงกว่า มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านรายได้ในระดับสูงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 1.33, 18.60 และ 52.19 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุที่จบการศึกษาระดับต่ำกว่าประถมศึกษา ด้านการทำงาน พบว่า ผู้สูงอายุที่จบการศึกษาระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นจนถึงอนุปริญญา และระดับปริญญาตรีหรือสูงกว่า มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านการทำงานในระดับสูงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 5.56, 19.31 และ 30.86 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุที่จบการศึกษาระดับต่ำกว่าประถมศึกษา ส่วนด้านทรัพย์สินและเงินออม พบว่า ผู้สูงอายุที่จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นจนถึงอนุปริญญา และระดับปริญญาตรีหรือสูงกว่า มีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในระดับสูงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 9.45 และ 25.15 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุที่จบการศึกษาระดับต่ำกว่าประถมศึกษา และด้านการดำรงชีพก็เช่นเดียวกัน พบว่า ผู้สูงอายุที่จบการศึกษาระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นจนถึงอนุปริญญา และระดับปริญญาตรีหรือสูงกว่า มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในระดับสูงด้านการดำรงชีพเพิ่มขึ้น ร้อยละ 2.49, 19.39 และ 24.24 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุที่จบการศึกษาระดับต่ำกว่าประถมศึกษา ซึ่งจากผลการศึกษาข้างต้น จึงอาจกล่าวได้ว่า การศึกษามีส่วนสำคัญเป็นอย่างมากต่อความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย เนื่องจากมีความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในทุกด้าน และมีสัดส่วนที่ค่อนข้างมากอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านรายได้ ซึ่งผู้สูงอายุที่มีการศึกษาสูง (ระดับปริญญาตรีหรือสูงกว่า) จะมีโอกาสมีรายได้ที่มากกว่าผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาต่ำ (ระดับต่ำกว่าประถมศึกษา) ถึงกว่าร้อยละ 50 ซึ่งถือว่าเป็นสัดส่วนที่สูงมาก

เมื่อพิจารณาในเรื่องรูปแบบครัวเรือนที่ผู้สูงอายุอาศัยอยู่ พบว่า มีความสัมพันธ์ทางบวกกับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจภาพรวม ด้านการทำงาน และด้านการดำรงชีพ ส่วนด้านรายได้ และทรัพย์สินและเงินออม พบว่ามีความสัมพันธ์ทางลบ โดยผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนแบบ 1 รุ่น, 2 รุ่น, 3 รุ่น และข้ามรุ่น มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในระดับสูงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 2.31, 6.01, 7.15 และ 9.47 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่คนเดียว สำหรับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านการทำงาน พบว่า ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนแบบ 3 รุ่น และแบบข้ามรุ่น มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านการทำงานในระดับสูงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 2.79 และ 4.23 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่คนเดียว และด้านการดำรงชีพ พบว่า ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนแบบ 1 รุ่น, 2 รุ่น, 3 รุ่น และข้ามรุ่น มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านการดำรงชีพในระดับสูงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 14.90, 16.29, 22.63 และ 30.43 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่คนเดียว ในส่วนของความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านรายได้ พบว่า ผู้สูงอายุที่อาศัย

อยู่ในครัวเรือนแบบ 2 รุ่น มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านรายได้ในระดับสูงลดลง ร้อยละ 2.91 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่คนเดียว ส่วนความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านทรัพย์สินและเงินออม พบว่า ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนแบบ 1 รุ่น, 2 รุ่น, 3 รุ่น และข้ามรุ่น มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านรายได้ในระดับสูงลดลง ร้อยละ 4.51, 8.08, 4.01 และ 3.92 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่คนเดียว

เขตที่อยู่อาศัยและภูมิภาคที่ผู้สูงอายุอาศัยอยู่ ก็พบว่ามีความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุในทุกด้าน โดยพบว่า ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในเขตเมือง มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในระดับสูงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 7.71 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในเขตชนบท และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในเขตเมือง มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านรายได้ ด้านการทำงาน ด้านทรัพย์สินและเงินออม และด้านการดำรงชีพ ในระดับสูงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 2.18, 10.07, 1.14 และ 15.99 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในเขตชนบท ซึ่งสอดคล้องกับภูมิภาคที่อยู่อาศัยที่พบว่า มีความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจทุกด้าน รวมทั้งภาพรวมเด่นเดียวกัน โดยพบว่า ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในระดับสูงลดลง ร้อยละ 3.29, 4.92, 6.89 และ 7.41 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานคร เนื่องจากการที่ผู้สูงอายุได้อาศัยอยู่ในเขตเมืองทำให้มีโอกาสทางเศรษฐกิจมากกว่าผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในเขตชนบท ทั้งในเรื่องการทำงาน รายได้ ทรัพย์สิน และที่สำคัญมีมาตรฐานการดำรงชีวิตที่ดีกว่า

นอกจากนี้ ปัจจัยทางด้านสุขภาพก็ถือเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญ เนื่องจากผลการศึกษา พบว่ามีความสัมพันธ์ทางบวกกับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านรายได้ และการดำรงชีพ ส่วนด้านการทำงาน และทรัพย์สินและเงินออม พบว่า มีความสัมพันธ์ทางลบ กล่าวคือ ผู้สูงอายุที่มีสุขภาพปานกลาง และสุขภาพดี มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านรายได้ในระดับสูงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 8.57 และ 16.67 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุที่สุขภาพไม่ดี ส่วนด้านการดำรงชีพ พบว่า ผู้สูงอายุที่มีสุขภาพปานกลาง และสุขภาพดี มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านการดำรงชีพในระดับสูงเพิ่มขึ้น ร้อยละ 5.85 และ 12.03 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุที่สุขภาพไม่ดี ในส่วนของการทำงาน พบว่า ผู้สูงอายุที่มีสุขภาพปานกลาง และสุขภาพดี มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านการทำงานในระดับสูงลดลง ร้อยละ 14.68 และ 24.50 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุที่สุขภาพไม่ดี ซึ่งถือว่าลดลงในสัดส่วนที่มากพอสมควร ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากผู้สูงอายุที่มีสุขภาพดี และสุขภาพปานกลางมีการทำงานที่ไม่ตรงตามความต้องการ โดยอาจจะต้องการทำงานแต่ไม่ได้ทำ หรือบางส่วนไม่ต้องการทำงานแต่ได้ทำ ซึ่งไม่ตรงตามความต้องการ และส่วนหนึ่งอาจเนื่องมาจากคนที่มีสุขภาพปานกลางและสุขภาพดีได้ทำงานประเภทที่ไม่มีทักษะและมีชั่วโมงการทำงานที่มากเกินไป และในส่วนของทรัพย์สินและเงินออม พบว่า ผู้สูงอายุที่มีสุขภาพปานกลาง และสุขภาพดี มีโอกาสมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านการดำรงชีพในระดับสูงลดลง ร้อยละ 2.70 และ 0.59 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อเทียบกับผู้สูงอายุที่สุขภาพไม่ดีซึ่งถือว่าลดลงในสัดส่วนที่ไม่มากนัก

ตารางที่ 5 การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางด้านประชากร เศรษฐกิจและสังคม พื้นที่อยู่อาศัย และสุขภาพกับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจของสตรีไทยวัยสูงอายุ จำแนกรายด้าน 4 ด้าน

คุณลักษณะข้อมูล	การวิเคราะห์ ordered logistic regression ด้วยค่าผลกระทบส่วนเพิ่ม dy/dx ความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในระดับสูง				
	รายได้	การทำงาน	ทรัพย์สินและ เงินออม	การดำรงชีพ	ภาพรวม
ปัจจัยทางด้านประชากร					
เพศและสถานภาพสมรส					
- ชายโสด (กลุ่มอ้างอิง)	--	--	--	--	--
- ชายสมรส	.00055	-.0600	.1212*	.0756*	.0863*
- ชายหม้าย	-.0059	.1006*	.0680*	.0723*	.1383*
- ชายหย่า/แยกกันอยู่	.0399	-.0354	-.0324	.0341	.0118
- หญิงโสด	.0015	.1343*	.0528	.0871*	.1330*
- หญิงสมรส	-.0291	.1453*	.1000*	.0799*	.1498*
- หญิงหม้าย	-.0282	.2368*	.0346	.0718*	.1497*
- หญิงหย่า/แยกกันอยู่	-.0257	.1558*	.0872*	.0945*	.1874*
อายุ					
- อายุ 60 – 69 ปี (ผู้สูงอายุวัยต้น) (กลุ่มอ้างอิง)	-	-	-	-	-
- อายุ 70 – 79 ปี (ผู้สูงอายุวัยกลาง)	-.0186*	.2758*	.0027	-.0466*	.0825*
- อายุ 80 ปีขึ้นไป (ผู้สูงอายุวัยปลาย)	.0078	.3838*	-.0250*	-.0682*	.0825*
การมีบุตร					
- ไม่มีบุตร (กลุ่มอ้างอิง)	-	-	-	-	-
- มี 1 คน	.0386*	.0240	.0511*	.0537*	.0365*
- มี 2 คน	.0718*	.0203	.0871*	.0780*	.0290*
- มี 3 คน	.0702*	.0187	.0731*	.0566*	.0138
- มี 4 คน	.0702*	.0501*	.0825*	.0139	.0151
- มี 5 คนขึ้นไป	.0369*	.0991*	.0860*	-.0075	.0237
ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและสังคม					
ระดับการศึกษา					
- จบการศึกษาระดับต่ำกว่า ประถมศึกษา(กลุ่มอ้างอิง)	-	-	-	-	-
- จบการศึกษาระดับประถมศึกษา	.0133*	.0556*	.0029	.0249*	.0321*
- จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษา	.1860*	.1931*	.0945*	.1939*	.1526*
ตอนต้น-อนุปริญญา					
- ปริญญาตรีหรือสูงกว่า	.5219*	.3086*	.2515*	.2424*	.3474*

คุณลักษณะข้อมูล	การวิเคราะห์ ordered logistic regression ด้วยค่าผลกระทบบส่วนเพิ่ม dy/dx ความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในระดับสูง				
	รายได้	การทำงาน	ทรัพย์สินและ เงินออม	การดำรงชีพ	ภาพรวม
รูปแบบการอยู่อาศัย					
- ครีวเรือนที่อยู่คนเดียว (กลุ่มอ้างอิง)	-	-	-	-	
- ครีวเรือน 1 รุ่	.0086	.0077	-.0451*	.1490*	.0231*
- ครีวเรือน 2 รุ่	-.0291*	.0002	-.0808*	.1629*	.0601*
- ครีวเรือน 3 รุ่	.0065	.0279*	-.0401*	.2263*	.0715*
- ครีวเรือนข้ามรุ่	-.0068	.0423*	-.0392*	.3043*	.0947*
ปัจจัยทางด้านพื้นที่อยู่อาศัย					
เขตที่อยู่อาศัย					
- เขตชนบท (กลุ่มอ้างอิง)	-	-	-	-	
- เขตเมือง	.0218*	.1007*	.0114*	.1599*	.0771*
ภูมิภาคที่อยู่อาศัย					
- กรุงเทพมหานคร (กลุ่มอ้างอิง)	-	-	-	-	
- ภาคกลาง	.0358*	-.0282	-.0155	.0461*	-.0329*
- ภาคเหนือ	-.0276*	-.0704*	-.0191	.0282	-.0492*
- ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	-.0762*	-.1141*	-.0150	-.1455*	-.0689*
- ภาคใต้	.0238*	-.1418*	-.0513*	.0179	-.0741*
ปัจจัยทางด้านสุขภาพ					
สถานะทางสุขภาพ					
- สุขภาพไม่ดี (กลุ่มอ้างอิง)	-	-	-	-	
- สุขภาพปานกลาง	.0857*	-.1468*	-.0270*	.0585*	-.0813*
- สุขภาพดี	.1667*	-.2450*	-.0059	.1203*	-.1101*
N	26,937	26,937	26,937	26,937	26,937
R ²	0.1161	0.1565	0.0191	0.1559	0.0659
Prob> F	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
Y = Predict	.13920	.61211	.25726	.75020	.181024

หมายเหตุ: * นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

สรุปและอภิปรายผล

จากสถานการณ์การเป็นสังคมสูงอายุที่ประเทศไทยกำลังเผชิญอยู่ในขณะนี้ และมีแนวโน้มว่าในอนาคตประเทศไทยก็จะก้าวเข้าสู่สังคมสูงอายุอย่างสมบูรณ์ และสังคมสูงอายุระดับสุดยอดตามลำดับนั้น ประเด็นความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจจึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญไม่อาจละเลยได้ เพราะเป็นโอกาสที่จะนำพาผู้สูงอายุไทยไปสู่การมีความมั่นคง มั่งคั่ง และมีความยั่งยืนทางด้านหลักประกันในชีวิตว่าจะไม่เป็นผู้สูงอายุที่ตกอยู่ในสภาวะยากลำบากทางเศรษฐกิจในช่วงบั้นปลายของชีวิต ซึ่งความแตกต่างระหว่างเพศก็เป็นประเด็นที่ต้องพิจารณาไปพร้อมกัน เนื่องจากในกลุ่มของผู้สูงอายุจะมีอัตราส่วนเพศที่แตกต่างกันค่อนข้างมาก โดยผลจากการศึกษาในครั้งนี้ พบว่า ผู้สูงอายุไทยส่วนใหญ่ยังคงมีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านรายได้ ทรัพย์สินและเงินออมอยู่ในระดับปานกลางซึ่งถือว่าไม่มากนัก ถึงแม้ว่าจะมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นในระดับสูงในเรื่องของการมีสิ่งของเครื่องใช้ และสิ่งอำนวยความสะดวกในครัวเรือน รวมทั้งมีรถยนต์และรถจักรยานยนต์เพื่อใช้อำนวยความสะดวกในการเดินทาง และสามารถเข้าถึงบริการของภาครัฐได้สะดวกมากยิ่งขึ้น แต่ประเด็นทางด้านรายได้และทรัพย์สินก็ยังคงมีความสำคัญอยู่ ซึ่งจากผลการศึกษาพบว่า ผู้สูงอายุไทยส่วนใหญ่รายงานว่า ตนมีความพึงพอใจในภาวะทางการเงิน และมีรายได้เพียงพอ แต่หากพิจารณาจากเส้นความยากจนแล้ว กลับพบว่า มีผู้สูงอายุไทยจำนวนไม่น้อยที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจน โดยเฉพาะในกลุ่มสตรีสูงอายุ แต่หากพิจารณาในมิติของการทำงาน กลับพบว่า ผู้สูงอายุไทยส่วนใหญ่ไม่ได้ทำงานและไม่อยากทำโดยเฉพาะในกลุ่มสตรีสูงอายุ แต่ในกลุ่มผู้สูงอายุเพศชายส่วนใหญ่มากกว่าครึ่งยังคงทำงานอยู่ ซึ่งเมื่อนำไปพิจารณากับรายได้ก็สอดคล้องกันว่า ผู้สูงอายุในกลุ่มที่ยังทำงานอยู่ ก็จะมีรายได้ในระดับที่สูงกว่าผู้สูงอายุที่ไม่ได้ทำงาน ดังนั้นการส่งเสริมให้ผู้สูงอายุที่ยังมีกำลังกาย และความรู้ความสามารถให้ทำงานในเชิงเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องโดยความสมัครใจก็น่าจะเป็นอีกแนวทางหนึ่งในการยกระดับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจ และลดความเหลื่อมล้ำทางด้านรายได้ของผู้สูงอายุไทยได้ดีขึ้น รวมทั้งส่งเสริมการออมไปพร้อมกันเพื่อเสริมสร้างหลักประกันความมั่นคงในชีวิต

ในส่วนของการศึกษาภาพสมรส และรูปแบบครัวเรือนของผู้สูงอายุในบริบทของประเทศไทยที่ค้นพบจากการศึกษาในครั้งนี้ พบว่ามีความน่าสนใจ กล่าวคือ ผู้สูงอายุชายโสด มีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจต่ำกว่าผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสอื่นๆ โดยเฉพาะด้านทรัพย์สิน/เงินออม และการดำรงชีพ จึงอาจกล่าวได้ว่าสถานภาพทางเศรษฐกิจของสตรีสูงอายุของไทยโดยเฉพาะด้านทรัพย์สิน/เงินออม และชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น โดยการมีคู่สมรสก็มีส่วนต่อการช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในครอบครัว และอีกหนึ่งประเด็นที่น่าสนใจ คือ ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่คนเดียวจะมีรายได้ และทรัพย์สิน/เงินออมที่สูงกว่าผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่กับคนอื่น แต่จะเสียเปรียบในด้านการดำรงชีพ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่คนเดียวต้องหารายได้เพื่อพึ่งพาตนเองมากขึ้น จึงทำให้มีความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจด้านรายได้ และทรัพย์สิน/เงินออมที่สูงกว่าผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนแบบ 1 รุ่น 2 รุ่น 3 รุ่น และข้ามรุ่น และที่สำคัญระดับการศึกษาของผู้สูงอายุไทย พบว่ามีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อระดับความอยู่ดีมีสุขของผู้สูงอายุไทย และจากผลการศึกษาในครั้งนี้ก็แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างได้อย่างชัดเจน โดยผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาสูงก็จะมีชีวิตความเป็นอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในระดับสูงทุกด้าน ทั้งรายได้ การทำงาน ทรัพย์สินและเงินออม รวมทั้งการดำรงชีพ จึงอาจกล่าวได้ว่า การศึกษามีส่วนต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตทางเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทยในทุกด้าน และควรมุ่งเน้นให้ความสำคัญ เพราะจะเป็นแนวทางหนึ่งในการลดความเหลื่อมล้ำในสังคมสูงอายุของประเทศไทย

ข้อเสนอแนะ

ข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาในครั้งนี้ที่เด่นชัด คือ ผู้สูงอายุไทยมีความเพียงพอของรายได้และพึงพอใจในภาวะทางการเงินของตน แต่กลับมีรายได้ที่ต่ำกว่าเส้นความยากจนเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในกลุ่มสตรีสูงอายุ อีกทั้งมีระดับของมูลค่าทรัพย์สินอยู่ในระดับที่ไม่มากนัก โดยความแตกต่างระหว่างเพศและสถานภาพสมรสปรากฏชัดเจนในด้านการทำงาน ทรัพย์สินและเงินออม และการดำรงชีพ และที่สำคัญระดับการศึกษาของผู้สูงอายุมีความสัมพันธ์ทางบวกกับความอยู่ดีมีสุขทางด้านเศรษฐกิจในทุกด้าน ดังนั้น ภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจึงควรให้ความสำคัญกับการยกระดับการศึกษา และส่งเสริมการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องให้กับผู้สูงอายุไทย เพราะจะเป็นแนวทางหนึ่งในการลดความเหลื่อมล้ำ ทั้งทางด้านรายได้ การทำงาน ทรัพย์สินและเงินออม รวมทั้งการดำรงชีพในสังคมสูงอายุของประเทศไทย อีกทั้งควรมีการส่งเสริมให้ผู้สูงอายุที่มีความพร้อมทั้งกำลังกาย กำลังใจ ความรู้ ความสามารถ และมีศักยภาพที่จะทำงานต่อได้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานเชิงเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดรายได้เพิ่มมากขึ้น โดยประเภทงาน และค่าตอบแทนต้องมีความเหมาะสมกับศักยภาพ เพื่อให้ผู้สูงอายุไทยมีรายได้อย่างต่อเนื่องและเพียงพอเหลือเก็บออมเพื่อใช้จ่ายในยามบั้นปลายของชีวิต เพราะหากในอนาคตประเทศไทยก้าวเข้าสู่สังคมสูงอายุแบบสมบูรณ์ และแบบสุดยอดแล้ว ประเด็นหนึ่งที่ผู้สูงอายุไทยต้องเผชิญ คือ การต้องพึ่งพาตนเองมากขึ้น และไม่พึ่งพิง เนื่องจากประชากรวัยแรงงานที่เคยได้พึ่งพาจะลดน้อยลง ดังนั้นการสร้างพลังในการพึ่งตนเองให้กับผู้สูงอายุไทยจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ต้องดำเนินการไปพร้อมๆ กันกับการส่งเสริมให้ประชาชนมีการออมและสะสมทรัพย์สินไว้ตั้งแต่อยู่ในช่วงวัยแรงงาน ซึ่งเป็นโอกาสและช่วงเวลาที่สำคัญ เนื่องจากเป็นวัยแห่งการมีพลัง มีความรู้ความสามารถ และมีรายได้ในระดับที่สูง โดยมูลค่าการออมและการสะสมทรัพย์สิน ต้องเป็นไปในสัดส่วนที่เหมาะสมและเพียงพอใช้จ่ายจนถึงช่วงบั้นปลายชีวิตของตน จึงจะทำให้ประชากรไทยมีหลักประกันที่มั่นคงและสามารถบรรเทาความยากลำบาก รวมทั้งลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจเมื่อเข้าสู่วัยชราได้ และนำไปสู่การมีความอยู่ดีมีสุขอย่างมั่นคง และยั่งยืนต่อไป

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2547). *รายงานสถานการณ์ทางสังคมสถานการณ์ครอบครัว ปี 2547 (Vol. 1)*. กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- กัลยา วาณิชย์บัญชา. (2552). *การวิเคราะห์ข้อมูลหลายตัวแปร*. กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร.
- จอห์น โนเดิล และนภาพร ชโยวรรณ. (2552). *การสูงอายุทางประชากรและการอยู่ดีมีสุขของผู้สูงอายุไทย: แนวโน้มในอดีต สถานการณ์ปัจจุบัน และความท้าทายในอนาคต*. กรุงเทพมหานคร: กองทุนประชากรแห่งสหประชาชาติ ประจำประเทศไทยและสำนักงานภาคพื้นเอเชียและแปซิฟิก.
- พระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ. 2546 ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 120 ตอนที่ 130 ก หน้า 1 (31 ธันวาคม 2546).
- ศศิพัฒน์ ยอดเพชร. (2552). *การทบทวนและสังเคราะห์องค์ความรู้ผู้สูงอายุไทย พ.ศ.2545-2550*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข และมูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย.
- ศักดิ์ศรี บริบาลบรรพตเขตต์. (2535). *ระบบความมั่นคงทางสังคม*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2550). *การพัฒนาดัชนีชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย*. กรุงเทพมหานคร: สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2556). *การคาดประมาณประมาณประชากรของประเทศไทย พ.ศ.2553-2583*. กรุงเทพมหานคร: สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2558). *รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจน และความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย ปี 2556*. กรุงเทพมหานคร.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2557). *รายงานการสำรวจประชากรสูงอายุในประเทศไทย พ.ศ.2557*. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร.
- สำนักบริหารการทะเบียน. (2558). *ประกาศสำนักทะเบียนกลาง เรื่อง จำนวนราษฎรทั่วราชอาณาจักร ตามหลักฐานการทะเบียนราษฎร ณ วันที่ 31 ธันวาคม 2558*. กรุงเทพมหานคร: กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย.
- สำนักส่งเสริมความเสมอภาคหญิงชาย. (2552). *สตรีกับความยากจน*. Retrieved from http://www.gender.go.th/publication/brochure_doc/2552
- อนันต์ ภาวสุทธิไพสิฐ. (2558). *โครงการ “ผลกระทบของปัจจัยประชากรต่อสถาบันครอบครัวและชุมชนในชนบท”*. กรุงเทพมหานคร: คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยการสนับสนุนสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ภาษาต่างประเทศ

- Albert, A., & Modigliani, F. (1963). The life-cycle hypothesis of saving: aggregate implications and tests. *American Economic Review*, 53(1), 55–84.
- Chan, A., Ofstedal, M. B., & Hermalin, A. I. (2001). Changes In Subjective And Objective Measures Of Economic Well-Being And Their Interrelationship Among The Elderly In Singapore And Taiwan. *Social Indicators Research*, 57, 263–300.
- Choudhury, S., & Leonesio, M. V. (1997). Life-Cycle Aspects of Poverty Among Older Women. *Social Security Bulletin*, 60 (2).
- Clark, R. L. (1989). Economic Well-Being of The Elderly: Theory and Measurement. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, 4, 19-34.
- Conklin, A. I., Forouhi, N. G., Surtees, P., Wareham, N. J., & Monsivais, P. (2015). Gender and the double burden of economic and social disadvantages on healthy eating: cross-sectional study of older adults in the EPIC-Norfolk cohort *BMC Public Health*, 15, 692
- Gneezy, U., Niederle, M., & Rustichini, A. (2003). Performance In Competitive Environments: Gender Differences. *The Quarterly Journal of Economics*, 118, 1049–1074.
- Hacker, J. S. (2006). *The Great Risk Shift: The New Economic Insecurity and the Decline of the American Dream*. Oxford University Press.
- Knodel, J., Teerawichitchainan, B., Prachuabmoh, V., & Pothisiri, W. (2015). *The Situation of Thailand's Older Population an update based on the 2014 Survey of Older Persons in Thailand*. Retrieved from Population Studies Center Research Report
- Nesadurai, H. E. S. (2005). *Conceptualising Economic Security in an Era of Globalisation: What Does the East Asian Experience Reveal?* (Vol. 157). Institute of Defence and Strategic Studies (IDSS), Nanyang Technological University: Singapore CSGR Working Paper
- Ofstedal, M. B., Reidy, E., & Knodel, J. (2004). Gender differences in economic support and well-being of older Asians. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, 19, 165–201.
- Rejda, G. E. (2015). *Social Insurance and Economic Security* (R. T. F. Group Ed.). New York.
- Rudkin, L. (1993). Differences in Economic Well-Being Among the Elderly of Java. *Demography*, 30(2), 209-226.
- Sobieszczyk, T., Knodel, J., & Chayovan, N. (2003). Gender and wellbeing among older people: evidence from Thailand. *Ageing and Society*, 23(06), 701 - 735
- Sousa, L. (2009). *Families in Later Life : Emerging Themes and Challenges*. New York: Nova Science Publishers, Inc.

- Thomas, S. L., & Heck, R. H. (2001). ANALYSIS OF LARGE-SCALE SECONDARY DATA IN HIGHER EDUCATION RESEARCH: Potential Perils Associated with Complex Sampling Designs. *Research in Higher Education*, 42(5).
- United Nations. (2004). *Population, Ageing and Development*. Puerto Rico.
- United Nations Centre for Human Settlements. (2004). UN-HABITAT launches the slum Challenge the new global report on human settlement slum dweller to double by 2030: Millenium development global could fall short. Retrieved from http://www.unhabitat.org/mediacentre/unhsp_10_03.asp
- United Nations Development Programme. (2013). Human Development Report 2013. Retrieved from <http://hdr.undp.org/site>.
- Vyas, S., & Kumaranayake, L. (2006). *Constructing socio-economic status indices: how to use principal components analysis*. London: Oxford University Press in association with The London School of Hygiene and Tropical Medicine.
- Yount, K. M. (2009). Gender and Intergenerational Co-residence in Egypt and Tunisia. *Population Research and Policy Review*, 28(615-640).

แนวคิดและรูปแบบการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของผู้สูงอายุอย่างยั่งยืน โรงเรียนผู้สูงอายุเปี่ยมสุข เทศบาลตำบลสันโป่ง อำเภอแม่อิง จังหวัดเชียงใหม่

ยุรธร จินา
อาจารย์กลุ่มวิชาสังคมศาสตร์
คณะบริหารธุรกิจและศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา
yurathom_27@hotmail.com
รมิตา จินา
เจ้าหน้าที่กลุ่มงานควบคุมโรค สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดเชียงใหม่
(ramitajeena@gmail.com)

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดและรูปแบบการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของผู้สูงอายุอย่างยั่งยืน ของโรงเรียนผู้สูงอายุเปี่ยมสุข เทศบาลตำบลสันโป่ง อำเภอแม่อิง จังหวัดเชียงใหม่ โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้เกี่ยวข้องกับโรงเรียนผู้สูงอายุเปี่ยมสุข จำนวน 18 คน ประกอบด้วย ผู้บริหาร เจ้าหน้าที่เทศบาลตำบลสันโป่ง จำนวน 8 คน ผู้บริหารโรงเรียนผู้สูงอายุเปี่ยมสุข จำนวน 10 คน ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วม ในการดำเนินกิจกรรมของโรงเรียนผู้สูงอายุเปี่ยมสุข นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ นำเสนอผลการวิจัยโดยใช้วิธีการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า โรงเรียนผู้สูงอายุเปี่ยมสุข จัดตั้งขึ้นโดยมีแนวความคิด การลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของผู้สูงอายุที่ด้อยโอกาสในตำบลสันโป่ง ที่ยังไม่สามารถเข้าถึงสวัสดิการของภาครัฐได้อย่างเสมอภาค โดยทุกสัปดาห์โรงเรียนจะจัดให้มีกิจกรรมพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุทั้งมิติด้านร่างกาย จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจ เพื่อให้สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน การดำเนินงานลดความเหลื่อมล้ำของโรงเรียนเปี่ยมสุข สอดคล้องกับงานวิจัยแบบจำลองระบบสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม รูปแบบ A+CG model (Aging+Community-Government model) โดยมีผู้สูงอายุแกนนำที่เข้มแข็ง สามารถช่วยเหลือชักนำให้ผู้สูงอายุด้อยโอกาสออกจากบ้าน เข้ามาเป็นสมาชิกโรงเรียนเปี่ยมสุข เพื่อให้ได้รับสวัสดิการสังคมอย่างทั่วถึง ซึ่งกิจกรรมของโรงเรียนได้รับการสนับสนุนจากเทศบาลตำบลสันโป่ง ตลอดถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในอำเภอแม่อิง เป็นแนวคิดที่ส่งผลสะท้อนต่อนโยบายภาครัฐที่ควรให้ความสำคัญในการจัดตั้งองค์กรเพื่อรองรับการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ โดยอาศัยผู้สูงอายุที่มีความรู้ความสามารถในชุมชนเป็นแกนนำสำคัญ อย่างไรก็ตามรูปแบบดังกล่าว พบว่ายังคงมีปัญหาและข้อจำกัดในการค้นหาหรือการสร้างแกนนำผู้สูงอายุที่มีความเข้มแข็งเพียงพอที่จะชักนำผู้สูงอายุในบางชุมชนของตำบลสันโป่งได้ ปัจจุบันโรงเรียนผู้สูงอายุเปี่ยมสุขประสบความสำเร็จ มีหน่วยงานต่างๆ ที่สนใจ เข้ามาศึกษาดูงานเพื่อเป็นต้นแบบการลดความเหลื่อมล้ำของผู้สูงอายุอย่างต่อเนื่อง

คำสำคัญ : การลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม, โรงเรียนผู้สูงอายุเปี่ยมสุข

Concept and Model for Sustainably Reducing in Social Disparities of the Elderly at Piam Sook School for Seniors, San Pong Sub-district, Mae Rim District, Chiang Mai Province

Yurathorn Jeena

Ramita Jeena

Abstracts

This research aims to study the concept and approach on sustainably reducing social disparities of the elderly at Piam Sook School, San Pong Sub-District, Mae Rim District, Chiang Mai Province. Qualitative research methods were used to collect data from literature review and in-depth interviews of 18 participants involved in the school including 8 administrators and officials of San Pong District Municipality and 10 senior school administrators. Participatory and Non-participatory observations were used to collect data from activities held by the school. The data obtained was analyzed with the research objectives in mind. The results were presented using a descriptive analysis method. The findings showed that Piam Sook School for seniors was established with the aim of eliminating social disparities among the elderly. It focused on the seniors in San Pong District who had a lack access to social welfare from the government. Each week activities to improve the elderly's quality of life relating to physical, mental, social, environmental and economic dimensions were held. The purpose was to promote the elderly's self-reliance. This approach was in line with A + CG model (Aging + Community-Government model), the research model of the social welfare system for the elderly that leads to the reduction of social inequality. There were strong leaders among the seniors who were able to persuade others to become members of the school in order to claim their social welfare benefits. They were also supported by San Pong District Municipality and relevant agencies in Mae Rim. This could influence government policy and help to raise awareness for setting up an organization to support the elderly. However, problems and limitations were found in searching for a leader with adequate leadership skills to lead the senior members in some communities of San Pong Sub-District. Currently, Piam Sook School for seniors is successfully operating. Many agencies are interested in studying and using this model to improve the quality of life and continuously decrease the social disparities of the elderly.

Key Word: social disparities, school for seniors

บทนำ

ปัจจุบันประเทศไทยมีจำนวนผู้สูงอายุที่เพิ่มอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้เนื่องจากระบบสาธารณสุขได้รับการพัฒนามากขึ้น และกำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางประชากรครั้งสำคัญอย่างท้าทาย คือ การเข้าสู่สังคมผู้สูงวัย โดยสัดส่วนจำนวนประชากรในวัยทำงานและวัยเด็กลดลง ส่งผลให้ภาครัฐกำหนดมาตรการเพื่อเตรียมการรองรับให้การดูแลผู้สูงอายุเพื่อให้ผู้สูงอายุมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น โดยได้กำหนดยุทธศาสตร์หลักของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ.2555-2559) องค์การสหประชาชาติได้ประเมินสถานการณ์ผู้สูงอายุไว้ว่าปี พ.ศ.2544-2643 (ค.ศ.2001-2100) จะเป็นศตวรรษแห่งผู้สูงอายุ หมายถึง การมีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไป มากกว่าร้อยละ 10 ของประชากรทั้งโลกรวมกัน และมีแนวโน้มว่าประชากรผู้สูงอายุเหล่านี้จะมีฐานะยากจน เป็นประเด็นทางสังคมและเศรษฐกิจที่แต่ละประเทศต้องมีแผนรองรับสำหรับประเทศไทย สำนักงานสถิติแห่งชาติระบุว่า (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2557, คำนำ) ประเทศไทยได้ถูกจัดให้เป็นประเทศที่อยู่ในสังคมผู้สูงอายุมาตั้งแต่ พ.ศ.2548 ซึ่งในขณะนั้นประเทศไทยมีประชากรผู้สูงอายุสูงถึงร้อยละ 10.4 ของประชากรทั้งหมด โดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้พยากรณ์โครงสร้างประชากรไทยกำลังเปลี่ยนผ่านเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุว่า “ประเทศไทยจะมีผู้สูงอายุถึง 1 ใน 4 ของประชากรและเป็นสังคมผู้สูงอายุสมบูรณ์แบบภายในช่วงระหว่างปี พ.ศ.2551-2571 สัดส่วนประชากรที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป จะเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 11.1 เป็นร้อยละ 23.5 หรือ 1 ใน 4 ของประชากรทั้งประเทศ นอกจากนี้สำนักงานสถิติแห่งชาติ ได้รายงานผลการสำรวจประชากรผู้สูงอายุในประเทศไทย พบว่าประเทศไทยมีจำนวนและสัดส่วนของประชากรผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและเห็นได้ชัด โดยในปี 2537 มีผู้สูงอายุคิดเป็นร้อยละ 6.8 ของประชากรทั้งประเทศ ปี 2545-2550 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 9.4 และ 10.7 ตามลำดับ และในปี 2554 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 12.2 หรืออาจกล่าวได้ว่า ประเทศไทยเป็น 1 ในประเทศกลุ่มอาเซียนที่เข้าสู่สังคมของผู้สูงวัย (Aging Society) การเป็นสังคมผู้สูงวัย คือการที่มีจำนวนผู้สูงอายุมากขึ้น มีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไป มากกว่าร้อยละ 10 ของประชากรทั้งหมด ในขณะที่วัยเด็กและวัยแรงงานลดน้อยลงเรื่อยๆ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้จัดทำรายงาน “การศึกษาวิเคราะห์ผลกระทบเชิงนโยบายต่อการพัฒนาประเทศจากผลการคาดประมาณประชากรของไทย พ.ศ.2553-2583” พบว่าในปี 2553 ประเทศไทยมีประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไป คิดเป็นสัดส่วน 9% ของประชากรทั้งหมดและจะเพิ่มขึ้นเป็น 14% ในปี 2564 และเป็น 20% ในปี 2574 ถ้าแปลงเป็นตัวเลขให้ดูง่ายขึ้นก็คือในปี 2553 มีประชากรอายุ 60 ปี จำนวน 8.4 ล้านคน เมื่อถึงปี 2583 จะมีจำนวนประชากรกลุ่มนี้ 20.5 ล้านคน ประชากรอายุ 80 ปีขึ้นไป ในปี 2553 มีจำนวนประมาณ 1 ล้านคน เมื่อถึงปี 2583 จะอยู่ที่ประมาณ 4 ล้านคน หรือแปลว่าในประชากรทุกๆ 4 คนจะมีผู้สูงอายุ 1 คน

สังคมผู้สูงอายุ จึงเป็นประเด็นที่ควรให้ความสำคัญและไม่อาจละเลยได้ รัฐบาลจึงจำเป็นต้องให้การส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดการขับเคลื่อนการทำงานด้านผู้สูงอายุอย่างเหมาะสม โดยการจัดสรรทรัพยากร องค์ความรู้ในการพัฒนาสังคมผู้สูงอายุ เช่น การส่งเสริมผู้สูงอายุเข้าสู่ภาคการผลิต การนำความรู้และพลังของผู้สูงอายุมารจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ สอดคล้องกับความต้องการของผู้สูงอายุทั้งด้านสังคม อารมณ์ สุขอนามัย การเงิน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเพื่อให้ผู้สูงอายุมีสุขภาวะทั้งด้านร่างกาย จิตใจ ที่สมบูรณ์ มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น โดยต้องอาศัยรูปแบบกระบวนการที่เป็นขั้นตอนก่อให้เกิดการยกระดับพัฒนาคุณภาพของผู้สูงอายุได้อย่างยั่งยืน อย่างไรก็ตาม ผู้สูงอายุในปัจจุบันจำเป็นต้องปรับระบบวิถีในการดำเนินชีวิตใหม่ ซึ่ง วาทีณี บุญชะลิกษี และยุพินวรรณ สิริอมร (อ้างในจริญญา วงษ์พรหม และคณะ, 2558, หน้า 44) กล่าวว่า ผู้สูงอายุเกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพหรือ

ร่างกาย (Physiological) ด้านอารมณ์ (Emotional) ด้านการเรียนรู้ สติปัญญา (Cognitive) ด้านเศรษฐกิจ (Economy) และสถานภาพทางสังคม (Social Status) โดยเฉพาะวิถีการดำเนินชีวิตปัจจุบันทำให้ครอบครัวมีภาระต้องรับผิดชอบในการทำมาหากิน มีค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้น ทำให้สมาชิกครอบครัวไม่มีเวลาในการดูแลเอาใจใส่ผู้สูงอายุ มีระบบความสัมพันธ์ทั้งระบบเครือข่ายและเพื่อนบ้านที่น้อยลงไป ซึ่งปรากฏการณ์นี้เริ่มสืบคลานจากชุมชนเมืองไปสู่ชุมชนชนบทเช่นกัน ที่ผ่านมากการดูแลจัดการเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ รวมทั้งมาตรการในการส่งเสริมให้ผู้สูงอายุจากรัฐบาลในด้านต่างๆ เช่น ส่งเสริมการจัดตั้งชมรม เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ รายเดือน สวัสดิการเฉพาะผู้สูงอายุอื่นๆ แม้จะได้รับการตอบสนองเป็นอย่างดี แต่ยังไม่เพียงพอต่อความต้องการ แม้ว่าภาครัฐจะให้การส่งเสริมสนับสนุนแต่ก็ยังไม่ทั่วถึง เกิดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงสวัสดิการของผู้สูงอายุ เช่น การรักษาพยาบาล การส่งเสริมอาชีพ การดูแลรักษาสุขภาพ ฯลฯ

เทศบาลตำบลสันโป่ง อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ มีประชากรผู้สูงอายุจำนวนมากที่ยังไม่ได้รับการดูแลและพัฒนาศักยภาพ รวมทั้งขาดการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้สูงอายุไม่ได้รับสวัสดิการที่ทัดเทียมกันจากภาครัฐ เทศบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จึงตระหนักถึงความสำคัญของสังคมผู้สูงอายุและถือว่าผู้สูงอายุในเทศบาลตำบลสันโป่ง 11 หมู่บ้าน เป็นบุคลากรที่มีคุณภาพในด้านของบุคลิกบุคคล เป็นผู้มีความรู้ปราชญ์ชุมชน และสามารถยกระดับคุณภาพผู้สูงอายุในเทศบาลได้ จึงได้มีแนวทางการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การพัฒนาผู้สูงอายุอย่างบูรณาการ เพื่อให้เกิดการทำงานในเชิงรุก โดยมีแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนและระบบคุ้มครองทางสังคม ที่เน้นการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในสังคมและชุมชน สามารถดำรงชีวิตอย่างมีคุณค่าและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของผู้สูงอายุ โดยคำนึงถึงความเชื่อมโยงของการดำเนินงานในระดับพื้นที่และท้องถิ่น อันจะเป็นการเตรียมการรองรับการเป็นสังคมผู้สูงอายุต่อไป โดย พ.ต.ต.ศุภวัฒน์ สุพันธ์ นายกเทศมนตรีตำบลสันโป่ง จึงได้จัดตั้งโรงเรียนสำหรับผู้สูงอายุขึ้น โดยให้ชื่อว่า “โรงเรียนเปี่ยมสุข” ทำพิธีเปิดอาคารเรียนเมื่อวันที่ 9 มกราคม 2558 ซึ่งมีกิจกรรมให้ผู้สูงอายุได้มาพบปะ พูดคุย แลกเปลี่ยนเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประเพณี วัฒนธรรม ตลอดจนได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากเทศบาลตำบลสันโป่ง ได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานภาครัฐ เอกชน มาร่วมจัดกิจกรรมให้กับผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ 4 มิติ คือ ร่างกาย จิตใจ สังคมสิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจ เช่น การตรวจวัดความดันโลหิต การออกกำลังกาย การดูแลรักษาสุขภาพ การฟังเทศน์จากพระสงฆ์ การบรรยายจากวิทยากรด้านต่างๆ การจัดกิจกรรมถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนการส่งเสริมอาชีพให้แก่ผู้สูงอายุ โดยจัดกิจกรรมทุกวันศุกร์ ช่วงเวลา 08.00-13.00 น. ปัจจุบันมีนักเรียนผู้สูงอายุร่วมเป็นสมาชิกเข้าร่วมกิจกรรมของโรงเรียนเปี่ยมสุขมากกว่า 140 คน มีทั้งผู้สูงอายุที่เป็นข้าราชการเกษียณ ผู้สูงอายุที่มีอาชีพรับจ้าง อาชีพเกษตรกร อาชีพพ่อค้าแม่ค้า และไม่ประกอบอาชีพใดๆ แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของนักเรียนที่มาจากต่างสถานภาพต่างอาชีพ ต่างฐานะ แต่สามารถมาร่วมกิจกรรมและรับบริการสวัสดิการได้อย่างทัดเทียมกันโดยไม่แบ่งแยกเป็นสังคมถั่วหน้ำที่เสมอภาคกัน จนประสบความสำเร็จ เป็นต้นแบบที่มีหน่วยงานที่สนใจ ทั้งหน่วยงานด้านสาธารณสุข หน่วยงานด้านการศึกษา ทั้งภาครัฐและเอกชน เข้ามาเยี่ยมชมศึกษาดูงานเป็นจำนวนมาก

ด้วยเหตุนี้ คณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาแนวคิด และรูปแบบการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของผู้สูงอายุ โดยใช้กรณีศึกษาโรงเรียนผู้สูงอายุเปี่ยมสุข เทศบาลตำบลสันโป่ง เพื่อนำผลการวิจัยที่ได้ไปพัฒนาแนวทาง กระบวนการ เพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของผู้สูงอายุในพื้นที่ชุมชนอื่นๆ ตลอดจนเพื่อเป็นแนวปฏิบัติที่ดี ในการสร้างความทัดเทียมกัน สร้างสังคมถั่วหน้ำของผู้สูงอายุอย่างยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาแนวคิดและรูปแบบการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของผู้สูงอายุอย่างยั่งยืน ของโรงเรียนผู้สูงอายุเปี่ยมสุข เทศบาลตำบลสันโป่ง อำเภอแม่อิง จังหวัดเชียงใหม่

ทบทวนวรรณกรรม/แนวคิดทฤษฎี

สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำทางสังคม

ปัจจุบันปัญหาสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำทางสังคม ยังคงรุนแรง และรอการแก้ไขอย่างเร่งด่วน ซึ่งทำทนายต่อนโยบายของรัฐบาล รวมทั้งยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ซึ่ง เฉลิมชัย บุญยะสิทธิ์ (2560) ได้แสดงทัศนะว่า ทุกวันนี้ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมมีมากมาย ความรู้สึกไม่เป็นธรรมยังทวีอยู่ในความรู้สึกของคนทั่วโลก รวมถึงคนไทยด้วยที่จะมองว่าคนรวยทำอะไรไม่ผิด คนจนผิดแล้วเข้าคุก ไม่มีโอกาสใดๆ ที่เทียบเท่าคนรวยและสุดท้ายคนรวยสามารถลอยนวลได้ ดังนั้นกลไกสำคัญที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมได้ คือ กิจการเพื่อสังคมที่จะมาเป็นเครื่องมือสำคัญลดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สุขภาพ การศึกษา มูลนิธิสถาบันอนาคตไทยศึกษาได้รายงาน 8 ข้อเท็จจริงความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย ซึ่งพบว่า ในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา ความเหลื่อมล้ำทางสังคมไทยมีมากขึ้น สังคมคนจนยังมีผู้สูงอายุเป็นหัวหน้าครอบครัวที่ส่วนใหญ่ไม่มีรายได้ ส่วนครอบครัวคนรวยจะมีอาชีพเฉพาะ เช่น นักธุรกิจ แพทย์ ทนายความ วิศวกร พยาบาล อาชีพในกลุ่มนี้มีความมั่นคง ครึ่งหนึ่งของครอบครัวไทยมีรายได้ต่ำกว่า 15,000 บาทต่อเดือน และยังมีครอบครัวจำนวนมากที่มีรายได้ต่ำกว่า 7,000 บาทต่อเดือน นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นถึง 8 ข้อเท็จจริงของความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย ซึ่งได้แก่ 1) ปัญหาความเหลื่อมล้ำไม่ได้ดีขึ้นเลย จาก 25 ปีที่ผ่านมา 2) กลุ่มใหญ่ที่สุดในครอบครัวยากจน คือ ครอบครัวที่มีคนชราเป็นหัวหน้าครอบครัว ไม่ใช่เกษตรกรอย่างที่เข้าใจกันทั่วไป 3) เกือบครึ่งหนึ่งของครอบครัวไทย มีรายได้ต่ำกว่า 15,000 บาทต่อเดือน ขณะที่รายได้ครอบครัวเฉลี่ยประชากรทั้งประเทศ อยู่ที่ 23,000 บาทต่อเดือน 4) อันดับความเหลื่อมล้ำของไทยเมื่อเทียบกับ 157 ประเทศทั่วโลกแย่งจากเดิมอันดับ 121 ตกไปอยู่อันดับ 135 ใกล้เคียงกับสวาซิแลนด์และเอลซัลวาดอร์ 5) ความเหลื่อมล้ำด้านความมั่งคั่งไทยอยู่อันดับท้ายๆ ของโลก คือ 162 จาก 174 ประเทศ 6) ทรัพย์สินเฉลี่ยของครอบครัว ส.ส. รวยกว่าอีก 99.999% ของครอบครัวไทย โดยทรัพย์สินรวมของ ส.ส. 500 ครอบครัว รวมกันเท่ากับ 40,000 ล้านบาท มากพอๆ กับทรัพย์สินของ 2 ล้านครอบครัวรวมกัน ขณะที่มูลค่าทรัพย์สินของนายกรัฐมนตรีไทยสูงกว่าคนที่มั่งคั่งที่สุดอยู่กึ่งกลางถึง 9,000 เท่า 7) ความเหลื่อมล้ำด้านการศึกษา สาธารณสุข ของคนร่ำรวยมีโอกาสมากกว่าคนยากจน ดูได้จากคะแนน PISA ซึ่งประเมินผลสอบนานาชาติ ที่วัดกับเด็ก 15 ปีทั่วประเทศ พบว่า เด็กจากครอบครัวรวยที่สุด 20% มีโอกาสผ่านเกณฑ์คะแนนเฉลี่ยวิชาเลขมากกว่าเด็กจากครอบครัวจนที่สุด 10% กว่า 2 เท่า และ 8) ความเหลื่อมล้ำที่สำคัญที่ควรแก้ คือ ความเหลื่อมล้ำด้านโอกาส เราคงทำให้ทุกคนรวยเท่ากันไม่ได้ แต่ต้องทำให้คนมีโอกาสเท่าเทียมกันมากขึ้น

สถานการณ์ผู้สูงอายุไทยปัจจุบัน

คำว่า ผู้สูงอายุ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Elderly person เป็นสภาวะของบุคคลที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป มีความอ่อนแอทางร่างกายและจิตใจ มีเจ็บป่วยหรือความพิการเกิดร่วมด้วย เป็นวัยที่เกิดการเปลี่ยนแปลงสู่ความเสื่อมทางร่างกายและจิตใจ ซึ่งจะมีความแตกต่างกันในแต่ละบุคคล วัยสูงอายุเป็นระยะสุดท้ายของชีวิต อาจยาวนาน 10-20 ปี หรือมากกว่านั้น ถ้ามีการเตรียมตัวเตรียมใจก่อนเข้าสู่วัยนี้มาตั้งแต่วัยกลางคน จะ

สามารถปรับตัวรับบทบาทวัยสูงอายุได้สมควรแก่ฐานะ ซึ่งเกณฑ์การตัดสินความชราอยู่ที่ 60 ปี ที่ใช้กำหนดผู้ที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป เป็นคนชราหรือผู้สูงอายุ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเกณฑ์ที่อิงกลุ่มประเทศโลกที่สาม นอกจากนี้ ผู้สูงอายุ ยังเป็นคำที่ใช้เรียกบุคคลที่เข้าสู่วัยชรา คำว่า “ชรา” นั้น ราชบัณฑิตยสถาน (2546) ได้ให้ความหมายว่า แก่ด้วยอายุ ชำรุดทรุดโทรม ซึ่งให้ความรู้สึกที่หดหู่ใจ สิ้นหวัง ท้อแท้ ถดถอย ไม่มีกำลังใจ จึงปรับใช้คำว่า “ผู้สูงอายุ” ดร.วรวรรณ ชาญด้วยวิทย์ ที่ปรึกษาด้านหลักประกันทางสังคม สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (ทีดีอาร์ไอ) และ พ.ญ.ลัดดา ดำริการเลิศ เลขาธิการมูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย (มส.ผส.) (2560) กล่าวว่า สังคมผู้สูงอายุ เป็นระเบิดเวลาลูกใหญ่ที่งวดเข้ามาทุกที ปัญหาที่ประเทศไทยกำลังเข้าสู่ “สังคมผู้สูงอายุอย่างสมบูรณ์” (Complete Aged Society) ในอีก 8 ปีข้างหน้า หรือปี 2564 ที่จะมีถึง 1 ใน 5 จากที่ไทยเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ (Ageing Society) มาแล้วโดยมีสัดส่วนคนอายุ 60 ปีขึ้นไป ถึง 10% เมื่อปี 2543 (ตามนิยามองค์การสหประชาชาติ) และคาดจะเป็นสังคมสูงวัยระดับสุดยอด (Super Aged Society) คือมากถึง 30% ในอีก 20 ปี หรือปี 2578 (กรมกิจการผู้สูงอายุ, 2560) เช่นเดียวกับ พล.ต.อ. อดุลย์ แสงสิงแก้ว (2560) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (พม.) กล่าวว่า ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุมาตั้งแต่ ปี 2548 และคาดว่าในปี 2564 จะเข้าสู่สังคมสูงวัยอย่างสมบูรณ์ มีประชากรสูงอายุมากถึง 13 ล้านคน หรือคิดเป็นร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมด สถานการณ์เหล่านี้นำมาสู่ปัญหาทั้งด้านเศรษฐกิจ สุขภาพ สังคม จึงเป็นความท้าทายของประเทศที่ต้องเตรียมความพร้อมรับมือเพื่อก้าวเข้าสู่วัยสูงอายุอย่างมีคุณภาพตั้งแต่วัยทำงาน โดยจะต้องมีการเตรียมการในทุกด้าน ตั้งแต่การสร้างหลักประกันด้านรายได้ การออมในช่วงวัยทำงานให้เพียงพอสำหรับการดำรงชีพในวัยเกษียณหรือวัยสูงอายุ การสร้างพฤติกรรมสุขภาพที่เหมาะสมกับช่วงวัย การเตรียมความพร้อมรับความเปลี่ยนแปลงและวางแผนชีวิตอย่างมีคุณค่า บนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเอง โดยมีครอบครัวเกื้อหนุน ชุมชนช่วยเหลือ สังคมรัฐเกื้อกูล

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

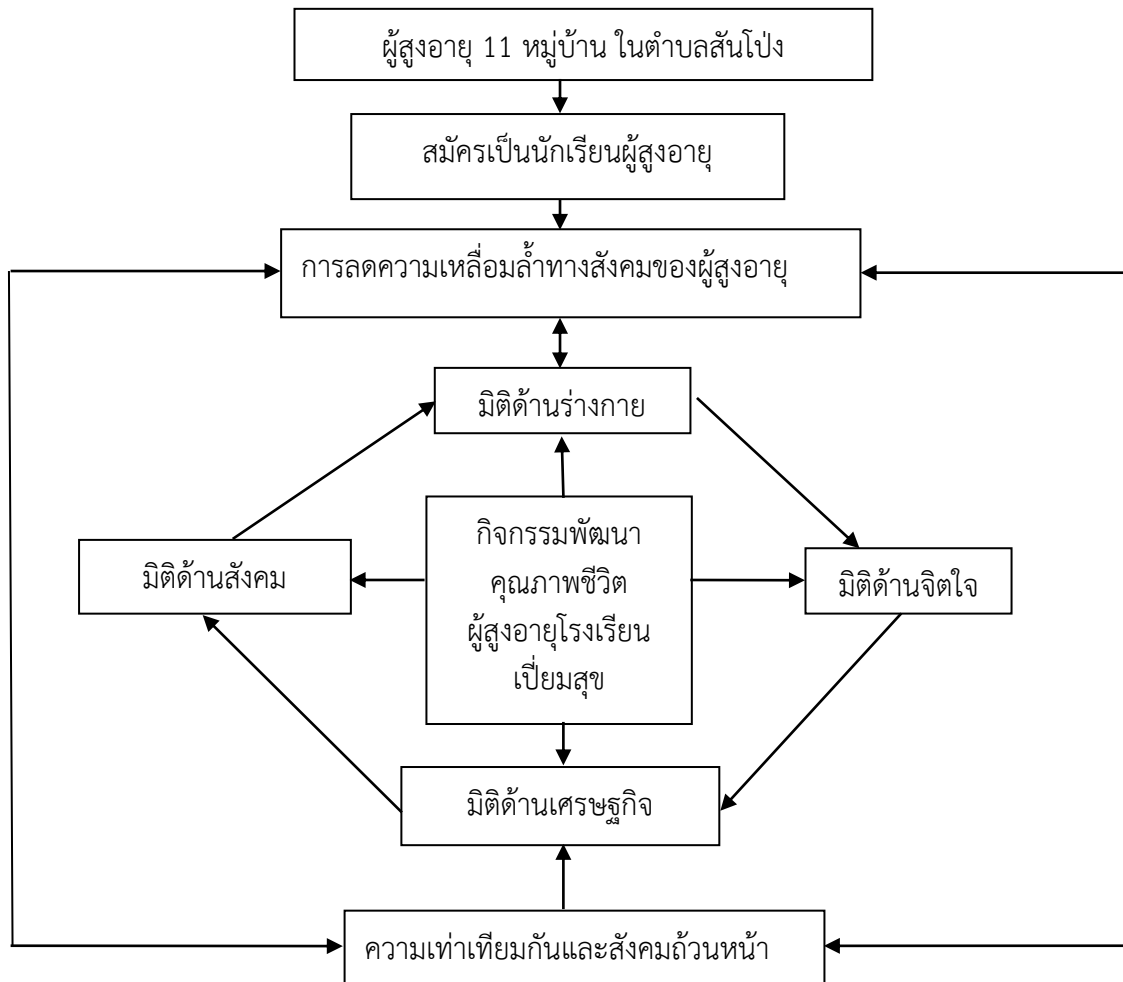
เฉลิมพล แจ่มจันทร์ (2554, บทคัดย่อ) ได้ศึกษา ความเป็นธรรมและการเข้าถึงบริการทางสุขภาพที่จำเป็นของผู้สูงอายุในกรุงเทพมหานครและจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า ผู้สูงอายุในแต่ละลักษณะพื้นที่ มีภาวะการเจ็บป่วยและภาวะโรคเรื้อรัง การได้รับสวัสดิการทางสุขภาพและการใช้สิทธิประโยชน์ การเข้าถึงบริการสุขภาพที่จำเป็นและอุปสรรค ภาระค่าใช้จ่ายจากการเจ็บป่วยและภาวะโรคเรื้อรังที่แตกต่างกัน

จรัญญา วงษ์พรหม และคณะ (2558, บทคัดย่อ) ได้ศึกษา การมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ พบว่า ผู้สูงอายุมีความสุขความพึงพอใจที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมที่สามารถตอบสนองต่อคุณภาพชีวิตใน 4 มิติ คือ กาย ใจ สังคม และปัญญา/การเรียนรู้ เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนผ่านการจัดกิจกรรมสัจจรเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุและกิจกรรมสานวัยใสใจผู้สูงอายุ เกิดการบูรณาการความรู้และกิจกรรมในชุมชนผ่านการสรุปทเรียนจากประสบการณ์ที่ได้เรียนรู้ร่วมกัน เกิดความยั่งยืนของการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในชุมชนโดยการดำเนินการต่อเนื่องของชุมชนที่ประกอบด้วย แกนนำผู้สูงอายุ คนวัยอื่น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในชุมชน

ฤทธิชัย แกมนาค และ สุภัชชา พันเลิศพาณิชย์ (2559, บทคัดย่อ) ได้ศึกษา รูปแบบการมีส่วนร่วมในการสร้างเสริมสุขภาพผู้สูงอายุของโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย พบว่า สภาพปัญหาความต้องการและการรับรู้เกี่ยวกับปัญหาสุขภาพ ผู้สูงอายุมีปัญหาด้านสุขภาพ รองลงมาคือ ด้านจิตใจ ผู้สูงอายุต้องการมีรายได้ มีอาชีพเสริม และต้องการการเอาใจใส่จากครอบครัวคนใกล้ชิด มี

การจัดกิจกรรมสร้างเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุของโรงเรียน เช่นกิจกรรมออกกำลังกาย กิจกรรมธรรมบำบัด และกิจกรรมส่งเสริมอาชีพผู้สูงอายุ เป็นต้น

กรอบแนวคิดของการวิจัย

วิธีการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. การศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร (Documentary Study) โดยการศึกษาจากหนังสือ วารสาร เอกสารทางวิชาการ การสืบค้นจากอินเทอร์เน็ต รวมถึงการศึกษาจากงานวิจัย วิทยานิพนธ์ ตลอดจนเอกสารเกี่ยวกับการดำเนินงานของโรงเรียนผู้สูงอายุเปี่ยมสุข เทศบาลตำบลสันโป่ง
2. การศึกษาภาคสนามจากสถานที่จริง (Field Study) โดยการศึกษาจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) บุคคลผู้มีความสำคัญในการดำเนินงานของโรงเรียนเปี่ยมสุข จำนวน 18 คน (Key-informant) โดยข้อมูลที่ได้ต้องมีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ประชากร

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ บุคคลผู้มีบทบาทสำคัญในการดำเนินงานของโรงเรียนเปี่ยมสุข จำนวน 18 คน (Key-informant) โดยเลือกประชากรอย่างเฉพาะเจาะจงให้เป็นไปตามกรอบแนวคิด และวัตถุประสงค์ของการวิจัย ประกอบด้วย ผู้บริหาร เจ้าหน้าที่เทศบาลตำบลสันโป่งที่เกี่ยวข้องกับโรงเรียน ผู้สูงอายุ จำนวน 8 คน ผู้บริหาร เจ้าหน้าที่โรงเรียนผู้สูงอายุเปี่ยมสุข และตัวแทนผู้สูงอายุ จำนวน 10 คน รวม 18 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล

คณะผู้วิจัยใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

1. การศึกษาทบทวนวรรณกรรมจากแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเหลื่อมล้ำในสังคมของผู้สูงอายุ แล้วนำมาสร้างแบบสัมภาษณ์เชิงลึก โดยให้ครอบคลุมตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

2. นำแบบสัมภาษณ์เชิงลึกให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้อง ความสอดคล้องกับประเด็นที่ต้องการศึกษา

3. นำแบบสัมภาษณ์เชิงลึกที่ปรับปรุงแก้ไข ไปใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งประกอบด้วยคำถามดังนี้

3.1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ และข้อมูลบทบาทสำคัญของผู้ให้สัมภาษณ์ที่มีต่อโรงเรียนผู้สูงอายุเปี่ยมสุข

3.2 คำถามปลายเปิดเพื่อให้ผู้ให้สัมภาษณ์ สามารถให้ข้อมูลที่เป็นอิสระในเรื่องของสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำ และการลดความเหลื่อมล้ำของสังคมผู้สูงอายุ โดยผ่านการดำเนินกิจกรรมของโรงเรียนผู้สูงอายุเปี่ยมสุข เทศบาลตำบลสันโป่ง

3.3 แบบบันทึกภาคสนาม เพื่อบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วมในการดำเนินงานของโรงเรียนผู้สูงอายุเปี่ยมสุข

การวิเคราะห์ข้อมูล

คณะผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้ทั้งหมด มาวิเคราะห์ข้อมูลโดยพิจารณาความสอดคล้องและความถูกต้องของข้อมูลโดยวิธีสามเส้า การวิเคราะห์เนื้อหาและการสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย เพื่อได้ผลสรุปของการวิจัย นำเสนอแบบพรรณนา

สรุปผลการวิจัย

1. แนวคิดการลดความเหลื่อมล้ำของผู้สูงอายุโรงเรียนเปี่ยมสุข

พบว่า เทศบาลตำบลสันโป่ง มีจำนวนผู้สูงอายุมากกว่าร้อยละ 15 และกำลังเผชิญกับช่วงของการก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ ทั้งด้านสุขภาพที่ผู้สูงอายุยังมีปัญหาสุขภาพร่างกาย มีโรคประจำตัว การไม่ได้รับการรักษาหรือดูแลสุขภาพที่ถูกต้อง ด้านจิตใจผู้สูงอายุมักมีการมองเห็นคุณค่าในตนเองค่อนข้างน้อย คิดว่าตนเองเป็นภาระของลูกหลานที่ต้องเลี้ยงดู ผู้สูงอายุบางคนอาศัยอยู่เพียงลำพัง ทำให้เกิดความว้าเหว เหวง ขาดการยอมรับ ด้านสังคมสิ่งแวดล้อม ผู้สูงอายุยังขาดการเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมในชุมชนเพราะต้องเลี้ยงดูหลานแทนพ่อแม่ของเด็ก ตลอดถึงอยู่ในสภาพแวดล้อมบ้านเรือนที่ไม่เหมาะสมก่อให้เกิดปัญหาด้านที่อยู่อาศัยที่ไม่ปลอดภัย ไม่นั่นคง ด้านเศรษฐกิจผู้สูงอายุส่วนใหญ่มีรายได้จากเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุในแต่ละเดือนซึ่งไม่พอกับ

ค่าใช้จ่าย บางคนได้รับเงินจากลูกหลานแต่ก็ไม่อยากרבבวอน อยากจะมีรายได้เป็นของตนเอง การประกอบอาชีพของผู้สูงอายุยังมีผู้สูงอายุที่ทำงานรับจ้าง งานเกษตรกรรม เพราะต้องการเงินมาเป็นค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน บางรายยังมีหนี้สินที่ต้องรับผิดชอบ ตลอดถึงค่าสมาชิกฌาปนกิจศพ ซึ่งเป็นรายจ่ายที่เกิดขึ้นตลอดเวลา โรงเรียนผู้สูงอายุเปี่ยมสุข จึงถูกก่อตั้งขึ้น เพื่อเป็นศูนย์กลางในการพบปะของผู้สูงอายุในฐานะปฐนียบุคคลที่มีคุณค่าในประสบการณ์ของชีวิต มีภูมิปัญญาที่พร้อมถ่ายทอดแก่เยาวชนลูกหลาน อีกทั้งยังเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุทั้ง 4 มิติ คือ ร่างกาย จิตใจ สังคมสิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจ โดยมุ่งหวังเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในเทศบาลตำบลสันโป่งให้ดีขึ้น และที่สำคัญโรงเรียนเปี่ยมสุขเป็นศูนย์กลางของการเข้าร่วมกิจกรรมโดยนักเรียนทุกคนมีความเท่าเทียมกันในทุกด้าน แม้ว่านักเรียนผู้สูงอายุโรงเรียนเปี่ยมสุข มีหลากหลายฐานะอาชีพ ข้าราชการ รัฐวิสาหกิจ เกษตรกร ลูกจ้าง รับจ้าง ยากจน ร่ำรวย แต่เมื่อเข้ามาเป็นนักเรียนแล้ว จะไม่มีการแบ่งชนชั้นวรรณะ ฐานะ ระดับการศึกษา อาชีพ ทุกคนต่างมีสิทธิหน้าที่ ความรับผิดชอบ และได้รับสวัสดิการที่ทัดเทียมกัน มีความรักสามัคคี มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการโรงเรียน โดยได้รับความสนับสนุนจากเทศบาลตำบลสันโป่ง คณะสงฆ์ตำบลสันโป่ง ผู้นำชุมชน กำนันผู้ใหญ่บ้าน โรงพยาบาลนครพิงค์ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบลสันโป่ง ทำให้ผู้สูงอายุเกิดความพึงพอใจที่จะเข้ามาเป็นนักเรียน รวมทั้งชักชวนให้ผู้สูงอายุคนอื่นๆ เข้ามาเป็นนักเรียนด้วย จนปัจจุบันโรงเรียนผู้สูงอายุเปี่ยมสุข มีจำนวนนักเรียน 142 คน และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทุกปี เป็นที่ประจักษ์ต่อสาธารณชน มีหน่วยงานต่างๆ เข้ามาศึกษาดูงานโรงเรียนเปี่ยมสุขเป็นจำนวนมาก

2. รูปแบบการจัดกิจกรรมพัฒนาคุณภาพชีวิต 4 มิติ ที่สอดแทรกลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมผู้สูงอายุ โรงเรียนเปี่ยมสุข

การจัดกิจกรรมพัฒนาคุณภาพชีวิตให้แก่ักเรียนผู้สูงอายุโรงเรียนเปี่ยมสุข มีการจัดกิจกรรมทุกวันศุกร์ ยกเว้นวันหยุดนักขัตฤกษ์ ในช่วงเวลา 08.00-13.00 น. ณ โรงเรียนเปี่ยมสุข เทศบาลตำบลสันโป่ง ซึ่งการเดินทางไป-กลับนั้น หากผู้สูงอายุที่อยู่ใกล้ บางคนก็จะปั่นจักรยานหรือขับมอเตอร์ไซค์ของตนเองมาเรียน ส่วนผู้สูงอายุที่อยู่ไกลไม่สะดวกในการเดินทาง เทศบาลตำบลสันโป่งจะจัดรถบัสไปรับ-ส่งถึงในแต่ละหมู่บ้าน ในส่วนของกิจกรรมแต่ละครั้งนั้น เริ่มจากผู้สูงอายุลงทะเบียนเข้าชั้นเรียน จากนั้นเมื่อถึงเวลา 08.00 น. จะมีการเคารพธงชาติ เชิญธงชาติขึ้นสู่ยอดเสา โดยผู้สูงอายุตัวแทนของแต่ละหมู่บ้าน ร่วมกันขับร้องเพลงชาติไทย การทำวัตรสวดมนต์ เจริญสมาธิภาวนา กรวดน้ำแผ่เมตตา ก่อนที่นายกเทศมนตรีจะมาพบปะกับผู้สูงอายุ ต่อด้วยกิจกรรมที่กำหนดไว้ในแต่ละครั้ง ซึ่งในสัปดาห์ที่ 3 ของทุกเดือนจะมีการนิมนต์พระมาเทศน์ รวมทั้งการเป่าเค้ก (ทำด้วยผลไม้ตามฤดูกาล) อวยพรวันเกิดให้แก่ผู้ที่มีวันคล้ายวันเกิดในเดือนนั้นด้วย ซึ่งตลอดช่วงระยะเวลาในการเก็บข้อมูลในการลงพื้นที่จริง พอจะสรุปกิจกรรมที่พัฒนาคุณภาพชีวิตทั้ง 4 มิติ ซึ่งทำให้ผู้สูงอายุได้รับสวัสดิการที่ทัดเทียมกัน โดยมีการลดความเหลื่อมล้ำสอดแทรกทุกกิจกรรม ได้ดังนี้

มิติด้านร่างกาย มีการตรวจวัดความดันโลหิต การตรวจชีพจร ตรวจเบาหวาน ตรวจคัดกรองโรคเบื้องต้น การดูแลรักษาสุขภาพผู้สูงอายุ การออกกำลังกาย ภายบริหาร โดยเจ้าหน้าที่จากโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล ตลอดถึงโรงพยาบาลนครพิงค์ด้วย และมีอาคารฟื้นฟูสมรรถภาพของร่างกาย (กายภาพบำบัด) ให้บริการทุกวันพุธ

มิติด้านจิตใจ มีการทำวัตร สวดมนต์ เจริญสมาธิภาวนา การฟังเทศน์จากพระสงฆ์ การบรรยายสุขภาพจิตสำหรับผู้สูงอายุ กิจกรรมนันทนาการสร้างความผ่อนคลายสำหรับผู้สูงอายุ

มิติด้านสังคม สิ่งแวดล้อม กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเพณีวัฒนธรรมภูมิปัญญาล้านนา เช่น ประเพณีสงกรานต์ รดน้ำดำหัวปีใหม่เมือง กิจกรรมถวายเทียนพรรษา กิจกรรมทัศนศึกษาดูงานโรงเรียน

ผู้สูงอายุต่างจังหวัด กิจกรรมวันผู้สูงอายุ การถ่ายทอดภูมิปัญญาให้แก่เยาวชน การพบปะกันทุกวันศุกร์ การต้อนรับนักเรียนใหม่ การอวยพรวันเกิดในแต่ละเดือน

มิติด้านเศรษฐกิจ กิจกรรมทำดอกไม้ประดิษฐ์ การเปิดโอกาสให้มาขายของในโรงเรียน การประดิษฐ์ดอกไม้จันทน์ แต่ยังไม่ค่อยประสบผลสำเร็จในเรื่องของคุณภาพสินค้า รวมทั้งซึ่งทุกกิจกรรมที่โรงเรียนเปี่ยมสุขจัดขึ้น ได้สร้างความพึงพอใจ ความประทับใจให้แก่ผู้สูงอายุเป็นอย่างยิ่ง จนมีการบอกเล่าสืบต่อกันไปในชุมชนเทศบาลตำบลสันโป่ง จนทำให้ผู้สูงอายุที่ได้รับทราบกิจกรรมมีความประสงค์เข้าเป็นนักเรียนโรงเรียนเปี่ยมสุข เพื่อให้ได้รับโอกาสในการเข้าถึงสวัสดิการ บริการที่ตนเองยังขาดโอกาสไป โดยการเข้าเป็นสมาชิกใหม่ของโรงเรียน จะได้รับการต้อนรับในรูปแบบของการแนะนำตัวเอง การร้องเพลงโรงเรียนเปี่ยมสุข และการร้องเพลงต้อนรับ การสวมกอดซึ่งกันและกัน สร้างความอบอุ่นให้แก่ นักเรียนผู้สูงอายุคนใหม่ด้วย

3. รูปแบบการลดความเหลื่อมล้ำ โดยการนำของแกนนำผู้สูงอายุที่เข้มแข็ง และแนวทางการสร้างความยั่งยืน

จากการดำเนินงานของโรงเรียนเปี่ยมสุข จนประสบความสำเร็จในการลดความเหลื่อมล้ำของผู้สูงอายุที่ยังขาดโอกาสในการเข้าถึงสวัสดิการ บริการจากภาครัฐ เมื่อเปรียบเทียบกับงานวิจัยของ วนิดา ดุรงค์ฤทธิชัย พร้อมคณะ (2560) ซึ่งได้ศึกษากระบวนการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของผู้สูงอายุด้วยโอกาส จนนำไปสู่รูปแบบจำลองระบบสวัสดิการสังคมลดความเหลื่อมล้ำผู้สูงอายุด้วยโอกาส จำนวน 4 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบที่ 1 **A+CG model** (Aging+Community-Government model) เป็นรูปแบบที่ชุมชนต้องมีผู้สูงอายุแกนนำที่มีความเข้มแข็งสามารถชักนำให้ผู้สูงอายุเข้าร่วมกลุ่มได้ รูปแบบที่ 2 **C+GA model** (Community + Government - Aging model) เป็นรูปแบบที่ชุมชนต้องมีผู้นำชุมชนเป็นแกนหลักสำคัญในการให้ความช่วยเหลือ ชักจูงให้เกิดการหยิบยื่นช่วยกันและกัน รูปแบบที่ 3 **G+CA model** (Government model +Community -Aging) เป็นรูปแบบที่บุคลากรภาครัฐเป็นตัวหลักในการพยายามจัดหาสวัสดิการ เพื่อให้การช่วยเหลือแก่ผู้สูงอายุ และ รูปแบบที่ 4 **A+C+G model** (Aging+Community+Government model) เป็นรูปแบบที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด คือ ชุมชนต้องมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ประกอบกับมีผู้สูงอายุที่มีศักยภาพร่วมกับหน่วยงานภาครัฐที่พร้อมให้การสนับสนุน โดยอยู่บนพื้นฐานของการมีวัฒนธรรมเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน

เมื่อพิจารณารูปแบบจำลองระบบสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม ทั้ง 4 รูปแบบแล้ว พบว่า การดำเนินงานลดความเหลื่อมล้ำของสังคมผู้สูงอายุโรงเรียนเปี่ยมสุข จัดอยู่ในรูปแบบที่ 1 คือ **รูปแบบ A+CG model** (Aging+Community-Government model) โดยโรงเรียนเปี่ยมสุขมีผู้สูงอายุแกนนำที่เข้มแข็ง สามารถช่วยเหลือชักนำให้ผู้สูงอายุด้วยโอกาสออกจากบ้าน เข้ามาเป็นสมาชิกโรงเรียนเปี่ยมสุข เพื่อให้ได้รับสวัสดิการสังคมอย่างทั่วถึง แต่เป็นการดำเนินงานที่แกนนำผู้สูงอายุเป็นผู้ที่มีบทบาทเด่นมากที่สุดในการจัดกิจกรรม ส่วนผู้นำชุมชน มีบทบาทเพียงผู้สนับสนุน ไม่ได้มีบทบาทที่โดดเด่นเทียบเท่ากับผู้สูงอายุ กำหนดผู้ใหญ่บ้าน ไม่ค่อยมาร่วมกิจกรรม มีเพียงนายกเทศมนตรีตำบลสันโป่ง ที่มาพบปะพูดคุยกับผู้สูงอายุ แต่ผู้ที่ขับเคลื่อนอย่างแท้จริงคือ แกนนำผู้สูงอายุโรงเรียนเปี่ยมสุข ผู้วิจัยจึงเห็นว่าสอดคล้องกับ รูปแบบจำลองรูปแบบที่ 1 อย่างไรก็ตามรูปแบบดังกล่าว พบว่ายังคงมีปัญหาและข้อจำกัดในการค้นหาหรือการสร้างแกนนำผู้สูงอายุที่มีความเข้มแข็งเพียงพอที่จะชักนำผู้สูงอายุในบางชุมชนของตำบลสันโป่งได้ โดยหากหมดแกนนำผู้สูงอายุรุ่นปัจจุบัน ก็อาจทำให้การดำเนินงานของโรงเรียนผู้สูงอายุเปี่ยมสุขขาดผู้ขับเคลื่อน ดังนั้นจำเป็นต้องอย่างยิ่งที่จะต้องสร้างแกนนำผู้สูงอายุรุ่นใหม่เพื่อรองรับการดำเนินงานของโรงเรียนเปี่ยมสุข เพื่อให้เกิดความยั่งยืนต่อไป

สรุปและอภิปรายผล

แนวคิดและรูปแบบของการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของผู้สูงอายุโรงเรียนเปี่ยมสุข เทศบาลตำบลสันโป่ง เพื่อสร้างสังคมเสมอภาคร่วมกัน เป็นความพยายามของหน่วยงานส่วนท้องถิ่นที่เห็นถึงความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงสวัสดิการของผู้สูงอายุในชุมชนทั้ง 11 หมู่บ้าน จึงจัดตั้งโรงเรียนเปี่ยมสุขขึ้น แต่กระบวนการในการขับเคลื่อนที่แท้จริงนั้น เกิดจากผู้นำผู้สูงอายุที่เข้มแข็ง มีความเสียสละ มุ่งมั่น ที่จะให้โรงเรียนเปี่ยมสุข เป็นศูนย์กลางของการพบปะของผู้สูงอายุ เป็นศูนย์กลางในการทำกิจกรรมพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ ภายใต้แนวคิดความเท่าเทียมกัน รักใคร่ สามัคคี ไม่แบ่งแยกชนชั้นวรรณะ ฐานะ การศึกษา เพราะผู้สูงอายุทุกคนล้วนเป็นเพื่อนร่วมโรงเรียนเดียวกัน มีความรักใคร่กลมเกลียว เอาใจใส่ซึ่งกันและกัน ให้ความช่วยเหลือปรึกษาหารือร่วมกัน ทุกคนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น เสนอข้อคิดเห็นในการจัดกิจกรรมของโรงเรียน อย่างไรก็ตามจากการดำเนินงานที่ผ่านมา พบว่า แม้จะมีการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้ง 4 มิติ ด้านร่างกาย จิตใจ สังคมสิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจ ผู้สูงอายุมีปัญหาหรือยังต้องการการพัฒนาในด้านของเศรษฐกิจมากที่สุด เพราะผู้สูงอายุไม่มีรายได้ บางคนยังต้องทำงานรับจ้าง หรือเป็นผู้นำครอบครัวที่ต้องมีภาระค่าใช้จ่าย และบางคนยังเป็นผู้สูงอายุที่อยู่เพียงลำพัง ต้องให้ความช่วยเหลือให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ สอดคล้องกับการศึกษาของ วิภาณันท์ ม่วงสกุล (2558) ซึ่งศึกษาการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพังด้วยแนวคิดพหุผล โดยสรุปและอภิปรายผลว่า ผู้สูงอายุที่อยู่ลำพัง เป็นกลุ่มที่มีแนวโน้มมากขึ้น สาเหตุเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม การอยู่เป็นคนโสด บุตรหลานต้องไปอยู่ต่างถิ่น ส่งผลให้ผู้สูงอายุต้องอยู่กันตามลำพังมากขึ้น การป้องกันการเกิดภาวะพึ่งพิงในอนาคตตามแนวคิดพหุผล เป็นการพัฒนาเพื่อให้ผู้สูงอายุได้พึ่งพาตนเองได้ มีศักยภาพในตนเอง และทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม รวมถึงเป็นผู้ที่มีแนวโน้มในกลุ่มนี้ให้มีการสร้างคุณค่าให้กับตนเอง โดยมีสุขภาพกายที่ดี มีความมั่นคง มีหลักประกัน และมีส่วนร่วม และยังสอดคล้องกับ สวริย์ บุญยमानนท์ (2560) ซึ่งได้ศึกษา “การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรกับความเหลื่อมล้ำทางรายได้ในประเทศไทย” พบว่า ประชากรในแต่ละกลุ่มอายุมีลักษณะเฉพาะทางประชากร สังคม และเศรษฐกิจที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มประชากรสูงอายุ กว่าร้อยละ 30 มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนต่ำกว่า 500 บาท บางส่วนไม่มีรายได้เลย ร้อยละ 27-28 มีรายได้ระหว่าง 500-1,900 บาท หรือจำนวนมากกว่าครึ่งมีรายได้ต่ำกว่า 2,000 บาทต่อเดือน ประชากรสูงอายุจะมีรายได้ส่วนใหญ่มาจากเงินช่วยเหลือต่างๆ เช่น บำเหน็จ บำนาญ เงินช่วยเหลือจากบุคคลอื่นนอกครัวเรือน เงินสงเคราะห์ผู้สูงอายุและผู้พิการ เงินช่วยเหลือจากรัฐและองค์กรต่างๆ ฯลฯ จากการวิเคราะห์ความเหลื่อมล้ำทางรายได้พบว่าความเหลื่อมล้ำในกลุ่มประชากรสูงอายุอยู่ในระดับที่สูงมาก เมื่อแบ่งกลุ่มประชากรสูงอายุตามปัจจัยต่างๆ พบว่า กลุ่มเพศชายมีความเหลื่อมล้ำค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับกลุ่มเพศหญิง และกลุ่มประชากรสูงอายุในภาคใต้มีแนวโน้มที่มีความแตกต่างทางรายได้ค่อนข้างสูง ภาครัฐจึงควรออกนโยบายที่เน้นการลดช่องว่างทางรายได้ อาทิ ส่งเสริมให้ผู้สูงอายุมีงานทำต่อไป โดยอาจจะมีการพิจารณาขยายอายุการทำงาน ซึ่งจะช่วยแก้ไขได้ทั้งปัญหาความแตกต่างระหว่างรายได้ของประชากรในกลุ่มผู้สูงอายุ และปัญหาการขาดแคลนแรงงานในอนาคต ซึ่งจากการวิจัยโรงเรียนเปี่ยมสุขในครั้งนี้ คณะผู้วิจัยจะได้นำผลการวิจัยที่ได้ นำเสนอต่อผู้บริหารเทศบาลตำบลสันโป่ง เพื่อจัดทำแผนยุทธศาสตร์ ในการช่วยเหลือผู้สูงอายุในด้านเศรษฐกิจให้มีรายได้ที่เพิ่มขึ้น สามารถพึ่งพาตนเองได้การดำเนินชีวิต

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของผู้สูงอายุในด้านอื่นๆ เช่น ความยุติธรรม การได้รับความช่วยเหลือในด้านเข้าถึงบริการสุขภาพ การได้รับสวัสดิการภายหลังเกษียณ และการจัดตั้งกองทุนผู้สูงอายุโรงเรียนเปี่ยมสุข
2. ควรให้ความสำคัญในการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุในทุกชุมชน เพื่อเป็นศูนย์กลางของการรับสวัสดิการ บริการ รวมทั้งพบปะ ทำกิจกรรม เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในชุมชน
3. ควรนำรูปแบบการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของผู้สูงอายุโรงเรียนเปี่ยมสุข ไปเป็นต้นแบบในการดำเนินงานของชุมชนอื่นๆ

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาโรงเรียนเปี่ยมสุข เทศบาลตำบลสันโป่ง อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่” ซึ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนงานวิจัย จากงบประมาณแผ่นดิน โดยความเห็นชอบของ วช. ประจำปี 2560 ผู้วิจัยขอขอบคุณคณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา ที่อนุมัติงบประมาณในการทำวิจัยในครั้งนี้ และขอขอบคุณผู้บริหาร เทศบาลตำบลสันโป่ง ผู้บริหารโรงเรียนผู้สูงอายุเปี่ยมสุข ตลอดจนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกท่าน ที่ทำให้ผลการศึกษาในครั้งนี้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ อันจะเป็นแนวทางในการลดความเหลื่อมล้ำ การสร้างความเท่าเทียมการเข้าถึงสวัสดิการ และสร้างสังคมเสมอภาคถ้วนหน้า ให้แก่ผู้สูงอายุมีคุณภาพชีวิตที่ดี ทั้ง 4 มิติ คือ ร่างกาย จิตใจ สังคมสิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจได้ทัดเทียมกันอย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กรมกิจการผู้สูงอายุ.(2560). *สถานการณ์ผู้สูงอายุปี 2559-2560*. [ออนไลน์] แหล่งที่มา: www.dop.co.th/ (สืบค้นเมื่อ 20 มิถุนายน 2560).
- จรัญญา วงษ์พรหม และคณะ. (2558). *การมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ*. วารสารสาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์และศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร. 8(3). 41-54
- เฉลิมชัย บุญยะสิทธิ์พรณ. (2560). *8 ข้อเท็จจริง ความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย*. [ออนไลน์] แหล่งที่มา: www.madchima.org/forum/index.php (สืบค้นเมื่อ 20 มิถุนายน 2560).
- เฉลิมพล แจ่มจันทร์. (2554). *ความเป็นธรรมและการเข้าถึงบริการทางสุขภาพที่จำเป็นของผู้สูงอายุในกรุงเทพมหานครและจังหวัดพระนครศรีอยุธยา*. รายงานการวิจัย สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์ พับลิเคชันส์.
- ฤทธิชัย แกมมณาค และสุภัชชา พันเลิศพาณิชย์. (2559). *รูปแบบการมีส่วนร่วมในการสร้างเสริมสุขภาพผู้สูงอายุของโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย*. วารสารวิชาการและวิจัยสังคมศาสตร์. 11(พิเศษ) (สหวิทยาการด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. 47-61
- วนิดา ดุรงค์ฤทธิชัย พร้อมคณะ (2560). *ผู้สูงอายุด้วยโอกาส:ภาพสะท้อนความเหลื่อมล้ำที่ต้องทบทวนระบบสวัสดิการสังคม*. [ออนไลน์] แหล่งที่มา:www.matichon.co.th/news/530121 (สืบค้นเมื่อ 20 มิถุนายน 2560).
- วรวรรณ ชาญด้วยวิทย์ และ ลัดดา ดำริการเลิศ (2560). *ระเบิดเวลาสังคมผู้สูงอายุ กระทบรัฐจัดเป็นวาระแห่งชาติ*. [ออนไลน์] แหล่งที่มา: www.mediamonitor.in.th/archives/25283 (สืบค้นเมื่อ 20 มิถุนายน 2560).
- วิภาณันท์ ม่วงสกุล. (2558). *การพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพังด้วยแนวคิดพัฒนาพลัง*. วารสารวิจัยสังคม. 38(2). สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 93-112
- สวรัย บุญยमानนท์. (2556). *การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรกับความเหลื่อมล้ำทางรายได้ในประเทศไทย*. [ออนไลน์] แหล่งที่มา: www.chula.ac.th/th/archive/3178 (สืบค้นเมื่อ16 มิถุนายน 2560).
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2557). *รายงานผลเบื้องต้นการสำรวจประชากรสูงอายุในประเทศไทย พ.ศ.2557*. กรุงเทพฯ: มปท.
- อดุลย์ แสงสิงแก้ว. (2560). *เปิดสถานการณ์ผู้สูงอายุไทย อีกไม่เกิน 15 ปีวัยทำงานแบกภาระเลี้ยงดูผู้สูงอายุ-เด็ก*. [ออนไลน์] แหล่งที่มา:www.siamrath.co.th/n/13750 (สืบค้นเมื่อ 20 มิถุนายน 2560).

ความหลากหลายทางเพศกับการพัฒนาการท่องเที่ยว: ศึกษากลุ่มกะเทยในเมืองพัทยา¹

กัมปนาท เบ็ญจนารวี

นิสิตปริญญาโท หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ
คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา
อีเมล: kampanart_@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงสภาพปัญหาของการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ส่งผลกระทบต่อกลุ่มกะเทยในเมืองพัทยา และเพื่อศึกษารวบรวมข้อเสนอของกลุ่มกะเทยในเมืองพัทยาต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวของเมืองพัทยา การศึกษาในครั้งนี้ให้ความสำคัญกับกลุ่มกะเทยในฐานะหนึ่งกลุ่มแรงงานในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวที่มีจำนวนมากและมีความสำคัญต่อธุรกิจท่องเที่ยวของเมืองพัทยา

ผลการศึกษาพบว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวของเมืองพัทยาที่ผ่านมา มีลักษณะเป็นการพัฒนาที่เกิดจากนโยบายและการวางแผนการพัฒนาจากส่วนกลาง เพื่อให้เมืองพัทยากลายเป็นเมืองท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศไทย ผลด้านหนึ่งของการพัฒนาได้สร้างการเติบโตในเชิงกายภาพและเชิงเศรษฐกิจ แต่ผลอีกด้านหนึ่งของการพัฒนากลับส่งผลกระทบต่อกลุ่มคนอย่าง กลุ่มกะเทยที่ทำงานและอาศัยอยู่ในเมืองพัทยา ประกอบด้วย ปัญหาเรื่องการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ตำรวจต่อกลุ่มกะเทย ปัญหาโอกาสในการทำงานของกลุ่มกะเทยและปัญหาภาพลักษณ์ของกะเทยในเมืองพัทยา ข้อเสนอการพัฒนาการท่องเที่ยวที่สำคัญของกลุ่มกะเทย คือ การเข้าไปมีส่วนร่วมของกลุ่มกะเทยกับการพัฒนาและแก้ไขปัญหาการท่องเที่ยว

บทความนี้แบ่งหัวข้อออกเป็น 5 ส่วน ได้แก่ (1) บทนำ (2) สถานการณ์ของกะเทยกับอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในเมืองพัทยา (3) กะเทยพัทยากับปัญหาที่ถูกสร้างขึ้น (4) ข้อเสนอการพัฒนาการท่องเที่ยวกับการมีส่วนร่วมของกลุ่มกะเทยในเมืองพัทยา (5) บทสรุป

คำสำคัญ: กะเทย, เมืองพัทยา, ปัญหาความไม่เท่าเทียมทางเพศ, การพัฒนาการท่องเที่ยว

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

บทนำ

การศึกษาและนำเสนอเนื้อหาของบทความชิ้นนี้ เป็นความพยายามในการศึกษาถึงสภาพปัญหาของการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ส่งผลกระทบต่อกลุ่มกะเทยในเมืองพัทยา และเพื่อศึกษารวบรวมข้อเสนอของกลุ่มกะเทยในเมืองพัทยาคู่ต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวของเมืองพัทยา การศึกษาในครั้งนี้เลือกกรณีศึกษา (case study) เป็นกลุ่มกะเทยในเมืองพัทยา เนื่องจากเป็นหนึ่งในกลุ่มความหลากหลายทางเพศ (gender diversity) ที่มีเพศสภาพและเพศวิถีที่มีความเฉพาะแค่เพียงในสังคมไทย คำว่า “กะเทย” (Kathoey) จึงถือเป็นคำที่ถูกใช้และสื่อเฉพาะถึงกลุ่มคนที่มีเพศสภาพเฉพาะในสังคมไทย มีลักษณะเป็นผู้ชายที่แสดงออกถึงความเป็นหญิง แต่ยังไม่ถึงกับการออกจากความเป็นชายโดยสมบูรณ์ กล่าวคือ กะเทยในสังคมไทยอาจแปลงเพศเป็นหญิง (transgender woman) หรือไม่ได้ (Jackson, 1997, pp. 169-170) ซึ่ง Morris (1994) อธิบายกะเทยในลักษณะเป็นเพศสภาพ (gender) ที่สามในสังคมไทย นอกเหนือจากเพศชายและเพศหญิง รวมถึงการศึกษาและนิยามกลุ่มกะเทยจำเป็นต้องพิจารณาแยกออกจากมุมมองการแบ่งแยกเพศสภาพแบบตะวันตกที่มีบรรทัดฐานต่อการแบ่งแยกเพศเชิงกายภาพเพียงสองเพศเท่านั้น ดังนั้นความน่าสนใจต่อการศึกษากะเทยไม่ได้เป็นเพียงการศึกษาถึงความเป็นเพศที่ถูกแบ่งแยกตามวิถีคิดแบบตะวันตกโดยทั่วๆ ไป แต่เป็นการศึกษาที่สามารถเห็นถึงความเป็นเพศของกะเทยในสังคมไทย โดยเฉพาะในพื้นที่ท่องเที่ยวอย่างเมืองพัทยาที่มีความเฉพาะมากกว่าในสังคมอื่นๆ รวมถึงกะเทยในเมืองพัทยายังมีความสำคัญต่อการพัฒนาและการส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของเมืองพัทยา จากการที่กลุ่มกะเทยได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของธุรกิจสถานบันเทิงหรือสถานที่ท่องเที่ยวในยามค่ำคืน เช่น โรงแสดงคาบาเร่ต์ บาร์เปียร์ สถานบันเทิง และสถานบริการ เป็นต้น ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงอันดับต้นๆ ของเมืองพัทยา

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาและการเติบโตของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวของเมืองพัทยา ในด้านหนึ่งสามารถสร้างการเติบโตในเชิงกายภาพและเชิงเศรษฐกิจให้แก่ประเทศและสังคมไทย รวมถึงเป็นโอกาสในการสร้างงานและสร้างรายได้แก่แรงงานลูกจ้างชาวไทยเป็นจำนวนมาก แต่อีกด้านหนึ่งการพัฒนาการท่องเที่ยวของเมืองพัทยาที่ผ่านมามีลักษณะเป็นการพัฒนาที่เกิดจากนโยบายและการวางแผนการพัฒนาจากส่วนกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาที่เกิดจากการวางยุทธศาสตร์การพัฒนาของรัฐ เช่น แผนพัฒนาเมืองพัทยาฉบับแรกในปี พ.ศ.2522-2524 แผนพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก (Eastern Seaboard Development Program: ESB) ในปี พ.ศ.2524-2543 นโยบาย Amazing Thailand ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ในปี พ.ศ.2541 และแผนการบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเมืองพัทยาและพื้นที่เชื่อมโยงในปี พ.ศ. 2552 เป็นต้น ซึ่งการวางยุทธศาสตร์การพัฒนาถูกกำหนดโดยรัฐจากส่วนกลางทั้งหมดในการวางแผนการพัฒนาเพื่อทำให้เมืองพัทยากลายเป็นเมืองท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศไทย แต่ผลพวงของการพัฒนากลับส่งผลกระทบต่อกลุ่มคนที่ประกอบอาชีพและอาศัยอยู่ในพื้นที่เมืองพัทยา อย่างกลุ่มกะเทยในเมืองพัทยา เช่น ปัญหาเรื่องการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ตำรวจต่อกลุ่มกะเทย ปัญหาโอกาสในการทำงานของกลุ่มกะเทยและปัญหาภาพลักษณ์ของกะเทยในเมืองพัทยา (ฐิติยานันท์ หนักป้อ, สัมภาษณ์, 9 มิถุนายน 2560) ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นผลจากการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของเมืองพัทยาที่ส่งผลกระทบต่อกลุ่มกะเทยพัทยา

ที่ผ่านมามีการศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มกะเทยหรือกลุ่มความหลากหลายทางเพศในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวของประเทศไทยอยู่อย่างจำกัด โดยจากการสืบค้นและการศึกษาของผู้วิจัย พบว่ามีกลุ่มที่ทำการศึกษเกี่ยวกับกะเทยในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวอย่าง โรงแสดงคาบาเร่ต์หรือกะเทยที่ประกอบอาชีพคาบาเร่ต์ เช่น การศึกษาของ Ren Guoxiang (2557) และเรื่องฟ้า บุราคร (2550) ที่ศึกษาเกี่ยวกับมุมมองของคนนอก (ผู้ชม/นักท่องเที่ยว) ต่อความเป็นเพศของกะเทยคาบาเร่ต์ หรือการศึกษาของ เปรมปรีดา ปราโมช ณ อยุธยา

(2546) สมศักดิ์ แก้วคำ (2547) กนกพันธ์ มีมานัส (2548) วัชรุฒิ ชี้อสัตย์ และพัชรินทร์ สิริสุนทร (2559) รวมถึงงานของวัชรุฒิ ชี้อสัตย์ และวัชรพล พุทธิรักษา (2558) ซึ่งเป็นกลุ่มศึกษาถึงพฤติกรรมหรือการ แสดงออกของกะเทยคาบารัต เพื่อสะท้อนถึงความเป็นตัวตนทางเพศของกะเทยคาบารัต อย่างไรก็ตาม การศึกษาเกี่ยวกับกะเทยในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวที่มีอยู่อย่างจำกัดและการศึกษาของกลุ่มที่ศึกษาเกี่ยวกับ กะเทยที่ประกอบอาชีพคาบารัตยังขาดประเด็นการศึกษาถึงสถานการณ์และปัญหาของกะเทยในอุตสาหกรรม ท่องเที่ยว จึงทำให้ผู้วิจัยหวังว่าการศึกษาและการนำเสนอเนื้อหาในบทความชิ้นนี้จะเป็นการเติมเต็มช่องว่าง ของความรู้ (gap of knowledge) เกี่ยวกับกะเทยในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวของเมืองพัทยาและของสังคมไทย

การศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษาโดยใช้วิธีการหลักการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล สถานการณ์และสภาพปัญหาของกะเทยในพื้นที่อุตสาหกรรมท่องเที่ยวเมืองพัทยา ควบคู่กับการใช้เทคนิค การศึกษาผ่านเรื่องเล่าจากประสบการณ์ชีวิตของกลุ่มกะเทยในเมืองพัทยาดั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และอาศัย การวิเคราะห์ผ่านกรอบแนวคิดการประกอบสร้างทางสังคม (social constructivism) ที่อธิบายถึงตัวตนของ กลุ่มคนในสังคมหรือความรู้ความจริงในสังคมที่ถูกสังคมประกอบสร้างขึ้น บทความนี้แบ่งประเด็นการนำเสนอ ออกเป็น 3 ประเด็น ได้แก่ ประเด็นเรื่องสถานการณ์ของกะเทยกับอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในเมืองพัทยา กะเทย พัทยา กับปัญหาที่ถูกสร้างขึ้น และข้อเสนอการพัฒนาการท่องเที่ยวกับการมีส่วนร่วมของกลุ่มกะเทยในเมือง พัทยา

สถานการณ์ของกะเทยกับอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในเมืองพัทยา

จากการสำรวจของศูนย์ซิสเตอร์ (Sisters Center) ศูนย์กิจกรรมสำหรับกะเทยในเมืองพัทยา พบว่า ณ ปัจจุบันเมืองพัทยามีกะเทยพักอาศัยและประกอบอาชีพอยู่ในพื้นที่จำนวนมากถึง 6,000-7,000 คน โดย กะเทยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพตามกิจการและธุรกิจท่องเที่ยวต่างๆ ภายในเมืองพัทยา โดยเฉพาะการ ประกอบอาชีพหลักจำนวน 3 อาชีพที่ได้ขึ้นรับการยอมรับว่าเป็น “อาชีพของกะเทย” ได้แก่ (ฐิติยานันท์ หนักป้อ, สัมภาษณ์, 9 มิถุนายน 2560)

1. *อาชีพเสริมสวย/เกี่ยวกับความงาม* ได้แก่ อาชีพช่างเสริมสวย ช่างแต่งหน้า ช่างตัดผม รวมไปถึง อาชีพตัดเย็บเสื้อผ้า ขายผลิตภัณฑ์เครื่องสำอาง จำหน่ายหรือให้เช่าชุดเครื่องแต่งกาย ฯลฯ ซึ่งกะเทยในธุรกิจ เสริมสวย/ความงามบางคนสามารถเป็นเจ้าของกิจการ แต่บางคนเป็นเพียงพนักงานลูกจ้างอยู่ภายในกิจการ เหล่านี้

2. *อาชีพพนักงานบริการ² (sex worker)* กลุ่มกะเทยที่เข้ามาประกอบอาชีพพนักงานบริการหรือขาย บริการทางเพศ ทั้งที่ทำงานอยู่ในสถานบันเทิงสถานบริการรูปแบบต่างๆ และทำงานอิสระ (หาลูกค้าด้วย ตนเอง เช่น ยืนตามสถานที่ต่างๆ หรือช่องทางออนไลน์) จากการสำรวจของศูนย์ซิสเตอร์ กะเทยที่ประกอบ อาชีพพนักงานบริการในเมืองพัทยามีมากถึงร้อยละ 75-80 จำนวนของกะเทยที่อาศัยอยู่ในเมืองพัทยา สาเหตุ สำคัญของการเข้าสู่อาชีพนี้ของกะเทยก็คือ ปัญหาเศรษฐกิจและการขาดโอกาสในการเข้าสู่อาชีพโดยทั่วไป

“กะเทยที่มาเป็น sex worker ส่วนใหญ่ ให้เหตุผลว่าไม่รู้จะทำงานอะไร เพราะ ไม่มีใคร ต้องการกะเทยเข้าไปทำงาน” (ฐิติยานันท์ หนักป้อ, สัมภาษณ์, 9 มิถุนายน 2560)

² กะเทยที่ประกอบอาชีพ Sex worker ในเมืองพัทยาบางส่วน มักมีความเกี่ยวข้องกับปัญหาสุขภาพและยาเสพติดด้วย เนื่องจากลักษณะของ การทำงานที่ต้องมีการบริการลูกค้าสูง จึงทำให้ผู้ประกอบอาชีพดังกล่าวบางส่วนหันไปพึ่งพายาเสพติดที่ถูกเรียกว่า “แมว” และ “สมันค” ซึ่งเป็นยาที่ทำให้อ่อนหลับ (หากกินเพียงแต่ตัวยา) หรือมีอาการตื่นตัวตลอดเวลา (หากกินร่วมกับน้ำอัดลม)

“ปัญหาที่กลุ่มเพศทางเลือกพบเจอภายในพื้นที่เมืองพัทยามากที่สุด ได้แก่ การที่ไม่รู้ว่าตนเองสามารถประกอบอาชีพอะไรได้บ้าง หรือมีสิทธิทำอะไรบ้างภายในเมืองพัทยา นายจ้างไม่รับไม่เปิดโอกาสและขาดความรู้ความเข้าใจ จนนำไปสู่หนทางของการประกอบอาชีพผิดกฎหมายอย่างอาชีพค้าบริการทางเพศ” (จิระโชติ แก้วเสถียร, สัมภาษณ์, 26 เมษายน 2560)

3. อาชีพนักแสดงคาบารेट/กะเทยคาบารेट เป็นอาชีพหนึ่งที่มีความสำคัญกับกลุ่มกะเทยในฐานะกลุ่มนักแสดงหลักและเป็นกลุ่มนักแสดงส่วนใหญ่ ในปัจจุบันเมืองพัทยามีโรงแสดงคาบารेटขนาดใหญ่ (Theater) อยู่เป็นจำนวนมากถึง 7 โรงแสดง จากจุดเริ่มต้นของธุรกิจโรงแสดงคาบารेटที่มีเพียง 2 โรงแสดงที่สำคัญ ได้แก่ ทิฟฟานีโชว์ พัทยาและอัลคาซ่า คาบารेटโชว์ พัทยา ก่อนที่ต่อมาธุรกิจโรงแสดงคาบารेटเกิดเพิ่มมากขึ้นในหลังการเกิดนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ปี พ.ศ. 2541 เป็นต้นมา (สุจิตรา กาลจักร, 2557, หน้า 137-138; Phongpaichit & Baker [Eds.], 2008)

ตารางที่ 1 ชื่อและสถานที่ตั้งโรงแสดงคาบารेटของเมืองพัทยาและพื้นที่เชื่อมโยงของเมืองพัทยา³

ชื่อโรงโชว์	สถานที่ตั้ง	ลักษณะการแสดง
ทิฟฟานีโชว์ พัทยา	พัทยา	คาบารेट
อัลคาซ่า คาบารेटโชว์ พัทยา	พัทยา	คาบารेट
โคลอสเซียม โชว์ พัทยา	พัทยา	คาบารेट
มิโมซ่า พัทยา	พัทยา/ชลบุรี	คาบารेटบริเวณลานน้ำพุ
โรงละครไทยอลังการ	พัทยา/ชลบุรี	คาบารेटและแสดงประเพณีไทย
บ้านสุขาวดี	พัทยา/ชลบุรี	คาบารेट
สวนนงนุช พัทยา	พัทยา/ชลบุรี	คาบารेट

ที่มา: จากการสำรวจของผู้วิจัย, 2560

การเติบโตของธุรกิจโรงแสดงคาบารेटที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก จึงแสดงให้เห็นถึงการยอมรับและความสนใจของนักท่องเที่ยวและนักลงทุนต่อนักแสดงคาบารेटที่เป็นกะเทยในเมืองพัทยา ทำให้อาชีพคาบารेटเป็นอาชีพหนึ่งที่มีความมั่นคงและมีรายได้สูง รวมถึงได้รับการยอมรับจากสังคมในพื้นที่สาธารณะ จึงทำให้กะเทยหลายคนต้องการที่จะเข้ามาสู่อาชีพนักแสดงคาบารेट แต่ด้วยข้อจำกัดเรื่องจำนวนและเกณฑ์การคัดเลือกของแต่ละโรงแสดงคาบารेट ทำให้กะเทยหลายคนไม่สามารถเข้าสู่อาชีพดังกล่าวได้ ทำให้จากการสำรวจของศูนย์ซิสเตอร์ พัทยา พบว่าในเมืองพัทยามีกะเทยที่ประกอบอาชีพเป็นนักแสดงคาบารेटในพื้นที่มีเพียงร้อยละ 15 ของกะเทยที่อาศัยอยู่ในเมืองพัทยาทั้งหมด

เหตุผลสำคัญที่ทำให้กะเทยได้รับการยอมรับในการประกอบอาชีพทั้ง 3 อาชีพดังกล่าว ก็คือ อาชีพทั้ง 3 อาชีพเป็นอาชีพที่ต้องอาศัยคุณลักษณะและความสามารถเฉพาะทาง ทั้งในเรื่องของความสวยงามของ

³ พื้นที่เชื่อมโยงของเมืองพัทยา อ้างอิงถึงพื้นที่ตามมติคณะรัฐมนตรีได้ให้ความเห็นชอบประกาศแนวเขตพื้นที่พิเศษ วันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2552 เพื่อจัดทำแผนปฏิบัติการตามแผนแม่บทการบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเมืองพัทยาและพื้นที่เชื่อมโยง สำหรับการกระตุ้นเศรษฐกิจและกระตุ้นกระแสนักท่องเที่ยวในเมืองพัทยาให้เพิ่มมากขึ้น ด้วยการเชื่อมโยงพื้นที่เขตเมืองพัทยากับพื้นที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทั้ง 9 แห่ง ประกอบด้วย เทศบาลเมืองหนองปรือ เทศบาลตำบลบางละมุง เทศบาลตำบลโปัง เทศบาลตำบลห้วยใหญ่ เทศบาลตำบลนาจอมเทียน เทศบาลตำบลตะเคียนเตี้ย องค์การบริหารส่วนตำบลหนองปลาไหล องค์การบริหารส่วนตำบลเขาไม้แก้ว และองค์การบริหารส่วนตำบลนาจอมเทียน ครอบคลุมพื้นที่จำนวน 928.47 ตารางกิโลเมตร

ร่างกาย ความสามารถเฉพาะตัวและการแสดงออก ซึ่งกะเทยเป็นเพศวิธินึ่งที่ถูกยอมรับจากสังคมไทยว่าสามารถทำเรื่องเหล่านี้ได้ดียิ่งกว่าเพศวิธิตื่นๆ หรือทำได้ดียิ่งกว่าผู้หญิงจริงๆ (ฐิติญานันท์ หนักป้อ, สัมภาษณ์, 9 มิถุนายน 2560)

นอกจากนี้ กลุ่มกะเทยในเมืองพัททยาอย่างกะเทยที่ประกอบอาชีพคาบาเรต์ยังได้เป็นส่วนหนึ่งของการประชาสัมพันธ์และส่งเสริมอุตสาหกรรมท่องเที่ยวของเมืองพัททยา เห็นได้จากการถูกรับเชิญให้ไปเป็นส่วนหนึ่งของการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวของเมืองพัททยา (ททท.) เช่น กรณีของการนำเอนักแสดงกะเทยคาบาเรต์ของอัลคาซาร์ คาบาเรต์โชว์ พัทยา เดินทางไปร่วมงานเทศกาลส่งเสริมการขายและจัดการแสดงพิเศษ งาน "โรดโชว์สู่อินโดนีเซีย" ณ ประเทศอินโดนีเซีย เมื่อวันที่ 7-15 กันยายน พ.ศ.2557 หรืองาน "ไทยแลนด์...โรดโชว์สู่เวียดนาม" ณ ประเทศเวียดนาม เมื่อวันที่ 9-13 กันยายน พ.ศ.2558 ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความโดดเด่นและความสำคัญของกะเทยในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวของเมืองพัททยาและของประเทศไทย

กะเทยพัททยากับปัญหาที่ถูกสร้างขึ้น

จากการศึกษาถึงสถานการณ์ของกะเทยกับอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในเมืองพัททยาในประเด็นข้างต้น จะแสดงให้เห็นถึงการปรากฏอยู่และความสำคัญของกะเทยพื้นที่ท่องเที่ยวอย่างเมืองพัททยา และหลายคนยกย่องให้เมืองพัททยาเป็น "เมืองสวรรค์ของกะเทยไทย" แต่จากการพัฒนาและการจัดการต่ออุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของเมืองพัททยากลับพบเจอกับปัญหาที่กลุ่มกะเทยในเมืองพัททยาถูกทำให้กลายเป็นต้นตอของปัญหาหรือตัวปัญหาของการท่องเที่ยวของเมืองพัททยา ปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นจากภาพลักษณ์ของกะเทยที่ถูกเผยแพร่โดยสื่อและเจ้าหน้าที่แบบ "เหมารวม" (stereotype) จากการนำเสนอเรื่องราวของกลุ่มกะเทยเพียงบางกลุ่ม (กะเทยส่วนน้อย) ที่ค้าประเวณีหรือมีพฤติกรรมหลอกลวงและลักขโมยทรัพย์สินของนักท่องเที่ยวต่างชาติ ทำให้ภาพลักษณ์ของกะเทยมีลักษณะเป็นด้านลบและยังถูกทำให้กลายเป็นต้นเหตุของการทำลายการท่องเที่ยวของพัททยา และส่งผลต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของกะเทย

"คนดีก็มีคนไม่ดีก็มี แต่ถูกเหมารวม" (ฐิติญานันท์ หนักป้อ, สัมภาษณ์, 9 มิถุนายน 2560)

"โดยตนเองยอมรับว่าพัททยามีคนทั้งที่ทำและไม่ทำพฤติกรรมดังกล่าว โดยมองว่าคนที่ทำพฤติกรรมดังกล่าวควรถูกลงโทษสถานหนัก เพราะตนคิดว่า ทุกอย่างไม่มีคำว่าจำใจทำ แต่สิ่งที่คนทำผิดหรือทำอาชีพเหล่านั้น เพราะคนมันตั้งใจจะทำ โดยส่วนใหญ่จากที่พบเห็น มักเป็นกะเทยจากประเทศเพื่อนบ้านพม่า เวียดนาม กัมพูชา ที่มาประกอบอาชีพเหล่านี้ และเรากับน้อง ๆ ก็ได้รับผลกระทบไปด้วย" (หงสรภ แจ่มจำรัส, สัมภาษณ์, 10 มิถุนายน, 2560)

"เวลาลงไปถ่ายรูปกับแขก บางครั้งที่ถูกไกด์ทัวร์เชียร์ให้ลูกค้าทัวร์จับหน้าอกเรา บางครั้งคนอื่นเคยมาถามเราว่าทำอะไร เพราะคิดว่าค้าประเวณีด้วย เวลาอยู่นอกโรงโชว์ก็เช่นกัน ถูกสังคมมองว่าคล้ายกับค้าประเวณี เป็นตัวตลก ต่างกับการอยู่บนเวทีเราจะเป็นที่สนใจ แต่พอออกจากเวทีก็ไม่ใช่แล้วเราก็เป็นคนธรรมดา" (กะเทยคาบาเรต์ น้องอ้อ, สัมภาษณ์, 25 เมษายน 2560)

โดยสถานการณ์ของกะเทยพัททยาถูกสร้างภาพให้กลายเป็นปัญหาการท่องเที่ยวของเมืองพัททยาได้ขยายความรุนแรงมากขึ้น นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2557 จนถึงปี พ.ศ.2560 (ปัจจุบัน) ซึ่งเป็นปี ที่ไทยถูกจัดให้อยู่ในกลุ่ม

Human trafficking ในอันดับ Tier 3⁴ หรืออยู่ในอันดับของกลุ่มประเทศที่มีปัญหาการค้ามนุษย์มากที่สุด จากผลการจัดอันดับดังกล่าว ทำให้รัฐบาลของไทยใช้อำนาจตามมาตรา 44 มุ่งเน้นในการจัดการปราบปรามกลุ่มต่างๆ ที่เป็นต้นตอของปัญหาการค้ามนุษย์ โดยกลุ่มที่เจ้าหน้าที่รัฐให้ความสนใจเป็นอันดับต้นๆ คือ กลุ่มกะเทยที่ประกอบอาชีพพนักงานบริการและค้าประเวณี (ตรงกับ Human trafficking) ทำให้ในปัจจุบันมีกะเทยหลายคนในพัทยาได้รับผลกระทบจากการเหมารวมและการปราบปรามที่เพิ่มมากขึ้น ทั้งที่ประกอบอาชีพค้าประเวณีและไม่ประกอบอาชีพค้าประเวณีก็ตาม (นักสิทธิเพื่อผู้ค้าบริการทางเพศ ซีกรัฐคุมเข้มพัทยา สร้างภาพขยับสถานะแก้ปัญหาค้ามนุษย์, 2560)

ส่วนการนำเสนอข่าวและเนื้อหาของสื่อแนะนำเสนอกะเทยในฐานะผู้กระทำ ส่วนใหญ่เป็นการนำเสนอข่าวเกี่ยวกับคดีที่มีกะเทยเป็นผู้ต้องหา คดีส่วนใหญ่ล้วนเป็นคดีที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวและนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติในเมืองพัทยา เช่น กะเทยในคดีลักขโมยทรัพย์สินนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติหรือคดีกะเทยถูกจับกุมข้อหาค้าประเวณี เป็นต้น เนื้อหาของข่าวส่วนใหญ่จะเชื่อมโยงไปถึงผลกระทบจากคดีดังกล่าวไปสู่ปัญหาหรือภาพลักษณ์ของการท่องเที่ยวเมืองพัทยาด้วย และการนำเสนอข่าวยังไม่มีกระบวนการไปถึงชื่อบุคคลหรือชื่อกลุ่มไปยังภาพหัวข่าว แต่เป็นเพียงการใช้คำเรียกระบุรวมๆ ว่า “กะเทยพัทยา” หรือ “สาวประเภทสองพัทยา”

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบการสร้างการรับรู้ต่อกะเทยในเมืองพัทยาโดยสื่อ

ฐานะผู้กระทำ	ฐานะผู้ถูกระทำ
“นักท่องเที่ยวอังกฤษโร่แจ้ง ถูกสาวประเภท 2 ตีสนิท- ล้วงกระเป๋าเงินสดซิ่งหนี” (สถานีโทรทัศน์สีกองทัพบกช่อง 7, 30 เมษายน 2560)	“น้องก๊ิงสาวทิฟฟานี่ไวย์! ตร.เรียกค้น-ขอตรวจฉี่ริมถนนพัทยากลางวันแสบๆ” (ข่าวสด, 7 พฤษภาคม 2560)
“พัทยากวาดล้างสาวประเภทสองค้าบริการวอล์กิ้งสตรีท” (pptv, 8 มีนาคม, 2560)	“องค์กรสาวประเภทสอง ขอความเป็นธรรม กะเทยเที่ยววันไหลเมืองพัทยา เจอ ตร.อาสารุมต๊อบ” (Nation, 28 เมษายน 2560)
“ตำรวจพัทยา กวาดล้างค้าประเวณีสาวประเภทสอง และหญิงต่างชาติ” (สถานีโทรทัศน์สีกองทัพบกช่อง 7, 24 กุมภาพันธ์ 2560)	“ฉาวอีกแล้ว"พัทยา"! กะเทยสาวไวย์แหกมาเที่ยวโดนอาสาร.โยนผิตชายตัว พอชี้แจงก็หาว่าเถียงรุมซ้อมอ่วมมอรัยควักปืนชู่ก่อนหนี!?” (tnews, 22 เมษายน 2560)

ที่มา: จากการสำรวจของผู้วิจัย, 2560

นอกจากนี้ การนำเสนอกะเทยในฐานะผู้ถูกระทำของสื่อ เป็นการนำข่าวเกี่ยวกับกะเทยที่ถูกกระทำหรือถูกปฏิบัติจากกลุ่มเจ้าหน้าที่ตำรวจและอาสาสมัครของตำรวจในเมืองพัทยา เช่น กะเทยถูกยึดข้อหาจากเจ้าหน้าที่ตำรวจ กะเทยถูกตรวจค้นและถูกปฏิบัติจากเจ้าหน้าที่ตำรวจด้วยการข่มขู่หรือใช้ความรุนแรง เนื้อหาของข่าวส่วนใหญ่มักเกิดจากการร้องเรียนของกลุ่มเคลื่อนไหวเรื่องสิทธิหรือเกิดจากกระแสสังคมออนไลน์ที่มีการร้องเรียนขึ้น แล้วจึงถูกนำเสนอเป็นข่าว

⁴ ประเทศไทยถูกจัดอันดับให้อยู่ในกลุ่ม Tier 3 เป็นกลุ่มล่างสุดที่มีสถานการณ์ค้ามนุษย์รุนแรงที่สุด ในระดับกลุ่มเดียวกับประเทศซีเรีย เกาหลีเหนือ ซิมบับเว สาธารณรัฐแอฟริกากลาง อิหร่าน ซาอุดีอาระเบีย ฯลฯ เนื่องจาก ประเทศไทยไม่มีการพัฒนาเรื่องการดูแลแรงงาน และไม่มีมาตรการเฉพาะบังคับใช้สำหรับการปกป้องแรงงานจากการถูกระทำในรูปแบบต่าง ๆ

ซึ่งปัญหาของการเหมารวมกะเทยเมืองพัทยาให้กลายเป็นต้นตอของปัญหาการท้องเที่ยวของเมืองพัทยานั้น ได้ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตและความไม่ปลอดภัยที่จะเกิดขึ้นแก่กลุ่มกะเทยในเมืองพัทยานี้อีกด้วย โดยที่กลไกในการควบคุมอย่างกฎหมายและผู้บังคับใช้กฎหมายยังได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของต้นตอของปัญหา เช่น กฎหมายเกี่ยวกับการค้าประเวณียังมีความล่าช้าไม่เป็นรูปธรรมชัดเจน หรือการปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ตำรวจต่อกลุ่มกะเทยในหลายครั้งมีการปฏิบัติที่มีลักษณะเชิงข่มขู่ คุกคามทางเพศหรือกะเทยบางคนถูกปฏิบัติเหมือนผู้ชายทั่วไป โดยเจ้าหน้าที่มักอ้างถึงหลักปฏิบัติตามเพศกำเนิดหรือเพศที่ระบุไว้ตามบัตรประชาชน เช่น กรณีกะเทยถูกจับกุม มักถูกเจ้าหน้าที่ซึ่งรวมไว้ที่ห้องคุมขังชาย ซึ่งเป็นสถานที่หนึ่งที่เกิดเหตุการณ์ความรุนแรงต่อกลุ่มกะเทยอยู่เป็นประจำ (จิโรชิตี แก้วเสถียร, สัมภาษณ์, 26 เมษายน 2560)

“ตนเองมักโดนถูกระแวงจากเจ้าหน้าที่ตำรวจ โดยเฉพาะอาสาสมัคร ซึ่งมักตั้งข้อสงสัยกับกะเทยทุกคนในพัทยาทั้งการเสพยาเสพติดหรือค้าประเวณี เมื่อจับไม่ได้มักมีคำพูดดูถูกตามมาเช่น ก็เห็นว่าบั้นท้าย (ก้น) ใหญ่เลยสงสัย” (หงสรภ แจ่มจรัส, สัมภาษณ์, 10 มิถุนายน, 2560)

นอกจากนี้ กะเทยในเมืองพัทยาก็ยังประสบกับปัญหาทางสังคมอื่นๆ ที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตและความไม่ปลอดภัยที่จะเกิดขึ้นแก่กลุ่มกะเทยในเมืองพัทยา ประกอบด้วย

1. ปัญหาการขาดโอกาสในการเข้าสู่อาชีพหรือการถูกจำกัดโอกาส เนื่องจากบริษัทส่วนใหญ่มักให้พนักงานเจ้าหน้าที่แต่งกายตามเพศในบัตรประชาชน (เพศกำเนิด) ซึ่งเป็นผลมาจากชุดการรับรู้เดิมของสังคมที่มีต่อกะเทยและปัญหาภาพลักษณ์ของกะเทย ทำให้โอกาสหรือพื้นที่ในการทำงานของกะเทยมีเพียงไม่กี่อาชีพ แม้แต่เมืองพัทยาในฐานะเมืองอุตสาหกรรมท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศไทย และมีกะเทยเข้ามาทำงานอยู่ในพื้นที่เป็นจำนวนมาก แต่โอกาสในการเข้าสู่อาชีพของกะเทยมีเพียง 3 อาชีพหลัก (ฐิติญานันท์ หนักป้อ, สัมภาษณ์, 9 มิถุนายน 2560)

2. ปัญหาเกี่ยวกับสุขภาวะอนามัย สถานการณ์ด้านสุขภาวะอนามัยของกลุ่มกะเทยในเมืองพัทยายังถือเป็นเรื่องที่มีอยู่อย่างจำกัด เนื่องจากชุดการรับรู้เดิมและภาพลักษณ์ของกะเทยเกี่ยวกับสุขภาวะอนามัยถูกทำให้กลายเป็นกลุ่มเสี่ยงที่จะติดเชื้อหรือโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์มากที่สุด โดยเฉพาะการติดเชื้อเอชไอวี (HIV) และโรคที่เกิดจากเพศสัมพันธ์ สำหรับกะเทยในเมืองพัทยาไม่สามารถเข้าถึงสวัสดิการสุขภาพของรัฐได้อีกทั้งการเข้าถึงยาต้านก็มีราคาสูง ทำให้กะเทยในเมืองพัทยากลายเป็นกลุ่มที่ได้รับปัญหาต่อการเข้าถึงบริการเกี่ยวกับสุขภาวะอนามัยจากรัฐเป็นอย่างมาก (กฤษฎา ศุภวรรธนะกุล, 2559) ซึ่งจากข้อมูลในการศึกษาสถานการณ์ด้านสุขภาพของกลุ่มคนข้ามเพศในประเทศไทยของ Janamnuyasook, Taesombat and Khangpiboon (2014, หน้า 31) พบว่า ประสบการณ์ในการได้รับบริการทางด้านสาธารณสุขเกี่ยวกับการแปลงเพศและการดูแลสุขภาพอนามัยของคนข้ามเพศในประเทศไทย จำนวน 133 คน พบว่า ร้อยละ 6 มีประสบการณ์ที่เลวร้าย ร้อยละ 41 มีประสบการณ์ที่แยในระดับหนึ่ง และร้อยละ 52 ได้รับประสบการณ์ที่ดี ซึ่งตัวเลขของประสบการณ์ในการได้รับบริการทางด้านสาธารณสุขในกลุ่มประสบการณ์ที่เลวร้ายและแยในระดับหนึ่งถือเป็นตัวเลขในอัตราที่สูง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งทำให้กะเทยทั้งในเมืองพัทยาและสังคมไทยเกิดความลังเลในการตัดสินใจเข้ารับบริการทางด้านสาธารณสุขของรัฐ

กะเทยพัทยากับปัญหาที่ถูกกล่าวไปข้างต้นนั้น ล้วนแล้วแต่เป็นสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นจากกลุ่มบุคคลอื่นหรือกลุ่มกะเทยเพียงบางกลุ่มที่สร้างปัญหาขึ้นและส่งผลกระทบต่อกลุ่มกะเทยในเมืองพัทยาทั้งหมด แม้ที่ผ่านมาในสังคมไทยจะกล่าวถึงการเปิดพื้นที่และเปิดโอกาสให้กับกะเทยสามารถกระทำหรือเปิดเผยตนเองในที่สาธารณะได้ แต่จากสถานการณ์ที่เกิดขึ้นยังแสดงให้เห็นว่า ภายใต้การรับรู้ของคนในสังคมยังมีส่วนในการ

ปิดกั้นโอกาสต่างๆ ของกะเทยเป็นลักษณะของสังคมแบบ “เสมอภาค แต่ไม่เท่าเทียม” กล่าวคือ กะเทยในเมืองพัทยายังเป็นกลุ่มถูกสังคมยอมรับเพียงเฉพาะในพื้นที่ไม่เป็นทางการ แต่สำหรับพื้นที่เป็นทางการ กลุ่มกะเทยมักไม่ถูกยอมรับและถูกกีดกันอยู่สูง

ข้อเสนอการพัฒนารองเท้าเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของกลุ่มกะเทยในเมืองพัทยา

การศึกษาและการรวบรวมข้อเสนอการพัฒนารองเท้าของกลุ่มกะเทยในเมืองพัทยา ของผู้วิจัยพบว่า ข้อเสนอของกลุ่มกะเทยในเมืองพัทยาส่วนใหญ่เป็นข้อเสนอที่มีลักษณะเน้นการเปิดพื้นที่สำหรับการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างกลุ่มคนต่างๆ หรือกลุ่มเพศต่างๆ เพื่อแสวงหาหนทางในการพัฒนาเกี่ยวกับการรองเท้าของเมืองพัทยาย่างเหมาะสมและสามารถแก้ไขปัญหาทางสังคมต่างๆ โดยเฉพาะปัญหาที่สร้างผลกระทบต่อกลุ่มกะเทยในเมืองพัทยา โดยใช้วิธีการแก้ไขปัญหาอย่างมีส่วนร่วมระหว่างกลุ่มภาคต่างๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชนกลุ่มต่างๆ ที่มีความหลากหลาย และกลุ่ม NGOs รวมถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่างๆ ข้อเสนอการพัฒนารองเท้าเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของกลุ่มกะเทยในเมืองพัทยาที่สำคัญ สามารถสรุปและแบ่งได้ออกเป็นประเด็นข้อเสนอดังต่อไปนี้

1. การพัฒนาสังคมและการรองเท้าของเมืองพัทยา ควรส่งเสริมและเปิดโอกาสให้กับกลุ่มกะเทยและกลุ่มความหลากหลายทางเพศได้มีการเรียนรู้ที่จะปรับตัวตามสภาพสังคมและเปิดโอกาสในการพัฒนาตนเองให้เป็นที่ยอมรับแก่คนในครอบครัวและคนในสังคม โดยควรมีการชี้แนะแนวทางเกี่ยวกับข้อกฎหมายและสิทธิต่างๆ ที่กลุ่มกะเทยและกลุ่มความหลากหลายทางเพศพึงได้รับ เพื่อให้ความรู้และความเข้าใจแก่กลุ่มเพศทางเลือกสำหรับการดำเนินชีวิตในสังคมและนำไปใช้ในการประกอบอาชีพ

2. การพัฒนาระบบการศึกษาหรือระบบการเรียนรู้แก่สังคมที่ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้และการสร้างความเข้าใจถึงสถานการณ์ของสังคมในปัจจุบัน โดยเฉพาะสังคมแบบพหุวัฒนธรรมของเมืองพัทยา เพื่อการสร้างความเข้าใจและลดอคติทางเพศหรือการซ้ำเติมปัญหาที่มีต่อกลุ่มกะเทยและกลุ่มความหลากหลายทางเพศเผชิญอยู่ รวมไปถึงการพัฒนาระบบการศึกษาที่สร้างความเข้าใจความหลากหลายของสังคมจะนำไปสู่ถึงนำไปสู่การหาทางเลือกของการพัฒนาที่จะเกิดขึ้นในอนาคตที่มีความเหมาะสมและมีความยั่งยืนต่อไป โดยสถาบันการศึกษาต้องเปิดโอกาสและสนับสนุนการเรียนรู้เข้าใจของผู้เรียนต่อความหลากหลายทางเพศที่เกิดขึ้นในสังคมไทย

3. การเปิดพื้นที่สาธารณะ (Public sphere) สำหรับกลุ่มกะเทยและกลุ่มความหลากหลายทางเพศสำหรับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาและการแก้ไขปัญหาของสังคมและการรองเท้าของเมืองพัทยาที่เกิดขึ้น โดยการบูรณาการการเรียนรู้และแสวงหาแนวทางหรือยุทธศาสตร์ของการพัฒนาร่วมกับภาครัฐ ภาคเอกชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากที่ผ่านมากลุ่มกะเทยมีพื้นที่สาธารณะสำหรับการมีส่วนร่วมต่อกระบวนการพัฒนาอย่างจำกัด (การวางยุทธศาสตร์จากรัฐบาลส่วนกลางเป็นผู้กำหนดหรือการกำหนดนโยบายในลักษณะจากบนสู่ล่าง) ซึ่งการเปิดพื้นที่สาธารณะดังกล่าวจะกลายเป็นพื้นที่สำหรับการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนที่สามารถนำไปสู่การพัฒนาที่เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริงและยั่งยืนได้ต่อไป รวมถึงแนวทางที่เกิดขึ้นยังเป็นแนวทางที่เกิดจากทุกคนผ่านการเรียนรู้ทำความเข้าใจและสามารถปฏิบัติตามได้

บทสรุป

การพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของเมืองพัทยาแสดงให้เห็นถึง ผลกระทบจากการพัฒนาใน 2 ด้าน ได้แก่ การพัฒนาในด้านที่สามารถทำให้สังคมไทยและเมืองพัทยากเกิดการเติบโตในเชิงกายภาพและเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ กับการพัฒนาในด้านที่ได้สร้างผลกระทบต่อกลุ่มคนต่างๆ ในสังคม อย่างกลุ่มกะเทยในเมืองพัทยา แม้เป็นกลุ่มที่ถือเป็นแรงงานกลุ่มสำคัญของธุรกิจและกิจการการท่องเที่ยวของเมืองพัทยา แต่ก็ได้รับผลกระทบต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะปัญหาของการที่กะเทยถูกทำให้กลายเป็นต้นตอของปัญหาของการท่องเที่ยวของเมืองพัทยา ซึ่งกลายเป็นเหตุที่นำไปสู่การเชื่อมโยงกับปัญหาทางสังคมอื่นๆ ของกะเทยในเมืองพัทยา อย่างปัญหาเรื่องการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ตำรวจต่อกลุ่มกะเทย ปัญหาโอกาสในการทำงานของกลุ่มกะเทยและปัญหาภาพลักษณ์ของกะเทยในเมืองพัทยา โดยการศึกษาในครั้งนี้ยังได้รวบรวมข้อเสนอการพัฒนาการท่องเที่ยวที่สำคัญของกลุ่มกะเทย พบว่าข้อเสนอของกลุ่มกะเทยต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวที่สำคัญที่สุด คือ การเปิดพื้นที่ให้กลุ่มกะเทยและกลุ่มคนต่างๆ ได้เข้าไปมีส่วนร่วมต่อการพัฒนาและแก้ไขปัญหาการท่องเที่ยวของเมืองพัทยาที่เกิดขึ้น

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กนกพันธ์ มีมานัส. (2548). *ความมั่นคงทางอาชีพของนักแสดงคาบาเรต์*. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการบริหารและนโยบายสวัสดิการสังคม, คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์, มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์.
- จิระโชติ แก้วเสถียร. (2560, 26 เมษายน). *เจ้าของธุรกิจท่องเที่ยว*. สัมภาษณ์.
- ฐิติญานันท์ หนักป้อ. (2560, 9 มิถุนายน). *ประธานศูนย์ซิสเตอร์ พัทยา*. สัมภาษณ์.
- นักสิทธิเพื่อผู้ค้าบริการทางเพศ ซีรีส์คุมเข้มพัทยา สร้างภาพขยับสถานะแก้ปัญหาค้ามนุษย์. (2560, 23 กุมภาพันธ์). วันที่ค้นข้อมูล 17 มีนาคม 2560, เข้าถึงได้จาก <https://prachatai.org/journal/2017/02/702430>.
- เปรมปรีดา ปราโมช ณ อยุธยา. (2546). *การช่วงชิงอัตลักษณ์ “กะเทย” ในงานคาบาเรต์โชว์*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการพัฒนาสังคม, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พื้นที่พิเศษเมืองพัทยาและพื้นที่เชื่อมโยง สำนักงานพัทยา, สำนักงาน. (ม.ป.ป.). *โครงการแหล่งท่องเที่ยวพื้นที่พิเศษเมืองพัทยาและพื้นที่เชื่อมโยง*. วันที่ค้นข้อมูล 17 สิงหาคม 2559, เข้าถึงได้จาก <http://www.dasta.or.th/dastaarea3/th/511/512>.
- เรืองฟ้า บุราคร. (2550). *การสื่อสารกับการสร้างอัตลักษณ์ “กะเทย” ในพื้นที่คาบาเรต์โชว์*. วิทยานิพนธ์วารสารศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาสื่อสารมวลชน, คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน, มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์.
- วัชรวุฒิ ชื่อสัตย์ และพัชรินทร์ สิริสุนทร. (2559). “ชุมกะเทย” ไข่ม่อน คาบาเรต์ และการสถาปนาความสัมพันธ์เชิงอำนาจในเครือข่ายทางสังคมใหม่. ใน *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 12(1), หน้า 125-150.
- วัชรวุฒิ ชื่อสัตย์ และวัชรพล พุทธรักษา. (2558). ระบบแม่ [กะเทย]: ศิลป์และศาสตร์การครองอำนาจนำในสังคมกะเทยไทย. ใน *วารสารศิลปะศาสตร์*, 15(2). หน้า 101-118.
- สมศักดิ์ แก้วคำ. (2547). *การศึกษาความต้องการและแนวทางการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย สำหรับนักเต้นคาบาเรต์ที่มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนทางเพศจากชายเป็นหญิง*. วิทยานิพนธ์ครุศาสตร มหาบัณฑิต, สาขาวิชาการศึกษานอกระบบโรงเรียน, คณะครุศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุจิรา กาลจักร. (2557). *พัทยา: จากวิถีชีวิตชุมชนชาวประมงสู่เมืองท่องเที่ยวระดับโลก*. ดุษฎีนิพนธ์ปรัชญา ดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาไทยศึกษา, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- Guoxiang, R. (2557). *ทรศนะนักท่องเที่ยวชาวจีนที่มีต่อการแสดงโชว์สาวประเภทสองในเมืองพัทยา จังหวัดชลบุรี*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยศึกษา, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยบูรพา.

Janamnuaysook, R. & Taesombat, J. & Khangpiboon, K. (2014). ประสบการณ์ทางสังคมของคนข้ามเพศในประเทศไทย. ใน รัตน์วัฒน์ จันทร์อำนวยสุข. (บก.). *การเคารพคนข้ามเพศเปรียบเทียบกับการศึกษาต่อกว่าคนข้ามเพศ ประสบการณ์ทางสังคมของคนข้ามเพศในประเทศไทย* (หน้า 26-35). กรุงเทพฯ: เครือข่ายเพื่อนกะเทยไทย.

ภาษาต่างประเทศ

Jackson, P. A. (1997). Chapter Seven: Kathoey >> Gay >< Man: The historical emergence of gay male identity in Thailand. In Manderson, L. & Jolly, M. (Eds.). *Sites of Desire Economies of Pleasure Sexualities in Asia and the Pacific*. Chicago: The University of Chicago Press.

Morris, R. (1994). Three sexes and four sexualities: redressing the discourses on gender and sexuality in contemporary Thailand. In *Position: East Asia Cultures Critique*, 2(1), pp. 15-43.

Phongpaichit, P. & Baker, C. (Eds.). (2008). *Thai capital after the 1997 crisis*. Chiang Mai: Silkworm Books.

ภาคผนวก

รวมภาพบรรยากาศในการประชุม

พิธีเปิดและเวทีเสวนา

การประชุมกลุ่มย่อย

การประชุมกลุ่มย่อย

บรรยายพิเศษ ปาฐกถาพิเศษ และพิธีปิด

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
อาคารวิศิษฐ์ ประจวบเหมาะ ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330
โทรศัพท์ 0-2218-7396 โทรสาร 0-2215-5523
www.cusri.chula.ac.th
<https://www.facebook.com/chula.cusri/>